Teyzem LATİFE

ATATÜRK'LE GEÇEN BİR ÖMRÜN
SAKLI KALMIŞ HİKÂYESİ

M. SADIK ÖKE

FATİH BAYHAN

BAZI GERÇEKLERİ KONUŞMANIN ARTIK VAKTİ GELDİ!

"Teyzem Latife, Mustafa Kemal ile karşılıklı olarak birbirlerine verdikleri söz gereği hiç konuşmadı. Ancak o dönemde zaten bir kadının boşanmadan sonra konuşması ailemizde olmayan bir şeydi, ayrıca bu sözü de verdiği için hiçbir şekilde konuşmadı. Aile de, aslında onun vermiş olduğu bu sözü onurlandırarak bir vasiyet bildi, bu sebeple onlar da konuşmadı. Ancak Latife teyzemin Mustafa Kemal'i, evliliğini, kocasını korumak için vermiş olduğu sözü tutması o zaman için Paşa'yı korumuş olabilir ama bugün artık korumuyor. Çünkü o kadar çok yanlış fikir, yanlış bilgi var ki, bugün artık bazı şeyleri konuşmak lazım. Latife teyzemin hayatı gizli, saklı bir şey değil. Nereye gittiği, ne yaptığı belli fakat yorumlamalar o kadar yanlış ki, bunlar hakkında yanlış bilinenleri açıklamayı bir görev olarak görüyor ve bir borç olarak biliyorum."

Mehmet Sadık Öke

Kapak Fotoğrafı:
Latife Uşşaki kucağında Mehmet Sadık Öke'yle (1970)
Kapak Tasarımı:
Yunus Bora Ülke

Teyzem
Latife

Pegasus Yayınları: 305

Tarih: 14

TEYZEM LATİFE

Hazırlayan: Fatih Bayhan
Konuşmacı: Mehmet Sadık Öke
Editör: Poyraz Melek
Kapak Tasarım: Yunus Bora Ülke
Bilgisayar Uygulama: Meral Gök
Film-Grafik: Mat Grafik
Kapak Baskı: Gündüz Ofset

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık
Orta Mah. Fatin Rüştü sok.
No: 1/3-A Bayrampaşa/İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

3. Baskı: Mayıs 2011

ISBN: 978-605-4456-25-3

Yayıncı Sertifika No: 12177

PEGASUS YAYINLARI © FATİH BAYHAN &
MEHMET SADIK ÖKE

Kısa tanıtım alıntıları dışında yayınevinden
yazılı izin alınmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

PEGASUS YAYINLARI
Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han
No: 27/9 Taksim / İSTANBUL
Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46
www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

FATİH BAYHAN

VE

MEHMET SADIK ÖKE

Teyzem Latife

PEGASUS YAYINLARI

Fatih Bayhan, Latife Hanım'ın yeğeni Mehmet Sadık Öke ile Beşiktaş'ta Esentepe'de bulunan ikametinde kitap çalışmasına başladı.

"Yarab ne feci, genç bir kadının başını dayayacak bir omuza malik olmaması... ve bundan daha elim olan, hissiyatını her gözden saklamak mecburiyetini hissetmesi, tabii halini kimseye göstermemesi."

Latife

Teşekkür

Bu eserin hazırlanması çok zor oldu ve çok uzun bir zaman aldı. En başta, böyle bir çalışma yapma fikri ilk oluştuğunda bana olur veren, beni buna sevk eden, yaşadığı müddetçe bana büyük şevk ve cesaret veren canım annem Gülümser Öke'ye sonsuz minnet ve şükranlarımı sunmak isterim. O şimdi cennette. Helali hoş olsun, Allah sana gani gani rahmet eylesin, nur ve huzur içinde yat sevgili anneciğim.

Küçüklüğümden beri bana ailemizi ve tarihçesini anlatan, yanlarında büyüdüğüm anneannem Vecihe ve sevgili dedem Hayri İlmen'e teşekkür etmek, herhâlde asıl yapılması gerekenlerdendir. Nur içinde yatın, mekânınız cennet olsun.

Beni ben yapan babam Nevzat Öke'ye, derslerime yardım ederken matematik kadar tarih çalıştırdığı için de ayrıca teşekkür ederim. Allah bin defa razı olsun ve rahmet eylesin.

Bu çalışmaya beni ikna eden sevgili Fatih Bayhan'a; manevi olarak desteklerini hiç esirgemeyen ve beni hep muktedir olarak gören aile büyüklerim Gönül Erboy, Mutlu İlmen, Şehvar Çağlayan'a, en kalbi teşekkürlerimi sunarım.

Her zaman beni ayrı seven ve bu sevgisini hep hissettiren Gülten Devres'e; sevgili koruyucularım ablam ve ağabeyim Birgül ve Ömer Aral'a; kuzenlerim Emine Erboy'a, "duayen" Dilek Bebe Jans ve Geza Jans'a, Rukiye Devres Ünver'e, Ali ve Yasemin Aral'a, Yase-

Aral'a, Yasemin Erboy'a... Babamın erken vefatından sonra yokluğunda benim için ikinci bir baba olan Mehmet Devres'e; özellikle "büyük kardeşim" Muammer Erboy'a ve "ruh kardeşim" Ali Cevat Açıkalın'a; sevgili İdil ve Sibel Jans'a; yıllardır büyük bir özveriyle oluşturduğu arşivini bana açan kuzenim Mehmet Aksel'e... Zeynep Çağlayan Gambetti'ye, sevgili İdil Uçanay Özargun'a. Beni hep destekleyen baba tarafım İştar ve Asım Güralp, Bediz Sawyer ve Gülçin Öke'ye, Supsun Güralp'a, Gülay Öke'ye ...

Her zaman dostum olarak göreceğim, harika insan İpek Çalışlar'a; özverili çalışması olmasa bu kitabın da asla hazırlanamayacağı aşikâr olan editörüm sevgili Poyraz Melek'e; kıymetli yorumlarıyla bana destek veren çok değerli Ahmet Bekir Palazoğu'na; tarihsel açıdan yanlışlığım olmaması için yüz defa yorduğum Oğuz Akay'a ve her satırını ezberleterek belki bin defa çıldırttığım sevgili dostum Erkan Ak'a; nasıl teşekkür edeceğimi bilemediğim tüm Pegasus ailesine, en derin şükranlarımı bu vesile ile arz etmekten büyük bir onur ve mutluluk duyuyorum.

Bu memleketi kurtararak yeni baştan kuran Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya ve kendi seçtiği eş olarak onun şahsında, Paşa'nın kalben ve beynen olmasını istediği Türk kadınını temsil eden büyük teyzem Latife Hanım'a, minnettarlığımı ve şükranlarımı nasıl ifade edebileceğimi gerçekten hiç bilmiyorum. Umarım bu eser onları daha iyi anlamayı, anlatmayı başararak bir teşekkür yerine geçer. Mekânınız cennet olsun, nur ve huzur içinde yatın. Bu millet sizden razıdır, Allah da razı olsun ve rahmet eylesin. Siz başlattınız, biz yılmadan devam ettireceğiz...

Tüm kalbimle...

Mehmet Sadık Öke

Anneme, anneanneme,
Latife teyzeme ve tüm kadınlara...

Giriş

Uşşakizade Latife Hanım'ın yeğeni Sayın Mehmet Sadık Öke'nin Esentepe, Barbaros Bulvarı'ndaki evindeyiz. İstanbul Boğazı hemen tam karşımızda duruyor. Bir yanda köprü, bir yanda Ortaköy Camii, öte yanda Beylerbeyi Sarayı. Işıl ışıl bir İstanbul manzarası, geniş bir salon. Oldukça özel eşyaların sergilendiği bu salon sanki bir zaman tüneli gibi... Osmanlı'nın son çeyreğine ait fotoğraflardan tutun da, yakın zamana ait birçok değerli eşya var.

En çok dikkatimizi çekense, Latife Hanım'a ait olan fotoğraf, tablo ve eşyalar. Her birisinde ayrı bir iz var. Gençlik fotoğraflarında heyecan, evlilik fotoğraflarında letafet, aile fotoğraflarında olgunluk hâkim.

Mustafa Kemal Paşa'nın eşi olma şerefini kazanmış ve iki buçuk yıllık evliliğin ardından boşanmalarına rağmen O'nun verdiği soyadı ile gömülme onuruna erişmiş Latife Uşşaki'nin bugün yaşayan aile fertlerinden birisidir Mehmet Sadık Öke. Kendileriyle bu tarihi röportaja başlamadan önce, neden böyle bir çalışma yaptığımıza dair, bir anlamda bir önsöz olması kabilinden bir açıklamaya ihtiyaç duyuyoruz ama ondan önce Mehmet Sadık Bey'i tanımaya çalışalım.

Mehmet Sadık Öke; Ayşe Gülümser İlmen ile Prof. Dr. Nevzat Öktem Öke'nin tek çocuğu olarak 1967 yılında İstanbul'da doğdu. Annesi Gülümser Hanım, Atatürk'ün eşi Latife Uşşaki'nin kız kardeşi Vecihe İlmen ile, İstanbul'un, özellikle de Kadıköy'ün

büyük hayırseverlerinden Süreyya Paşa'nın oğlu Hayri İlmen'in kızıdır. Süreyya Paşa, Sultan Abdülhamid'in Seraskeri Emiroğlu Rıza Paşa'nın oğludur. Anneannesi Vecihe Hanım ise Uşşakizade Muammer Bey ile Adeviye Hanım'ın kızı olup Uşaklı Helvacızade sülalesinden Sadık Bey'in torunudur. Mehmet Sadık Bey'in baba tarafı Peygamber sülalesi olup, Es Seyid El Sammani diye bilinir. Mecellede ve İslam hukukunda büyük âlimler yetiştirmiştir.

Babası Nevzat Öke, Atatürk devrinin önemli bürokratlarından Rahmi Bey ile İzmir'in ilk Türk avukatı Tevfik Nevzat Bey'in kızı Menije Hanım'ın oğludur. Böyle bir aile geçmişine sahip olması nedeniyle, her zaman Türkiye'nin yakın tarihiyle iç içe olmuş birisi olarak, kendini çok şanslı hissettiğini ve bunun kendisine büyük onur verdiğini söylemekte ve bu talihe layık olmak istemektedir. Babasının teyzesi de Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerinden Benal Nevzat Arıman'dır. Meşhur muhalif Dr. Rıza Nur ailesine uzaktan damat olmuştur.

Annesi Dame de Sion mezunu olup ev hanımı, babası ise cildiye profesörüydü. Ne yazık ki vefat ettiler. Amcası Altan Öke yüksek mimar-mühendis, dayısı Erdem İlmen tekstil ve makina mühendisiydi.

Mehmet Sadık Öke, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde başladığı yüksek öğrenimini Avrupa Birliği'nin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel entegrasyon teorisi üzerine yurtdışında yüksek lisans yaparak tamamladı. Sonra bir dönem İş Bankası Fon Yönetimi ve Ziraat Bankası Dış İlişkiler Müdürlüğü'nde çalıştı. Daha sonra Avrupa Birliğinden Sorumlu Başbakan Başdanışmanlığı'nda görev aldı. 2002 yılından itibaren İstanbul'da tekstil sektöründe ihracat firmalarına danışmanlık hizmeti vermektedir. Karşılaştırmalı antik dinler, özellikle Sümer ve Mısır dinlerinin tek tanrılı dinler üzerindeki etkisi konusunda uz-

man olan Mehmet Sadık Bey'in neolitik tarih ve Anadolu'nun anaerkil dönemi üzerine çeşitli araştırmaları mevcuttur. Kendi ifadesiyle, ailesindeki hanımların aksine sadece iki yabancı dil bilmektedir; az Fransızca, çok İngilizce.

Yanlış bilinenleri açıklamayı bir görev,
bir borç olarak görüyorum.

Fatih Bayhan: **Sayın Öke, böyle bir röportajı sizin nezdinizde gerekli kılan gerekçeler nelerdir acaba?**

Mehmet Sadık Öke: Birkaç tane gerekçe var ama öncelikle Latife Hanım bu kadar zamandan sonra yeniden önemli bir şahsiyet olarak Türkiye'nin gündemine oturdu. 25 yıllık yayın yasağıyla ilgili bir durum olduğu için de herkes mektuplarını, anılarını ve yazılarını özellikle merak etti. Dolayısıyla 2005 yılında çok ciddi olarak gündeme oturdu ama çok değişik fikirler ortaya çıktı. Çok güzel üç kitap yazıldı. İpek Çalışlar (*Latife Hanım*), Fatih Bayhan (*Latife Hanım'ın Kâğıtları*) ve Oğuz Akay'ın (*Beni İki Kadın Çok Sevdi*) üç önemli çalışmaları oldu. Latife teyzemi daha iyi anlayan, daha iyi anlatan ve ona daha yatkın olan eserlerdi bunlar. Daha önce yazılmış olan çok sayıda olumsuz eser de vardı. Nezihe Araz'ın eseri (*Mustafa Kemal'le 1000 Gün*), yazılan eserler arasında daha tarafsızdı. Ancak orada da Latife Hanım karakteri son derece yanlış bir şekilde, havai ve hoppa olarak çizilmişti. Halide Edib'in anlattığı Latife karakterinin tam tersine bir yaklaşım vardı. Dolayısıyla temeli yanlıştı.

Latife teyzem, Mustafa Kemal ile karşılıklı olarak birbirlerine verdikleri söz gereği hiç konuşmadı. Ancak o dönemde zaten bir kadının boşanmadan sonra konuşması ailemizde olmayan bir şeydi, ayrıca bu sözü de verdiği için hiçbir şekilde konuşmadı. Aile de, aslında onun vermiş olduğu bu sözü onurlandırarak bir

vasiyet bildi, bu sebeple onlar da konuşmadı. Ancak Latife teyzemin Mustafa Kemal'i, evliliğini, kocasını korumak için vermiş olduğu sözü tutması o zaman için Paşa'yı korumuş olabilir ama bugün artık korumuyor. Çünkü o kadar çok yanlış fikir, yanlış bilgi var ki, bugün artık bazı şeyleri konuşmak lazım. Latife teyzemin hayatı gizli, saklı bir şey değil. Nereye gittiği, ne yaptığı belli fakat yorumlamalar o kadar yanlış ki, bunlar hakkında yanlış bilinenleri açıklamayı bir görev olarak görüyor ve bir borç olarak biliyorum. Bu sebepten dolayı da bu röportajı yapmayı kabul ettim.

Ayrıca annem Gülümser Öke de, son dönemlerde çıkan ve yayınlanan birçok yanlış bilgiden dolayı büyük üzüntü duyduğu için, bana gerçekleri her platformda anlatmam gerektiğini vasiyet etti. Bu, Paşa'ya ve Latife Hanım'a olduğu kadar, anneme de bir vefa borcudur.

Bugüne kadar Latife Hanım üzerine kitaplar yazıldı, programlar yapıldı ama ilk defa Latife Hanım'ın ailesi tarafından bir açıklama –bunu bir savunma ya da iddianame olarak değerlendirmiyorum– kendini anlatma gereği ortaya çıkmıştır. Sanırım 85 yıl sonra aile ilk defa konuşmuş olacak.

Daha önce bazı programlarda, bazı gazetelerde düşüncelerimizi, durumla ilgili bilgilerimizi bir miktar aktardık. Bunların bir kısmı olumlu karşılanırken, bir kısmı olumsuz karşılandı, bir kısmına ise kamuoyu hazır olmadığı için bazı şaşkınlıklar yaşandı. Aslında bunlara verilen tepkiler çok önemli değildi çünkü olan olmuştur. Bunlar yaşanmıştır, bunları değiştirmek mümkün değil ama tabii acı da olsa, tatlı da olsa bunlar ailenin anılarıdır. Bu anılar her şeye rağmen ailemizin onur duyduğu, gurur duyduğu, sahip olmaktan büyük mutluluk duyduğu anılardır ve ailemizin tarihçesinin de önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla bu kadar geniş

çapta bir açıklama ilk defa olacak. Benden önce, özellikle anneannem Vecihe İlmen'in, Meral ve Dilek Bebe'nin, Muammer Erboy'un yapmış olduğu açıklamaların hepsi de çok değerli açıklamalardır. Hepsi gerçeğin bir parçasıdır. Ama belki şimdi yapılması gereken o parçaları bir araya getirmek, daha açık, daha sarih bir Latife ve Gazi resmini ortaya koymak olacaktır. Yani şunu söyleyebiliriz; bu çalışmayla Latife Hanım ve Mustafa Kemal hakkındaki sırları değil, yanlış bilinenleri açıklamak istiyoruz; belki böyle demek daha doğru olur.

Bu açıklamanın şöyle de bir katkısı olacak; biz bu çalışmada etrafımızı tel örgülerle sınırlamadık. Tartışılan bütün konuları konuşacağız. Bir nevi tabuları yıkacağız. Ama tabii hiç kimseyi suçlayarak değil...

Tabu, herkesin kendi kafasından yarattığı ya da bazı kesimlerin topluma dikte ettirdiği bazı sınırlamalardır. Ben burada bir tabu görmüyorum. Tabu bizim kendi sınırlamalarımız. Fakat tabii adaletli davranarak, kimseyi kırmadan bazı şeyleri söylemek, konuşmak lazım. Aynı zamanda, mümkün olabildiğince açık bir şekilde gerçekleri, doğruları ortaya koymak gerekir. Bunu herhangi bir şekilde bir savunma olarak da görmüyorum, çünkü bir saldırı yok. Zira Latife teyzem, kendisi hakkında söylenen olumsuzlukları, Paşa'ya herhangi kötü bir laf gitmemesi için sineye çekerek üstüne almış bir insandı. Fakat bu evlilik yanlış bilinen şeylerden kurtulmalı. Hem Latife Hanım, hem Mustafa Kemal, hem de Fikriye Hanım açısından önemli bu. Artık doğru resmin ortaya konması gerekir. Mümkün olduğunca kolay anlaşılması açısından ağır bir anlatımdan kaçınmaya çalışacağım. Kronolojik bir sıra olmayacak, bir sohbet havasında konu nereye götürürse okuyucuyu da alarak oraya gitmeyi düşünüyorum. Benim için olduğu kadar on-

lar için de bir macera olmasını arzu ediyorum. Sınırlar yok, her şey açık ve samimi olacak. Latife teyzemi, Mustafa Kemal'i, karakterlerini, dönemi, evliliklerini ve boşanmalarını, hayatlarını daha iyi anlatabilmek için zamanda bazen ileri bazen geri gidebilirim. Anlatım sırasında belki okuyucuları şaşırtabilecek ifadeler olabilir. Ancak bu ifadeler özellikle anneannemden, dedemden ve annemden ve dahi diğer aile büyüklerinden duyduklarımın hafızamda ve kulağımda kaldığı şekildedir. Onların anlatımının samimiyetini bozmamak için ifade biçimlerini aynen korumaya ve kullanmaya çalıştım. Kişisel görüşe sapmamaya gayret ederek, aile içi anlatımları ve yorumları dikkate aldım. Amacım mümkün olduğunca açık, saf doğrulara ve olan olaylara dayalı bir tablo ortaya koymak. Umarım amacıma ulaşırım ve çizmek istediğim resmi okuyucuya karışık gelmeden, onun kafasını karıştırmadan anlatabilirim. Elbette ne kadar uğraşılsa da hiçbir kitap eksiksiz veya mükemmel değildir, hele hele bir anı-röportaj kitabıysa... Bu sebeple şimdiden kusurlarım için tüm samimiyetimle özür dilerim.

Uşşakizadeler

Fatih Bayhan: **Önce Latife Hanım'ın ailesi Uşşakizadelerden başlasak iyi olacak. Uşşakizade ailesi, Mustafa Kemal Paşa ile evlilikten önce de aslında çok bilinen, hem ekonomik hem asalet olarak güçlü, kökleri daha eskilere dayanan bir ailedir. Önce dilerseniz bu aileyi bir tanıyalım, dedelerinizden bahsedelim. Kimdir Uşşakizadeler? İzmir'e nasıl geldiler, İstanbul'da hangi ortamlarda bulundular?**

Mehmet Sadık Öke: Uşşakizade ailesi aslında gerçekten çok eski bir aile. Tabii İzmir kökenli olarak biliniyor. Aslında kökenleri Uşak'tadır, adı üzerinde Uşşakizade. Halk arasında İzmir'e ilk geldikleri zaman Uşaklıgiller, daha halk tabiriyle 'Uşak'a ait', 'Uşak'tan gelenler' olarak biliniyorlar. Fakat zaman içinde İzmir'e yerleştikçe, servetleri de arttıkça halk onları 'gil' statüsünden 'zade' statüsüne taşıyor. Bir nevi halk tarafından verilmiş bir asalet gibi düşünebilirsiniz bunu. Bu bağlamda, Uşşakizadeler için burjuva aristokrasisi, ticaret aristokrasisi demek de yanlış olmaz. Zira aile Uşak'tan geliyor, ama İzmir'e geldikten sonra zengin olmuyor. Uşak'ta da çok zengin bir ailedir. Ailenin üç önemli iş kaynağı var. Bunlardan bir tanesi zaten ailenin Uşak'ta bilinen adıyla alakalı ki, Helvacızadeler, yani Helvacıgiller olarak da orada biliniyor. Ailenin Helvacızadelerden daha önceki bir kolu silah yapımıyla uğraştığı için Demircizadeler olarak biliniyor. Yörenin en başarılı ve ünlü silah yapımcıları onlarmış. Üçüncü olarak da halı dokuma ve kumaş tezgâhları ile ilgili işleri geliyor.

Aile her zaman ticaretle uğraşmış, ticaretle geçimini sağlamış, çok fazla sayıda üyesi olan, çok geniş bir aile. Tabii ailenin Uşak'a ve civarına gelişinin de hikâyesi ilginçtir. Çünkü kökenleri Ertuğrul Gazi'ye dayanır. Aile içinde anlatıldığına göre Ertuğrul Gazi'nin küçük kardeşi Ertulga, ağabeyinden izin alıyor, Söğüt'ten ayrılıyorlar ve İç Ege'ye, güneye hareket ediyorlar. Güney Marmara'dan Uşak civarına geliyor ve yerleşiyorlar. Yerleştikleri zaman silah yapıyorlar, yani Demircizade diye bilinmesinin sebebi oradan geliyor. Çünkü o bölgede tımarlara silah yaparlarmış. Tımar Osmanlı'da bir toprak sistemi, aynı zamanda belirgin sayıda asker ve at sağlamakla yükümlü. Onlara silah yapmışlar, silahları çok iyi olduğu için bütün bölgede Demircizade olarak bilinmişler ve servetleri de çok yüklü miktarda artmış. Tabii zamanla bu aile dokuma işine, kumaş işine giriyor ve ailenin dokuma tezgâhları Uşak civarında çok ciddi bir biçimde artıyor. İşlerinin bir kısmını İstanbul'a götürüyorlar. İstanbul'a bir şube açıyorlar ve ihracat yapmaya başlıyorlar. Gittikçe genişleyen ve zenginleşen aile artık Uşşak ve havalisini yetersiz bulmaya başlıyor. Sadık Bey (ailenin o dönemdeki büyüğü olan Hacı Ali Efendi'nin oğlu) babasına diyor ki: "Ben İzmir'e yerleşmek istiyorum. İzmir'e gideceğim ve kendi servetimi orada kuracağım." Anlatılanlara göre babasından üç tane halıyı borç olarak alıp İzmir'e gidiyor. Ancak ahali Sadık Bey'i çok severmiş. Sadık Bey'in İzmir'e gideceğini duyan Uşak ahalisi diyor ki, biz *seni üç halıyla göndermeyiz İzmir'e* ve her biri gönlünden ne koparsa yardım ediyor. Çok büyük bir servete ulaşıyorlar ki, 1900 Paris Fuarı'nda da sergi açıyorlar. Dokudukları halılar Paris Fuarı'nda altın madalya kazanıyor. Bu fuarda kazandıkları altın madalya beratında adları Elvagi-zade (Helvacızade) olarak yazılmış.

Sizin isminiz de oradan geliyor, değil mi?

Evet, benim ismim de Sadık Bey'den geliyor. Anneannem öyle rica etmiş, babam da kırmamış. Tabii ona layık olmak çok zor. O çok büyük bir işadamıydı.

Sadık Bey Uşak ahalisinin vermiş olduğu bu parayla İzmir'e geliyor. İzmir'de çok büyük bir servet sahibi olup, bütün Uşak'taki kişilere büyük hediyelerle birlikte bu aldıklarını da geri ödeyerek servetini kuruyor. Bunun üzerine, Sadık Bey'in başarısından sonra babası Hacı Ali Efendi de artık Uşak'ta oturmayacağına karar veriyor ve aile İzmir'e geliyor.

Hangi yıllarda yaşanıyor bu olaylar?

1850'ler civarı. Tanzimat dönemi. Muammer Bey 1875 doğumludur. Bu durumda Sadık Bey'in de o civarında gelmiş olması lazım ama bir şekilde belki daha dikkatli kontrol etmek gerekir. Çünkü o kadar çok tarih var ki, karışabilir. Ama Muammer Bey'in Mustafa Kemal'den sadece 6 yaş büyük olduğu, eşi Adeviye Hanım'ın da 1 yaş küçük olduğu düşünülürse bu tarihler geçerlidir. Tabii, bazı anlatılanlara göre Mustafa Kemal'in doğum tarihinin de 1879 veya 1880 olma ihtimali de vardır. Bu durumda, Muammer Bey damadından sadece beş yaş büyüktür.

Ailenin bu ticari çalışmaları, padişah sülalesi ile ilişkisi, askeriyeye silah yapımı. Paris'teki fuarlara katılması... Bunları o dönemin şartlarında değerlendirirsek, müthiş işler.

Çok müteşebbis, çok yaratıcı ve yatırım yapan bir aile. Aslında Türklerin, Avrupalılar tarafından serbest bırakıldıklarında işte, iktisatta ne kadar başarılı olabileceğini gösteren bir örnek. O zaman İzmir'de ticarette çok iyi çalışan başka Türk aileler de var.

Her ne kadar bunların bir kısmı bazı yazarlar tarafından başka kökenli aileler olarak gösterilse de, İzmir'de o devirde yaklaşık olarak 20 kadar aile var ve bunlardan da 8-10 tanesi gerçekten Türk'tür, Türk kökenli ailedir.

Bunun haricinde Sadık Bey İzmir'e gelince, önce Basmane civarına yerleşiyorlar ve Basmane'de çok büyük konakları oluyor. Babası Hacı Ali Efendi'nin de İzmir'e yerleşmesi ile bu konağı ona bırakıp Karşıyaka'da, sonradan Zübeyde Hanım'ın kaldığı konağı yaptırıp yerleşiyor. Burada çok önemli bir noktayı belirtmek lazım; tabii ki bu ailenin en önemli fertlerinden birisi Halid Ziya Bey'dir; Halid Ziya Uşaklıgil. Bir televizyon kanalına yakın dönemde yeniden uyarlanan *Aşk-ı Memnu*'nun yazarı. Halid Ziya Bey, Hacı Ali Efendi'nin diğer bir eşinden olan oğlunun çocuğudur. Yani Hacı Halil Emin Efendi'nin oğludur. Hacı Emin Efendi ailenin İzmir'den İstanbul'a gönderdiği kanadının başıdır. Paris Fuarı'ndaki başarıdan sonra İstanbul'da da bir şube açılmış ve İstanbul'daki işleri takip etmesi için gönderilmiştir. Fakat Halid Ziya Bey'in babası daha ziyade bir sanat ve felsefe adamıdır. Onun için o, İstanbul'da başarılı olamamıştır. Biri bugünkü Fındıklı'da, Haseki'de, diğeri Nişantaşı'nda olmak üzere iki büyük konağı vardı. Ticarette başarılı olamadığı için İzmir'e geri dönmüş ve Halid Ziya Bey, büyükbabası Hacı Ali Efendi'nin Basmane semtindeki konağında büyümüştür. Halid Ziya, bu çocukluk dönemine ait anılarını sonradan *Kırk Yıl* adıyla çok güzel bir kitap haline getirmiştir. Muammer Bey'le, yani Sadık Bey'in oğlu ve Latife Hanım'ın babası ile Halid Ziya Bey kuzendir. Latife Hanım, Halid Ziya Uşaklıgil'e 'Halid Ziya Bey Amca' veya bazen de sadece 'Amca' diye hitap ederdi. Tabii o, ailemizin sanat açısından en büyük üstatlarındandır. Onun haricinde Sadık Bey'in maalesef bir tane çocuğu oluyor. Diğer çocukları vefat ediyor. Ömrünün uzun olması için Muammer adını veriyorlar.

Sadık Bey'in aslında evliliği de enteresan. Sadık Bey bir iş için İstanbul'a geldiği zaman bir paşa konağında misafir ediliyor. O zamanlar paşa konaklarında cariyelerle evlenilmiyor; Abdülhamid yasaklamıştı. Abdülhamid cariyelerden ve halayıklardan çocuk sahibi olmayı yasaklayan hükümdarlardan biridir. Özellikle paşaların çocuklarının birbiriyle evlenmesini sağlayarak sosyal bir sınıf oluşmasını istemiştir. Soyu sopu belli, annesi babası belli bir sınıf oluşmasını istemiştir ve Hazine-i Hassa'dan (kendi servetinden) destekleyerek onların ticarete girmesini sağlamaya çalışmıştır. Yani bu evliliklerde Hazine-i Hassa'dan bir para vermiştir. Fakat Sadık Bey orada genç bir kıza âşık oluyor. Cariyelik kalktığı halde bu hanımlar hâlâ konakta Hanende ve Sazende olarak yaşamaya devam ediyorlar, yani saz çalan, şarkı söyleyen. Çünkü bu Osmanlı'da bir gelenektir, devam etmesi gereken sosyo-ekonomik bir olgudur. Yoksa insanlar sokakta kalacak.

Orada genç bir kıza âşık oluyor, onu çok beğeniyor. Onunla evlenmek için paşadan ve padişahtan rica ediyor, onlar da kabul ediyorlar ve evleniyorlar. O kadar âşıktır ki, hayatında başka hiçbir kadınla evlenmemiştir. Tabii bu dönem Osmanlı için harem geleneğinin yıkıldığı, ailede tek eşlilik geleneğinin başladığı dönemdir. Yani Osmanlı da modernleşmenin başladığı dönem aslında enteresandır. Abdülhamid dönemi bir istibdat dönemi olarak bilinmesine rağmen, Osmanlıda gerçek anlamda Avrupaileşmenin başladığı dönemdir. Tabii ondan önce bu değişim Tanzimat ile başlamıştır ama bu dönem çok geleneğin değiştiği, yıkıldığı bir dönemdir. Çok kişi o zaman tek eşliliğe bu şekilde başlamıştır.

Zarif, tatlı bir şaka

Fatih Bayhan: **Modern aile hayatımızın başlangıcı sayabiliriz o yılları.**

Mehmet Sadık Öke: Evet, başlangıcı sayılabilir. İşte İstanbul'daki bu paşaların çocuklarının evlilikleriyle, Abdülhamid'in de büyük desteği ile modern anlamda, Batılı anlamda aile yaşamı başlar. Bunun Tanzimat döneminden başladığı söylense de, uygulayıcısı ve zorla da olsa uygulattırıcısı Abdülhamid olmuştur. Mesela büyük büyükbabam Serasker Rıza Paşa olduğu için şunu biliriz: Abdülhamid'in elektriği sarayın dışına çıkartmadığı söylenir. Oysa işin gerçeği, İstanbul'da halkın bu tarz Batılı icatlara bir hayli karşı olmasıdır. Abdülhamid de bu düşünceyi kırmak için, "Önce Yıldız'da görecekler, Yıldız'dan esinlenecekler, sonra onlar yapacaklar. Ben yaparsam, onlar da yapar," mantığındadır. Ama tabii büyük yanlışları da vardır Abdülhamid'in, o ayrı bir şey. Bu tarz modernliği, en azından dar bir halkadan genişleterek o başlatmıştır. Abdülhamid'in 'Kızıl Sultan'lığı, biraz da Avrupa'daki Jön-Türklerin yakıştırmasıyla ve Ermenilerin etkisiyle Fransız basını tarafından uydurulmuştur. Unutulmamalıdır ki, rejim karşıtı herkes birileri için özgürlük savaşçısı iken, bazıları için muhalif, hatta anarşist ve teröristtir. Mustafa Kemal Paşa için de bu aynen geçerlidir. Hem kendisinin padişah ile olan ilişkilerinde hem de reisicumhur olduktan sonra kendisine karşı olanlarla kurduğu ilişkilerinde.

Makbule Hanım çok güzel, ufak tefek, minyon bir Çerkez güzelidir. Neticede Sadık Bey, Makbule Hanım ile evleniyor. Birçok çocukları olmasına rağmen maalesef yaşamıyorlar. Muammer Bey yaşayan tek çocukları, bu yüzden büyük bir ihtimam ve sevgiyle büyütülüyor. Yabancı hocalardan İngilizce ve Fransızca öğreniyor. Çalışma yaşına gelince, Sadık Bey kendi yanında çalıştırmıyor. Baba yanında çalışırsa lapacı (hazıra alışan) olur diye düşünüyor. Önce işi dışarıda terleyerek öğrenmesini istiyor. Onun için arkadaşlarının yanında Musevi ve Levanten kökenli (Soner Yalçın'a selam olsun!) tüccarların yanında başka şirketlerde ve Osmanlı Bankası'nda çalıştırıyor. İşi öğrendikten, tecrübe sahibi olduktan sonra kendi yanında çalışmasına izin veriyor.

Muammer Bey de sonra kendi servetini, babasının haricinde, kendisi yapmaya başlıyor. Babadan oğla geçen servetlerden ziyade, oğulların babalarının yanında yaptığı servetlerle oluşan bir geleneği var ailenin. Muammer Bey evlenme yaşma geldiği zaman, İzmir'in çok köklü ailelerinden Sadullahzadelerden Daniş Bey'in kızı olan Adeviye Hanım ile evleniyor. Bugün İzmir'de Göztepe semtinde iki ailenin ismi birbiri ardına iki durağa verilmiştir. Burada ilginç bir bilgiyi söylemek lazım; Adeviye Hanım'ın iki erkek kardeşinden biri Naci Sadullah'dı, biri Tevfik Sadullah. Biri büyük bir prodüktör, film yapımcısıydı. Naci Sadullah ise, Nazım Hikmet'in çok yakın arkadaşı, dönemin önemli bir gazetecisi ve Türkiye'nin ilk sosyalistlerinden biriydi. Adeviye Hanım'ın ailesi son derece değişik ailelerin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Mektupçuzadeler, Osmanzadeler, Yemişçizadeler ve en önemlisi Giritlizadeler, Adeviye Hanım'm büyükanne ve büyükbaba kollarını oluşturur. Köken açısından Osmanlı toplumunun bir aynası gibidir. İzmir ve yöresinin bir mozaiği gibidir. Asalette, eğitimde ve modernlikte Uşşakizadeler'den bile daha yüksek kabul edilebilir. Dolaysıyla

her türlü fikre açık bir aileydi. Adeviye Hanım ile Muammer Bey evleneceği zaman çeyizi için Sadullahzade Daniş Bey bir han satıyor. Ve bu hanı Sadık Bey satın alıyor. Adeviye Hanım'ın kendi geliri olsun diye satın aldıktan sonra da gelinine düğün hediyesi olarak veriyor.

Bu han şu an İzmir'de duruyor mu?

Evet İzmir'de, meşhur Kızlar Ağası Hanı'dır. Bu, sizin kitabınızda da var. İpek Çalışlar'ın çalışmasından da çok güzel anlaşılabiliyor. Hakikaten, Sadık Bey'den başlayarak, kadın karakterler Uşşakizade ailesinde çok önemli. Bu, hem karısına çok âşık olduğu için ona verdiği değerle, hem kendi gelinine, torunlarına vermiş olduğu değerle kendini gösteriyor. Muammer Bey'e de bir öğüt veriyor düğünde*; inşallah çok çocuğunuz olur, hepsi uzun yaşar, bol çocuk doğurun, bol çocuğunuz olsun* diyor. Onlar da bu öğüdü tutuyorlar. 10 tane çocukları oluyor. Bunlardan 6'sı yaşıyor; ilk üçü ve son üçü... arada ne yazık ki vefatlar meydana gelmiş.

1899 yılında Latife teyzem dünyaya geliyor. Halk arasında bazı inanışlar vardır, hamile olan bir hanımın karnının şekli, kilo alış şekli, yediği yemeklerden erkek veya kız olacağına dair tahminler yapılır. Kız olacak, erkek olacak derken erkek bekleniyormuş. Erkek olacağına o kadar inanıyorlarmış ki, kız doğunca bunu bir şaka ama zarif bir şaka olarak görüyorlar. Zira latif, zarif olan demek; latife de zarif bir şaka. Bunun için Latife adını vermişler. Zarif bir şaka, zarif, küçük, tatlı bir şaka manasına geliyor Latife. Ama asıl ismi Fatıma-tül Zehra Latife; Peygamber efendimizin kızının adı. 17 Haziran'dır doğum günü.

Fatıma-tül Zehra ismi kayıtlara giriyor mu?

Doğarken Fatıma-tül Zehra ismi kayıtlara giriyor. Boşandıktan sonra yurtdışına çıktığı zaman, bir fenalık ile karşılaşmasın diye inkognito (tanınmadan demek) olarak Fatma Sadık adıyla çıkmıştır. Büyükbabasının ismi olan Sadık ve kendi Fatıma-tül Zehra'dan aldığı Fatma olarak Fatma Sadık'ı kullanmıştır. Hatta çok sonraları bir gün anneme, "Babam bana bu adı koymuş ama bu isim bana çok ağır geldi, taşıyamadım," demiştir.

İlk çocuktur, ailenin en büyük çocuğu. Her ne kadar vefatında mezar taşına 1900 yılı yazılmış olsa da 1899 doğumludur. Dedem ona "ablacığım" diye hitap ettiğinde, "Aman Hayri ben senden büyük değilim ki aynı yıl doğmuşuz," dermiş. Dedem de ona takılmak için bu şakayı sık sık yapar ve gülerlermiş. Bu sebeple 1900 doğumlu olarak bilinse de aslında 1899 doğumludur. Belki de kendince bir sebeple yeni yüzyılı seçmiştir. Hemen arkasından da iki tane erkek çocuk geliyor. İsmail Bey ve Ömer Bey... Kız olmasına rağmen Latife Hanım iki erkek kardeşiyle beraber büyüyor. Ayırmıyor Muammer Bey çocuklarını. Bütün öğretmenler üç çocuk için geliyor konağa. Dışarıdan İngiliz ve Fransız mürebbiyeler, öğretmenler geliyor. Bu kadar çok öğretmenin üç tane çocuk için gelmesi Muammer Bey'e dokunuyor. Bu kadar öğretmenden başka çocukların da yararlanmasını istiyor. İzmir'deki evin alt bahçe girişinin yanında bir camlı köşk vardı. O camlı köşkte bir okul kuruyorlar, mahallenin çocuklarını o okula getiriyorlar. Gelen çocuklarla birlikte Türkçe, Arapça, Farsça vs. dersler alıyorlar. Muammer Bey çocuklarının halktan kopmalarını istemiyor. O, çocuklarının normal birer çocuk olarak büyümelerini istiyor. Latife teyzemin, İsmail Bey'in ve Ömer Bey'in almış oldukları eğitimin aynısı orada diğer çocuklara da veriliyor. Muammer Bey, dünya dilinin

İngilizce'ye kaydığını görerek çocuklarına özellikle İngiliz mürebbiyeler getirtmiş ve bu dili mükemmel öğretmiştir.

Burada çok önemli bir şeyi de belirtmek lazım. Bu gibi fikirler genellikle Tevfik Nevzad Bey ve Halid Ziya Bey'den geliyordu. Tevfik Nevzad Bey benim babamın büyük babasıydı. İzmir'in ilk fikir ve hürriyet kahramanı olarak bilinir. Abdülhamid tarafından 1907'de boğdurulmuştur. Kendisi Es Seyid el Sammani sülalesindendir. İslam hukuku alanında büyük âlimler çıkarmış bir ailedir. Tevfik Nevzad Bey Jön Türklere katılıyor. Fransa'ya sürgüne gönderiliyor. Kardeşi Refik Nevzad de Türkiye'nin ilk sosyalistlerindendir. Sosyalist Parti'nin kurucularından biridir. O dönemlerde kuzey komşumuzdan yayılan etkilerden dolayı, Marx ve Engels'in etkisiyle çok ciddi bir sosyalist etki Türk sınırlarından içeriye girmiş. Ama Tevfik Nevzad öyle değil. O ticaretle de ilgileniyor, büyük ticaret şirketleri var. Halid Ziya Bey ile İzmir'de ilk gazeteyi çıkaran kişidir Tevfik Nevzad Bey. Aynı zamanda, Paris'te hukuk okuduğu için, Batı hukukunu da çok iyi biliyor. Yabancı şirketlerle Türkler arasındaki sorunlarda hakem olarak çağrılırmış ve ona El Emin derlermiş. Tevfik Nevzad Bey, İzmir'de ilk avukatlık yazıhanesini açan Türk'tür.

Bu okulun kuruluşu, özellikle o zamanın zenginlerinin evlerinde çocuklara ders verilmesine, getirdikleri öğretmenlerin mahalledeki çocuklara ders vermelerine önayak oluyor. Tevfik Nevzad Bey'in mektupları, edebiyat çalışmaları, Neyzen Tevfik ve Şair Eşref ile arkadaşlıkları edebiyat çevrelerinde bilinir. Latife teyzem Tevfik Nevzad Bey'in kucağında büyümüştür. Gerçekten o da çok büyük bir edebiyatçıdır. Eğitim açısından çok büyük katkıları olan biridir. Fransızlar kendisine Légion d'honeur nişanını verince Abdülhamid de ona Hamidiye nişanını veriyor. Ancak Hamidiye nişanını takmamak için Légion d'honeur nişanını da almı-

yor. Bunun üzerine Padişah çok kızıyor ve onu önce Bitlis'e sürgüne gönderiyor, sonra Fransız Hükümeti'nin ricasıyla affediyor. Tevfik Nevzad Bey'in eşi Cemile Hanım'a gönderdiği edebiyat şaheseri kabul edilen mektuplarında Bitlis "Karlı Fizan" olarak betimlenmiştir. Fakat bir sanatçının, edebiyatçının dili de pek durmaz herhâlde, hele hele serde avukatlık da varsa. Bu yüzden sonradan Abdülhamid ona yine çok kızıyor ve bu defa Adana'ya sürgüne yolluyor. Adana'da serbest kalmasına yakın Vali kuyuya düştü diye açıklıyor. Fakat arkadaşları boğulduktan sonra kuyuya atıldığını söylüyorlar. Artık Vali Bey'in Padişaha hoş görünmek için yapmış olduğu bir şey miydi, bilemiyoruz. Bir tarafı acı, bir tarafı tatlı bir hikâye. Osmanlının soyundan gelenlerin geçmişinde bu tür olaylar olmuştur.

Tevfik Nevzad Bey'in kişiliği ile ilgili de bilgi verebilir misiniz?

Tevfik Nevzad Bey'i en iyi anlatacak unsur, bence, kurmuş olduğu ticaret şirketinin amacı olarak şirketinin kapısına 'Türk köylüsünün hak ettiğini elde etmesi için kurulmuş bir Türk şirketidir' yazdırmasıdır. Tevfik Nevzad Bey'in Osmanlı İmparatorluğu zamanında Paris'te tıp eğitimi alıp doktor olan kardeşi Refik Nevzad ilk sosyalist partiyi kuruyor. Biz aslında Osmanlıyı çok iyi bilmiyoruz. Çok iyi anlatmıyorlar bize, araştırmacıların daha iyi anlatması lazım. Osmanlı İmparatorluğu devrinde bir sosyalist parti kurulabiliyor. Bu kurulan parti Tevfik Nevzad Bey'in kardeşi tarafından kuruluyor, fakat Tevfik Nevzad Bey'in düşünceleri öyle değil... Bakın burada önemli bir şeyin altını çizmek lazım; devrin çok önemli İslami kökenli bir ailesi, İslam hukukunun önde gelen bir ailesine mensup bu insanlar ama Paris'te hukuk ve tıp eğitimi alabiliyorlar, sosyalist olabiliyorlar ya da Jön Türk. Aslında Osmanlıda böyle çok aile var. Mesela Necmettin Molla'nın çocuk-

ları, Mardinizadeler de böyle, Moralızadeler de, başkaları da. Bu, Osmanlınm Doğu-Batı sentezidir. Çok üst bir noktadır. İmparatorluğun gereğidir ve Osmanlınm 'çifte imbikten süzülmüş' tabiriyle ifadesini bulan asaletinin gereğidir bu. Hacı Ali Efendi sonradan doğan iki çocuğuna onun ismini vermiş; onu çok severmiş çünkü en yakın dostlarından biriymiş Tevfik Nevzad Bey. Onlar da sanata, divana meraklılarmış. Hatta o çocuklardan biri Jön Türklere katılıyor, bir diğeri de edebiyatçı, divan sahibi ama intihar ediyor. Bunlar çok eski aileler. Tevfik Nevzad Bey'in edebiyata ve eğitime katkıları çok büyüktür, gazetecilik açısından... Latife Hanım da bu şartlar dâhilinde her türlü fikre açık bir şekilde (ki bunu İpek Çalışlar çok iyi ortaya koymuştu) gelişerek, o aile içinde kardeşleri ile beraber büyüyor. Sonra 1907 de anneannem dünyaya geliyor, Vecihe Hanım. Anneannemden sonra Rukiye Hanım dünyaya geliyor. En küçük kardeşleri Münci Bey dünyaya geliyor. Bunlar 1907'den sonra doğan üçlü grup... Sanırım Rukiye Hanım 1909-1910 doğumludur, Münci Bey de 1911-1912 gibi...

Bu doğumların tümü İzmir'de gerçekleşiyor, değil mi?

Hepsi İzmir'de gerçekleşiyor. Hatta maalesef anneannemin doğumunda Muammer Bey bulunamıyor. Çünkü Amerika'da New Orleans'da bir fuar var. Bu fuara gidiyor. New Orleans, New York tütün ve pamuk borsalarında sandalyeleri var. Bu temsilcilere 'chairman' deniyor ve bunlar borsaya müdahale edip borsayı kapatabilen, durdurabilen kişilerdir. Aynı zamanda Portsmouth'da nakliyat acentesi var. Gemi nakliyatı ile ilgileniyor. Bu şekilde büyük işleri var.

İngilizler, İzmir-Aydın arasında demiryolunu yaptıkları zaman çok fahiş taşıma fiyatları koyuyorlar. Çiftçilerin ürünlerinin taşınması ve Türk ticareti açısından çok büyük bir zorluk meydana ge-

liyor. Sadık Bey çok kızıyor buna. Çok meşhur bir tabir var, "Sadık Bey'in develeri gibi," derler İzmir civarında. Hâlâ daha bugün kullanılan bir tabirdir o yörelerde. Sadık Bey İngilizlere kızıyor ve "Ben öyle bir taşımacılık yaparım ki, onların o demiryollarını batırırım," diyor. İzmir'de Sadık Bey'e ait Deve Damı dedikleri bir yer var. "Bir deve İzmir'de deve damına çöktüğü an, bir deve de Uşak'tan yola çıkacak," diyor. Bu deve taşımacılığı üzerine İngilizlerin demiryolu şirketi batma aşamasına geliyor ve Sadık Bey'le ortak olmak istiyorlar. Bunun üzerine Sadık Bey'in oğlu Muammer Bey, İngilizlerin kurduğu demiryolu şirketine ortak oluyor ve fiyatlar aşağıya düşüyor. Ondan önce Türk üreticilerin ürettiği ürünlerin nakliyesini, taşımasını fahiş fiyatlara yapıyorlar, nakliyeyi ellerine geçirmiş durumdaydılar İngilizler.

Ticareti de doğal olarak yabancılar ellerine geçiriyor.

Tabii, o zaman biliyorsunuz Osmanlının borçları var. Yabancılar ticaretin büyük kısmını ele geçirmiş. Bu tarz güçlü Türk işadamları sayesinde bu gibi şeylerin önüne geçilebiliyor. Ekonomiyi tamamen ellerine geçirmelerinin önünde böylelikle duruluyor. Tabii daha sonra İttihat ve Terakki'nin dar görüşlülüğü ve yanlış politikaları imparatorluğun mahvolmasına sebep oluyor.

Netice itibariyle bu çocuklar, Muammer Bey'in Göztepe'deki köşkünde büyüyorlar. Bu köşkün hikâyesi de ilginçtir. Çünkü bu ev yapılacağı zaman Sadık Bey, 1860 yılında en uygun yeri tespit etmek için İzmir'in her tarafına ciğerler astırmış. Ciğerin en geç koktuğu yere, en havadar noktaya –bu çok bilinen bir şeydir, genellikle hastaneler vs. de böyle yapılır– İzmir körfezine tepeden bakan bir mevkide yaptırmış. Burası çok stratejik bir konumdaydı. Mustafa Kemal'in o evde kalmayı seçmesinin nedeni budur. Bazı yazarların anlattığı hikâyenin aslında aslı astarı yoktur.

Bu çocuklar son derece mutlu ve uyumlu bir aile ortamında büyüyorlar. Bir dönem Hacı Ali Efendi, bir dönem aileden başkaları belediye encümenine giriyorlar. Belediyecilik o dönem için çok önemli, çünkü istibdattan sonra halkın kendi temsilcilerini seçmesi söz konusudur. Muammer Bey seçiliyor. Belediye başkanı da oluyor. Bir dönem belediye başkanlığı da yapıyor. Nüfuzu çok kuvvetli... O zaman çok meşhurdu, lando arabasını beyaz atlar çekermiş. Ragıp Paşa'nın torunu Talia Hanımefendi (Akatürk), kuzenimiz, bunu o anlatırdı. Onların bir evi de İzmir'deydi. Ragıp Paşa, Mustafa Kemal'in Latife Hanım'ı babasından önce istediği ilk kişidir; babası İzmir'de olmadığı için. Başkaları da bunu anlatmıştır ama Talia Hanım'ın anlattığına göre, dört beyaz atın çektiği beyaz arabasını makam arabası yaparak belediyeye hibe etmiş. O dönemde belediyenin parası yok tabi, şimdiki gibi değil. O zaman belediyeciler İzmir'in zenginlerinden para toplarlarmış ve bu parayı İzmir için harcarlarmış. Bu yüzden zengin ailelere mensup kişileri belediye encümenine alırlarmış. Ama bu yine bir seçimle olurmuş, yine halk seçermiş. Hepsi mecbur belediye bütçesine katkıda bulunurlarmış. İlk hava gazı, ilk şehir hatları vapurları vs. Muammer Bey'in ilk belediye başkanlığı döneminde bu şekilde yapılmış. Vapur idaresine özel önem vermiş ve idari binada kendi özel odası bulunmaktaymış. Muammer Bey'in ilk belediye başkanlığı çok parlak geçmiş. Hatta Belçikalılara rapor hazırlattırılarak şehrin sanayi olarak batıya, yerleşim olarak doğuya doğru genişlemesi için çalışmalar yapılmış. O zamandan Çeşme limanının bugün olduğu gibi (ro–ro limanı) ihracat ve ithalat limanı olması 1900'lerin başında karara bağlanmış. Ve Çeşme–İzmir arasına tren yolu yapılarak ürünlerin taşınması planlanmış ancak para bulunamamış ve Padişah izin vermemiş. Bunun üzerine Vali ile ters düşen Muammer Bey belediye başkanlığından istifa etmiş.

Osmanlı İmparatorluğu, maalesef İttihat ve Terakkiciler yüzünden arka arkaya çok büyük topraklar kaybetti. 1911'de Trablusgarp'ta İtalyan harbiyle başladı, 1912 de Balkan harpleri ile devam etti ve 1914'e kadar bir daha iflah olmadı. Çok zor bir dönem. Bu açıdan da Abdülhamid döneminin çok iyi incelenmesi gerekiyor. Serasker, bugünkü Harbiye Nazırı ile yani Milli Savunma Bakanı ile Genelkurmay Başkanı'nın görevlerini yapan kişiydi. Abdülhamid'in döneminde ayrı bir Harbiye Nazırı yoktu, sonradan İttihat ve Terakki zamanında oldu bu. Bu önemli çünkü Serasker Rıza Paşa, serasker olarak bütün askeri öğrencilerini de tanıyan biri. Bizim Mustafa Kemal Paşa'yı bilmemiz, özellikle de benim bilmem Serasker Rıza Paşa üzerinden de geliyor. Çünkü anneannem Serasker Rıza Paşa'nın torunu Hayri (İlmen) Bey ile evliydi. Hayri Bey İstanbul'un en büyük hayırseverlerinden biri olan Emiroğulları sülalesinden Süreyya Paşa'nın oğludur. O Süreyya Paşa ki, Süreyya Sineması'nı Darüşşafaka'ya, Maltepe'deki çiftliğini de Süreyya Paşa Sanatoryumu olarak o zamanki adıyla İşçi Sigortaları Kurumu'na bağışlayan kişidir. Ayrıca, Serasker babasının tavsiyesi ile ilk olarak Girit yüzünden çıkan Türk, Yunan Harbi sırasında adayı havadan bombalayabilmek için havacılığa merak sarıyor ve sonradan Türk Hava Kurumu'nun kurucuları arasında yer alıyor. Atatürk zamanında da milletvekili seçilmiş ve aynı zamanda Serbest Fırka'nın en önemli şahsiyetlerinden biridir. İşte o Süreyya Paşa'nm babası Serasker Rıza Paşa'ydı. Serasker Paşa, Abdülhamid'in korkaklığı yüzünden orduyu kendine karşı saldırtacağı endişesiyle Türk-Yunan savaşını saraydan telgrafla yönetmişti. İki oğlu bu savaş esnasında Sultan tarafından babalarının ters bir hareketine karşı rehine olarak alınmıştı. Ama Mahmut Muhtar Paşa idaresindeki ordu ile savaşı kazandı ve Atina'ya dört saat kala İngiliz ve Fransızların araya girmesi ile Abdülhamid, Serasker Rıza Paşa'nın, "Atina'yı alalım, sonra barış görüşmelerine

başlarız," uyarısına rağmen savaşa son verdi. Halk arasında son savaş kazanan serasker olarak Serasker'i Cihan diye adlandırıldı.

Bu yüzden biz Mustafa Kemal'i çok daha başka açılardan da biliyoruz. Sadece bir evlilikten dolayı değil. Anneannem ile dedemin evlenmesine onay veren kişi de Mustafa Kemal olmuştur, araştırma yaptırdıktan sonra. Onun izni olmadan o evlilik gerçekleşmemiştir. Bundan dolayı biz Paşa'yı çok daha değişik, çok daha güzel, farklı ortamlardan da biliyoruz. Latife teyzem ile Mustafa Kemal boşandıktan sonra da anneannem ve dedem Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye devam etmişlerdir. Bunlar anlatılmayan şeylerdir. Latife teyzemin boşanmasından sonra, ailenin, en azından benim akraba olduğum dede ve baba taraflarının, Paşa ile ilişkilerinin koptuğunu düşünmek doğru değil.

İsterseniz, Serasker Rıza Paşa'dan devam edelim. Çünkü o dönem aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın da genç bir subay olduğu dönemdi.

Mustafa Kemal Paşa son derece açık fikirli, açık dimağlı, çok kolay kapabilen, çok kıvrak bir zekâya sahip, sebep-sonuç ilişkilerini çok kolay tesis edebilen, bir meselenin özünün ne olduğunu anlayabilen biri.

Süreyya Paşa üzerinden Serasker Rıza Paşa'dan almış olduğumuz bilgiler şunu söylüyor: Mustafa Kemal Paşa'nın öğrenciliği çok başarılı bir şekilde geçmiş. Sınıfının her zaman birincisi değil ama her zaman çok dikkat çeken ve pratik konularda en başarılı öğrencisi. Teoriyi pratiğe dönüştürmede arkadaşları arasında en başarılı öğrencilerden biridir. Bir plan oluşturduğu zaman, o planı, sevkini, lojistiğini, her şeyini harp esasıyla yapabilen biri. Zaten başarısının sırlarından bir tanesi bu. Bana göre en önemli özelliklerinden biri budur Mustafa Kemal Paşa'nm. Anneannemin

anlattığına göre, "Yanlış da olsa harekete geçmek harekete geçmeden atıl beklemekten iyidir. Yanlıştan dönülebilir ama hareketsiz kalınırsa oluşacak sorunların altından kalkacak gücü bulmak mümkün değil," dermiş. Napolyon'un 'Şans, detaylara özel dikkat etmekten geçer,' sözünü çok kullanırmış ve 'gerisi Allah'a kalmıştır,' diye de eklermiş. Mustafa Kemal, detaylara önem veren ama meselenin esasını da kaybetmeden harekete geçen ve bunda da tereddüt etmeyen bir yapıya sahipmiş. Anneannem bu izlenimi özel bir anekdot sonucunda ediniyor. Zira anneannemin ricası üzerine Paşa, ilk önce, "Biz savaş defterini kapattık küçükhanım," dese de, bir gün anneannemi özel olarak çağırtıp mareşal üniformasını giyerek Kurtuluş Savaşı'nı ve stratejisini bütün detaylarıyla anlatmış. Yani ağacı gören ama ormanda da kaybolmayan biri. Bu arada okul günleriyle ilgili söylenebilecek ilginç bir not da, o zamanlar Bonaparte'ı çok beğenmesidir. Kendisine Napolyon'u örnek almış ve bu sevgisini defterlerine de aktarmıştır. Ancak bu beğeni askeri ve siyasi dehası ile sınırlı olup diktatoryal davranışlarını kapsamamaktadır. Yoksa asıl beğendiği lider meşhur Alman mareşali, devlet adamı Hindenburg imiş. Hindenburg için kalbinin, ruhunun ve mantığının aynı olduğunu söylermiş.

Mezun olmasına yakın İstanbul'da bir gizli örgüte de katılmış, ama bir jurnalci adını Yıldız'a (Saray'a) yetiştirince soluğu hapiste alıyor. Ya idam edilecek, edilmezse en iyi olasılıkla Fizan'a sürülecek. Mahkeme oluyor ama pek umut yok. Sonra birden salıveriliyor ve nispeten iyi bir yere subay olarak tayin ediliyor. İşte bunu sağlayan kişi, ondaki cevheri gören ve padişah nezdinde girişimde bulunarak kurtaran kişi Serasker Rıza Paşa'dır. Hatta Sultan, genç Mustafa Kemal'i kurtarmak için araya giren Serasker Rıza Paşa'ya, "Bıktım bu jurnalcilerden," deyince Serasker ona, "Sultan'ım buna son vermek sizin elinizde zira talep olmazsa arz hiç olmaz," diye-

bilmiştir. Serasker Mehmet Rıza Paşa'nm karakterini açıklarken, onun Abdülhamid'e, "Verin millete şu hürriyeti," dediğini, Padişah'ın da Serasker Rıza Paşa'ya çok kızarak, "Demek koynumuzda bunca sene yılan beslemişiz Paşa!" diye bağırdığını eklemek gerekir. İttihat ve Terakki'nin sonradan Süreyya Paşa'ya, "Keşke Serasker istifa etseydi, o zaman biz onu gene Harbiye'nin başına getirecektik zira başka adam yoktu. Enver belasından da kurtulacaktık," dediğini de bu arada aktarmak lazım. Ancak Serasker Paşa istifa etmemişti. 31 Mart Vakası öncesinde Padişah tarafından Midilli'ye sürgüne gönderilmiş, sonra İttihatçılar tarafından (200 bin altın lira karşılığında) affedilse de, İstanbul'a dönmeyip Fransa'nın Nice kentine yerleşmiştir. Bu konuda ilginç bir hikâye anlatılır: Cihan harbinden sonra esir tutulan İttihat ve Terakki ileri gelenleri kendi aralarında sohbet ederken, Enver Paşa'nm babası harama hiç uçkur çözmediğini söylemiş. Bunun üzerine, Fuad Paşa da kendisine, "Aman efendi hazretleri, keşke helale de uçkur çözmeseydiniz de şu Enver belasına milletçe hiç bulaşmasaydık," demiş.

Sonra genç Mustafa Kemal, Trablusgarp'a gidiyor. Hatta bu yolculuğu kılık değiştirerek tebdili kıyafet yapıyor. Bu onun cesaretini gösteren en önemli şeylerden bir tanesi. Gönüllü olarak gidiyor İtalyan Savaşı'nda. Orada da İtalyanların ilerleyişini Derne'de durdurmayı başarmış, İtalyanlara askeri ve stratejik çok ciddi zorluklar çıkarmıştır. İtalyanlar, Trablusgarp ve Bingazi'nin idaresini alamadıkları için, Padişah'ı savaştan vazgeçmeye zorlayabilmek amacıyla, Ege Denizi'ndeki On İki Ada'ya çıkmışlar ve el koymuşlardır. Sonra Balkan harbi başlayınca, Osmanlı hükümeti Yunanlılara karşı adaların geçici bir süre İtalyanlarca kontrol edilmesini istemiş ve durum, I. Dünya Savaşı'nda düşman olduğumuz için, II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş. Mussolini'nin Doğu Akdeniz üstündeki emelleri sebebiyle, Lozan'dan sonra geri alınamamıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra da, Türkiye'nin istememesi üzerine savaş tazminatı olarak Yunanistan'a verilmiştir. Trablusgarp'tan sonra Mustafa Kemal yükseliyor.

Bu arada, 1914 yılında Latife Hanım bir dönem İstanbul'a geliyor. Halid Ziya Bey'in yanında kalıyor. Halid Ziya Bey, o zaman İstanbul'da (burada Halid Ziya Bey ile ilgili önemli bir noktayı açıklamak lazım, aile ile alakalı olduğu için), Abdülhamid'ten sonraki, Vahdettin'den önce padişah olan Mehmet Reşat'ın mabeyin başkâtibi olarak 1911 Kasım'ından itibaren görev yapıyor. Bu da önemli, çünkü edebi çevrelerde, gazete, matbuat ile çok alakalı biri olduğu için, Abdülhamid aleyhine çok neşriyatın çıkmasını sağlamıştır. Halid Ziya Bey'in bunda çok dahli vardır. Abdülhamid tahttan indiriliyor ve Mehmet Reşat tahta çıkıyor. Bu Osmanlı tarihinin en önemli olaylarından biridir. Halid Ziya Bey, mabeyin başkâtibi olarak Mehmet Reşat'ın yanındaki görevine devam ediyor.

O dönemde Latife teyzem de İstanbul'a gönderiliyor. İstanbul'da Halid Ziya'nın yanında kalıyor ve o zamanki adıyla Amerikan Koleji'nde, (bugün Robert Koleji ve Üsküdar Amerikan Koleji olarak iki tane var, o zaman kızlar ve erkekler ayrı okullarda okuyordu), bir sene hazırlık sınıfında okuyor. Halide Edib Adıvar'ı tanıması oradandır. Tanıştığı dönem o zamandır. Bazı yazarların iddia ettiği gibi Latife Hanım'ın Halide Edib tarafından önceden hazırlanan bir komplo sonucu Mustafa Kemal'le tanıştırıldığı doğru değil (ki bunu siz kitabınızda çok güzel açıklamışsınız). Halide Hanım 1884 doğumlu olup, 1901 yılı mezunudur ve Latife teyzem kız kolejinin hazırlık sınıfına devam ederken aynı okulda öğretmenlik yapmıştır. Adıvar ile ilk karşılaştıklarında ona, "Hocam," diye hitap etmesi ondandır. Bunun haricinde herhangi bir tanışıklık, bir aile dostluğu mevcut değildir. Bazı yazarlar internet ortamında Halide Hanım'ın Paris'ten Latife Hanım'ı çağırdı-

ğını, Latife Hanım'ın geldiğini, Halide Hanım'ın *Mustafa Kemal, Latife Hanım ile evlensin, Fikriye Hanım ile evlenmesin* dediğini iddia ediyor... Bunlar doğru değil. Latife, hızlı düşünen çabuk öğrenen, geniş bir alanla ilgilenen, sürekli öğrenme açlığı hisseden biri olarak bu dönemde anlatılıyor. Bunun sonucunda çok erken yaşta fikri olgunluğa, bilgi enginliğine ulaşan biri. Mustafa Kemal o zamanki beklentilerin üzerinde entelektüel bir kız ile karşılaşınca şaşırıyor. Evliliğe giden yolda hızlı karar vermesine yol açan hususlardan biri de anneanneme göre bu olmuştur.

Bu dönem, evde ve mahalle okulu diyebileceğimiz babasının kurduğu okuldaki eğitimin haricinde aldığı ilk dış eğitimdir. Aynı zamanda Tevfik Fikret'ten, Halid Ziya'dan edebiyat, Arapça, Farsça dersleri de alıyor. Bu lisanlara da vakıf oluyor. İngilizceyi, Fransızcayı, Almancayı mükemmel konuşuyor. İtalyancayı da çok güzel konuşurmuş ama İngilizceyi, Fransızcayı, Almancayı mükemmel yazıyor ve konuşuyor. Türkçe, Farsça ve Arapçada bu yüzden mükemmel bir hakimiyet elde ediyor. Tabii bütün İzmirliler Rumcayı çok iyi bilir. Rumcayı da çok güzel yazıp, konuşurdu Latife Hanım. Öyle ki, babasının onun yanına verdiği Rum yardımcısı Kalyopi vardı, ben de hatırlıyorum. Kalyopi kendisine Yunanistan'dan gelen mektupları okuyamazdı, Latife teyzem okurdu ve cevap yazardı. Bu derece lisana karşı yetenekli biriydi. Lisana karşı yeteneğinin yanında, bu dönem, siyasete ve sosyal konulara olan ilgisini de ortaya koyduğu bir dönem oluyor. İlk Çağ'dan bu yana tüm dinlerde kadını inceleyip 'Müslüman Kadın Nasıl Olmalıdır?' diye bir analiz hazırlıyor. Ayrıca İkinci Meşrutiyet Dönemi ile İttihat ve Terakki Fırkası'nı inceleyip, İttihat ve Terakki'nin başlattığı devrimin 'kadını kölelikten kurtarıp özgürleştirmediği müddetçe' başarılı olamayacağı kanaatine varıyor. Kadının özgürleşmesinin eğitimle olabileceğini, ancak bunun sağlanması için de erkeklerin

öncelikle eğitilmesi gerektiğini söylüyor. Bunlarla ilgili görüşleri, muhtemelen Mustafa Kemal ile olan ilişkisinde de önemli bir noktayı teşkil ediyor, zira boşanmadan sonra *Mentor* dergisinde genç kızlık dönemine ait bu görüşü yazılıyor...

Mustafa Kemal'in stratejik dehası

Mehmet Sadık Öke: Bu bir savaş dönemi. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde savaşa giriyor. Mehmet Reşat tahta geçtiği zaman (Osmanhlarda tahta çıkarken, cülusta çok önemli bir şey vardır; orada Mevlana Çelebisi'nin, Padişah'a, Eyüp Sultan'da kılıç kuşatması gerekir), Mevlana Çelebisi, Şeyhülislam'a bir mektup yazarak Abdülhamid'i tahtan düşürmesini istiyor. Bu ağır mektup hem Mehmet Reşat'ın hem Vahdettin'in onun tarafından Eyüp Sultan'da kılıç kuşanmasını reddetmelerini ve Libya Şeyhi Sunusi Efendi Hazretleri tarafından kılıç kuşanmalarına sebep olmuştur. Bu, Vahdettin'in mantığını anlamak açısından da çok önemlidir. Çünkü bu, savaş zamanı olduğu için önemli bir şey. Vahdettin monarşik bir hükümdardır. Tam mutlakıyeti ya da meşrutiyeti kabul etmekten ziyade, Avusturya-Macaristan imparatorluğunda olduğu gibi daha imparatora bağlı, sekreterler tarafından yönetilen ama bir parlamentonun da sekreterleri denetlediği bir yapı olmasını isteyen bir mantığı vardır.

Bu sırada da 1915'te İngilizler dayanıyor kapıya, Çanakkale'ye. Mustafa Kemal'in de Anafartalar'da yükselişi başlıyor. Anafartalar zaferi, Winston Churchill'in Donanma Birinci Amirali olarak en büyük başarısızlıklarından biridir; Mustafa Kemal'in de stratejik zekâsını göstermiştir. Hakikaten bir stratejik dehadır. Çok kişi bilmez ama üç ayrı noktada taarruz başlatarak İngilizleri öyle bir şaşırtmıştır ki, hangisinin gerçek olduğunu anlayamayan İngiliz-

ler, yani Anzak birlikleri, orada çok büyük bir sıkıntı yaşamışlardır. Bu sayede onların savaşı kaybetmelerini sağlamıştır. Anzakların geri çekilmelerinin başlangıcı böyledir. Bu olay harp sanatı açısından Mustafa Kemal'in "Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır" düşüncesinin o devirde kafasında ne derece temellerinin oluştuğunu gösteriyor. Bir hattı korumak yerine, elindeki kıt imkânlarla üç ayrı yerden saldırı başlatabilmesinin ne demek olduğunu daha iyi izah edebilmek için, Çanakkale'de Osmanlı ordularını komuta eden Alman general Liman von Sanders'in onun zekâsını tebrik edip, Mustafa Kemal'e, "Sen buradayken, benim burada olmama gerek yok, sen yetersin," dediğini söylemek lazım. Bu açıdan bakıldığında Mustafa Kemal'in ne derece iyi bir askeri stratejist olduğu açıktır. Bu sebeple, Winston Churchill sonradan en büyük şansızlığının Mustafa Kemal ile sadece bir kere değil, iki kere karşılaşmak zorunda kalması olduğunu söylemiştir. Birincisi 1915'te Anafartalar'da, ikincisi ise 1922'de muhafazakâr liberal hükümetin savaş ve sömürge bakanıyken. Fakat günümüzde sinemacılar, Atatürk'ün zekâ dolu stratejilerini filmlerinde vermek yerine, tarihte olmayan, elde silah düşmana saldırdığı sahneler yaratarak Atatürk'ün büyüklüğünü daha iyi anlattıklarını zannediyorlar. Ancak bu yanlışların asıl sebebi, yıllarca bir mitos yaratmaya çalışılmasından kaynaklanıyor. Öyle ki, Anafartalar'da Albay Mustafa Kemal siperdeyken, bir şarapnel parçasının sağ göğsüne çarpması ve saatinin onu daha ağır bir yaralanmadan korumuş olması ile ilgili hikâye zaman içinde *sol göğse, kalbin üstüne çarptı* diye değiştiriliyor ve okullarda öğretiliyor. Hatta Atatürk ile ilgili en kapsamlı psikolojik biyografileri yazanlar bile, bu anlatılardan yola çıkarak, bu ölümden kurtulmanın Gazi Paşa'da ölümsüzlük hissini tetiklediğini yazabiliyorlar. Oysa Mustafa Kemal Paşa, bu hikâyeyi anlatırken her zaman 'sağ göğsüne şarapnel parçası çarptığını, Omega saatinin paramparça olduğunu ve

sağ göğsünde hafif bir leke izi kaldığını' söylermiş. Üstelik sonradan hayatını kurtardığı iddia edilen saati de Liman von Sanders'e hediye etmiş. Alman general de her nasılsa bu çok önemli saati kaybetmiş! Eğer iddia edildiği üzere Paşa'nın bu tarz saplantıları olsaydı hediye etmezdi. Hatta bazı gaipten haber alan yazarlar, çarpma olayının saat dokuzu beş geçe olduğunu bile yazarak, akıllarınca 10 Kasım 1938'e paranormal göndermeler yapmaktan çekinmiyorlar. Ne diyelim, hayırlı olsun.

Ailenin günümüze
kadarki devamı

Fatih Bayhan: **Ailenin kimliği ile ilgili bilgileri biraz daha toparlayalım. Projeksiyonu Latife Hanım'a doğru yönlendirelim. Latife Hanım'ın kaç kardeşi vardı? Bu kardeşlerinin çocukları şimdi neredeler? Bugün ile ilgili de bilgi verelim. Ailenin künyesini böylece sonuçlandırmış olalım.**

Mehmet Sadık Öke: Latife Hanım'ın beş kardeşi vardı. En büyükleri Latife Hanım olduğu için oradan başlarsak; İsmail Bey, Ömer Bey, Vecihe Hanım, Rukiye Hanım, Münci Bey. En küçükleri Münci Bey maalesef çocuk felci geçirmişti. Çok erken yaşta vefat etti.

Rukiye Hanım, Hariciye Genel Sekreteri, sonradan senatör de olan Türkiye'nin büyük diplomatlarından Mehmet Cevat Açıkalın ile evlendi. Mehmet Cevat Bey'in babası da Abdülhamid'in başkâtibiydi. Ali Cevat Bey, Mehmet Cevat Bey'in babasıdır. O da enteresandır, çünkü sonradan Mehmet Reşat'ın başkâtibi olarak Halid Ziya geliyor. Rukiye Hanım'ın iki çocuğu oldu; Togan Nur Açıkalın ve Gülten Hanım. Gülten Hanım, Mehmet Devres ile evlendi. İki çocukları var; Ragıp ve Rukiye. Rukiye'nin şimdi dört çocuğu var. Nur dayımın da bir oğlu oldu; Ali. Vecihe Hanım, Serasker Rıza Paşa'nın torunu Süreyya Paşa'nın oğlu Hayri Bey ile evlendi. Hayri Bey'den üç çocukları oldu. En büyükleri Erdem, ortanca kardeş Gönül, en küçükleri Gülümser. Gülümser, yani benim annem, Tevfik Nevzad Bey'in torunu Nevzat Öktem Öke ile

evlendi. Evliliklerinden ben dünyaya geldim. Erdem dayım, İsmet İnönü'nün kardeşi Hasan Rıza Bey'in kızı Mutlu Temelli ile evlendi, iki kızı oldu; Birgül ve Canan. Onların da ikişer çocuğu oldu, Ali ve Yasemin ile Deniz ve Erdem. Gönül teyzem İzmir'in tanınmış simalarından Mehmet Erboy ile evlendi ve iki çocuğu oldu. Muammer ve Emine. Muammer'in bir kızı var, 'Latife Hanım' belgeselinde Latife teyzemi canlandıran Yasemin.

Ömer Bey, Kapanizadelerden Atıfet Hanım ile evlendi. Bazı yazarlara daha değişik kökenli bir aile olma fikrini veren evlilik bu olsa gerek. Ömer Bey çok yakışıklı bir adamdı, Atıfet Hanım da çok güzel bir kadındı. Onlarınki, ilk görüşte aşk adı altında yapılan bir evlilikti.

O da İzmir'de...

Onlar maalesef daha sonra anlaşamadılar ve ayrıldılar. Evliliklerinden Meral teyzem dünyaya geldi, Meral Bebe. Onun da iki kızı vardı. Anneannemden sonra gazete ve televizyonlara ilk konuşan, çok güzel bir yol açan Dilek Bebe'dir.

İsmail Bey en büyükleriydi, tabii Latife teyzemden sonra. Anneannem ve dedem evlenmeye karar verdikleri zaman, dedemin kız kardeşi Melahat Hanım ile İsmail Bey karşılaşıyorlar ve birbirlerine âşık oluyorlar. Daha anneannem ve dedem evlenemeden, onlar yıldırım nikâhı ile büyük bir aşkla evleniyorlar. Bu evlilikten de Kemal dayım dünyaya geliyor. Kemal dayımın da bir kızı ve bir oğlu var; Nükhet ve Mehmet Aksel. Maalesef Melahat Hanım ile de ayrılıyorlar. Melahat Hanım da döneminin en ileri genç kadınlarından biri; Atlıspor Kulübü'nün kurucularından, hızlı arabaları ve atları seven müthiş bir konkurhipik (engelli at müsabakası) binicisi. Sonra İsmail Bey tekrar evlendi. Bu kez Vildan Hanım ile. Bu evlilikten de bir kızı oldu, Füsun İşcan. Onun da şimdi

iki oğlu var. Bunlar Latife Hanım'ın ailesini ve çevresindeki kişileri oluşturuyor. Daha doğrusu bunlar Latife Hanım'ın kardeşleri ve kardeşlerinin çocukları.

Şu anda aile daha çok İzmir'de mi yaşıyor, İstanbul'da mı?

Bütün aile İstanbul'a göç etti. Aile İstanbul'da yaşıyor. Bir tek Gönül teyzem evlendikten sonra İzmir'e yerleşti.

Yine ticaretle mi uğraşıyorlar?

Ağırlıklı olarak ticaretle uğraşıyorlar. Kimisi mimar, kimisi iş adamı, fabrikatör, değişik değişik konumlarda çalışıyorlar. Onun haricinde başka bir şeyle ilgilenmiyorlar. Bir dönem devlet hizmetinde olanlar vardı. Ben de bir zamanlar Ankara'da çalışmıştım, sonra İstanbul'a geri döndüm. Latife teyzem ayrıldıktan sonra aile bir miktar kendini resmi ilişkilerden geri çekmek zorunda kaldı. Kendine döndü ve kendi içinde birliğini çok kuvvetli bir hale getirdi.

Paşa'dan ayrılmış, baba evine geri gönderilmiş bir kadının ailesi olarak bazı zor durumlar oldu. Hiçbir iş yapmadı daha sonra Muammer Bey.

İzmir'in işgali ve ailenin durumu

Fatih Bayhan: **Şimdi Yunan işgalindeki İzmir'e geri dönelim. O döneme ait çok kısa bir İzmir fotoğrafı aktarabilir miyiz? İşgal yıllarında İzmir fotoğrafı, sosyal olarak Rum, Osmanlı, Arap karışımı bir halk var. Ticaret ne durumda? Osmanlı İstanbul'da bir payitahtın son günlerini yaşarken, İzmir'de durum nedir?**

Mehmet Sadık Öke: İzmir'de çok büyük bir fark yok. Her zaman derler ki İstanbul dolce vita (tatlı hayat) yaşamıştır. İzmir biraz daha kötü şekilde yaşıyor. Fakat İzmir'deki Ermeni ve Rumlar özellikle Yunan işgalinden sonra *astığım astık, kestiğim kestik* duruma geliyorlar. Ve İzmir sömürülüyor; İngilizler, Fransızlar ve Yunanlılar tarafından. Yanlış hatırlamıyorsam, Yunanlıların işgalinden sonraki bir sene içinde 4 milyon sterlinin üzerinde ticaret hacmi devam etmiştir. Buradan Türklerin elde ettiği hiçbir kazanç yok. Tamamen Anadolu'nun, İç Ege'nin zenginliklerinin sömürülmesi söz konusu.

İzmir ve orada yaşayanlar için çok zor bir durum. Çok büyük mezalimin olduğu bir dönem; en önemlisi bir seçim yapılarak Yunanistan'a bağlanması isteniyor. Yunanlılar nüfusun değiştirilmesini istiyorlar, tamamen işgal etmişler. 'Megalo Idea'nın en büyük parçalarından bir tanesi. Bundan öncesinde İzmir çok açık bir kentti. Tiyatroları, operaları, Kordonboyu'nda gezenler vs. Hatta devrin meşhur bestecilerinden piano virtüözü Franz Lizst bile konser vermiş ve anılarında kentte aynı anda iki farklı opera-

nın temsil edildiğini yazmış. Bir yerde İzmir'e "Gavur İzmir" demelerinin asıl sebebi budur. İstanbul'dan daha fazla Batı'ya açık, Batı'ya yönelik bir kent iken, Yunan mezalimi altında bastırılmış; sadece Levantenlerin, Rum kökenlilerin, Ermenilerin egemenliği altına girmiş bir kent haline dönüşmüştü.

Muammer Bey de o zaman Türkiye'den gitmek zorunda kalıyor. Bu dönemde Yunanlılar İzmir'i işgal edince bütün aile Fransa'ya gidiyor. O sırada Latife teyzem 1918'de Cihan Harbi'nin bitişinden itibaren zaten İngiltere'de, Rochester'da okuyordu. Ailenin Fransa'ya gidiş biçimlerini anlatmak önemli. Muammer Bey güçlü olduğu ve daha önce belediye başkanlığı yaptığı için nüfuzundan yararlanmak istiyorlar ve işgal döneminde de belediye başkanı olması için zorluyorlar. Ancak Muammer Bey bu görevi almak istemiyor, işbirlikçi olmak istemiyor. Bir formül bulunması lazım. Fakat Yunanlılar evi abluka altına alıyorlar ve giriş-çıkışları yasaklıyorlar. Yemek bile problem oluyor. Bu durumda el altından haberler gidiyor ve İzmir'deki Fransız konsolosu (Muammer Bey'in çok yakın bir dostu ve beraber briç oynayacak derecede samimi bir arkadaşıdır), Muammer Bey'e bir teklifte bulunuyor: Sizi Fransa'ya kaçıralım. Kendi kupa arabasının içinde, kapalı bir arabanın içinde, briç partisi varmış gibi geliyor köşke. Yunanlılar önce geçirmek istemiyorlar, sonrasında Fransız Konsolosu olduğu için geçiriyorlar. Evin bütün ışıkları açık, evde herkes hazırlanmış, bavullar hazırlanmış. Eteklerinin altına mücevherler dikilmiş, yani yükte hafif pahada ağır ne varsa alınmış. Arabaya biniyorlar, arabada yere yatıyorlar. Araba sabaha karşı bir saatte evden ayrılıyor, Fransız Konsolosu evden çıkmış gibi. Yunanlı askerler kontrol etmiyorlar çünkü Fransız Konsolosu çıktı diye düşünüyorlar. Oysa Konsolos evde kalmış, sonra sabahleyin yürüyerek dışarı çıkmış. Bü-

yük bir olay olmuş. Fransız Konsolosu olduğu için Yunanlılar bir şey yapamamışlar.

Muammer Bey ve ailesi sahildeki Fransız Konsolosluğu'na geliyorlar, oradan da Fransızların çatanasıyla limanda bekleyen gemiyle Marsilya'ya gidiyorlar. Hatta anneannem anlatırdı, "Biz çocuklar arabanın tabanına yattık, kaçarken," diye.

Neden İzmir'deki Fransız konsolosu böyle bir fedakârlık yapıyor?

O dönemde Fransızlar ve Türkler arasında yakınlaşma her zaman olmuştur. Fransız Konsolosu eskiden beri dosttu. Bu arada şunu da söylemek lazım; Muammer Bey masondu. Fransız Konsolosu da masondu. Bunun da bir etkisi olmuştur. Çünkü masonların bu durumlarda birbirlerine yardım etmesi gerekir. Fransa'ya gidiyorlar, Marsilya'ya. Aile önce Nice'e geçiyor, Paris'te de bir evleri oluyor. Küçük kızları Rukiye Hanım ve Vecihe Hanım'ı İsviçre'de özel bir kız okuluna gönderiyorlar. İki büyük erkek kardeş ve Latife Hanım zaten İngiltere'de okuyorlar. Erkekleri bir nevi askeri akademiye gönderiyorlar. Latife teyzem de İngiltere'de Rochester'a ve Chistlehurst'e Tudor Hill School'a gidiyor. Oradan Sorbonne'a siyaset bilimi, ekonomi politik okumak üzere geliyor. Ama o hukuku tercih ediyor. Uluslararası hukuku ağırlıklı olarak tercih ediyor. Oğlanlar da Fransa'ya okumaya gidiyor ve Latife Hanım'ı yalnız bırakmıyorlar. Bu arada anne ve baba Paris'te ev tutmalarına rağmen Biarritz'e yerleşiyor. Burası Fransa–İspanya sınırına çok yakındır. Münci Bey'in çocuk felci geçirmiş olması sebebiyle, sağlığı düşünülerek oraya yerleşiyorlar. Paris'teki evi Latife Hanım'a ve erkek çocuklara bırakıyorlar. Bu böyle devam ederken Türkiye'deki durum da değişiyor.

Muammer Bey'in mason olması çok doğal karşılanıyor...

Fatih Bayhan: **Burada bir tartışma noktasına da açıklık getirelim. Özellikle Muammer Bey'in mason olduğunu açıkça söylemesi, gizlememesi aile fertleri ile ilgili değişik iddialara neden oluyor. Müslüman bir aile. Köken itibariyle de Müslüman, yaşantı itibariyle de. Çocuk isimlerine bakıyorsunuz, Müslüman isimleri. Biraz bu noktada detay alabilir miyim?**

Mehmet Sadık Öke: Daha sonra bir gün Mustafa Kemal, Muammer Bey'e, "Siz mason musunuz?" diye sorunca, "Evet, ben masonum," diye çok sert bir cevap alıyor. Aslında nasıl bir detay verebileceğimi tam olarak bilemiyorum ama... Bir işadamı olarak Muammer Bey'in mason olması çok doğal karşılanıyor. Çünkü Levantenlerle iş yapılıyor. Yabancı iş adamları ile çalışıyorlar. İstanbul'da da birçok şehzadenin mason olduğunu söylemek lazım. Abdülhamid'ten Mehmet Reşat'a gelinceye kadar; Mehmet Reşat'ın veliaht şehzadeliğinden önce iki tane daha veliaht şehzade vardır, belki iki, belki üç... Onlardan da Yusuf İzzettin Efendi masondur. Levent'teki köşkünde öldürülmüştür. Osmanlı şehzadeleri arasında da mason olan çok kişi vardır. Aynen Avrupa kraliyet ailelerindeki prenslerin, bazı kralların, hatta Dan Brown'a bakılacak olursa ABD'yi kuranların tamamının olduğu gibi. Hatta V. Murad'ın da mason olduğu ileri sürülür. Bu yüzden tahttan düşürüldüğüne dair söylentiler vardır; ilk ve tek mason padişah olarak bilinir.

Aile kökenlerinin Sabetayistlik ile hiçbir ilgisi yok. Böyle bir şey yok. Bazı yazarlar diyorlar ki, "Onlar bile bilmiyorlardı, biz onlara söyledik, onlar da böylelikle öğrendi". Bizim gerçekten öyle bir durumumuz yok. Halid Ziya Bey de kendi eserlerinde Türk kökenden geldiğimizi söyler.

Yalçın Küçük özellikle bu noktada...

Yalçın Küçük yanılıyor. Soner Yalçın da bunu söylediği zaman, biz kendisini tekzip etmedik. Gerek yok, o şekilde araştırmış, o şekilde bulmuş. Doğru değil ama biz o zaman da tekzip etmeyi gereksiz bulduk. Burada bu vesileyle tekzip etmiş olalım. Hem kitabında bizimle ilgili bilgilerde temel olarak öyle yanlışlar var ki, aman Allah...

Özellikle Muammer Bey'in aile mezarlığında, mezar taşında Sabetayistlere ait bir takım simgeler bulunduğuna dair şeyler söyleniyor.

Sabetayistlere ait bir şey yok. Birbirinin içinden geçen, çok bilinen bir bitki motifi var. Bir de üzerinde krizantem var çünkü krizantemi çok seviyor. Karanfil motifi en üstte, onun altında birbirinin içinden geçen bir dal motifi ve "Ruhuna Fatiha"nın dışında hiçbir şey yazmıyor. İstanbul'da yaşayan aile fertlerinin mezarları Edirnekapı Şehitliği'ndedir. Görebilirler, bütün aile aynı mezarları yaptırmıştır.

İzmir'de aile mezarlığınız var mı?

Elbette İzmir'de de aile mezarlığımız var. Basmane de. Sadık Bey'in ve Hacı Ali Efendi'nin mezarları orada. Onlarda da böyle bir şey yok. Sabetayistlere ait bir figür yok. Muammer Bey ile ilgili

olarak son derece saçma bir iddia. Sonraki kuşaklar ise İstanbul'da, Edirnekapı Şehitliği'nde, isteyen gidip görebilir mezarları.

Bunu özellikle sordum. Çünkü son zamanlarda Sabetayistlikle ilgili, bazı ailelerin kökenleri ile ilgili çok ciddi iddialar yer aldı. Bu ailelerden bir tanesi de Uşşakizadelerdi.

Bunu kesin olarak bir kere daha söyleyeyim. Böyle bir şey doğru olsaydı bundan gocunmazdım, açıkça söylerdim çünkü nasıl doğduğunuzu değiştiremezsiniz. Nereden geldiyseniz, doğduysanız, ailenizin kökeni neyse oradan gelmişsinizdir. Değiştirmeniz mümkün olamayacağı için öyle bir kökenden gelmiş olsaydık bunu saklamazdık. Bunun ayıplanacak bir yanı yok. O durumda da her zaman olduğu gibi soyumuzla gurur duyardık. Ama netice itibariyle öyle bir şey yok.

Bu iddialar şu noktada da çürüyor. Latife Hanım, Zübeyde Hanım vefat ettiğinde onun ruhuna hatimler indiriyor; Fatihalar okutuyor, mevlitler okutuyor, kırkını takip ediyor, 40. gününde yine hatimler indiriyor.

Söylenenlere göre Sabetayistler, Müslümanlığı en çok takip edenlermiş. Ama bu konuda herhangi bir bilgim yok. Birkaç Sabetayist kişiyle tanıştım, yakın aile dostlarımız var ama ailemiz ile ilgili ortak bir şey de bulamadım, göremedim. Soner Yalçın'ın kitabını tekzip edebilirdik. Öyle büyük bir hata var ki, Serasker Rıza Paşa'nın karısının adının da Adeviye olmasından dolayı yazarın kafası karışmış. Kitabın içinde aynen şu cümle geçiyor, "Vecihe Hanım ile Hayri Bey kuzendi," diyor. Bu çok yanlış bir bilgi, yok böyle bir şey.

Nüfus kütüğü bilgileri konusunda çok büyük hatalar var.

Biri İzmirli, diğeri İstanbullu bir aile. Serasker Rıza Paşa, Abdülhamid'e olan yakınlığına rağmen ne kendisi ne de çocukları için hiçbir zaman saraydan bir eş olmasını istememiş, bir gelin almamış. Zira bu konuda, "Saraydan kız alınmaz, saraya damat olunur, oğlan verilir ve çoğunlukla da herkes mutsuz olur," dermiş. Padişah kızlarını onun üç oğluyla evlendirmek istediği zaman, "Padişahım benim çocuklarım nişanlı," diyor. Padişah, Serasker Paşa'yı sıkıştırmak için, "Öyleyse bir hafta sonra Saray'da düğün olacak," diye buyuruyor. Üç gün içinde çocuklara kız bulunuyor ve düğünleri yapılıyor. Süreyya Paşa için Koca Mustafa Paşa'dan, yani son derece Türk ve Müslüman bir bölgeden kız bulunuyor. Fatih devrinden beri İstanbul'a ilk gelenlerin yerleştiği bir yerden tanıdık bir subay kızı alıyor. Neticede ne bu Adeviye o Adeviye, ne o Adeviye bu Adeviye. İkisi de tamamen farklı kökenden gelen, farklı iki aile. Buna rağmen bunu söyleyebiliyorlar, hiç araştırmamışlar. O koca kitap eğer üç sacayağına bağlıysa, Uşşakizadelerin üzerine oturduğu kanat tamamen boşta kalmış.

Yıl 1919... Aile İzmir'in işgalinden sonra Fransa'ya, oradan da İsviçre'ye geçiyor. Neler yaşıyorlar orada?

Kızlar İsviçre'de, Latife Hanım Paris'te Sorbonne'da, ailenin diğer üyeleri ise Biarritz'te. Bu sırada Muammer Bey'in annesinin rahatsızlandığına dair bir mektup geliyor. Hastalığının çok ciddi olduğu yazılı ve öleceğinden korkuluyor.

Muammer Bey'in annesi hastalığından dolayı yurtdışına çıkamamış, İzmir'deki köşkte kalıyor, değil mi?

Evet, o gidemiyor. Çünkü büyükhanım çok yaşlı ve çok hasta. Yanında bir de bakıcısı var, onlar İzmir'de kalıyorlar. Büyükhanı-

mın öleceğini söylüyorlar fakat Muammer Bey'in gitmesi, İzmir'e dönmesi mümkün değil. Giderse Yunanlılar tutuklayacak. Adeviye Hanım da gidemiyor; her şeye rağmen Münci Bey var, bakıma muhtaç bir çocuk. Böyle bir seyahati kaldıramayabilir. Aynı zamanda, iki kız yatılı okulda okuyor olsalar da annelerinin ilgisine muhtaçlar. Çünkü gidilip geliniyor İsviçre'ye. Aynı zamanda kocasını da bırakmak istemiyor Adeviye Hanım. Bunun üzerine Latife teyzem diyor ki, "Baba ben yeteri kadar büyüğüm. Ben geri dönerim. Ben gidip babaanneme bakarım." Latife Hanım babaannesini çok severmiş, ona çok yakınmış. Gördüğü bir rüyayı anlatmış: "Ben gördüm, inandım. Zaten ülke kurtulacak, bunun da rüyasını gördüm". Bu rüyaya büyükler inandı mı, inanmadı mı orasını tam olarak bilemiyoruz ama Latife'nin inadı ile başa çıkılamayacağı için sonunda baba kabul ediyor ve diyor ki, "Tamam, o zaman İzmir'e dön." Mektuplar yazılıyor ve bir şekilde Latife geri dönüyor.

"Müslüman bir kadının
çarşafını çıkaramazsınız"

Fatih Bayhan: **Bu dönüşte yine Fransız konsolosunun etkisi oluyor mu?**

Mehmet Sadık Öke: Evet. Mason ilişkilerini kullanıyor Muammer Bey ve bunun üzerine Fransa hükümetinin 'protégée speciale' yani özel koruması altında Latife geri dönüyor. Doğrudan İzmir'e gelmez, önce İstanbul'a gelir. Buradaki büyükelçiden de özel bir yazı alır, oradan İzmir'e gidiyor. Çünkü Yunanlıların bir şey yapmasından korkuyorlar. Latife biraz inatçı ve deli fişek olduğu için İstanbul'dan gelirken, buradaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden belgeler alıyor ve bu belgeleri de İzmir'deki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne getiriyor. Fransızların özel koruması altında olmaktan yararlanarak, bu kolaylıktan yararlanarak casusluk faaliyeti yapıyor. Bazı gizli belgeleri İzmir'deki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerine getiriyor.

Yunanlılar, Uşşakizade Latife olduğunu görünce, babasına olan hınçlarından dolayı, her şeye rağmen gözaltına alıyorlar. Meşhur hikâyedir, gözaltına alındığı sırada şüphelendikleri için üstünü aramak istiyorlar. Orada çok bilinen bir lafını söylüyor. "Müslüman bir kadının çarşafını çıkaramazsınız," diyor. Daha sonra yanlışlık veya kötü niyetle bu sözün Mustafa Kemal'e söylendiği iddia ediliyor. Bu sırada Ragıp Paşa, yani büyük dayısı, Fransız konsolosu üzerinden Latife'nin İzmir'e geleceği haberini aldığı için Yunanlılara baskı yapmaya başlıyor. Ama Fransız konsolosu da çok fazla

bir şey yapamıyor, daha önce kaçmalarına yardım ettiği için. Bunun üzerine halk arasında, "Uşşakizadelerin kızı gelmiş, gözaltına alınmış," haberini yayıyorlar. Halkın galeyana gelmesinden korkan Yunanlılar üçüncü günün sonunda Latife Hanım'ı serbest bırakıyorlar. Üç gün boyunca aç susuz bırakmışlar.

Nerede tutuluyor peki?

İlk üç gün Yunanlıların karargâhında, nezaret altında tutuluyor. Sonra eve gönderiliyor, Göztepe'ye. Fakat kapıya da iki tane Yunan askeri dikiyorlar, giriş-çıkışı kontrol edilsin diye. Yine çok meşhur hikâyedir; köşkten çıkmak istediğinde ütücü kadın kılığında çarşafa bürünerek çıkıp İzmir'in içinde gezermiş. Aslında çarşaf ve kılık değiştirme Latife Hanım tarafından ilginç bir şekilde 'özgürleşme' unsuru olarak kullanılıyor hep. Kendi kimliğini gizleyerek hareket serbestisi yaratıyor. Avrupa'da sahip olduğu özgürlüğün bir benzerini bu sayede kazanıyor. Bunu hem casusluk faaliyeti yaparak Avrupa dönüşü 1922'de İstanbul'dan İzmir'e gelişinde, hem Yunan askerlerini atlatarak evden çamaşırcı, ütücü kılığında kaçarken, hem Topal Osman Olayı'nda kocasını kurtarırken, hem de boşanma sonrası takip edenleri atlatmak için İstanbul sokaklarında gizlice dolaşırken kullandığını görüyoruz.

Latife Teyzem konser piyanisti olacak derecede iyi piyano çalardı.

Fatih Bayhan: **Burada bir nokta koyalım. Ailenin yani Muammer Bey ve çocuklarının Fransa ve İsviçre'deki yaşamlarından biraz detaylar verelim. Çünkü Latife Hanım'ın da aklı oradadır.**

Mehmet Sadık Öke: Doğru söylüyorsunuz. Çünkü Münci Bey'i çok severdi. Münci Bey sonradan daha da önemli oldu onun için. Latife teyzem 12 yaşındayken, eline doğmuş bir çocuk gibi düşünmek lazım. Onun için çok severdi ve onun hastalığına çok üzülürdü. Çünkü Münci Bey çok yakışıklı, güzel bir çocukmuş, ona da ayrıca üzülürlermiş. Aslında aile orada çok rahat yaşıyor. Bir ara İsviçre'ye, Almanya'ya geçiyorlar, hatta İtalya'ya. İstiklal Savaşı'nın ilk zamanları itibariyle söylüyorum. Orada Halid Ziya ve oğlu Vedat ile de buluşuyorlar. Aile ilişkileri kopmuyor.

Nerede oluyor buluşma?

Zannediyorum Almanya'da ya da Avusturya'da karşılaşıyorlar, buluşuyorlar. Sonra Muammer Bey ve Latife teyzem İsviçre'ye ve Fransa'ya dönüyorlar. Hatta Halid Ziya anılarında diyor ki, "İsviçre ve Fransa, Avusturya ve Almanya'ya göre çok pahalıydı ama Muammer o kadar zengindi ki, ona hiç dokunmazdı".

Aile hep tatillerde bir araya geliyor. Kızlar, yani anneannem ve Rukiye Hanım İsviçre'deki okuldan, erkekler de Fransa'daki akademiden Biarritz'e geliyorlar. Mümkün olabildiğince tatillerde beraber oluyorlar. Vedat, Fransa'da bu dönemde okuyor ve babası

Halid Ziya Bey, Muammer Bey'in gözetimine bırakıyor onu. Zira Vedat ağır bir depresyon geçiriyor ve doktor tedavisi gerekiyor. Gereken aile ilgisini de Adeviye Hanım ve Muammer Bey sağlamaya çalışıyor.

Ticaretle uğraşıyorlar mı?

Hayır, Muammer Bey o zaman çok fazla bir şey yapmıyor. Ancak yurtdışındaki parasal varlıkları idare ediyor. Savaş zamanı ticaret yapamıyor çünkü Muammer Bey'in servetinin kaynağı İzmir. Tütünü, üzümü, pamuğu kontrol etmesi. Belki Portsmouth'daki nakliyat şirketinin üzerinden bir gelir kazanıyor ama tabii orada yaşamanın da bir bedeli var. Bu kadar büyük bir aileyi yurt dışında alıştığı koşullarda yaşatmanın bedeli de çok yüksek olduğu için bir kısım hisselerini, gelirlerini de satmış olabilir. Bizim bildiğimiz kadarıyla Muammer Bey işgal döneminde hiçbir ticari faaliyette bulunmamıştır.

Çocuklarının eğitimine yine önem verdiğini ve aksatmadığını görüyoruz. Her şeye rağmen eğitimden ödün vermiyor.

Önem veriyor. Hepsi çok iyi eğitim alıyor. Benim anneannem de İngilizce, Almanca ve Fransızcayı anadili gibi konuşurdu. Rumcadan ve Osmanlıcadan çok iyi anlardı. Hepsine çok iyi bir eğitim vermiştir.

Ailenin eğitime bakış açısı özel bir şey gibi...

İzmir'deki zamanlarda Latife teyzem piyano çalarmış, anneannem de çok güzel piyano çalardı. Rukiye Hanım harika keman çalarmış. Diğer çocuklar da aile içinde başka enstrümanlar çalar ve konser verirlermiş aile içinde. Sanatsal açıdan bir tek yapma-

dıkları resim sanatı ama bunu günah olduğundan yapmadıklarını zannetmiyorum. Resme çok meraklıydılar, çok severlerdi. Yeteneklerinden kaynaklanan bir şey olmalı. Yine bu dönemde Muammer Bey'in yaşlı bir Avusturyalı ressamı himaye ettiğini biliyoruz.

Latife teyzem konser piyanisti olacak derecede iyi piyano çalarmış. Hatta meşhur yazar Rainer Maria Rilke'nin yeğeni Anna Grosser Rilke (çok iyi bir piyano öğretmeni, bir konser piyanisti), 1918'de Almanlar İstanbul'u terk edinceye kadar Latife teyzeme ders verdiğini anılarında anlatır. Ayrıca Latife teyzemin, özellikle Beethoven'ın eserlerini bir konser piyanisti mükemmelliğinde çaldığını da anılarında aktarmıştır. Adeviye Hanım'ın çok güzel olduğunu, klasik tablolardaki güzellere benzediğini, çok iyi Fransızca konuştuğunu yazmıştır. Latife teyzemin de hiç Almanya'ya gitmediği halde mükemmel Almanca konuştuğunu ve Alman klasiklerini ezberden aktarabildiğini söyler. İki kadın, öğretmen-öğrenci ilişkisinin ötesinde çok yakın iki arkadaş olmuşlar.

Savaşın sona ermesine yakın Latife teyzem ailenin diğer üyelerinden önce Avrupa'ya gidiyor. Paris'te bir konser ayarlamak istiyorlar, bir Türk kızının piyano çalmasını çok önemsiyorlar. Fakat Muammer Bey, Batılı tarzda bir aydın olmasına rağmen bunu kabul etmiyor. "Ben kızımı 'şano'ya çıkarmam," diyor. Şano sahne demek. Latife teyzemin bununla ilgili lafı enteresandır, "Babam beni şanoya çıkarmadı ama Allah beni öyle bir şanoya çıkardı ki, bir daha da indirmedi," derdi. Bu tarz eğitim almış insanlar.

Savaşa dönecek olursak, gördüğü rüya sonucunda Türkiye'ye dönüyor. Gelmeden önce yazıp İzmir'e yolladığı meşhur bir mektup var. Orada, "Yunanlılar memleketi işgal etti ama Mustafa Kemal kurtaracaktır," diyor. Fakat bu mektup yanlış yere, Yunanlıların eline geçiyor. İzmir'e geldiği zaman gözaltına alınma sebebi de bu...

Şimdi isterseniz Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde bir de kolyesi var ve kolyesinde Mustafa Kemal'in resmi var.

Evet, bir gazeteden kesiyor Paşa'nın resmini.

Mustafa Kemal, Sabiha Sultan ile evlenmeyi arzu etti ama...

Fatih Bayhan: **Oradan başlayarak Mustafa Kemal'i, adını ilk duymasını anlatır mısınız?**

Mehmet Sadık Öke: Büyük ihtimalle Mustafa Kemal adını daha önceden duydu. Nereden duydu, 1915'den sonra. Anafartalar'dan sonra, Anafartalar kahramanı olarak Mustafa Kemal'in adı dalga dalga yayılmaya başladı. Bu, aslında Vahdettin'in halkla ilişkiler politikasıydı. Vahdettin ona harbiye nazırı görevini vermedi ama her zaman yanında tuttu. Zaten seryaveriydi. Almanya ve Avusturya'ya savaş sırasında, 1917 sonu 1918 başında (aralık, ocak ayları) beraber gittiler. Vahdettin'e savaşı Almanların kazanamayacağını ilk söyleyen kişi Mustafa Kemal'dir. Sultan Vahdettin'e demiş ki, "Şu soruları sorun. Bakın Almanlar cevap veremeyecek veya size şöyle cevaplar verecekler... Fakat bu cevaplar da yanlış olacak, siz o zaman şu soruları sorun". Beraber çalışarak bu oyunu oynamışlar Almanlara. Bu sebeple Vahdettin, Almanların bu savaşı kazanamayacağını böylelikle anladı. Peki, Vahdettin tahta çıktığı zaman niçin savaştan çekilmedi? Çekilebilirdi. Neden savaşa son vermedi biliyor musunuz? Mustafa Kemal 1918 Ağustosu'nda Filistin Cephesi'ne gitmeden önce ona dedi ki, "Çekilmeyiniz. Çünkü eğer siz bu savaştan çekilirseniz İttihat ve Terakkiciler sizi alaşağı eder. Yenilgiyi kabul eden hükümdar olarak tahttan düşürülür ve sabık hükümdar olursunuz."

Tabii Vahdettin de çok ürkek bir hükümdardı. Çok vesveseli, çok kuruntulu ve şüpheci biriydi. Temkinliydi. "Savaşa son vermek istediğinizde memleket bir anda güllük gülistanlık hale gelmeyecek. Savaşa öyle bir son vermeniz lazım ki, İttihat ve Terakkiciler darbe yapmasın. Sizi sabık hükümdar ilan edip, başka bir kuklayı başa geçirmesin. Sonra hiçbir şekilde düzelmez. Çünkü İttihat ve Terakki'nin istibdat yönetiminin, bir diktatorya altında ne gibi felaketlere yol açabileceği, daha ne kadar kötü felaketlere yol açacağı bilinemez. Bu savaşa belirli bir şekilde son vermek lazım. Ve siz savaşa son vermeyin. Zaten mecbur kalınacak. Ve ondan sonra bir yol çizelim," diyor Mustafa Kemal.

Daha o zamandan Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkartılacağı, çıkacağı belli olmuştu. Bu sebeple İstanbul matbuatı, Paşa'nm ismini daha fazla ön plana çıkartmaya başlamıştır. Bu, Saray tarafından özellikle yapılan bir şeydir. Harbiye Nazırı yapılmamıştır. Herkes der ki, Mustafa Kemal harbiye nazırı olmak istedi, padişah yapmadı. Hayır, İngilizlere ve Fransızlara karşı ismi yıpranmasın, zor duruma düşmesin, ismi temiz kalsın diye harbiye nazırı yapılmadı. Ama ismi hep ön plana çıkartıldı. *Böyle bir kişi var, Harbiye Nazırlığı'na aday, Harbiye Nazırı olabilecek kadar iyi.* Vahdettin, Enver Paşa'ya karşı ileri sürmek için bir koz olarak görüyor Mustafa Kemal'i. Bu çok dikkatli olarak incelenmesi, anlaşılması gereken bir konudur. Eğer erkenden, zamanından önce harbiye nazırı yapılsaydı, işgal yıllarının karmaşası içinde çok zor bir durumda kalabilirdi. Yapmak istediklerini yapamazdı, ismi yıpranabilirdi. Zaten Enver Paşa da yenilmeselerdi bunu normalde kabul etmezdi. Yenildikten sonra Talat Paşa Hükümeti istifa ettiğinde, Enver Paşa, Talat Paşa'ya yeni kurulacak hükümettin Harbiye Nazırlığı için Mustafa Kemal Paşa'nın adının Padişah'a önerilmesini istiyor. Aralarındaki bu konuşmaya Hüseyin Cahit (Yalçın) bizzat

tanık olmuş. Fakat Makbule Hanım'm, "Ağabeyim İstanbul'da Enver Paşa yüzünden, onun entrikaları ve ona olan kızgınlığı yüzünden içkiye alıştı," dediğini de unutmamak gerekir.

Mustafa Kemal'in, Enver Paşa'nın yaşça kendisinden küçük olduğu halde kıdemce üstte olmasını hazmedemediğini söyleyen kaynaklara ehemmiyet vermemek gerekir. Zira dedem Hayri İlmen'in anlattığına göre Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa ile yıldızının barışmaması böyle bir kıskançlıktan değil, Enver Paşa'nm kibirli ve hayalperest olmasından ve yetki paylaşımına gitmeyi bilmemesinden kaynaklanıyor.

Burada, Saray'la ilgili olarak tek bir problem vardı. Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan meselesi. Mustafa Kemal, Sabiha Sultan ile evlenmeyi sadece pratik sebeplerle, yetkiyi daha kolay elde edip vatanı kurtarma konusunda evlilik bağının halk nezdinde otorite kurmaya yardımcı olmasını sağlamak için arzu etti. Fakat Vahdettin, İttihat ve Terakki tarzı bir diktatorya oluşturmasından çok korktu. Zira Enver Paşa da Padişah damadı, damad-ı şehriyariydi. Bu yüzden kızının evlenmesini kendisi istememiştir. Aynı zamanda, Sabiha Sultan'ın da veliaht Abdülmecit Efendi'nin oğlu Ömer Faruk Efendi'yi beğeniyor olması, Osmanlılarda daha önce hiç olmayan bir şeye yol açıyor ve iki saltanat mensubu evleniyor. Vahdettin'in normal şartlarda bu evliliği kabul etmemesi gerekirdi. Fakat bir paşanın daha damad-ı şehriyari olmasını ve ileride ikinci bir Enver olmasını istemediği için bu evliliği kabul etmek zorunda kalmıştır.

Bir de şuna bakmak lazım; Padişahın damadı olarak Anadolu'ya gittiği zaman başka, Mustafa Kemal Paşa olarak Anadolu'ya gittiği zaman başka. Ben aslında Mustafa Kemal'in belki de nezaketen Sabiha Sultan'ı istediğini düşünüyorum. Aslında gerçekten istemediğini düşünüyorum. Çünkü eğer onu istemiş olsaydı, reformlarının, devrimlerinin hiçbirini yapamazdı.

Annesinin de dahli olduğuna dair rivayetler var.

Zübeyde Hamm'ın üst sınıftan bir kız almak isteğini hep söylerler. Ancak Zübeyde Hanım öyle biri değildi. Tabii böyle söylerler, doğru da olabilir. Netice itibariyle paşa olarak yükselebilmesi için üst sınıftan bir kız alınması normaldir. O zaman daha iyi yerlere gelme ihtimali de vardır. Onun için bunu kabul etmek lazım. Ama belki de, o devrin şartları içinde Vahdettin de yanlış değerlendirmiş olabilir. Hem Paşa'nın ikinci bir Enver olmasını istemiyor hem de Paşa'yı kendisine yakın tutmak istiyor. Sonuçta Sabiha Sultan'ın Ömer Faruk Efendi'yi sevmesi belki de herkes açısından bir kaçış yolu, kolay bir yol olmuştur.

Mustafa Kemal bir yandan saray
dışında tutuluyor,
ama bir yandan da saraylı

Mehmet Sadık Öke: Bundan Mustafa Kemal kırıldı mı, üzüldü mü yoksa içten rahat bir nefes mi aldı, bunu da düşünmek lazım. O hiçbir zaman bir Enver Paşa değildi, Enver Paşa olmamıştır. Enver Paşa çok milliyetçiydi, aynı zamanda da çok hayalperestti. Mustafa Kemal ise realistti. Eğer Sabiha Sultan'la evlenseydi, kafasında bir cumhuriyet fikri var idiyse bunu gerçekleştiremeyeceğini bilirdi. Bazı kişiler de der ki; "Sabiha Sultan'ı alamadığı için cumhuriyet eğilimine girdi. Sabiha Sultan'ın kendisini reddetmesi, Ömer Faruk ile evlenmesiyle bir kırgınlık oluştu, bu kırgınlık üzerine meşrutiyet yönetiminden vazgeçti". Yabancı bir hanım gazeteci olan arkadaşı Berthe Georges Gaulis'de, Çankaya'ya yaptığı ziyarette Mustafa Kemal'in bir padişah kızı ile evleneceğinden korktuklarını söylemiş. Ancak Mustafa Kemal Paşa konuşma sırasında Latife teyzeme dönerek, "Hiç böyle düşünmediğini, buna çok şaşırdığını," belirtmiş. Bu da Paşa'nm düşüncelerini gerçekleştirebilmek açısından böyle bir yola sapmayı hiç düşünmediğini açıkça gösterir.

Tüm bu zaman zarfında Mustafa Kemal ismi her zaman ön plana çıkıyor. Saray ön plana çıkartıyor ismini. Gazeteler de bu konudaki yazıları destekliyor. Mesela 1918 Mart'ında Paşa, *Yeni Mecmua*'da Çanakkale anılarını anlatıyor. Latife Tezem bir şe-

kilde bunu okumuş ve Mustafa Kemal'in gücünü ve yapabileceklerini tüm ülke gibi buradan anlamış olabilir. Muhakkak ki, Latife teyzem onun ismini duymuştur.

1915'ten itibaren bir süreç var, daha önce çeşitli görevlerde gösterdiği başarılardan kaynaklanıyor tabii.

Ve Paris'te çıkan bir gazetede yayınlanan fotoğrafı alıyor ve madalyonunun içine koyuyor. Boynunda hep o madalyon bulunuyor. Yunanlılar bu madalyonun içindeki resmi görünce çok büyük kıyamet kopartıyorlar. Hem yazdığı mektup sebebiyle, hem de o madalyonda Mustafa Kemal'in resmini gördükleri için.

Burada merak ettiğim bir nokta da şu. Latife Hanım ailesiyle Türkiye dışındalar ama Türkiye'deki gelişmeleri de çok yakından takip ediyorlar.

Devamlı takip ediyorlar.

Muhtemelen Fransız basınından takip ediyorlar veya birileri İzmir'den gazete gönderiyor.

Evet, Fransız basınından da takip ediyorlar. Ancak burada işleri, arazileri, binaları, mülkleri olduğu için vekilharçları da devamlı olarak onları bilgilendiriyor. Tabii böyle bir şey doğru değil ama İzmir'in yarısı Şerif Remzi'nin, yarısı Muammer Bey'in derlerdi. Doğru değil ama öyle bir inanış vardı. Çok mal, mülk olduğu için bunların takip edilmesi gerekiyor. Her şeye rağmen buradaki şirketler de iş yapıyor, yapmıyor değil. Burada da 4 milyon sterlinlik mal gönderiliyormuş dışarıya.

Latife Hanım burada köşkteki çalışanlarla, büyükannesi Makbule Hanım ile beraber yaşıyor, ta ki Türk ordusu yavaş yavaş İzmir'e gelmeye başlayıncaya kadar. 9 Eylül'de de zaten Türk ordusu İzmir'e giriyor.

"Önce saltanatı ve hilafeti kurtaracağım, kendim için bir şey istemiyorum. Vatan kurtulduktan sonra yürüyecek bir sistem oluşturacağım ve ben geri çekileceğim"

Fatih Bayhan: **Mustafa Kemal Paşa'nın öne çıkarıldığından, ailenin daha önceden Mustafa Kemal Paşa'nın adını ve ününü duyduğundan, bildiğinden bahsettiniz. Mustafa Kemal Paşa'nın bir de Anadolu'ya çıkışı var, çıkartılışı var. O noktaya da biraz değinebilir miyiz?**

Mehmet Sadık Öke: Biraz önce çizdiğim çerçeve dahilinde Sultan Vahdettin tahta çıkarken, daha merkezi bir hükümet istiyordu ve bu çerçevede bütün bunlar devam ediyordu. İttihat ve Terakki'den kesinkes kurtulmak istediği için, İttihat ve Terakki'ye ateşkes imzalattırıyor. Onların yenilgiyi kabullenmesini ve süngülerinin düşmesini istiyor. Bunu Mustafa Kemal'in öğüdü üzerine yapıyor ki, İttihat ve Terakki belasından bu ülke kurtulsun ve yeni bir sayfa açılsın diye. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'yı kendi imkânlarıyla Anadolu'ya çıkartıyor. Atlarını ve çok güzel bir mücevherli enfiye kutusu koleksiyonunu satarak temin ettiği parayla Anadolu'ya gönderiyor.

Bu noktada herkes eleştirebilir, şunu söyleyebilirler; 'Nutuk'ta böyle demiyordu, siz ne söylüyorsunuz? Böyle olmadı,' diyebilirler. Benim amacım kesinlikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir şey söylemek değil. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın çıkışı bu şekilde olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın kafasında ne düşünerek İstanbul'dan Anadolu'ya geçtiğini kesin olarak bilemesek de, 1906 yılından beri

Cumhuriyetçi olarak bilinen bir kişinin yakın çevresinin bu durumdan haberdar olmadığını düşünmek zordur.

Osmanlı ailesinin Mustafa Kemal Paşa'ya hain demesinin sebebi de şudur; Vahdettin, Paşa'yı Anadolu'ya gönderirken ondan bir söz istiyor; vatanı kurtarması sözü. Onun için 'Bize ihanet etti,' diyorlar. Sadece askeri okuldan mezun olurken padişaha bağlı kalacağına dair ettiği yemin değil, bir de vatanı ve hilafeti kurtarmak için Padişah'a verdiği sözü tutmayarak ihanet ettiğini söylüyorlar. Hakikaten Anadolu'ya bu şekilde çıkıyor. Kendi kafasında belki daha farklı şeyler yapmak vardı.

Padişahın otoritesi olmadan, Anadolu'da bu kadar büyük bir otoriteyi en başta kuramazdı. Zaten esir olan padişahı ve Hilafet makamını kurtarmak üzere Anadolu'ya çıkıyor. Paşaya en büyük eleştiri buradan gelmiştir. Süreyya Paşa'nm hatıratında da şöyle bir bölüm vardır; "Önce saltanatı ve hilafeti kurtaracağım, kendim için bir şey istemiyorum. Vatan kurtulduktan sonra yürüyecek bir sistem oluşturacağım ve ben geri çekileceğim," demiş. Bunu Latife Hanım da yabancı bir gazeteciye beyanat olarak vermiştir: "Kocam kendisini düşünmüyor, sonra çekilecek," demiştir. Hatta daha 1922'de, zaferden hemen sonra İzmir dönüşü trende, Paşa kendisi memleket idaresini bırakacağını, çiftlik hayatı yaşayacağını söylemiştir. Tabii bu söylemde Latife Hanım'a âşık olmasının da bir etkisi vardır. Fakat sonradan şartlar değişmiştir. En büyük eleştiri konusu budur. Ortada her zaman için Vahdettin'in kabul ettiği bir meşruti monarşi, İngiliz usulü bir hükümet olacağı sözü vardır. Bu şartla Anadolu'ya çıkmıştır. Mustafa Kemal, Vahdettin'in seryaveri olarak huyunu bildiği için, bu sözü tutmayacağına hükmetmiştir. Dediğim gibi bu çok önemli, Vahdettin her zaman kendisine bağlı bir nazırlar sistemini tercih eden, partiler sistemiyle çalışmayı istemeyen bir hükümdardı. Çünkü Vahdettin

daha tahta çıkarken, de otoritesini göstermek için Mevlana Çelebisi tarafından değil, Libya şeyhi Sunusi tarafından kılıç kuşanmıştır. Zira Mevlana Çelebisi Şeyhülislam'a sert bir mektup yazarak Abdülhamid'in 'hal edilmesi'ni istemişti. Bu yüzden de Mustafa Kemal bunun tutmayacağını, yürümeyeceğini, Vahdettin kendisine söz verse bile bunu yerine getirmeyeceğini düşünmüştür.

Şeyh Sunusi daha sonra 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya da destek verdi.

Evet. Hatta düğünlerinde bile vardır ve onlara gerdek gecesi su içmek için üzeri ayetlerle süslü bir bardak, zifaftan önce okumak için bir Kuran ve kılıfı ile keskin tarafı olmayan kılıç sapı hediye etmiştir. Zira artık savaş olmasın, ülkedeki herkes bu evli çift gibi mutlu olsun demiştir. Amma velâkin bunların daha iyi incelenmesi gerektiğini düşünüyorum. Nutuk'ta, Vahdettin'in vatana ihanet içinde olduğu söylenir. Nutuk bir yorumdur. Mustafa Kemal'in yorumudur, ideolojik bir metindir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisini yansıtır ama sonuçta tarihi açıdan bir bakış açısı ve yorumdan başka bir şey değildir.

İttihatçılar tamamen temizlendikten sonra, İzmir suikastı teşebbüsü mahkemelerinden sonra 1927'de mecliste değil, Cumhuriyet Halk Fırkası'nda okunmuştur. Kazım Karabekir'in yorumu farklı, Halide Edib'in yorumu başkadır. Hatta bazı yazarlar, mesela Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Falih Rıfkı, demişlerdir ki, "Paşa keşke Nutuk'u yazmasaydı". Nutuk bir yorumdur. İçinde gerçekler vardır ama gerçeğin bir yorumudur. Paşa kendisine tüm savaşı ve stratejisini anlattığı için anneannem de 'Nutuk'un tam doğru olmadığını, ancak yeni kurulan bir devletin bir ideolojisi olması gerektiğini ve Gazi'nin her şeyi anlatmamasının ya da bazı noktaları farklı anlatmasının makul sebepleri olduğunun düşünülmesi

gerektiğini' söylerdi. Yine de kabul etmek lazım ki; Vahdettin'in çok büyük yanlışları vardır ama Anadolu'ya olağanüstü yetkilerle, çok geniş bir alanı kapsayan görevle Paşa'yı gönderen odur, parayı veren odur, desteği veren odur. Yine de merak edenler, Karabekir Paşa'nın 'İstiklal Harbimiz' ve Halide Hanım'ın 'Türk'ün Ateşle İmtihanı' kitabının orijinal versiyonu olan 'The Turkish Ordeal' eserini okuyabilirler. Kendisi sonradan kitabını oto-sansürden geçirmiştir.

Mustafa Kemal, Abdülmecid Efendi'ye bir adamını özel olarak gizlice gönderiyor ve Anadolu'ya gelmesi için görüşüyorlar. Ancak her nasılsa durum seziliyor ve Veliaht Dairesi ablukaya alınıyor. Ama Veliaht, Paşa'nın adamını gizlice saray'dan çıkarmayı başarıyor. Vahideddin'den çekindiği için gelemeyeceğini iletiyor. Aslında Abdülmecid duygusal biridir. 13 Kasım 1918 de İtilaf donanması İstanbul'a girerken dayanamayıp ağlamıştır.

Babası korkup geçemeyince, Mustafa Kemal'e destek vermek için Ömer Faruk Efendi bizzat Anadolu'ya gitmek istemiştir. Abdülmecit Efendi daha ziyade sözle destek vermiştir Anadolu hareketine. Ömer Faruk Efendi'nin gitmesini, "Babası gelseydi olurdu amma velâkin oğlunu istemiyoruz," diyerek reddetmiştir Mustafa Kemal. Onun Sabiha Sultan ile evli olmasının da Mustafa Kemal nezdinde olumsuz bir etkisi olma ihtimali vardı derler. O nedenle Ömer Faruk Efendi, İnebolu'ya kadar gitmesine rağmen geri çevrilerek, Sabiha Sultan ile olan rabıtası sebebiyle yalısına salimen ulaştırıldığını söylerler. Mustafa Kemal'in bir kadın meselesini bu tarz işlere karıştıracağını düşünmek tamamen safdillik etmektir. Tabii meclis görüşmelerinin zabıtlarında geçen, Ömer Faruk Efendi'nin Anadolu hareketine destek için istediği para miktarı ve aylık gelir talebi de bu geri gönderişte muhakkak etkili olmuştur. Zira İstiklal Savaşı'nın hangi zorluklar ve yokluklar altında verildiği ve kazanıldığı aşikârdır. Elbette Enver Paşa'nın daha önce

kendisine söz vermiş olduğu sultanlığın babadan oğla geçeceği sözü, Mustafa Kemal'in başarısından sonra yerine getirilemeyeceği kaygısına neden olmuş olabilir. Ömer Faruk Efendi'nin yardım talebinin, değişen bu güç odaklarından destek alma ihtiyacından kaynaklandığı gerçeği, Ankara'nın ve Gazi Paşa'nın aklını kurcalamış ve Ömer Faruk Efendi geri çevrilmiştir. Zira Mustafa Kemal Paşa, artık ülkenin meclisli bir hükümet tarafından yönetilmesine kesin karar vermiş ve artık başlangıçta olduğu gibi destek bulmak için bu düşüncesini saklama gereği duymamıştır. Milli Egemenlik Hükümeti kurulması artık kesin karara bağlanmıştır.

Ömer Faruk Efendi'nin Anadolu hareketine bu desteğine tabiidir ki Vahdettin çok kızıyor, *benden habersiz nasıl gider* diye. Ömer Faruk Efendi'nin bu davranışından sonra İngilizler, Abdülmecit Efendi'nin Dolmabahçe'deki dairesini abluka altına almışlar. Büyük problemler çıkıyor. Sabiha Sultan babasına gidip yalvarıyor, "Lütfen affediniz, İngiliz askerleri çekilsin sarayın etrafından," diye. Çünkü Abdülmecit'i, veliaht şehzadeyi abluka altına almışlar. Bu dönemin bence daha iyi incelenmesi lazım, tabu olarak görülen şeyler hakkında daha cesaretle konuşmak lazım. Ben bazı şeyleri söylemeyecek olduktan sonra... Süreyya Paşa da öyle söyler; "Tarihçilere bırakalım ama ben, sen konuşmadıktan sonra tarihçilere araştıracak hangi konu çıkacak ki."

Bu önemlidir. Bu konular gerek rahmetli Yılmaz Çetiner'in, gerek sevgili Murat Bardakçı'nın Vahdettin ile ilgili kitaplarında son derece detaylı ve güzel anlatılmıştır. Rahmetli Bülent Ecevit'in, "Vahdettin vatan haini değildi," dediği zaman başına gelenleri unutmamak gerekir. Fransızların kralı aklamaları devrimden ancak iki yüz yıl sonra gerçekleşebilmiştir.

Vahdettin'in Mustafa Kemal'e ordu müfettişi olarak çok geniş yetkilerle, çok geniş bir alanda, neredeyse padişah gibi hare-

ket yeteneği sağlayan kararnameyi imzalarken, oraya düşülmüş olan "cumhuriyetçidir" notunu kale almaması bütün bu senaryonun beraberce kararlaştırıldığı anlamına da gelir. Tüm kusurlarına rağmen en azından başlangıçta Vahdettin'in hain olmadığını gösterdiğini de kabul etmek gerekir. Mustafa Kemal'in kendisini padişah olarak tutmayacağını anladıktan sonra yaptıkları ise ayrı bir tartışma konusudur.

Mustafa Kemal açısından Sabiha Sultan'ın Ömer Faruk ile evlenmesi, kırıcı faktörler olsa da bir kurtuluş olmuştur. Evlenseydi meşruti monarşi devam eder miydi, belli değil. Mustafa Kemal'in ikinci planda kalıp başvekil olduğu, hükümdarlık hakkının İngiltere'de olduğu gibi babadan oğla geçen, hükümetin parlamento tarafından denetlendiği, hükümdarın sembolik olduğu bir sistem olur muydu? Babadan oğla yeniden geçer miydi? Bütün bunlar tartışılması gereken konular. Ama bana göre Sabiha Sultan'ı gerçekten istememiştir. Belki Zübeyde Hanım'ın etkisiyle istemiş olabilir çünkü annesi onun için çok önemliydi. Mustafa Kemal açısından da Sabiha Sultan ile evliliğin geçekleşmemiş olması bir kurtuluş olmuştur. Mustafa Kemal'in Padişah'la ilgili düşüncesi, haklı olarak sadrazam Tevfik Paşa'nın Ankara Hükümeti'ni Vahdettin'in tanımasına yönelik teklifinin kabul görmemesi ile açıkça ortaya çıkar. Padişah bunu kabul etse, İngilizlerce kuşatma altına alınsa da tüm halk nezdinde esir ve mazlum Padişah olarak büyük sempati kazanacak ve Ankara Hükümeti tarafından 'hal edilmesi' gibi bir durum belki de olmayacaktı. Ancak Vahdettin, "Müslümanların halifesi olarak esir duruma düşemem," diyerek durumun vahametini anlamadığı gibi, zaten hâlihazırda İstanbul'da içinde bulunduğu durumunu da kavrayamadığını gösterir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın, Vahdettin ve düşüncesi ile ilgili şüphelerinde ne kadar haklı olduğunun bir göstergesidir. Ancak İstanbul'da ka-

rar verme özgürlüğü sınırlı biridir Vahdettin. Vesayet altındadır nerdeyse. Hafifletici nedenleri de düşünmek gerekir. Ama liderlik, devlet adamlığı bu gibi zor anlarda kendini gösterir. Bunların Vahdettin'de olmadığı da açıktır.

Anadolu hareketine karşı gönderilen Anzavur orduları gibi konulara da dikkat edilmeli, akıldan çıkarılmamalıdır. Bence her halükârda Mustafa Kemal Paşa kesinlikle Sabiha Sultan ile evlenmeyi istememiştir. İstemişse de bu ancak pratik sebeplerle, yani Padişah yetkisi ile hareket ederek vatanı kurtarmak içindir. Bu yetkiyi, Sabiha Sultan'ın Ömer Faruk Efendi ile evlenmesiyle, zaten evlenmeden de almayı başardı.

"Savaşı biz kime karşı verdik, kime karşı kazandık. Yunanlılara karşı verdik, dünyaya karşı kazandık."

Fatih Bayhan: **Yeni Türkiye'nin kurulmasında faydası olmuş olabilir. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıkışı 19 Mayıs 1919' değil, aslında daha öncedir. Samsun'dan çıkış tarihidir 19 Mayıs. Aynı dönemde Latife Hanım neredediir?**

Mehmet Sadık Öke: Yunanlılar İzmir'i 15 Mayıs 1919'da işgal ediyorlar. Latife Hanım o sırada İngiltere'de okuyor. Annesi, babası ve kardeşleri İzmir'den kaçarken, Fransa'ya geçerek onları bekliyor. Latife Hanım Avrupa'dayken, Türkiye'den gelen haberleri her zaman takip ediyordu. Gerek İstanbul'daki tanıdıklarına, gerek İzmir'deki tanıdıklarına yazdığı mektuplarda vatanın kurtuluşuna olan inancının tam olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı olacağına inandığını söylüyor. Bunlar 1920'nin başında veya 1919'un sonuna doğru yazdığı şeyler. 1922'de Latife teyzem İzmir'e geri dönmek zorunda kalıyor.

1918 başından 1922 Haziran ortasına kadar, yani kabaca 4 buçuk sene dışarıda kalıyor. Bu sürenin son 2 buçuk senesi Fransa'da sanat, siyaset ve felsefe ortamında geçiyor. Burada şöyle bir şey var: Bu ailenin birlikteliği her zaman çok keyiflidir. Onların da Avrupa'da çok keyifli zamanlar geçirdiklerini biliyoruz. Çünkü şöyle bir anekdot var; Latife teyzem okulda ter dökerken, Rukiye Hanım Biarritz'de İngiltere veliaht prensi Edward ile dans ediyor. Rukiye Hanım daha çok genç. Edward'ın sonra uğruna tahtı terk edeceği Madam Simpson henüz ortalarda yok. Biarritz'e gel-

miş, Biarritz'de şehir kulübünde büyük bir balo veriliyor ve Uşşakizade ailesi de bu baloya davetli. Oranın düzenine adapte olmuş bir şekilde yaşıyorlar.

Rukiye Hanım, ailenin en güzeli. Annesine, Adeviye Hanım tarafına çekmiş. Onun için ona Fransızca Mademoiselle beauté yani 'genç bayan güzellik' derlermiş. Okuldayken öğretmenleri Latife teyzeme 'Mademoiselle intelligence' yani 'genç bayan zekâ', anneanneme de 'Mademoiselle grace' 'genç bayan zarafet' derlermiş. Hatta anneannem onlara biraz takılırdı, öğretmenlerinin de söylediği gibi "Zarafet, güzellik ve zekânın birleşimidir. Ben sizden daha iyiyim," derdi; gülerlerdi. Bu, aralarında güzel bir espridir. Latife teyzem içlerinde hakikaten en zekileriydi.

Senin kısmetinde sarı saçlı, mavi gözlü biri var. Başkası da olmayacak. Senin hem sebebi saadetin, hem sebebi felaketin olacak.

Oradaki hayat böyle geçiyor, gayet güzel yaşıyorlar. Neticede Latife teyzem babaannesinin ağır hastalığı üzerine İzmir'e ve ona bakmaya geliyor. Bütün bunları organize eden Muammer Bey'in serveti ve de masonik ilişkileri. Yoksa bu kadar kolay olmazdı. Muammer Bey hiçbir zaman mason olduğunu açıklamaktan çekinmemiştir. Mustafa Kemal bile çok kinayeli bir şekilde sorduğu zaman, o da çok gururlu bir şekilde cevap vermiş. Bunu sadece iş için kullandığını biliyoruz. O zamanlar bu biraz statü sembolü gibiydi. Daha önce de söyledim, şehzadelerden bazıları da masondu. Avrupa'da birçok veliaht prens de masondu.

Birçok paşa da masondu.

Ama şöyle bir şey de var. Muammer Bey bu ilişkilerini sadece aile serveti için kullanmıyor. O dönemde Fransa'da yüksek

düzeyde masonlarla arkadaştır. Mesela Franklin Bouillon yüksek düzey bir masondur ve Fransa'nın Türkiye özel elçisi olmuştur. Fransa ile Türkiye arasında barış yapılmasını sağlayan kişilerden birisidir. Fransa Cumhurbaşkanı ve sonradan 15 ocak 1922'den, 8 Haziran 1924'e kadar tekrar Başbakan olan Poincaré nezdinde çok önemli biridir, onun en yakın dostudur. Ayrıca Muammer Bey sonraki Fransız Cumhurbaşkanları olan Paul Deschanell, Alexandre Millerand, 1920 Eylül'ünden 1924 Haziran'ına kadar milliyetçi Poincaré başbakan iken, cumhurbaşkanı olan sosyalist Gaston Doumergue ile yakın arkadaştır. Muammer Bey bu tarz ilişkileri kullanarak, bir yerde barış anlaşmasının erken imzalanmasını sağlıyor. Türkiye ile en erken barış antlaşmasını imzalayanlar İtilaf (anlaşma) Devletleri arasında Fransızlar ve İtalyanlar olmuştur. Ruslar ve Ermeniler de çok çabuk barış antlaşması imzalamışlardır.

İlk antlaşma Fransa ile oluyor ama...

Evet. Fransızlar ile bu antlaşmanın sağlanmasında Muammer Bey'in diplomatik çevrelerdeki mason arkadaşlarının çok büyük bir faydası olmuştur. Bunu bu kadar göz önüne getirmedik ama şu an yeri geldiği için söylüyorum. Daha sonra Fransız hükümetinin Türkiye'ye özel temsilci olarak atadığı Franklin Bouillon'un ve Claude Farrère'in, Muammer Bey ile olan arkadaşlıkları sayesinde, Fransa'nın Türkiye'yi desteklemesi ve İngiltere'ye karşı durması sağlanmıştır. Bu, Kurtuluş Savaşı'nın sonu ile alakalı çok önemli bir noktadır. Mustafa Kemal'in de söylediği bir şeydir; "Savaşı biz kime karşı verdik, kime karşı kazandık. Yunanlılara karşı verdik, dünyaya karşı kazandık". Bu konularla ilgilenenler için, Lloyd George kabinesi ve Winston Churchill'in düşürülmesi ile ilgili en gü-

zel malumat, David Fromkin'in 'Barışa Son Veren Barış' kitabında sarih bir şekilde bulunabilir.

Latife Hanım İzmir'deki köşkte. Bu arada bu köşkü biraz anlatayım isterseniz: Sahildeki girişten 82 basamakla çıkılıyor. Göztepe'de, tepede beyaz, altta bir taşlık bölümü olan yarım kat üzerine iki katlı; yasemin, hanımeli ve mor salkımlarla kaplanmış; begonvil, acem güzelleri ve zakkumlarla çevrili. Aslında çok da büyük olmayan bir köşktü. Çok büyük bir konak değildi ama bahçesinde iki tane daha ev vardı. Şimdi Özel Türk Koleji'nin olduğu yer. Çok güzel setlerle, teraslarla, çiçeklerle dolu bir yerdi. Latife teyzem Yunanlılar tarafından bu köşkte ikamete mecbur bırakılıyor. Dışarıya çıkmasına izin verilmiyor. O da üzerine bazen bir örtü alıp, çamaşırcı kadın kılığına girerek, bazen onlara yemek yaparak, bazen Rumca konuşarak Yunan askerlerini atlatıyor. Bu dönem aslında çok zor bir dönemdir. Anadolu'daki hareketin başarı kazanmaya başladığı bir dönem. İzmir açısından, İzmirliler açısından çok zor bir dönem çünkü Yunanlılar zulümlerini iyice arttırıyorlar. Bu dönemin acı hatıralarından bir tanesi, Yunanlıların Türklerin moralini bozmak için sokak köpeklerini "Kemalis", 'Erkete Kemalis' yani 'Gel buraya Kemal,' diye çağırmalarıdır. Burada önemli bir şey daha belirtmek lazım; Fransızların Türklere olan düşkünlüğü enteresandır çünkü o dönemde Fransızlar, birçok Türk ailesini Yunan zulmünden kurtarmış. Özellikle Sevr Antlaşmasıyla Fransızlara verilen Halep, Şam ve Antakya'dan gelen aileler Fransız bayrağı çekerek Yunanlıların evlerine girmelerine engel olmuşlar. Benim baba tarafım, Tevfik Nevzad Bey'in akrabalarının bir kısmı Şam üzerinden geldikleri için, Fransız Konsolosluğu'nun izniyle Fransız bayrağı çekmişler ve Yunanlılar onların evlerine girememiş. Fransızların bu yaptığı ilginç bir şey. Hiçbir şekilde Türkleri Yunanlıların eline bırakmak istememişler.

Neticede Mustafa Kemal 10 Eylül'de İzmir'e girerken Yunanlılar kaçıyor ve bizim büyük hikâyemiz de burada başlıyor.

Şunu da belirtmeden geçemeyeceğim, Latife teyzem küçük bir çocukken dadısıyla birlikte kordon boyunda dolaşıyormuş. Bir çingene (İzmir'de falcılar her zaman vardır) falına bakmak istemiş. Kötü bir şey söyleyecek, kızın moralini bozacak, üzecek diye dadısı önce istememiş. Sonra ısrar üzerine kabul etmiş. Falcı da, "Senin kısmetinde sarı saçlı, mavi gözlü biri var. Başkası da olmayacak. Senin hem sebebi saadetin, hem sebebi felaketin olacak. En büyük mutluluğu da, en büyük yıkımı da bu kişiyle yaşayacaksın," demiş. Küçük olduğu için bu çok yer etmiş Latife teyzemin aklında. Enteresandır ki hep bahsettikleri biri var. Çanakkale Savaşı'nda vefat ettiği söyleniyor. Sarı saçlı, mavi gözlüymüş. Onu beğenirmiş ama kim olduğunu bilmiyoruz. Bir de İngiltere'ye gittiğinde yine sarı saçlı, mavi gözlü birisini beğendiği anlatılır. "Hep kaderimde sarı saçlı, mavi gözlüler oldu ama bunların hiçbiri değilmiş. Onu gördüğüm zaman anladım ki kaderim o," demiş Latife teyzem.

Neticede Mustafa Kemal Paşa İzmir'e giriyor. O meşhur Belkahve'de bir kahve içiyor ve diyor ki, "Kral Konstantin buraya geldi mi? Burada kahve içti mi?" Etrafındakilerin, "Hayır," cevabı üzerine, "O zaman İzmir'i niye almış? Niye almak istemiş ki?" demiş. Çok güzel bir anekdottur. Manzarası da çok güzeldir oranın; bütün körfez, İzmir ayaklarının altında... Bu hikâyenin Kramer Palas Oteli'nin Lokantası'nda geçen bir versiyonu da vardır, ama orada kralın rakı içip içmediğini sorduğu anlatılır.

İzmir'e indiği zaman bir problemle karşılaşılıyor. Yunanlılar, İngiliz ve Fransız gemilerine sığınmışlar. Büyük bir kısım Rum ve Ermeni. İzmir yangını henüz çıkmamış. Falih Rıfkı'nın yazdığına göre, "Anadolu yandı, İç Ege, Batı Anadolu baştanbaşa yandı ama hiç olmazsa İzmir'e zarar vermeden aldık," diye başlangıçta çok se-

viniyorlar. Fakat sonra nasıl oluyorsa oluyor ve meşhur İzmir yangını çıkıyor. Kimileri Ermenilerin, kimileri Rumların çıkardığını söylüyor. Yangın Ermeni mahallesinde başlıyor. Bunu bazı kiliselerin altına sakladıkları mühimmatın ateşe verilmesi sonucu Yunan askerlerinin kaçarken yaptığını, bazıları İzmirli Rumların intikam için yaptığını, bazıları da savaşın karmaşası sırasında yanlışlık sonucu çıktığını söylüyor, ama bu aslında çok karmaşık bir olaydır. Bu konuda Nurettin Paşa'yı suçlarlar. Nurettin Paşa konusunda benim söyleyebileceğim bir şey yok. Mustafa Kemal'in İzmir yangınından dolayı Nurettin Paşa'ya çok kızdığını anneannem hep anlatırdı. İsmet Paşa'nın bu konuda çok güzel bir sözü vardır, der ki, "Küçükler 'Emir aldık,' der; büyükler 'Disiplin kalmadı,' der".

Sonuçta İzmir yanar. Aslında biraz da Rumların ve Ermenilerin yaktığına ilişkin görüşlerin ağır basmasını Mustafa Kemal istemiştir. Kamuoyuna yapılan açıklamaları hep o tarz olmuştur ama gerçek sebebi tam olarak bilinmiyor. Büyük bir ihtimalle, o karışıklık içinde cephanelik olarak kullanılan depoların kazara patlaması sonucu olduğunu söylemek daha mümkün gibi gözüküyor. Bizim ailenin orada tam 72 parça emlaki yandı. Bugün fuar arazisinin büyük bir kesimi bizim Uşşakizade ailesine aitti ama çok büyük bir kısmı yandı. Çünkü Ermeni mahallesinin hemen bitişiğindeydi, oradan itibaren başlıyordu araziler. Bu sebeple, yangının çıkış sebebi konusunda Nurettin Paşa ile alakalı görüşlerin kısmen doğru olduğunu düşünmek için yeterli sebepleri herhalde haklı olarak vardı. En azından Nurettin paşa'nın ihmali, gevşekliği ve tedbirsizliği olduğu şeklinde düşüncelerinin haklı olduğu kabul edilebilir. Zira, Falih Rıfkı anılarında, "Bu işte ordu komutanı Nurettin Paşa'nın hayli marifeti olduğunu söyleyenler çoktu. Bildiklerimin doğrusunu yazmaya karar verdiğim için," der ve devam eder, "İzmir'i neden yakıyorduk? Kordon konakları, oteller ve gazinolar

kalırsa azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk?" Bu dramatik olayla ilgili olarak Fevzi Paşa da, Nurettin Paşa'yı 'kısa görüşlülükle' suçlar. Bu dar görüşlülüğün; sonu acı biten iki olaya yol açtığını belirtir. Bunlar; Fevzi Paşa'ya göre; İzmir yangını ve bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın Uşşakizade Köşkü'ne geçerek Latife Hanım'la tanışıp evlenmesi ancak sonuçta boşanmasıdır. Ama tabii aslında, Paşa'nın köşke geçişi önceden kararlaştırılmıştı. İşte bu sebeple birtakım kötü niyetli kişiler, "*Yangının çıkacağını Mustafa Kemal Paşa zaten biliyor muydu* acaba sorusu da bu durumda akla gelmektedir," diyerek suçu Paşa'nın üstüne atmaya çalışmışlardır. Zira Mustafa Kemal, anlatılanlara göre hiç telaş göstermeden, yangının etkileyemeyeceği bir yerde bulunan, önceden yeni karargah binası olarak kararlaştırılan Beyaz Köşk'e otomobil ile hareket etmiştir. Dışarıya karşı verilen bu telaşsız görüntünün, İzmir'i geri alarak Yunan mezaliminden kurtarmış muzaffer bir kumandanın yapabileceği tek hareket tarzı olması gerektiği her halde açıktır. Bu durumu bile anlamayan veya anlamak, anlatmak istemeyenlere ne demek lazım, takdirinize bırakıyorum.

İzmir yangını daha başlamadan önce Mustafa Kemal'e, ilk önce Karşıyaka'da İplikçizadelere ait bir ev gösteriyorlar. İplikçizade Hacı İsmail Bey'in evi. Hatta o meşhur bayrak olayı orada meydana gelmiş. Evin girişine serilen Yunan bayrağını görünce söylediği, "Yunan Bayrağı'nı kaldırın, bayrak bir milletin onurudur, çiğnenemez," dediği ev. Ancak Paşa iki gece orada kalmasına rağmen İzmir'in kurtuluşunun simgesi olarak şehrin merkezinde bir yer bulunmasını istiyor. Bunun üzerine Kordonboyu'nda bir İngiliz doktora ait evi gösteriyorlar. Paşa bu evi de beğenmiyor. Ev çok kasvetli. Aynı zamanda körfez kokar, kokudan durulamaz. İzmirliler eskiden oraya Kokaryalı derlermiş. O evde kalmamasının se-

beplerinden bir tanesi de budur. Mustafa Kemal Paşa rahatsız olmuş, başka bir yer bulunmasını istemiş.

Bir gece kalıyor ama...

Bir gece kalıyor ama gerek Salih Bozok, gerek diğer yaverler çok rahatsız oluyorlar. Aynı zamanda da arkasından İzmir yangını çıkıyor. Fakat bütün bunlardan önce, yangından önce asıl gerçek şu; Mustafa Kemal sahilde bir ev istemiyor. Sahilde bir ev istememesinin sebebi de, İngiliz ve Fransız donanmasının halen körfezin içinde olması. İstanbul'a girildiği zaman da İngiliz ve Fransız donanmaları Dolmabahçe'nin önünde demirlemişti. Dolayısıyla sahildeki bir evde kalmayı stratejik açıdan doğru bulmuyor. Nispeten topların menzilinden daha uzakta ve bütün İzmir'e hâkim bir yer istiyor. İzmir'in o zamanki yetkilileri böyle evlerin fazla olmadığını kendisine söylüyorlar. Diyorlar ki, "Uşşakizade Muammer Bey'in evi var ama içinde kızı ve annesi oturuyor". Bunun üzerine Paşa, "Gidip görelim," diyor. Hiç o ana kadar daha temas yok, karşılaşmamışlar. Hazırlık yapıyorlar ve Muammer Bey'in vekilharcı Osman Halim Efendi'ye haber veriliyor.

Akrabalığı var mı Osman Halim Efendi ile Muammer Bey'in?

Aslında tam bilmiyor olabilirim de, zira Halim ailede çok kullanılan isimlerden, anneannem anlatmadı ama olabilir de. Bildiğimiz, Muammer Bey'in vekilharcı, bütün işlerini idare eden kişi.

Osman Halim Efendi, Latife Hanım'a haber vermeden kabul ediyor, zaten nasıl reddedebilir ki? Böylece Paşa ve yanındakiler eve bakmaya gidiyorlar. Evde büyük hanım var, Latife Hanım yok. Orada da karşılaşmıyorlar. Mustafa Kemal evi geziyor, çok beğeni-

yor. Hatta yatacağı odayı bile seçiyor. Muammer Bey'in odası için, "Ben bu odada kalayım," diyor.

Netice itibariyle aşağıya, verandaya iniyor ve körfeze nazır, püfür püfür meltem eserken bir kahve söylüyor. Tam o sırada Latife Hanım geliyor. Latife Hanım neredeydi? Latife Hanım'ın bir adağı var. Adağı da şu; İzmir kurtulduktan sonra askerlere, bütün yaralılara, tütün, sigara, çorba, yiyecek, sargı bezi, ilaç götürüyor. İzmir'in bütün genç kızları sadece bunu yapıyor. Bir de İzmir kurtuldu diye dua etmek için dışarı çıkmış. Kendisi çok iyi ata bindiği için atlı arabayı da kendisi kullanıyor.

Ev Göztepe'de diyoruz ama aynı zamanda bugünkü Hatay Caddesi'nin üzerinden, arkadan bir girişi daha vardı. Atlı arabalar o kapıdan girerlerdi. Çünkü Beyaz Köşk olarak bilinen bu ev, halk arasında her ne kadar 'yüz basamaklı ev' diye adlandırılsa da, aşağıdan yukarıya 82 basamakla yukarı çıkıldığı için, atlı arabaların alt kapıdan girmesi mümkün değildi.

Latife teyzem gelince kapıda askerler var, Karadenizli neferler ve diyorlar ki, "Geçemezsiniz. Burası Başkumandanlık Karargâhı oldu". O da diyor ki, "Nasıl giremem. Burası benim evim. Ben oturuyorum. Büyükannem içeride. Ben Latife Uşşaki'yim". Onlar Avrupa'da aile adlarını genellikle kısaltılmış şekliyle kullandıkları için, Türkiye'de Latife Uşşakizade ama Avrupa'da Latife Uşşaki oluyor. O şekilde haber veriliyor içeriye. Latife Hanım içeriye alınıyor. Köşkün merdivenleri iki taraftan yukarıya doğru evin kapısına çıkardı. Ata binmeyi kolaylaştırmak için bir basamak vardı. Bu basamaktan üzengiye veya kupa arabalarına binilirdi.

Latife Hanım arabadan inip oradan merdivenlere doğru hareket ettiği zaman, Mustafa Kemal de verandadan o merdivenlere geliyor. Paşa'yla merdivenlerde karşılaşıyorlar. O, merdivenin en üst basamağında, Latife teyzem de aşağıda. Latife teyzem merdi-

venlerden yukarı çıkarken, Paşa da aşağı iniyor. "Paşam, evimize hoş geldiniz. Şeref verdiniz. Verin elinizi öpeyim," diyor. Paşa, "Rica ederim Küçük Hanım. Ben sizin elinizi öpeyim. Ben el öptürmem ama hanımların eli öpülür," diyor ve kalpağını çıkarıp Latife teyzemin elini öpüyor. O an Latife teyzem, daha sonra Halid Ziya'ya yazdığı bir mektubunda belirttiği gibi, "Altın bir hare ve bir çift masmavi göz görebildim," diyor. Büyük aşk o an başlıyor; İzmir'in batan güneşi Mustafa Kemal'in mavi gözlerine ve altın sarısı saçlarına vururken başlıyor. Elbette ki her Türk kızı gibi zaten o da Mustafa Kemal'e âşık. Hep anlatılırdı, İzmir'e giren kumandanla evleneceğini söylermiş. Mustafa Kemal'in mi, yoksa başka bir kumandanın mı İzmir'e gireceğini bilemezdi...

Böyle bir şey var yani...

Evet, böyle bir şey var. Kendi de bunu söylemiş. Bunu söyledi ama kaderin, talihin bunu gerçekleştirebileceğini tahmin ederek mi söyledi, bilemiyorum. Fakat şöyle bir olay oluyor o zaman: Mustafa Kemal başkumandanlık karargâhı olmasını istiyor ama büyükhanım ile genç bir kız var. Latife teyzem diyor ki, "Biz evden çıkalım. Siz eve yerleşin. Müştemilata geçelim." Mustafa Kemal de evi karargâh yapmak için nezaketen yazılı izin istiyor ve Kordon'da kaldığı yere dönüyor.

Latife teyzem bunun üzerine bir mektup yazıyor. 'Böyle bir şerefin bir Türk ailesinden esirgenmemesi, İzmir'de kalınacaksa bir Türk ailesinin evinde kalınmasını' isteyen bir mektup. Bu mektup davet mektubu olarak gidiyor.

"O kadar keyifli bir geceydi ki,
ikisinin gözlerinden birbirine
akan bir elektrik vardı."

Fatih Bayhan: Evet, bir nevi prosedür tamamlanıyor.

Mehmet Sadık Öke: Bir nevi prosedür tamamlanıyor. Bu çok önemli bir şey çünkü Mustafa Kemal, köşke el konuldu şeklinde gözükmesini istemiyor.

'Hane halkının davetiyle bu iş olmuştur,' gibi görünmesini istiyor olabilir?

Tabi, sonra bir genç kızın yalnız olarak oturduğu bir eve de bu şekilde girmek istemiyor. Elzem bir tarafı da var çünkü körfeze hâkim bir noktayı istiyor. Daha sonra da yangın çıkıyor. Yangın çıktıktan sonra da mecburen o tarafa geçmek zorundalar. Hiç telaşa kapılmadan Mustafa Kemal oraya geliyor. O gece karşılıyor Latife teyzem onları. Halide Edib ve diğerleri de var. Bir romancı gözüyle harikulade anlatmış ikisinin karşılaşmalarını. "O kadar keyifli bir geceydi ki, ikisinin gözlerinden birbirine akan bir elektrik vardı," diye çok güzel anlatmış. Benim şimdi bunu tekrar anlatmama gerek yok ama bir noktanın üzerinde durmak lazım. Bu, Mustafa Kemal'in karakteri açısından da önemlidir. Halide Edip anılarında, "Mustafa Kemal'in o kadar mutlu olduğu bir gece ki, en kızdığı insanlar hakkında bile hiçbir şey söylemedi, onların bile savaştaki yararlarından bahsetti," diyor.

Mustafa Kemal'in bu kadar mutlu olduğu bir gece. Bir yerde İzmir yanıyor, çok kötü bir görüntü, alevlerin içinde bir kent. Bir yerde de güzel bir eylül gecesi. Büyük ihtimalle bütün bunlar ara-

larındaki beğeninin artmasına yol açıyor. Paşa orada, "Sizin burada araziniz, emlakiniz var mı?" diye soruyor. O zaman Latife teyzem cevaben diyor ki, "Evet var ama yansın. Yansın ve yıkılsın. Biz en mükemmel şekilde yeniden yaparız. Yeter ki vatan kurtulsun. Mesele yok".

Mustafa Kemal bu cevaptan dolayı çok büyük mutluluk duyuyor. Uşşakizadelerin yeniden yapmaması için bir sebep yok, o dönem her şeyin doğru gideceği göz önüne alındığında. Tabii kader öyle bir çizgi getirmedi sonra. O gece bu şekilde bir yemek oluyor. İsmet Paşa ve diğer bütün paşalar da orda.

Latife teyzem, büyükhanım ile beraber ayrılıyorlar. Fakat üç gün sonra köşk öyle bir karmaşa içine giriyor ki, Latife teyzem gelip bakıyor ve diyor ki, "Bu böyle devam edemez, bunu düzeltmek lazım". Çünkü girenin çıkanın hesabı yok, her şey karmakarışık. İngilizlerin temsilcisi geliyor, Fransızların temsilcisi gidiyor, gazeteciler, generaller vs. Bütün bunları perde arkasından yavaş yavaş kontrol altına almaya başlıyor. Köşke birdenbire düzen geliyor. Yemekler yapılıyor, yataklar yapılıyor. Zaten herkese çok güzel yataklar yapılmış. Tek sıra karyolalar konmuş. Onların gelmesini beklerken düzenlemeleri yapabildikleri kadar yapmışlar. Ama askerlerin işine başlangıçta karışmak istemiyorlar. Sonra bakıyorlar ki karışmak lazımmış, köşkün idaresini daha çok üstüne alıyor. Mustafa Kemal paşa Ali Fuat Cebesoy'a bir konuda (kendisine ve konuklara içki verilmemesi), "Karargah kumandanı hanımın emri budur," diyor ve Rauf Orbay'a, "Karargâh kumandanlarının kadın olmaları çok daha iyidir," demiş.

Mümkün olabildiği kadar iyi bir ortam yaratmaya çalışıyor ve Mustafa Kemal bundan çok memnun oluyor. Orada çok önemli iki olay oluyor: Birincisi, aslında herkes bilmez, Mustafa Kemal ilk kalp spazmını orada geçiriyor. Genellikle tarih kitaplarında ve bü-

yük araştırmacıların kitaplarında pek yer almaz. Hemen şehirde bulunan Muammer Bey'in doktoru getirtiliyor. Bir gayrimüslim. İlk o zaman kahve, sigara ve içkinin kesilmesi, azaltılması gerektiğini söylüyorlar. Bunun üzerine Latife Hanım içkileri dolaba kaldırıyor, kilitliyor.

Henüz evlenmeden...

Tabii, daha henüz evlenmeden. Yani sigara olarak içmek değil, tütünü çiğnemek bile zararlı. Paşa'nın stresten uzak kalması ve yorulmaması gerektiğini söylüyor doktor. Fakat bu nasıl mümkün olacak, savaş daha bitmemiş bile.

İkinci önemli mesele ise; böyle bir ortamda, Winston Churchill'in yeğeni heykeltıraş Clare Sheridan Paşa'nm büstünü yapma isteğiyle köşke geliyor. Lenin'in, Troçki'nin heykellerini yapmış biri. Clare Sheridan anılarında Latife teyzemin çok ters biri olduğundan bahseder. Kendisine ters davrandığını söyler. Bu kısmen içki meselesi yüzündendir, içkiler dolaba kaldırıldığı için yaşanıyor. Winston Churchill'in yeğeni olmasının dışında, aslında Clare Sheridan çok iyi gizlenmiş bir bilgi taşıyıcıdır (bir casus diyemeyiz ama). Mustafa Kemal'e büstünü yapmak istediğini söyleyince, Paşa ona soğuk ve mesafeli davranır. Daha ölmeden kendi heykellerini, büstlerini yaptırarak ölümsüz olacaklarını zanneden, kendilerini aşırı önemseyen megalomanlarla alay eder ve onların aslında 'küçük' olduklarını söyler. "Açık pencerenin önünde Mustafa Kemal sanki bana konuşmuyor gibiydi," der Clare Sheridan. Ev sahibinin yani Latife Hanım'ın da kendisini istemediğini düşündüğünü yazmış anılarında.

Sonra birden, bir anda, Mustafa Kemal, "İstanbul'da yaparsınız heykelimi," demiş. Clare Sheridan şaşırarak, İngilizlerle savaşın bitmediğini, tekrar başlayabileceğini hatırlatmak amacıyla,

"İstanbul çok uzak, bu çok uzun bir süre," deyince, şöyle bir cevap veriyor Mustafa Kemal, "Belki de o kadar uzun olmaz!". Bu Winston Churchill'e yönelik bir mesajdır. Bu, şu demektir; 'savaşı göze alırım, İstanbul'a girerim!'. Zaten Mustafa Kemal Paşa her zaman üçüncü şahısların üzerinden mesaj göndermede çok başarılıdır. Birisine bir konuyu açıkça söyleyemediği zaman, söylemek istediğini üçüncü şahıslar üzerinden mesaj olarak gönderen bir yapısı vardır. Bunu diplomaside de, iç siyasette de çok dikkatli ve başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Evlilikleri sırasında da bunu görüyoruz.

Evet. Bazı noktalarda vardır, doğrudur.

Yerleşik kültürde bu ilk karşılaşmaya dair farklı bilgiler var. İlk karşılaşmada Latife Hanım'ın elinde bir takım hediyelerle karargâha gittiği, orada zorla içeri girdiği şeklinde söylentiler var.

Hayır, öyle bir şey yok. Fakat kendi evinin kapısından içeri girerken madalyonunu Karadenizli neferlere gösteriyor. Herhangi bir şekilde başka bir karargâha gidip, tek başına davet etmemiştir. Latife teyzemin çeşitli kaynaklarda geçen 'Ben davet ettim,' dediği sözü, aslında Mustafa Kemal'in istediği yazılı izin üzerine gönderdiği mektuptur.

Yani protokol icabı yazılan mektup.

Evet, protokol icabı yazılan mektuptur. Bunun arkasında Mustafa Kemal Paşa'nın inceliği vardır, hassasiyetleri vardır. Hem ev sahibine karşı, hem de halkına karşı olan hassasiyetleri vardır. Peçesiz bir kadın karargâha geldi, üzerinde mor bir çarşaf vardı, madalyonunu gösterdi, zorla içeri girdi vs... Bunlar kesinlikle doğru

değildir. Madalyonu Paşa'ya ikinci karşılaşmalarında, yemekte gösterir. Hatta Paşa, Halide Hanım'a, "Göğsündeki madalyonda benim resmim var," der. Halide Hanım'da anılarında der ki, "Hâlbuki bütün kızların göğsünde o vardı. Paşa bundan çok etkilenmişti. Kıkır kıkır gülüyordu".

Hakikaten de ilk karşılaşma bu şekilde cereyan etmiştir. Köşkün merdivenlerinde, "Paşam hoş geldiniz, evimize şeref verdiniz," diyor. İkinci karşılaşmada, İzmir yangını çıktıktan sonra eski karargâhı bırakıp otomobille köşke geldiği zaman, Latife Hanım bu kez Mustafa Kemal ve diğer paşalarla merdivenlerin başında karşılaşmış ve "Mustafa Kemal Paşam, paşalarım, hoş geldiniz," diyerek selamlamış. Karışıklık herhâlde buradan kaynaklanıyor. Çünkü burası Başkumandanlık Karargâhı oluyor. Latife teyzemin zorla girdi dedikleri yer de, yangından sonra Paşa'yı karşıladığı yer de kendi evi.

"Devir değişti Salih. Artık kadınlar aşklarını önce söylüyor."

Fatih Bayhan: **Uşşakizadeler köşkünde yaklaşık 15-16 gün kalıyor Mustafa Kemal Paşa ve aslında burada başlayan, belki de güçlenen bir ilişki var. Bir yandan dış temaslar, Konsoloslar ve İtilaf devletlerinin temsilcilerinin yaptığı ziyaretler sürerken, bir yandan da Mustafa Kemal Paşa gönül evini inşa ediyor. Buna dair neler anlatırdı Latife Hanım?**

Mehmet Sadık Öke: Paşa, 14 Eylül gecesinden 29 Eylül sabahına kadar Beyaz Köşk'te kalıyor. Eski anlayışa göre ve dini söylemlerde Cuma akşamı demek perşembeyi cumaya bağlayan gece demekti, şimdiki gibi cumayı cumartesiye bağlayan değil. Yani aslında 13 Eylül gününün akşamından 29 Eylül günü Ankara'ya hareket ettiği güne kadar kalıyor demektir bu. Paşa, bir kere karşısında her zaman arzu ettiği Batılı anlamda aydın, entelektüel, güçlü, kuvvetli, iradeli bir kadın buluyor. Dolayısıyla bu, onu ilk başta şaşırtıyor, yani bir Türk kadınının bu kadar kuvvetli olmasından etkileniyor. Tabii şaşkınlığın hemen ardından bu hoşuna gidiyor. Hoşuna gittikten sonra da konuşmalar, akşam sohbetleri başlıyor. Bu akşam sohbetlerinden de aralarında bir ısınma, bir gönül birlikteliği doğmaya başlıyor. Latife teyzem bunu gazeteci Niyazi Ahmet Banoğlu'na çok güzel anlatmış. "Dört gece arka arkaya konuştuk," diyor Latife teyzem. Konuşulan şeyler arasında bir kadın olarak onun dünya görüşü, aldığı eğitim, dünyanın gidişatı, Türkiye'nin nasıl olması gerektiği, Türk kadınının nasıl olması gerektiği gibi

konular var. Paşa ile ortak yönlerinin bir noktası da bu. Niyazi Ahmet Banoğlu'nun bu röportajı büyük ısrarlar sonucu zorla gerçekleşmiş ve Latife teyzem tarafından bir Türk gazetecisine verilmiş tek röportaj olma özelliğini taşır.

Gerek Lord Kinross'un, gerek daha başka yazarların belirttiği gibi; Mustafa Kemal, Beyaz Köşk'te Latife Hanım'dan o kadar etkileniyor ki, beraber olmak istiyor. Ancak Latife Hanım tabii ki asla bunu kabul edebilecek yapıda biri değil.

Hikâyeyi geniş anlatmak gerekirse; bu konuşmalar esnasında bir gece birbirlerine ilgilerini ifade ediyorlar. İlk önce Latife Hanım ilgisini söylüyor. Paşa'nın yaveri Salih Bey'e ertesi sabah ifade ettiği gibi, "Devir değişti Salih. Artık kadınlar aşklarını önce söylüyor."

Ancak Armstrong'un ve Lord Kinross'un da kitaplarında belirttiği gibi, Latife Hanım onunla evlenebilirdi ama metresi olamazdı. Anneannemin 1984 yılında Yalçın Pekşen'e verdiği röportajda, "Bizim aile öyle bir aileydi ki evlilik bağı dışında hiçbir şekilde birlikte olamazlardı," şeklinde anlattığı üzere başka türlü bir birliktelik imkânsızdı.

Mustafa Kemal Paşa birliktelik teklifini bir adım ileri götürmeye karar vererek, gece vakti İzmir sokaklarına çıkıp bir müftü bularak imam nikâhı ile evlenmeyi teklif etmiş. Ancak Latife teyzem babasının olmadığı bir ortamda gerek kendisinin, gerekse Paşa'nın onuru açısından bunu kabul etmemiş. İzmirliler, Türkiye ve dünyanın gözü önünde bunun yakışık almayacak bir hareket olduğunu belirtiyor. Kendisinin İslam dinine göre reşit olup istediği kişi ile evlenme hakkına haiz olmasına rağmen, babasının ve ailesinin onayı olmadan bunu yapmayacağını ve gizli tutulacak bir imam nikâhını kabul edemeyeceğini açıkça söylemiş.

Paşa ikinci defa ısrar ederek, aşkını, beğenisini ve düşüncesinin ne kadar derin ve gerçek olduğunu göstermek için Latife Hanım'ı

öpmek üzere eğilmiş. Bunun üzerine Latife Hanım, terastaki büyük mermer masanın üzerinde duran esir komutan Trikopis'in beylik tabancasını kaparak havaya üç el ateş etmiş ve Paşa'ya, eğer buna devam ederse dördüncü kurşunla kendisini vuracağını, zira Paşa'nın bu memlekete elzem olduğunu ancak kendisinin önemsiz olduğunu söylemiş.

Bu sırada koşup gelen korumalar ve yaverlere Paşa, ata binen, fayton kullanan Latife Hanım'ın iyi bir silah atıcısı olduğunu söylemesi üzerine iddiaya girdiklerini söylemiş. Deneme yaptıklarını ve İzmir'de böyle iyi silah kullanan hanımlar varken, Yunanlıların zaten savaşı kaybedeceklerinden emin olduğunu söyleyerek hem espri yapmış, hem Latife Hanım'ı onurlandırmış ve gelenleri geri göndermiş.

Paşa hayranlık ve şaşkınlık karışımı bir şekilde, "Bunu gerçekten yapar mısınız?" diye sorunca, "Siz savaşlar kazanmış bir komutansınız, saldırmayı da, ricatı da ne zaman yapacağınızı bilirsiniz. Siz durabilirsiniz ama ben sadece genç bir kızım, siz durmazsanız ben de duramayabilirim," demiş ve eklemiş, "O zaman siz de ben de içinden çıkılmaz bir duruma düşeriz. Ama ben Latife Uşşakiyim, öyle ya da böyle canıma kıymak pahasına da olsa sizi durdururum ama size kıyamam," demiş.

Latife Hanım'ın bilgisine, terbiyesine zaten hayran olan Paşa bu cevap üzerine kendisine meftun olarak, "Sana inanıyorum Latif," dedikten sonra (ilk olarak burada Latif demiş) ciddileşerek "O zaman 'Küçük Hanım' İzmir'in kurtuluşunun simgesi olan bu tabancayı cesaretinizin bir nişanesi olarak size hediye ediyorum. Zatı âlinize bir kasıt olduğunda kullanırsınız. Ancak bir daha benden size bir kasıt gelirse rica ederim kendinizi değil beni vurunuz. Zira sizin güzelliğinizin ve memlekete ileride çok faydalı olacağına inandığım zekânızın ve bilginizin bu dünyadan ayrılma-

sına gönlüm razı olmaz. Ben ahirete gidebilirim ama gittiğim her yere senin sevgini ve kara gözlerini, kara kalbinle beraber (evlilik teklifini reddetmesini kastederek) götürürüm," demiş. Latife teyzem bu romantik laflar üzerine yumuşamış ve kendisinin de onu sevdiğini ama bu şekilde olmasının imkânsız olduğunu söylemiş.

Muammer Bey'in olmadığı bir ortamda Latife Hanım'ın, imam nikâhı ile dahi olsa böyle bir birlikteliği kabul etmesi, karşısındaki kişi Mustafa Kemal dahi olsa mümkün olmayan bir şey. Bu ifadenin çok büyük bir problem yaratacağının farkındayım. Bazıları bundan hoşlanmayabilir, imam nikâhı ile alır mıymış, almaz mıymış, öyle miymiş, böyle miymiş diye. Zaten o devirde başka nikah türü yok. Bu bilgiye ulaşmış bazı yazarların da belirttiği gibi, gizli kalacak bir beraberlik teklifi var ama bunun reddedilmesi de var. Bunun üzerine resmi evlenme teklifini İzmir'den ayrılacağı gün yapıyor. Bu evlenme teklifinde, Latife teyzemin de anlattığı gibi, dört gün boyunca konuşuyorlar ve "Fikir birliğine vardık," diyorlar. Tabii bunu 1920'lerin adabında değerlendirmek gerekir. 1922-1923 yıllarında bunu yabancı bir gazeteciye anlatırlarken kullanılan dil, bugünkü dilden çok daha farklı. Elbette bir karı-kocanın fikir birliğine varması gerekir.

Neticede o noktadan sonra Türkiye için ve Türk kadını için olan fikirleri de çok önemlidir. Ama aynı zamanda Mustafa Kemal, Latife teyzemde çok büyük bir güç gördü. Latife teyzem çok güçlü bir kadındır. Onu anlatmak gerekirse, ufak tefek olmasına rağmen, boyuyla posuyla orantılı olmayan içsel bir güce sahip ve bunu dışa yansıtan bir kadın. Ayaspaşa'da merdivenlerden inerken, bütün evin inlediği söylenir. Topuklarına basa basa inen, güçlü kuvvetli, ata binen, arabasını kendisi kullanabilen, silah kullanabilen bir kadından bahsediyoruz ve devrin en son entelektüel fikirleri ile donanmış, çok iyi bir eğitim görmüş, bütün filozofları

bilen, bütün siyaset bilimcilerin eserlerini bilen birisi. Bu değişik görüşlerden sentez yapıp kendi orijinal fikrini oluşturabilen birisi. Çünkü Uluslararası Hukuk okumuş ve konuştukça da karşısında Mustafa Kemal ondan çok etkilenmeye başlıyor.

Yabancı yazarların çoğu onu hem 'dişi', hem 'yoldaş' biri olarak nitelendirmişler. Mesela Mikusch ve Kinross, Latife Hanım'ı, Mustafa Kemal'in dişil versiyonu olarak görürler. O kadar ki, birbirlerinin aynadaki yansıması gibidirler. Anneannem bunu anlatırken, "Latife'nin en büyük üzüntüsü boşanmış olmak değil, evliliğinin bitmesi değildi," der. "En büyük üzüntüsü kafasına denk bir erkeği bulup, kaybetmesiydi." Gerçekten doğru olan şey şudur ki, ikisinin düşünceleri de, davranışları da aslında bir yerde neredeyse tıpatıp aynı. Evliliğin bitmesinin en büyük nedenlerinden biri de bu tıpatıp aynılıktır. Karakterlerindeki ataklık da, karakterlerindeki inatçılık da, dediğim dediklik de, ani değişkenlikler ve iniş çıkışlar da aslında birbirinin hemen hemen aynısıdır. Bunda ikisinin de ikizler burcu olmasının büyük bir etkisi var. Mustafa Kemal biraz daha boğa burcuna kaçıyor. Fallara inanır mısınız, inanmaz mısınız bilmiyorum ama Latife teyzem 17 Haziran, Mustafa Kemal ise 21 Mayıs doğumlu. 19 Mayıs derler ama 19 Mayıs değil. Bizim bildiğimiz kadarıyla boğa burcunun bitimiyle, ikizler burcunun başlangıcı. Dolayısıyla ikisinin karakterinde bir miktar değişebilme potansiyeli de mevcut. Karakterlere daha sonra da girmek gerekir ama bu iki insanın birbirine başlangıçta ilgi duymamaları mümkün gibi gözükmüyor. Vatanı kurtarmış çok büyük bir kahraman olan Mustafa Kemal, 22 yaşındaki zeki bir genç kızın kalbini ve beynini etkileyecek olan bir şahıs, büyük bir karizma. Tabii Mustafa Kemal açısından Latife Hanım da her zaman arzu ettiği kadın tipi.

Genel resimlerinde Latife teyzem çok iyi gözükmez. Onun için herkes Fikriye Hanım'ın daha güzel olduğunu söyler. Fikriye

Hanım'ın genel olan resimleri; bir tane sigara içen resmi vardır direksiyon binasında çekilmiş, hafif bacağını kaldırıp kapıya dayandığı, bir tane de meşhur öne doğru düşen saçları olan, romantik bakışlı bir resmi var. Öyle olunca insanlar ona daha içten yaklaşıyorlar. Hâlbuki Latife teyzem fotoğraflarda, başındaki sıkma baş tabir edilen örtüyle, o saçlardan ve o havadan yoksun olarak sadece yüzünün ön hatlarıyla gözüküyor. Öyle de güzel gözükmez elbette. Aslında gerçekten hoş ve güzel bir kadındı, alımlı bir kadındı. Her şeyden önce, belki çok uzun boylu, fiziksel olarak gösterişli değildi fakat karşıdakini etkileyen bir özelliği vardı. Doğrudan karşısındaki kişinin gözlerinin içine bakardı. Zekâsıyla, konuşmasıyla çok etkileyen bir yapısı vardı. Bunu da Mustafa Kemal hep söylüyor. "Çok güzel olsa ben almam, ben kıskanç bir erkeğim. Zekâsından etkilendim, terbiyesinden etkilendim," diyor fakat aynı zamanda, "Cennette de senin gibi kara gözlü, kadife tenli, ipek saçlı meleklerle huriler var," diye iltifat edermiş. Yani aslında güzel bulmadığı da doğru değil. Zaten yabancı gazetecilerin çoğu, hatta kadın olanları bile, sıkma başsız haliyle Latife teyzemi güzel ve egzotik Doğulu kadınlardan biri olarak nitelemişlerdir. Gençliğinin ve güzelliğinin verdiği cesaretle kendinden emin ve şen kahkahalarının salonu inlettiğini anlatırlar. Latife teyzem son derece çekici ve canlı bir kadındır. 1920-1930'lu yılların sessiz sinema dönemindeki film yıldızlarını andırırmış. Bu, hastalıklı Fikriye Hanım'dan sonra Paşa için cezbedici büyük bir fark olmalı.

Latife teyzemde öyle bir şey vardı ki, biz çocukken de bunu hissederdik. İçinden yükselip dışına taşan ve bütün vücudunu sararak onu yücelten ve büyüten bir güç, bir enerji seli. Benden 10 yaş büyük kuzenlerim bunu daha çok hissettiler. Anlatabilmek kolay değil, yaşamak lazım. Latife Hanım'ın şöyle bir karakteri vardı; bildiğini söyleyen, aynı zamanda bilmediğini de açıkça itiraf eden bir kadındı. Boş konuşmayan biriydi. Evrensel doğru-

lara göre hareket eden bir kadındı. Analiz edebilen, tez, antitez ve sentez yapabilen, tümden gelen veya tüme varan bir kadındı. Dolayısıyla analitik, ampirik bir beyni vardı. Mustafa Kemal'in bundan etkilenmemiş olması mümkün değil, çünkü etrafındaki erkekler dahi bu özellikleri arz etmiyordu. Çoğunluğu zaten tek bir hedefe kanalize olmuş, onunla beraber çalışan, vatanı kurtarmak için onunla beraber cephelerde olan arkadaşlarıydı. Onların dünyanın o sırada içinde bulunduğu durumdan dolayı çok fazla anlayış içinde olmaları mümkün değildi. Savaşa odaklanmışlardı. Latife teyzem, Paris'ten gelmesi sebebiyle o devrin en son hukukunu, devlet yönetimini vs. bilen ve bunları aktaran bir insandı. Dolayısıyla Mustafa Kemal ile bir fikir teatisi içinde bulunmaya başladılar ve Mustafa Kemal de bundan etkilendi. Burada en önemli noktalardan bir tanesi, Latife teyzemin, karşı taraf onun düşüncelerini çürütecek bir evrensel doğru ortaya koyuncaya kadar fikrinden vazgeçmemesiydi. Karşı taraf mantıklı bir sebeple Latife teyzemin düşüncelerini çürütemezse, o fikrinden vazgeçmezdi. Böyle de inatçı bir tarafı vardı. İkisi de aslında inatçıydı. İkisi de ikizler burcuydu. Paşa, 21'i 22'ye bağlayan mayıs gecesinin sabahına doğru doğduğu düşünülürse, biraz da boğa burcu. Onun için ikisinin de biraz değişen karakterleri vardı. İkisinin de inadı inattı. Otoriterdiler. Onun için pek de geri adım atmayı sevmezlerdi. Bunda elbette Mustafa Kemal'in ülkenin kurtarıcısı, Latife teyzemin de çok zengin ve önemli bir adamın kızı olmasının etkisi vardır ama bu kesinlikle şımarıklık olarak nitelenemez. Zira Uşşakizade ailesi ve Muammer Bey'in tabiatı, şımarık bir çocuk yetiştirmeye geleneksel olarak karşıdır. Bu olsa olsa Latife teyzemin, anneannemin de aynen uyguladığı gibi; düşüncelerini ve kendini hiçbir kayda ve geleneğe bağlı olmadan özgürce ama saygılı ifade edebilmesi özelliğindendir. İlişkilerindeki bu durum çok önemliydi.

"Bizim hanım sihirbaz olmuş."

Fatih Bayhan: **Adeviye Hanım, Latife Hanım'a hamileyken karnına bakıp *kesin erkek gelecek* dediklerini söylediğinizi hatırlıyorum. Erkek bekleyip kız doğunca adı Latife oluyor. Dolayısıyla biraz otoriter olacak!**

Mehmet Sadık Öke: Aynen öyle! Öyle de yetiştirmişler. Çünkü iki erkek kardeşi ile beraber büyümüş. Tabii erkekler kızlara nispeten daha kuvvetli olurlar fakat o ezilmeden, erkeklerle eşit olmayı öğrenmiştir. Babası da beraber büyümelerini desteklediği ve onun fikirlerine değer verdiği için hiçbir zaman geri planda kalmadı. Çocuk oyunları sırasında canı acısa bile geri kaçmazmış, karşılarına dikilirmiş. O yüzden hiçbir erkeğin karşısında eğilen bir yapısı yoktu. Aslında Adeviye Hanım'ın da yapısı böyleydi. Adeviye Hanım da aynı tarz ile baba evinde büyümüş, sonra koca evinde de çok değer verilmiş. O yüzden Latife teyzem bu yapısı ve bu düşüncenin devamı olarak Mustafa Kemal'in karşısına çıkıyor. Mustafa Kemal bundan etkileniyor. Öyle ki, şöyle bir hikâyeden bahsederler: Pat, İsmet Paşa giriyor içeriye, akşam vakti. Mustafa Kemal biraz sıkılmış, belli. Evde içki de yok tabii. Dolayısıyla bir de bakıyor İsmet Paşa giriyor içeriye. "Ben de seni çağırtacaktım," diyor Mustafa Kemal. "Paşam bana haber geldi. Paşa çağırıyor, diye. Ben onun için geldim," diyor İsmet Paşa. "Nasıl olur. Ben çağırtmadım seni," diyor. Latife teyzem içeri girip diyor ki, "Ben çağırttım. İsteyeceğinizi düşündüm". Karşı tarafın düşüncelerini çok iyi tahlil

edebiliyor. Bunu daha sonra Birinci Meclis'ten İkinci Meclis'e geçerken aralarında geçen bir konuşmada da görüyoruz. "Bizim hanım sihirbaz olmuş," dediği, bir olay vardır. Sigara dumanının çıkardığı halkadan Latife teyzem Mustafa Kemal'in ne düşündüğünü anlarmış. Sigarayı söndürmesinden de neye karar verdiğini anlayan bir yapısı varmış. Sezgileri çok güçlüymüş.

Fakat bu çerçeve içinde devam ederken bunlar, Ankara'da da Fikriye Hanım var.

Evet, Fikriye Hanım Ankara'da bekliyor. Halide Edib bir romancı olarak, Fikriye Hanım'ın Ankara'da Paşa ile evlenmeyi beklerken, talihin nasıl döndüğünü, yalnız, mutsuz ve bir mahkûm gibi hakkındaki kararı beklediğini çok güzel anlatmıştır. Fikriye Hanım'a güzelliği açısından değil amma velâkin konumu açısından bence haksızlık ediliyor. Latife teyzem de Fikriye Hanım'ın 'zarafetini ve güzelliğini taşıma şeklinin onu iki kat daha çekici kıldığını' söylemiştir.

Fikriye Hanım, Paşa'nın gerisinde kalmıştı, o yüzden Paşa onunla evlenmek istemedi. Fikriye Hanım fiziken güçsüzdü çünkü çok küçük yaşlardan beri veremdi. Veremi çok ilerlemişti. Dolayısıyla Paşa'nın yanında daha fazla devam etseydi ona ne kadar yararı olacağı da iyi sorgulanmalı. Bu söylediğim Paşa'nın her istediğini aldıktan sonra, *tamam yararı bitti, gönderiyorum* şeklinde algılanmamalı. Her zaman Mustafa Kemal Paşa'nın vefa duygusu çok kuvvetlidir, bu yüzden en işe yaramayan arkadaşlarına bile bir iş yaratmıştır. İstanbul gazetelerinin önceleri 'huzuru mutat zevat' dedikleri, sonradan haklarında 'güruh' tabirini kullandıkları etrafındaki o kuru kalabalık, hepsi değil tabii ama pek çoğu, onun sayesinde nemalanmışlardır. Sırf yanında oldukları için. Bu da önemli bir şey, doğru zamanda Paşa'nın yanında

olmak önemli bir meziyet. Çünkü idama mahkûm edildiler, beraber Samsun'a çıktılar, savaşlar yaptılar, cephelerde beraber oldular. Tabii, aslında Nuri Conker, Kılıç Ali ve Salih Bozok; Bandırma Vapuru ile Samsun'a gidenlerden değildi. Sonradan dâhil oldular. İsmet Paşa da sonradan geldi. Fakat bu kişiler arasında, sonra hiçbir şey yapmadıkları halde sadece Paşa'dan geçinenler de oldu. Buna rağmen Paşa, sonuna kadar her zaman onları korumuş ve kollamıştır. Vefası çok kuvvetlidir. Aynı şey Fikriye Hanım için de geçerlidir. Fikriye Hanım bizce hiç zayıf biri değildi, aksine kuvvetliydi. Münih'ten geri dönmesi, bu kadar acıya katlanması... bütün bunları da düşünmek lazım.

Neticede Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya dönmek zorunda kalıyor. Burada çok önemli bir şey var. Biz çoğunlukla Türkiye tarihini anlatırken atlıyoruz bunu. Yunanlılarla savaş yaptıktan sonra Mustafa Kemal, İngilizlerle savaş yapmak istemedi. Biliyordu ki İngilizlerle savaş yapmak Türkiye açısından hiç de iyi olmayacak. Bunu burada çok anlatmazlar. Onların söylediği gibi, biz savaşı yedi düvele karşı vermedik. Biz savaşı Yunanlılara karşı verdik. Biz sadece Yunanlılarla savaştık. Bu dönemde Fransızlar, İtalyanlar, Ruslar Türklerden yana çıktılar. Clare Sheridan meselesi bu yüzden önemli. Çünkü orada İngilizlere bir mesaj gönderdi: "Ben İstanbul'a girerim. Gerekirse savaşırım ama savaşmak istemiyorum."

Bu çok önemli bir meseledir. Savaş bitmiş gibi gözüküyor ama sadece durmuş, henüz resmen bitmemiş. Daha yapılacak çok iş var memlekette. İngiltere'de hükümet hâlâ daha savaş istiyor. Winston Churchill'in birinci amiralken yaşadığı Çanakkale faciasıyla, savaştan sonra siyasi kariyeri bittiği söyleniyor. Fakat siyasi dehası sayesinde 1922 yılında savaş bakanı, aynı zamanda da Büyük Britanya İmparatorluğu'nun deniz aşırı sömürgelerinden sorumlu bakan, yani çifte bakan oluyor; hem sömürgelerden sorumlu hem de

savaştan sorumlu. Savaş bakanı olması hasebiyle sömürgelere istediği savaş vergisini salabilir ve istediği askeri alır savaştırır... ve ne yazık ki biraz da intikam ateşiyle savaş istiyor. Başbakan Lloyd George ve Winston Churchill savaşa devam etmek istiyor ama önce Fransız Cumhurbaşkanı, sonra başbakan olan Poincaré, anlattığım sebeplerle savaşa karşı çıkıyor. İngilizler, Fransızlardan destek bulamıyorlar. Destek bulamadıkları için İngilizler savaşa tek başına devam etmek istiyorlar. Bu çok önemli. Fakat o zaman Liberal-Muhafazakâr koalisyonu var. İngiliz basınının büyük kısmını kontrol eden Bawerbrook Markisi'nin sağladığı kamuoyu desteğiyle, Muhafazakâr Parti'nin en önemli kişilerinden bir tanesi olan Baldwin, Carlton House'da gizli bir toplantı yapıyor. 19 Ekim 1922 de Carlton House'daki bu toplantıda İngiliz Hükümeti düşüyor. Çünkü orada Muhafazakârlar diyorlar ki, 'Biz Victoria siyasetini bıraktığımız için başımıza bu geldi. Ruslarla ileride muhatap olacaksak, Türkiye bize düşman değil, bizim yanımızda olmalı'. Bu düşünce sebebiyle Lloyd George hükümeti, dolayısıyla Winston Churchill düşüyor ve savaş devam etmiyor. Muhafazakâr–liberal Lloyd George hükümeti yerine, muhafazakâr Bonar Law hükümeti kuruluyor ve savaş ihtimali de ortadan kalkıyor.

"Beklerim Paşam,
yüz yıl da olsa beklerim..."

Fatih Bayhan: Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere, Fransa, Amerika, Almanya ve Rusya ile yürüttüğü diplomatik ilişkiler de çok önemli.

Mehmet Sadık Öke: Bu, Mustafa Kemal'in "Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır," ifadesinin diplomaside ne anlama geldiğini gösteriyor. Çünkü Winston Churchill ve Lloyd George'a karşı İngiliz muhafazakâr kanadı ile temaslarını çok iyi yapmış ve onlara ileride Bolşevik Rusya karşısında beraber hareket etmeleri gerekebileceği gerçeğini daha o zamandan anlatmayı başarmış.

Dünya diplomasi ve strateji tarihine altın harflerle geçmesi gereken bir insandır Mustafa Kemal. Çünkü savaş sonrasında, İngilizlerle hem savaşı göze alırken hem de bu savaşı yapmamanın yolunu aramış ve bulmuştur. Diplomatik bir ustalıkla, hatta diplomatik bir savaşla İngiltere barışa zorlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik dehası hakikaten bu işin başarılmasını sağladı. Elbette Reşit Saffet (Atabinen) Bey ve Ali Cevat Bey'in oğlu Mehmet Cevat Açıkalın Bey gibi Osmanlı hariciyesinden gelen birçok kıymetli diplomatın ve hatta son sadrazam Tevfik Paşa'nın da katkıları büyüktür.

Tabii bu diplomatik temaslar önemli. Bu saptamalarınıza katılıyorum. İsterseniz Latife Hanım ile Mustafa Kemal'in köşkte geçen

16 günlük süreçte ilişkileriyle ilgili bazı saptamalarda bulunalım. Birincisi ilk temas konakta gerçekleşmiştir...

İkincisi, Latife Hanım'ın buradaki gayreti, olayları yönlendirebilme ve yazı yazabilme kabiliyeti, bu detayları aktarabilirsek... Çünkü burada bir de yazılan ültimatom var.

Evet, çok doğru. Çok güzel bir noktaya değindiniz. Latife teyzem, Paşa'nın, "Karargâh kumandanlarının hanım olması çok muvafıktır," demesi gibi, yabancı elçiler, temsilciler geldiğinde onları kabul edip, onlarla ilgili notları veyahut yabancı gazetecilerin yazdığı yazıları ve haberleri tercüme edip, Mustafa Kemal'e bir dosya halinde her gün sabah kahvesiyle beraber vermeye başlamış. Bir nevi sekreterlik görevini kendi isteğiyle üstüne almış. Bunun yararları o zaman çok görülmüş. O sırada Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk). Mustafa Kemal, artık İzmir bir Türk kenti olduğu ve tamamen ele geçtiği için İngiliz ve Fransız donanmasının körfezden gitmesini istiyor. Fakat buna mukabil İngiliz ve Fransız donanması gitmiyor. O sırada Mustafa Kemal çok kızıyor. Zaten bu yüzden aşağıdaki evi istememişti, yukarıdaki eve gelmişti. Bir türlü istediği ültimatom, nota yazılamıyor. Tabii diplomasiyi düşünürsek Yusuf Kemal Bey İngilizlerle savaş istemediği için biraz daha yumuşak bir nota yazıyor. Fakat Latife teyzem bunun üzerine Mustafa Kemal'in çok sinirlendiğini anlayınca, "Eğer izin buyurursanız ben yazayım, Paşam," diyor.

"Siz mi yazacaksınız?"

"Evet Paşam."

"İngilizce mi yazacaksınız?"

"Evet Paşam."

"Buyurun yazın, Küçükhanım," diyor. Bunun üzerine Latife teyzem notayı yazıyor. "Yirmi dört saat içinde İzmir limanını terk

etmezseniz, sizi batırırım." Bu kadar basit ama son derece sert. İşte bu kalemle yazılıyor. Yazıldıktan sonra Mustafa Kemal notayı okuyor. Kendisini çok iyi yetiştirmiş bir insan, Mustafa Kemal. Fransızcayı çok çok iyi olmamakla beraber, okuduğunu anlayabilecek ve hiç falso vermeyecek bir şekilde konuşabilecek kadar biliyor. Almancayı da çok az dahi olsa biliyor, yani idare edebilecek şekilde. Ataşe militerken (askeri ataşe) bunları geliştirmiş. Ancak İngilizce bilmezmiş. Bu sebeple Latife Hanım'ın İngilizce yazmasını çok olumlu buluyor.

Nota yazılınca soruyor; "Bunu, bu kalemle mi yazdınız, Küçükhanım?" "Evet Paşam," diyor. Paşa, "Verin onu bana," diyerek kalemi alıyor, öpüyor ve "Çok teşekkür ederim Küçükhanım," deyip Latife Hanım'a geri veriyor. Latife teyzem bu kalemi ölümüne kadar yazıhanesinde sakladı. Ölünceye kadar hiçbir zaman ayrılmadı. Hatta mürekkeple yazmayı çok severdi. Önemli şeyleri her zaman bu kalemle yazmıştır. Tabii bu meyanda köşkte olaylar meydana geliyor. O günlerin en önemli olaylarından bir tanesi buydu. Bu olaydan sonra da ona ilk defa, "Sen yaversin," diyor. Ona yaver demesinin sebebi budur. Latife teyzeme 'Yaver' diye hitap ederdi.

O zamandan itibaren de, "Sen Latife değil, Latifsin," diyerek artık bir daha 'Küçükhanım' demiyor. Bu latifliğin de çok önemli bir özelliği var. Latife, küçük, tatlı şaka demek. Latif ise, erkek ismi olarak değil, Paşa'nın kullandığı manada Allah'ın isimlerinden biri. Lütfeden, lütuf eyleyenden geliyor. Elmalılı Hamdi (Yazır) Bey'in anlatımına göre, 'Bilinir ve bilinmez yollardan kullarının ihtiyaçlarını anlayan, görünür ve görünmez yollardan bu ihtiyaçlarını karşılayan,' demekmiş. Dolayısıyla karargâh kumandanlığındaki başarısı; gerekenleri düzenlemesi, organizasyon kabiliyeti, her şeyi önceden düşünmesi gibi olaylardan sonra ona –her türlü ihtiyacı temin edebilen, sağlayabilen manasında– Latif demeye başlamış.

Aslında aile içinde, kardeşlerin arasında Vecihe'ye Vecih, Latife'ye Latif deniliyordu ama o çocukluktan gelen bir hikâyeydi. Mustafa Kemal'in kısaltmasının gerçek manası budur. Lütfeden, getiren, veren manasına geliyor. Bu da Latife teyzemden çok etkilendiğini anlamamızı sağlıyor.

Bütün reformları, yapmayı düşündüğü, planladığı her şeyi zannediyorum o dört akşamda Latife teyzeme anlatmış. Latife teyzemin anlatımına göre de sonunda evlenme teklif etmiş. Fakat aile içinde anlatılan bir evlenme hikâyesi vardır ki, bu da normalden biraz daha farklıdır. Çünkü Latife teyzem evlenme teklifini kabul etmediği zaman, Mustafa Kemal giderken kendi resimlerinden birinin arkasını imzalamış ve demiş ki, "Sen bu resme bak ve hâlâ 'Hayır' diyebiliyorsan o zaman bir daha sormayacağım".

Şunu kabul etmek lazım, nasıl şehir efsaneleri varsa, aynı zamanda aile efsaneleri de oluyor. Bir kısmının doğru, bir kısmının biraz abartılı olma ihtimali her zaman mevcuttur, ama özü doğrudur. Burada anlatılan hikâye, silahın patladığı ilk teklif gecesinden sonra, ikili akşamları buluşup tartışmış ve sonunda resmen evlenmeye karar veren Paşa, bir fotoğrafının arkasına, "Bu resme son bir kez daha bak. Hâlâ hayır diyorsan tekrar teklif etmeyeceğim," diye yazmış. Üzerine de beyaz bir gonca gül koymuş. Latife Hanım'a, "Latif bugün odamı siz toplayabilir misiniz?" demiş. Odasına Salih Bey'den başka sadece Latife Hanım'ın girmesine izin verirmiş, zaten her gün Paşa'nın odasını topluyordu. Latife teyzem odaya gidince resmi görmüş, yazıyı okumuş. Ancak teklifi ondan resmen duymak istediği için bir muziplik yapmaya karar vermiş. Resmi duvara asıp tüm gün bir şey söylememiş ve Paşa'nın cevap bekleyen sabırsız bakışlarına tüm gün dayanmış ve içten içe gülmüş. Paşa da akşama kadar inat etmiş, sormamış. Akşam artık Paşa'nın dayanamayacağını ve soracağını anlayan Latife,

gülü yakasına gizleyerek takmış ve yemeğe öyle inmiş. Paşa bakmış hiçbir tepki yok, demiş ki, "Latifçiğim bugün odamı siz topladınız, değil mi?" "Evet Paşam, ben topladım," demiş. "Bir gariplik gördünüz mü?" diye sorunca, "Paşam, vallahi bir gariplik görmedim, sadece yatağınızın üzerinde bir resim vardı, onu duvara astım," diye hınzırca cevap vermiş. Bu cevap üzerine bozulan Paşa son bir gayretle, "Peki, resmin üzerinde bir gül vardı, onu ne yaptınız?" deyince Latife'nin gözlerindeki muzip ifadeyi fark etmiş. Latife de yakasına gizlediği gülü göstermiş, *aldım, yakama, kalbimin üstüne taktım,* demiş.

Bunun üzerine Paşa, "Tamam Latife. Sen kazandın ama diz çökmemi bekleme, zira ben kimsenin önünde diz çökmem. Ne zaman evleniriz onu da bilmem, zira memleket işleri, Ankara," demiş. Latife teyzem büyük bir sevinçle, "Beklerim Paşam, yüzyıl olsa da beklerim," diyerek ellerine sarılarak öpüyor. "Aman çocuk öyle şey olur mu? Sonra ben ne yaparım o yaşta," deyince Paşa, kahkahalarla gülmüşler.

Latife Hanım daha sonra Niyazi Ahmet Banoğlu'na, "Dört gece konuştuk, tartıştık, fikir teatisinde bulunduk ve fikir birliğine vardık. Sonra nasıl olduğunu bile anlamadan bir anda kendimi evet derken buldum," diye anlatmış.

Ertesi sabah Paşa, yaver Salih Bey ve Fevzi Paşa'yı, o sırada İzmir'deki en yaşlı aile büyüğü olan büyük dayısı Ragıp Paşa'ya göndermiş ve Latife Hanım'ı resmen istetmiş. Ragıp Paşa da, "Paşa Hazretleri'nin ailemize dâhil olma arzusu bize ancak şeref verir, hayırlı uğurlu olsun," diyerek onay vermiş. Böylece Paşa ve Latife teyzem sözlenmişler.

Anneannem böyle anlatırdı. Latife resmi ve gülü gördü, fakat hiçbir şey söylemedi. Çünkü her kadın sevdiği adamın ağzından evlilik teklifini duymak ister. Dolayısıyla o da inat etti. Yani bir

zekâ oyunu, Mustafa Kemal böyle bir oyun oynadıysa, o da bekledi ve bu oyunu tersine çevirdi. Sonuçta Mustafa Kemal'in ağzından, "Benimle evlenir misin?" lafını duydu.

O resim var mı, şimdi nerede?

Evet, o resim var. Latife teyzem vefat ettiği zaman –biliyorsunuz Ayaspaşa'daki konakta değildi– konaktan çıkmıştı ve Harbiye'deki bir apartmanın en üst katma yerleşmişti.

Eskiden, bugün Harbiye'deki Askeri Müze'nin olduğu yer, atlı askerlerin birliğiydi. Orada onların ahırları ve atlarıyla antrenman yaptıkları alan vardı. Sonra onun ön cephesini kapattılar. Orada Paşa'nm bir büstü vardı. Bu büst Atatürk'ün yüzüne en çok benzeyen büstmüş. "Başka türlü burayı tutmazdım. Bu apartman katına geçmezdim," diyordu Latife teyzem.

Evi tam onun karşısında olduğu için askeri bazı özel eşyaların Askeri Müze'ye verilmesini vasiyet etti. İzmir'deki karargâhta olduğu zaman kullanılan sancak, Mustafa Kemal'in kendisine hediye ettiği Trikopis'in tabancaları, başka bazı tabancalar ve fotoğraflar Askeri Müze'ye verildi. Uşşakizade ailesi adına anneannem Vecihe İlmen verdi. Bu resim de onların arasındaydı. Fakat yıllar sonra oraya gidip sorduğumuz zaman; koleksiyon parçalarını bölmüşler, her biri ayrı bir yerdeydi. Hatta koleksiyon parçalarının sergilendiği yerde bunların Latife Hanım'a ait olduğuna dair herhangi bir ibare yoktu. Sonra ben gittim, konuştum. İpek Çalışlar da vardı yanımda. O da çok şaşırmıştı bu duruma. Mehmet Albay (Yarbay da olabilir) ile konuştuk ve müzecilik anlayışı konusunda biraz tartıştık. Ben çok üzerine gitmek istemedim ama hakikaten de hoşumuza gitmeyen bir durumdu. Sonra aileme bildirdim, doğru düzgün sergilenmiyor diye.

Bir hafta sonra tekrar gittiğimizde plaket koyduklarını gördük. Fakat yine de koleksiyon parçalı halde sergileniyordu. Bir sürü koleksiyon daha var, onlar bir arada duruyor. Hatta Atatürk'ün manevi kızı Ülkü Hanım'ın hediye ettiği parçalar var. Biliyorsunuz, Ülkü Hanım 5 yaşındaydı Atatürk öldüğünde. Bu parçalar ve başka koleksiyonlar bir bütün olarak sergilenirken, Latife teyzem tarafından verilen ve kocası tarafından kendisine hediye edilmiş eşyalar toplu halde değil parçalanmış olarak sergileniyor. Bunun bir tartışması oldu. Sonra çok üzülerek internette bir yazıda gördüm. Bu görüşmenin yapılmadığını yazıyor bir yazar. Bir başka yazar da kitabına almış, böyle bir görüşme yapılmadı diye. Buradan kendilerini tenzih ediyorum. Ben o görüşmede oradaydım. Böyle bir görüşme yapıldı. Fakat bu resim o sırada sergilenmiyordu, tasnifteymiş.

Çok önemli bir resim...

Şimdi bulunmuş, sergileniyor. Arkasında, "Benim zarif ve güzel Latifeciğime..." yazıyor. Ancak, 'Bu resme son bir kez daha bak, hâlâ hayır diyorsan bir daha teklif etmeyeceğim,' sözü yok. Paşa bunu sözlü olarak mı söyledi Latife Hanım'a yoksa bu resim o resim mi, bilmiyorum. Ama yine de bu resim arkasındaki paha biçilmez yazısı ile Türkiye Cumhuriyeti için yüksek düzeyde bir eserdir, yeni modern aileyi kurmanın ilk romantik simgesi olarak kabul etmek lazım. Bu anlayış ve görüşle askeri müzedeki bu mevcut resme ve arkasındaki yazıya "bir aile simgesi" olarak da bakmak ve ayrı bir önem atfetmek gerekir diye düşünüyoruz.

İzmir'de, konakta 16 gün beraber kaldılar. Evlilik teklifi oldu, beraber konuştular, fikir birliğine vardılar...

İki evlilik teklifi vardı. Birincisinde imam nikâhıyla istiyor fakat Latife teyzem bunu kabul etmedi. Bunu Lord Kinross biraz

daha ağır bir şekilde yazmış, "Metresi olmayı asla kabul etmezdi," diye. Ama Mustafa Kemal'in böyle bir niyeti olmadığını, Latife teyzem için imam nikâhı istemesinden ve sonra da Ragıp Paşa'dan resmen istemesinden anlıyoruz. O açıdan Lord Kinross'un yazdığı doğru değil.

16 günün sonunda aslında evlilik teklifinin kabul edildiğini güçlendiren adımlar görüyoruz. Mesela Paşa Ankara'ya giderken karargahta iki tane asker bırakıyor.

Evet, Paşa Ankara'ya giderken iki asker ve göndere çekili sancak bırakıyor. Meclis'in verdiği olağanüstü yetki ile Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nm kararı 'kanun' hükmündedir. Dolayısı ile Beyaz Köşk'ün önünde dalgalanan sancağın yasal bir özelliği de vardır. Resmi hükümdedir. İzmir'in Türk olduğunu simgeler.

"Bizim dümen ortaya çıktı.
Buna bir yol bulmak lazım Salih."

Mehmet Sadık Öke: Ankara'da bir de Fikriye Hanım faktörü var. Giderken saygısının ve sevgisinin bir nişanesi olarak İzmir'deki köşke iki tane nefer bırakıyor ve sancağın devamlı çekili olarak kalmasını emrediyor. Bu Uşşakizadelerin evine olan saygısından ve Latife Hanım'a olan sevgisinden. Çünkü bir kere Başkumandanlık Karargâhı olan bina sonuçta Uşşakizadelerin evi. Gazi Ankara'ya dönerken, Latife Hanım'ın inkılâpları beraber yapabilecek, hayatını paylaşabilecek ve kafasında kurduğu modern Türk kadını tipine uygun bir kadın olduğunu düşünüyor. Ama Fikriye Hanım faktörü var. Fikriye Hanım bu arada çok hasta. Onu da kırmak istemiyor. Bu arada Latife Hanım'ın dedikoduları da dalga dalga yayılmaya başlıyor.

Fatih Bayhan: **Biraz onları konuşalım mı? Çünkü hatıratında Halide Edip Adıvar'ın İzmir'den Ankara'ya giderken trende yaşadıkları bazı diyalogları anlattığını biliyoruz. Orada öncelikle madalyonu söylüyor. "Kolyesinde resmin vardı," diyor. Halide "Kıkır kıkır gülüyordu," diyor.**

Halide Hanım çok güzel anlatır, "Onda yeniyetmelerin şımarıklığı yoktu," der Latife teyzem için. "Zekâ dolu kahverengi gözleri vardı," der. "Eski terbiyenin ve devrin vakarı vardı onda," der. Ha-

lide Hanım, Latife teyzemi çok olumlu bulmuştur. Aynı zamanda da Mustafa Kemal'in çok zevkli olduğunu ve çok çekici kadınlarla beraber olduğunu düşünmüştür. Hatta biraz da erkeksi kadınlar. Çünkü Fikriye Hanım'da da bu erkeksi kudret, kuvvet mevcuttur. Güçlü, kuvvetli kadınlardan hoşlanır. Zira aslında annesi çok kuvvetli bir kadındır ve Paşa bu etkinin altındadır. Aslında Mustafa Kemal yansıtan bir güneştir ve bu kadınlardaki erkeksi güç bir yerde Mustafa Kemal'in kendi gücünün yansımasıdır. Onun için kendi gücünü yansıtan, kendisi gibi kuvvetli kadınları seviyor. Fikriye Hanım'ı da bu bağlamda değerlendirmek lazım. Zeki, yabancı dil bilen, piyano çalan, kültürlü, iyi okumuş bir kadındır Fikriye Hanım da. Fakat Fikriye Hanım'ın kulağına da bu dedikodular geliyor. Hatta Paşa'nın emir çavuşu Ali Metin anılarında, Zübeyde Hanım ve Mustafa Kemal, Latife Hanım hakkında konuşurken Fikriye Hanım'ın yan odadan duyduğunu ve çok ağlayarak hasta olduğunu anlatır. Fuat Bulca, Fikriye Hanım'ın akrabası olmasına rağmen, Fuat Bulca'nın karısı bile, Paşa'nın Latife Hanım ile evlenmesini tercih etmiştir ve bu konuda görüş bildirmiştir. Bu şekilde görüşler olduğu zaman Fikriye Hanım'ın çok üzüldüğünü tahmin etmek gerekir ve bunun onun hastalığını ağırlaştırdığını düşünüyorum. Bu kadar ağır hasta birinin Türkiye Cumhuriyeti'nin First Lady'si olarak, henüz o sırada cumhuriyet kurulmamış olsa bile, Paşa'nın eşi olma sorumluluğunu kaldırabilecek güce sahip olup olmadığını da düşünmek, hatta iyi düşünmek gerekir. Paşa –vefa açısından ele alırsak eğer– belki de onun sağlığı açısından, hayatı açısından en doğrusunu yapmıştır, sanatoryuma göndermiştir.

Bir Bursa gezisi ayarlanıyor ve Salih Bey, Latife Hanım'ı da davet ediyor Bursa'ya. Fakat Fikriye Hanım sanatoryuma gitmek için Paşa ile Bursa gezisine katılmayı şart koşuyor. O da, "Bizim

dümen ortaya çıktı. Buna bir yol bulmak lazım Salih," diyor. Salih Bey de, "Kurarız bir dümencik daha," diye Rumeli ağzıyla Paşa'ya şaka yapıyor. Bir şeyler yapılması gerekiyor ve Latife Hanım'a gelmemesi söyleniyor. Tabii bunun üzerine Latife Hanım çok kızıyor. Paşa'ya verilmek üzere Salih Bozok'a yazdığı, fakat Paşa'ya verilmeyecekse yakılmasını istediği bir mektup yazıyor. Mektubunda diyor ki, "Benim Avrupa'ya gitmeme izin verilsin. Bu işi burada bitirelim." Durumun öyle olmadığına dair yeniden mektuplar geliyor. Çünkü Fikriye Hanım gerçekten Bursa'ya gitmek istiyor ve oradan Münich'e gitmek üzere zaten İstanbul'a geçecek. Orada biraz Latife Hanım kızıyor ama çok da haklı; seven bir kadın, Paşa ile zaten beraber olmak istiyor. "Basit bir şey istemiştim ama o, 'Bekleyiniz,' demişti. Bekliyorum," diyor. Bütün bunlar çok normal ama gönderilmek üzere olan hasta bir kadınla müstakbel gelin adayı için, 'kurarız bi dümencik daha' demek ne kadar normal o da Salih Bey açısından tartışma konusu olmalıdır diye düşünmek gerekmez mi?

Merak ettiğim konulardan bir tanesi şudur; Paşa, Salih Bozok'a bir talimat veriyor. Diyor ki, "Salih, mektuplarla Latif'in gönlünü hoş tut. " Ve gerçekten evlilik sürecine kadar Paşa'nın ağzından giden mektupların yazıldığını öğreniyoruz.

Ben de size bir şey söyleyeyim. Aslında Salih Bozok bunu bu şekilde söylemiş ama Latife Hanım, Paşa'nın el yazısıyla Salih Bey'in el yazısını ayıracak kapasitede bir kadındı. O mektupların hiçbiri Salih Bozok tarafından yazılmamıştır. Paşa'nın kendisi tarafından yazılmıştır. Salih Bozok belki bir-iki tane mektup gönderdi ama aslında yazılan mektupların onda sekizi Paşa tarafından yazılmıştır.

Bizzat Paşa tarafından mı kaleme alınmış?

Evet. Zaten öyle olmasaydı biz bilirdik çünkü el yazısı karakteristik bir şeydir. Latife Hanım da o kadar uzun zaman yanında sekreteri gibi, yaveri gibi görev yaptığı kişinin el yazısını çok iyi tanıyacak biridir. Arşivinde de Salih Bozok eliyle gönderilmiş mektup denmiyor, Gazi Paşa'nın mektubu deniyor. Öyle olmasaydı Latife Hanım o notu düşerdi.

Onlar şu an arşivinde yer alıyor mu?

Evet orada. O listelerin içinde zaten var. O mektuplar var ama onların arasında iki tane özel olan mektup da var. Zaten Salih Bozok'un, aslında Paşa'nın emri üzerine dahi olsa, Latife Hanım'ın gönlünü almak için Paşa'nın ağzından çok özel şeyleri yazabilecek yetkide ve yeterlikte kendini görmeyeceği de aşikârdır. Paşa neyi emrettiyse, sadece bir iki mektupta onu yazmıştır.

Paşa'nın ağzından mı?

Tabii Paşa'nın ağzındandır. Salih Bozok'un yazdıkları bir-iki taneyi geçmez. Diğerlerinin hepsi Paşa'dan gelenlerdir. Biliyorsunuz, Latife teyzem de "Büyük yerden gelen sükûta hürmet etmek lazımdır," der. Zaten Salih Bey'in gönderdiği mektuplar çeşitli durumlar ile ilgili bilgi mektuplarıdır. Aşk mektuplarını Paşa'nın kendisi kaleme almıştır.

Özel mektuplarda dikkat çeken birkaç cümle alabilir miyiz?

Mustafa Kemal'in bu konuda, –tabii ki bunlar açıklanmamış şeyler ama– genel olarak Latife Hanım'dan, mesela teninden, gözlerinden, gözlerinin renginden (bazen kahverengi, bazen zeytuni olurmuş), bakışından çok hoşlandığını ifade ettiği mektup-

ları var. En çok etkilendiği gözleri, gözlerinin güzelliği, o gözlerin kendisini ne kadar etkilediği yolunda bazı hisleri var mektupların içinde, öyle diyebiliriz. Dudaklarından da aynı şekilde etkilenmiş ve henüz yeni açmakta olan gonca güllere benzetmiş. Özel olarak ne kadar etkilendiğine dair onun zekâsından, konuşmasından bahsediyor ama Paşa'yı asıl etkileyen, bu gonca güle benzeyen dudaklardan Batılı âlimlere ders verecek güzellikte fikirlerin dökülmesiymiş. Bunu diğer yerlerde de söylüyor. Mesela Azerbaycan sefaretindeki bir davette evleneceğini açıklıyor. Davette sabaha kadar Latife Hanım hakkında konuşuyorlar. "İzmir fatihinin kalbini fetheden kim?" diye sorulunca, "İzmirli bir kız," diyor. Bence bu cevap çok yalın ama çok da romantik. Güçlü bir etkisi var; 'İzmirli bir kız'. Üstelik kalbinin bu kız tarafından fethedildiğinin de açıkça kabulü. Bursa'da da kıskanç olduğunu anlatıyor. Bu da önemli, zira arkadaşları kıskançlığının neredeyse harem ölçüsünde olduğunu anlatmışlardır ki, bu aslında Latife Hanım'ı güzel bulduğunun işaretidir. Herkesin uzun boylu ince hanımları beğenmesi diye bir kural yoktur. Bazıları da minyon ve hafif dolgun hanımları beğenebilir. Mustafa Kemal gibi...

Latife Hanım hoştu, alımlıydı, eğer o sıkma başı olmasaydı belki daha alımlı olurdu. Uzun saçları vardı, güzeldi, her zaman saçları kısa değildi, çünkü arkada toplardı. Mustafa Kemal her ne kadar güzel bulmadığını söylese de, zekâsını, terbiyesini, yetiştirilme tarzını beğense de, kendisinin kıskanç olduğunu söyleyerek bir yerde Latife Hanım'ı güzel bulduğunu belirtmiş oluyor. Zaten öyle olmasaydı, hem sözlerinde hem mektuplarında, "Cennette de senin gibi güzel gözlü, ipek tenli melekler ile huriler var," diye iltifat etmezdi.

Bu arada, Zübeyde Hanım müstakbel gelini duyuyor ve merak ediyor

Zübeyde Hanım ile Makbule Hanım'ın Fikriye Hanım'ı hiç sevmedikleri ve istemedikleri çok açıktır.

Fatih Bayhan: **Tabii Latife Hanım her tarafta konuşulmaya başlanıyor artık. Dilden dile adı konuşulmaya başlanıyor. Fikriye Hanım rahatsız. Bursa seyahati ile Fikriye Hanım adeta –artık Latife Hanım'ın da rahatsızlığı göz önünde bulundurularak– tedaviye gönderilmiş. Ayrıca Çankaya'dan çıkartılmış. Buradan Zübeyde Hanım'a doğru gelelim isterseniz.**

Mehmet Sadık Öke: Zübeyde Hanım aslında çok önemli bir karakter bu hikâyede. Mustafa Kemal'i Zübeyde Hanım'dan bağımsız düşünmek çok zor. Çünkü Mustafa Kemal'in hayatında gözükmüyor olsa da, aslında Zübeyde Hanım'ın çok büyük bir gölgesi var. Her şeyden önce ana-oğlun karakterleri birbirlerine çok benziyor. İkisi de çok zeki –kıvrak bir zekâ– pratik ve ikisi de dediğim dediktir. Zübeyde Hanım hiçbir zaman Fikriye Hanım'ı istemiyor. Zübeyde Hanım'ın ikinci kocası Ragıp Bey'in yeğeni olması nedeniyle onu iyi tanıdığı için, onun bazı davranışlarını beğenmemesinden dolayı oğluna layık görmüyor. Hatta bazı kaynaklar, Fikriye Hanım'ın Paşa'dan sekiz yaş büyük olduğunu, bir Mısırlı ile evlenmiş ve boşanmadan Türkiye'ye geri döndüğünü aktarırlar. Ancak Şemsi Belli'nin, 'Fikriye' yazı dizisinde 1994 Kasım ayında verdiği bu bilgiyi, aynı yılın Aralık ayında Atatürk'ün manevi kızlarından Sabiha Gökçen'in tekzip ettiğini de düşünmek gerekir.

Her ne kadar siz kitabınızda Paşa'dan küçük olduğunu ve kız kardeşinin Mısırlı biriyle evli olduğunu ve salgında öldüklerini

yazmış olsanız da, Mısırlının iki kız kardeş ile aynı anda evli olduğunu aktaran kaynaklar da vardır. Tabii bunlar dedikodu da olabilir. Sabiha Gökçen'in tekzibine kaynak olan bilgiyi Mustafa Kemal'den almış olma ihtimali yüksektir. Ama yine de, Zübeyde Hanım ile Makbule Hanım'ın, Fikriye Hanım'ı hiç sevmedikleri ve istemedikleri çok açıktır. Bunu anlamak mümkün çünkü anneler oğullarına her kızı, daha doğrusu hiçbir kızı layık görmezler. Bir de anneler her zaman için kızları kendileri seçmek isterler; 'Gelin kaynana toprağından olur,' denir ya. Dolayısıyla bir yerde önce annenin hegemonyası altındadır oğlu, ondan sonra onu ancak kendi seçtiği birine devredebilir. Onun için de hafif gelin-kaynana çatışmaları olur. Burada bunların hepsi güçlü şahsiyetler, dolayısıyla bu daha zor bir durum. Özellikle Makbule Hanım, Fikriye Hanım'ı hiç sevmez.

Sürekli kavga ederlerdi diye geçiyor hatıralarda?

Sürekli kavga ederlerdi. Hatta bazı zamanlarda, bazı durumlarda kocasının Makbule Hanım'ı ikaz ettiği çok olmuş. Öyle kavgaların birinde İzmit'ten annesini alıyor Mustafa Kemal ama kız kardeşini –büyük bir kavga kopuyor– almıyor, geri gönderiyor. Kavga aslında Makbule Hanımla Fikriye Hanım arasında geçiyor ve sebebi içki ile alakalı. Böyle bir durumda Zübeyde Hanım, Fikriye Hanım'a tahammül ediyor noktasında. Emir çavuşu Ali Metin'in söylediğinden biraz farklı olarak, Fikriye Hanım'ın varlığına sadece oğlu istiyor diye katlanmak zorunda kalıyor. Mesela Sakarya Savaşı'nda Mustafa Kemal yokken iyi geçiniyor ama oğlu cepheden dönünce –Kılıç Ali'nin de anlattığı gibi– oğlunun ve başkalarının yanında bile 'Fikriye Hanım'ı istemediğini, eğer onu alırsa hakkını helal etmeyeceğini ve ahirette bile iki elinin oğlunun yakasında olacağını' söylüyor. Aslında Zübeyde Hanım bu ka-

dar baskıcı olmasa ve Fikriye Hanım'ı ezmese, belki de Fikriye Hanım daha kendine güvenli olacak ve de kendi içine kapanıp daha fazla üzülmeyerek, bu kadar hasta olmayacaktı. Zübeyde Hanım her zaman perde arkasından varlığını hissettirmiş ve gizli bir el gibi idare etmeye çalışmıştır. Fikriye Hanım'ın kendi değerlerini ortaya koyamamasının en büyük nedeni Zübeyde Hanım'dır. Çocukluğundan beri onu istememiş, Paşa ile evlenmemesi için elinden geleni yapmış ve onu ezmiştir. Zübeyde Hanım Ankara'ya gelmeseydi durum belki de çok farklı olabilirdi; Fikriye Hanım'ın entelektüel dünyası ve bireysel iradesi, hareket kabiliyeti evrilip, serpilebilir ve kuvvetlenebilirdi. Böylece, belki Paşa ile evlenmesi de mümkün olabilirdi. Aynı şekilde, belki de kız kardeş kıskançlığı veya aile içi bir aşağılama sebebiyle Makbule Hanım da Fikriye Hanım'ın en büyük düşmanıdır.

Neticede Latife Hanım ile evlenme durumu ortaya çıkınca ve Mustafa Kemal'in de ondan etkilendiğini görünce Zübeyde Hanım bu fırsatı değerlendirmek istiyor. O kadar ki, kendi sağlığını hiçe sayarak İzmir'e gitmeye karar veriyor.

Gecenin bir vakti yola çıktığı söyleniyor, doğru mu?

Evet. Tabii kolay değil o yaşta hasta bir kadının gitmesi, çünkü Mustafa Kemal'e idam cezası verildiği zaman kendisi kalp krizi geçirmiş. Gözleri ağlamaktan neredeyse kör olmuş, bacakları yarı felçli, zor yürüyen bir insan neticede. Ana yüreği bütün bunlardan geçmiş. Amma velâkin gitmek için diretiyor ve sonunda İzmir'e geliyor. Salih Bozok ile beraber. Yanlarında da Paşa'nın emir çavuşu Ali Metin var. Ali Metin hep Fikriyeci olarak bilinir, kendisi de öyle söyler. Tabii ki doğrudur. "Köşkün hanımefendisi diye bilirdik," der. Ali Metin'in anılarında ağırlıklı olarak Zübeyde Hanım'ın Latife Hanım'ı istemediğine dair notlar var. Hoş Salih

Bozok'un sonra çıkan anılarında da, özellikle İsmet Bozdağ tarafından düzenlenen anılarında, buna yönelik şeyler vardır ama bunların hepsi sonraki dönemlerde yazılmış olan anılardır ve gerçeğin ne olduğunu tam olarak açıklamaz. Zübeyde Hanım geldiği zaman yanında Sakarya adlı atı, bal, şimdi tam olarak hatırlamadığım başka hediyeler de var.

Paşa bunları 'yüz görümlüğü' olarak mı gönderiyor?

Şuna dikkat etmek gerekir, üç tane hediye genellikle Türkler için Orta Asya'dan beri çok önemlidir; at, avrat ve silah. Enteresandır ki Mustafa Kemal kendi karısına yani avradına silah ve at hediye etmiştir. Bunun yanında bir mücevher hediye ediyor ama bir erkeğin sahip olduğu en önemli şeyler at, avrat, silah. Karısına bir silah ve at hediye ederek Türk örf, adet ve geleneklerini de bir yerde yerine getirmiş oluyor. Daha sonra Mustafa Kemal'in yabancı gazetecilere söylediği, benim de gerçek veriliş nedenini anlattığım Trikopis'in tabancası konusunda da, "İzmir'in kurtuluşunun nişanesini müstakbel eşime nişan hediyesi olarak verdim," diyor. Paşa her zaman çok zariftir.

Zübeyde Hanım geldiği zaman sağlığı çok kötü, onun için Karşıyaka'daki ailenin ilk gayrimenkullerinden, düzayak girilen bir köşkü ona tahsis ediyorlar. Bunun nedeni, trenle geldikten sonra çok uzun bir mesafeye gitmesin diyedir. Köşk, Zübeyde Hanım'ın gelişi için bir buçuk ayda mükemmel hazırlanıyor. Bu hazırlıklara Ankara'dan kontrole gelen Salih Bey de katılıyor. Salih Bey bu esnada Göztepe'deki Beyaz Köşk'te kalıyor ve Avrupa'dan henüz dönmüş olan Muammer Bey ile de bu vesile ile tanışıyor.

"Sen Allah'ın bir lütfusun kızım."

Fatih Bayhan: **Latife Hanım ile ilk karşılaşma anını da anlatır mısınız?**

Mehmet Sadık Öke: Trende karşılaşıyorlar...

... Hem Ali Metin, hem de Salih Bozok anlatırlar. Biraz o detayı da verebilir misiniz?

Birçok değişik insan geliyor karşılamaya, 'Hoş geldiniz' demek için. Zübeyde Hanım'ın gözleri iyi görmediği için, Latife Hanım'ı tamyamayacağım düşünüyorlar. Zübeyde Hanım'a su vermesini ayarlıyorlar. Latife teyzemi görüp, suyu içtikten sonra, "Su gibi aziz ol kızım," demiş. Ondan sonra demiş ki, "Göründüğünden daha güzelmişsin yavrum".

Bu şekilde bir başlangıç var ve ondan sonra Latife teyzeme 'Lütfiye' diye hitap ediyor, Latife demiyor. Bazı kötü niyetli yazarlar, Latife Hanım'ın Avrupa'da yetişmesinden dolayı kendini önemsediğini düşünerek, Zübeyde Hanım'ın ona halk ağzıyla hitap ederek bozduğunu, onu aşağı çekmek istediğini ileri sürerler. Hâlbuki durum maalesef, onlar açısından maalesef tabii, öyle değil. Çünkü ilk gördüğü andan itibaren, aynen Mustafa Kemal gibi o da Latife'nin ismini Lütfiye'ye çeviriyor. Çünkü ona göre Allah'ın bir lütfu. Çünkü Mustafa Kemal'i idare edebilecek kapasitede bir kız ve aynı zamanda da Fikriye'den kurtulabileceği bir gelin nam-

zedi. Onun için devamlı olarak ona Lütfiye diye hitap ediyor. Latife teyzem de bundan son derece memnun kalıyor. Zübeyde Hanım'ın ona, "Sen Allah'n bir lütfusun kızım," diye söylediği çok olmuş.

Sağlığı çok kötü olduğu için maalesef uzun süre yaşayamıyor. Bu arada iki grup vardır, Karşıyaka'daki köşkte geçen zamanla ilgili olarak ikiye ayrılırlar. Mesela Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Paşa, Zübeyde Hanım'ın Latife Hanım'ı çok beğendiğini ve evlenmesini çok istediğini, hatta ve hatta gözleri görmediği ve yazamayacağı için, Zübeyde Hanım adına oğluna gönderilmek üzere karısına, "Mustafam, bu kızla evlen, muhakkak evlenmelisin. Avrupa görmek başka bir şeymiş, bu kız seni mesut eder," diye mektup yazdırdığını söyler hatıratında. Buna karşılık Salih Bozok'un anılarının sonraki versiyonları ve Ali Metin'e dayalı anlatılarda Latife Hanım'ı sevmediğini, "Yok, bu kız ile benim Mustafam yapamaz," dediğini söylerler. Oysa Rauf Orbay anılarında, Paşa'nın kendilerine annesinin ağzından Asım Paşa'nın anlattıklarının aynısını söylediğini anlatır. Bunları aslında çok iyi analiz etmek lazım; gerçekte ne oldu?

Gerçekte ne oldu?

Gerçekte Latife teyzem hakikaten Zübeyde Hanım için Allah'ın bir lütfuydu, Lütfiye'ydi ve evlenmesini çok istiyordu. Mustafa Kemal'in daha sonradan söylediği bir sözü vardır. Burada çok yeri düştüğü için onu söylemek lazım –ben şimdi mealen söylüyorum, tam olarak söyleyemiyorum– "Eğer bir evlat annesine itaat ediyorsa, o geçmişte kalmış demektir. Eğer itaat etmez, annesinin dediklerini uygulamazsa, geleceğe yönelik olarak kendi dediğini yaparsa, bu defa 'asi' bir evlat olur. Ben ne oyum, ne buyum. İkisini bir arada tutmak lazım," şeklinde bir cümlesi vardır. Bunu daha

iyi söylemek isterdim ama şimdi benim hafızam bunu o kadar iyi hatırlamıyor. Ancak cümle bu manadadır.

Oğlunun bu karakterini Zübeyde Hanım çok iyi bilir. Kendisi çok ısrar etse Mustafa Kemal'in son dakikada almaktan, istemekten vazgeçebileceğini düşünmüş olabilir, bu bir. İkincisi, Mustafa Kemal'in de huyuydu bu, olmayacak bir şey söyleyip, "Öyle değil mi çocuk," dediği çok olay vardır. Karşıdaki kişi ya gerçeği söyleyip, "Hayır Paşam," ya da "Evet Paşam," demek zorundadır. Paşa da bu durumda onları teste tabii tutmuştur. Cesaret gösterip, "Hayır Paşam," diyebilmelisiniz. Ama gerektiği yerde de Paşa'nın onu neden söylediğini, yanındaki üçüncü şahısları dikkate alıp, "Evet doğru söylüyorsunuz. Hakkı âliniz var Paşam," demeniz gerekir. Çok zor bir testtir bu. Zübeyde Hanım'ın karakteri de biraz böyle. Latife teyzem birbirlerine ne kadar benzediklerini söylediğinde, Zübeyde Hanım, "O bana benzemez aslında ben ona benzerim," diyerek ifade etmiştir.

Bu yüzden Zübeyde Hanım da Ali Metin'e ve Salih Bozok'a "Yok, yok bu kızı ben görmeyeyim, Mustafam ile olamaz," dediği zaman karşıdakinin ne diyeceğini anlamaya çalışıyor. Bunu söyleyerek, bu işin olamayacağını düşünenleri kendisi engellemeye çalışmıştır. Bu evliliğin olmasını istediği için...

Ali Metin çok Fikriyecidir ve Paşa'nın İzmir'e yapacağı yolculuk öncesi Ankara'ya geri çağrılmıştır. Ali Metin'in geri çağrılması, Paşa'nın onunla beraber İzmir'e yapacağı yolculuktan dolayı değil, Zübeyde Hanım İzmir'deyken neler olup bittiğini emir çavuşunun ağzından duymak istediği içindi. Eğer gerçekten Zübeyde Hanım "Yok, yok, hayır bu olmayacak," demiş olsaydı, Ali Metin'nin bunu Paşa'ya söylememesi mümkün değildi. Eğer Zübeyde Hanım bu evliliği istemiyor olsaydı bir mektup yazdırır, bunu Ali Metin ile Ankara'ya gönderirdi.

Burada Zübeyde Hanım'ın, anne olarak Mustafa Kemal'in üzerinde Latife Hanım ile evlenmesi için uyguladığı psikolojik bir oyun söz konusudur. Asım Paşa, Rauf Bey, Fethi Bey, Galibe Hanım, Makbule Hanım'm anılarında anlattıkları şekilde Paşa'ya, "Bu kızı al, mesut olursun," mesajı gönderirken, Ali Metin üzerinden güya istemediği mesajını yollaması, Mustafa Kemal'in kendisine karşı çıkıp Latife Hanım ile evlenmesine yöneliktir. Her türlü çareyi, her türlü yolu denediğini gösterir bu. Hem Paşa'nın karakterini bildiği için kendisine karşı dahi Latife'yi almasını sağlamıştır, hem de Latife Hanım'a karşı gelebilecek tepkileri herkesin ağzından öğrenmek istemiştir. Ve de en önemlisi kim Latife'yi istiyor, kim istemiyor bunu anlayıp Latife'ye söylemiştir.

Ölüm döşeğinde de Latife teyzemden istediği özel bir şey vardır; "Canın pahasına Mustafamın içkisine engel olacaksın". Vasiyeti budur. Eğer öyle olsaydı nişana izin vermezdi Zübeyde Hanım. Demek ki daha yaşarken nişanın yapılmasını, Mustafa Kemal'in başının bağlanmasını istemiştir. Yoksa hastalığını bahane ederdi ve bu nişanın bir şekilde, en azından sağlığında, yapılmamasını sağlardı. Zaten ölümünden iki gün önce bu nişan yapılıyor. Zübeyde Hanım'ın kurtulamayacağı anlaşıldığı için nişanın o hayattayken yapılması kararlaştırılıyor ve Mustafa Kemal Ankara'da telgraf başındayken nişan yapılıyor. İsmet Paşa'nın Lozan'dan çektiği cevabi kutlama telgrafları var: "Hem beni, hem bizi çok mesut etti," diye. Telgraf başında yapılan bir nişandır bu. Her tarafın haberi olur ve özellikle istendiği için nişan ilan edilmiştir.

Telgraf ile sanki bir nişan söz konusu, çünkü vefat tarihinden önce görünüyor.

Tabii, telgrafla yapılan bir nişan söz konusu. Aksi durumda Zübeyde Hanım'ın vefatından iki gün önce İsmet Paşa'nın tebrik telgrafı olamaz. Tarihlere baktığınız zaman görüyorsunuz. Demek

ki özellikle Zübeyde Hanım bunu istiyor. Bugün herkes ne söylerse söylesin, bu işin doğrusu da budur. Zübeyde Hanım bu evliliği çok istemiştir. Nişanı arzulamış ve ölümünden önce ağırlaştığını hissettiği an bunun yapılmasını istemiştir ve bu konuda Asım Paşa'nın söylediği esastır, doğrudur. Ama sonra maalesef bazı kişiler, herhâlde devrin etkisiyle ya da başka şeylerin etkisiyle, anılarında ufak da olsa değişikliklere gitmiş olabilirler. Evliliğin başarıyla yürütülememesinin de bunda bir etkisi var. Üzülmeleri, pişman olmuş olmaları da belki doğrudur.

Şurada da bir gariplik var. Salih Bozok önce Paşa'ya annesinin Latife Hanım ile evliliğini istediğini söylemiştir. Fakat ayrıldıktan yıllar sonra, "Paşam bu mektubu değiştirdim," diyebilmiştir.

'Mektubu değiştirdim' değil, 'Sözlerini iletemedim.' "Salih beni götür. Ben bunu oğluma söyleyeceğim. Bu iş olmaz. Bununla yapamaz. Sen beni geri götür," diyor. Fakat bir türlü zaten olmuyor çünkü sağlığı izin vermiyor seyahat ile geri gitmeye. "Ben de bundan memnunum, aslında evlenmesini istiyordum. Zübeyde Hanım'ın fikrinde değildim," diyor Salih Bozok ama bunları hep sonradan söylüyor, başlangıçta söylemiyor. Hatta ilginç bir şekilde, Fikriye Hanım'ı Doğu (Şark), Latife Hanım'ı Batı (Garp) olarak niteleyip; Fikriye Hanım'ın geri ve geçmiş, Latife Hanım'ın yeni ve gelecek olduğunu anılarında yazan da Salih Bozok'tur.

Peki bunu başlangıçta söylememesi, Salih Bozok gibi bir ismin Paşa'nın sürekli yanında olan bir şahsiyet olması dolayısıyla ona olan güvenini zedeleyici bir durum değil midir?

Hayır, çünkü bunu Paşa öldükten sonra yapıyor. Şimdi bakın Salih Bozok çok enteresan biri. Latife Hanım ona ikinci babam de-

yip çok güveniyor. Hatta evliliğin sonunda (arabulucu olarak), "O kara ruhlu adam olmasaydı, sen olsaydın bu evlilik yürürdü," diyor.

Salih Bozok çok enteresandır. Paşa'nın ölümünden sonra intihar etmiş ama ölmemiştir. Ondan sonra da 'Atatürk'e Ait Hatıralar' adı altında özel bilgileri açıklayan ilk kişidir. Bu açıdan değerlendirilmesi gerekir. Ancak buna rağmen Latife teyzem ona çok güvenirdi. Her zaman çok güvendi. Çok severdi, her şeye rağmen. Amma velâkin daha 10 Kasım 1938'in üzerinden üç ay geçmeden anılarının yayınlanması, üstelik Cumhuriyet gazetesinde, doğrusu çok ilginçtir. Ben her zaman bunu çok hayret verici bulmuşumdur. Özel anılar nasıl bu kadar kolay gazete sayfalarına düşebilir; hele hele bu kadar yakınında olan birinin anıları söz konusuysa. Tabii gazetenin sahiplerinin Yunus Nadi ve Halid Ziya olması da aynı derecede enteresandır.

Ayrıca Salih Bozok, 'Veda' filminde anlatıldığına göre, Paşa'nın Balkan göçü sırasında annesini koruması ricasını bile yerine getirmemiş biridir. Tabii bu, Paşa'nın bu kişiye bu durumda nasıl arkadaşım demeye ve güvenmeye devam ettiği sorusunu akla getiriyor. Üstelik Zübeyde Hanım'ın ikinci kocası Ragıp Bey'in de varlığı göz önüne alınınca, bu anlatımın doğruluğu hepten şüphe götürür hale gelir. Ancak Paşa'nın aktardığına göre, anılardaki bu anlatım doğru değildir ve Paşa annesini ve kız kardeşini kendisi aldırtmıştır. Dolayısıyla anıların tamamının kesin doğruluğu da şüphelidir. Özellikle 1934'ten sonra dünyada yükselen faşizmin etkisiyle bazı düşüncelerinin yeniden şekillendiği ve anılarının bu değişen devre göre ve özellikle Mustafa Kemal'in ölümüyle farklı olarak kaleme alındığı açıktır. Anılara birinci elden itiraz edebilecek Mustafa Kemal'in yokluğunda yazılmıştır. Ayrıca, Latife Hanım'ın siyasete girmemesi, Paşa zamanında tanıdığı bazı kişilerin gerçek yüzlerini ortaya sermemesi için, Latife Hanım'ı kötüleme kampan-

yasının bir parçası olarak bu şekilde yazıldığını düşünmek için çok sebebimiz var. Huzuru mutat zevat olarak adlandırılan bir kısım insan, bazı yazıları, bazı şeyleri bir miktar değiştirmiştir.

Zübeyde Hanım, Ankara'dan İzmir'e zaten zor gelebilmişti. Son günlerinde ağırlaşan hastalığı ile Ankara'ya dönemeyeceğini düşünemediği bir durum söz konusu olamaz. Son ana kadar akıl sağlığı yerindeydi. Eğer gerçekten bu evliliği istemeseydi bu durumda Ali Metin ile oğluna bir mektup göndermesi veya Ali Metin'e sıkı sıkıya oğluna söyleyeceklerini ezberletmesi yeterliydi. Ama bunları yapmadı. Bu durumu iyi anlamak lazım.

Tabii, çok ilginç olan bir nokta da, Zübeyde Hanım ile İzmir'e giden ve her an yanında olan Abdürrahim anılarında, "Beni gittiği her yere baston olarak götürürdü. O bana 'oğul', ben ona 'anne' diye hitap ederdim," diyor. Zübeyde Hanım'ın, eğer varsa Latife Hanım'dan duyduğu bir huzursuzluğu, bunu o dönem en yakınındaki kişinin anılarında görürdük. Demek ki yokmuş. 1908 yılında doğduğunu söyleyen Abdürrahim, 1922 yılında on dört yaşındaydı ve eğer böyle bir durum olsaydı bilirdi. Salih Bozok'un ve Ali Metin'in anlattığını ve bildiğini Abdürrahim'in bilmemesi düşünülemez bile. Hele hele Zübeyde Hanım'ın dertleştiği iki kişiden biri iken. Diğeri de zaten Asım (Gündüz) Paşa'nın karısıydı ve Latife teyzemi oğlunun almasını istediği mektuplarını ona yazdırıyordu. Dolayısı ile onun ve Asım Paşa'nın da bu durumdan haberdar olmaması imkânsızdı. Oysa Asım Paşa, anılarında tam tersini yazmış ve Zübeyde Hanım'ın Latife Hanımı ne kadar istediğini söylemiştir.

Burada belki şunu da eklemek gerekir; bazı yazarlar Zübeyde Hanım'ın Latife ile darbı mesellerle konuştuğunu, ona Mustafa Kemal'in çocukluğuna dair hikâyeler anlattığını yazarlar. Bu doğrudur. Müstakbel gelinine evleneceği ve az tanıdığı oğlunu kısa za-

manda anlatmaya çalışmıştır. Fakat onun anlattığı Mustafa'dır. Oysa artık Mustafa, Mustafa olmaktan çıkmıştır, artık o Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır, tekâmül etmiştir. Yine de o, özdeki Mustafa'yı gelinine anlatarak bu evliliği sağlamlaştırmaya çalışmıştır ama kendisi de çok iyi bilir ki, artık oğlu sadece Mustafa değildir. Zaten Paşa hayatında bir daha hiç Mustafa adını kullanmadı. Sonradan imzasını bile 'Mustafa Kemal Atatürk' diye değil, 'Kemal Atatürk' diye attı. Mustafa Kemal iken de imzasını hep M. Kemal diye atmıştır. Kemal'i kullanmış Mustafa'yı açıkça kullanmamıştır. Çocukluğuna dair olan her şeyi reddetmiş ve kendi kendini yaratmış bir adam olarak ismini de değiştirmiştir. Yani bu 'Mustafama uygun değil' gibi laflar ya da bazı 'Atatürk'ten Anılar'da anlatılan "Beni iki kadın sevdi; biri ben olduğum için, biri de Gazi Mustafa Kemal Paşa olduğum için..." gibi laflar doğru değildir, yakıştırma ve uydurmadır. Zira o bir bütün olarak zaten Mustafa Kemal Paşa'dır. Meclis başkanı ve ordu kumandanı mareşaldir ve onu o yapan tüm bu özelliklerden ayrı bağımsız düşünülmesi mümkün değil. Mustafalık onun özü değil yalnızca parçalarından biridir. Zübeyde Hanım'ın kendisine bu kadar güzel bakan bir kızın, sağlığı için çok endişelendiği oğluna da iyi bakmayacağını düşünmesi için bir sebep yoktur. Doğal olan bu evliliği desteklemesidir ki, desteklemiştir de.

Zübeyde Hanım, İzmir'de kaldığı süre boyunca, oğlunun değişik yönlerini Latife Hanım'a anlatıyor.

Fatih Bayhan: **Paşa 10 Eylül–29 Eylül arası İzmir'dedir ve Latife Hanım ile tanışmıştır. Bir ay sonra 22 Ekim'de Bursa'ya gitmiştir. Yaklaşık olarak kasım ayının ortalarında da annesi İzmir'e geliyor.**

Mehmet Sadık Öke: Aralık ayının ortalarında geliyor. Bir ay kadar kalıyor.

Çok hızlı gelişen bir süreç var. Paşa ile Latife Hanım'ın tanışma tarihi nereden baksanız 10-11 Eylül gibi.

Evet Halide Hanım'ın notu 10 Eylül'de tanıştıkları yönündedir. Elbette, Paşa'nın bu evliliğin çok hızlı olmasını istemesinin bir sebebi daha var. Şöyle bir sebep bu; savaş artık bitmiş, yeni bir savaş istemediğini de göstermek istiyor. Artık oturacak ve rahat rahat devleti, milleti idare edecek. Kafasında yeni inkılâplar vardı. Cumhuriyete kadar gidecek bir dönem var. Türkiye yeni bir savaş istemiyor çünkü ufukta Lozan var, biliyorsunuz. O sırada da evlilik tarihi öyle bir noktaya geliyor ki, Lozan Konferansı'na denk düşüyor. Paşa eğer barış görüşmeleri esnasında evleniyorsa, 'Artık ben kılıcımı kınına soktum, silahımı da koydum, asker çizmelerimi de çıkarttım, ben artık savaş istemiyorum,' demektir bu. Bunların her biri düşünülen birer strateji, birer taktiktir. Tabii şunu da söylemek lazım, söylemeden olmaz. Zübeyde Hanım açısından, bir yerde Mustafa'yı, –onun oğlu Mustafa– sonuçta kolay değil herhangi bir kıza vermek. Bunu da düşünmek gerekiyor. Her zaman

ben şunu düşünmüşümdür, onu ileride tekrar söyleyeceğim ama Zübeyde Hanım'ın Mustafası artık Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri. O bir Mustafa değil...

O annesine göre hep Mustafa. Ama Mustafa Kemal Paşa artık Gazi Mustafa Kemal Paşa, sonra da Kemal Atatürk'tür. Paşa'nın bu dönemlerini de değişik olarak ele almak lazım.

Sürecin hızlılığı dikkat çekiyor. 10 Eylül'de tanışıyorlar, 20 gün beraber kalıyorlar aynı köşkte, orada ilk tanışmaları budur. 22 Ekim'de Bursa hadisesi meydana geliyor ve yaklaşık 20 gün sonra da annesinin İzmir'e geleceği söyleniyor. İlk mektup Salih Bozok tarafından yazılıyor ve Latife Hanım'a ulaşıyor. Latife Hanım'a annesinin İzmir'e geleceği söylendiğinde acaba nasıl bir duygu yaşıyor?

Bu çok önemli bir şey. Tabii ki bu çok sevindirici, çok şeref verici, onurlandırıcı, gururlandırıcı bir şey. Tabii bu İzmir'de Paşa'nın Latife Hanım ile evleneceği yolundaki söylentileri arttırıyor.

Zaten bir dedikodu başlıyor.

Zaten bir söylenti var. Annesinin de gelmesinden dolayı artık tamamen bir resmiyet kazanıyor. Hep söylerler, hediyelerin niçin verildiği belirtilmedi, diye. Nişan mı, yoksa misafir ağırlamadan dolayı mı verildiği tartışmaları var. Bizim için böyle bir tartışma yok ve zaten her zaman karısı ile beraber Zübeyde Hanım'ın başında olan Asım (Gündüz) Paşa'ya bakıldığında, nişan hediyesi olarak verildiği anlaşılır. Derler ki, "Zübeyde Hanım, Latife Hanım'ın kollarında öldü". Latife Hanım bir hastabakıcı gibi başından sonuna kadar Zübeyde Hanım'ın yanında kalmış, kendisi de Karşıyaka'daki eve taşınmıştı. "Son nefesini onun kollarında verdi," derler. Doğrudur. Son nefesini onun kollarında vermiştir.

Zübeyde Hanım ile o derecede yakın olmuşlardır, yani kızı gibi. Makbule Hanım bu sebepten dolayı Latife teyzemi çok severdi. Öz kızı olarak, İstanbul'da olması sebebiyle, kendisinin yapamadığını Latife teyzemin yapması karşısında büyük bir minnet ve şükran duyduğunu her zaman belirtmiştir. O yüzden boşanmadan sonra Ayaspaşa'daki konağa çok sık gelirdi.

Annesine iyi baktığı için mi?

Evet. Ayrıca kardeşini içkiden uzak tutmak istediği için de. Zira evlilik kurumunun zorluklarını yakinen bilen biri. Mustafa Mecdi Boysan'la evliydi biliyorsunuz. Gerçekten çok büyük muhabbetleri olmuştur.

Zübeyde Hanım vefat edince, Paşa İzmir'e geliyor ama Bursa üzerinden geç geliyor ve annesinin cenazesine katılamıyor. Tabii bu gecikmenin devlet işlerinden dolayı olduğunu biz de biliyoruz. Bazı ters görüşlü yazarlar, annesine ilgi göstermediği, onun ölümüne çok üzülmediğini söylerler ama öyle bir şey yok. Paşa annesine son derece bağlıdır, annesinin gölgesi devamlı üzerindedir. Babaya özlem, annesini paylaşmak istememesinden üvey babaya ret ve annesine kırgınlık ve kızgınlık... iki arada bir deredir. Her gün onun karşısında şık giyinen, her gün elini öptüğü bir annedir. Son derece bağlıdır annesine. Şunu da kabul etmek gerekir ki; Vamık Volkan, Norman Itzkowits ve Lord Kinross'un da söylediği gibi annesine olan kırgınlığı ve kızgınlığı bir kabullenişe dönüşse de acı bir taraf her zaman vardır. Bu sebeple ölümüyle gölgesi Mustafa Kemal'in üzerinden kalkmıştır. Tüm acısına rağmen cenazeye gidememiş, fakat annesine olan saygıdan dolayı onun vasiyeti olan evliliği Bursa'da Madam Brotte'un otelinde kutlamıştır. Bu yazarların dediği gibi, Latife Hanım, annesinden, Makbule Hanım'dan ve Fikriye'den çok farklı bir karak-

ter olduğu için Paşa onu almıştır. Fikriye gibi geride duran bir kadını da, kendi önüne geçecek bir kadını da istemiyor. Latife o kadar kuvvetlidir ki bunların hepsinin üstünde, bir şekilde kocasının yanında duran bir kadındır. Evlilik sırasında tabii ki bu 'yanında durmak' meselesi, kadının bu gücü Paşa'nın önüne geçince onu zorlamaya başlamıştır.

Paşa ile ilgili çeşitli kitaplarda çıkan psikolojik yorumlarda, özellikle annesinden daha farklı bir karaktere sahip olduğu için Latife Hanım'ı aldığı söylenir. 'Ölümsüz Atatürk'te böyle bir şey var, Lord Kinross da bahseder. Netice itibariyle Latife'yi aslında Latife olduğu için almıştır Paşa, başka hiçbir şey için almamıştır.

Annesiyle aynı evde geçirdikleri yaklaşık 1 aya yakın bir süre. Bu süreçte neler oluyor. Neler yaşanıyor. Hastabakıcı gibi baktığını, kollarında öldüğünü söylediniz ama daha fazla bir bilgi var mı?

Evet yaklaşık bir ay gibi beraber kalıyorlar. Latife Hanım'ı çağırırmış yanına ve hikâyeler anlatırmış. Bu hikâyelerin çoğunluğu da darbı mesellerdir ve Paşa'nın, Mustafa Kemal'in Mustafa halini, çocukluğunu anlatırmış. Özellikle darbı mesellerle, hikâyelerle örnekler verirmiş. Bir yerde oğlu ile evlenecek kıza oğlunu anlatmaya çalışmış. Bu, bana göre aralarında çok özel bir bağ oluşmasına yol açıyor. Kendi bildiğince oğlunu anlatıyor ama artık oğlu, o oğlu değil. O da var tabii ortada. Gene de derindeki Mustafa'yı Latife teyzeme anlatmaya, zaten çok seviyordu ama daha çok sevdirmeye çalışıyor. Belki daha çok sevdirme lafı doğru değil ama bildiği Mustafa'yı anlatıyor. Ona o tatlı Rumeli şivesi ile "Erkeğin okumuşu zarif bir adam, kadının okumuşu cadı olur; sen Evropa görmüşsün kızım, sakın cadı olma," diyerek, belki de ileride oluşabilecek sorunlara karşı onu uyarmak istemiştir. Latife teyzemin eğitim ve kültür düzeyinin, yaşam anlayışı standartlarının, uzun

zamandır artık çok iyi tanıdığı Ankara'daki o güruhla uyum sağlayamayabileceğini, çatışma ve kıskançlıklara yol açabileceğini görmemesi, onun kadar zeki bir kadın için neredeyse imkânsızdır.

Her ne kadar başlangıçta oğlunun hoca olmasını, dini bir eğitim almasını isteyen biri olsa da Zübeyde Hanım bunu görmüştür. Tamam Mustafa artık o dünkü çocuk değildir, koskoca 'Gazi Paşa'dır ama yine de hem farklı hem de değildir. Bir ana olarak bunu bilir ama aynı zamanda bu konularda yanlış değerlendirmeler de yapar. Aslında Paşa'nın dine karşı bakışındaki mesafe, annesinin onu küçük yaşta bu eğitime zorlamasıyla paralel olarak, babasının yokluğu sebebiyle duyduğu özlem ve annesine duyduğu kırgınlık ve kızgınlıkla şekillenmiştir. Ancak bu durum 'Paşa dinsiz' demek değildir. Tam tersine kendi anlayışına göre kuvvetli bir din anlayışı vardır fakat dinin günlük işlere karışmasından rahatsızdır. Tüm zorlamalara rağmen Mustafa Kemal'e dinsiz demek ona büyük bir haksızlık olur. Onun din anlayışı gösterişten uzak, birey ile 'yaratıcı ruh' arasında gizli olan bir bağdır.

Konumuza dönersek, aslında bir ana olarak Zübeyde Hanım'ın da işi bu evlilik konusunda çok zordur. Elbette birbirlerini çok fazla tanımıyorlar, çok kısa bir müddet zarfında birbirlerini tanımaya çalışıyorlar. Bu durum evlilik açısından büyük bir engel. Bu durumda da yapabileceği tek şeyi yapıyor ve ona oğlunu anlatıyor, çünkü uzun zaman evli kalacaklar. Bu yüzden ona Mustafa Kemal'in değişik yönlerini anlatıyor.

Muammer Bey ile de çok uzun sohbetler edermiş. Bacaklarındaki ağrılardan dolayı çok zor uyuyormuş. Muammer Bey'in de bir ilacı varmış, dizlere, ayaklara yakılan bir çeşit yakı. Bir de Fransa'dan getirdiği birkaç ilaç. Onları vermişler ve o zaman Muammer Bey ile bol bol sohbet edermiş. Muammer Bey'in sohbetinden çok zevk alırmış. En çok anlatılan hikâyelerden bir ta-

nesi; Fuat Bulca'nın karısı, zannediyorum Sevim Hanım'dı, Latife Hanım'a Mustafa Kemal ile ilgili öğütler veriyormuş: Şöyle yapmalısın, böyle yapmalısın, şöyle elinde tutarsın diye. Zübeyde Hanım kapıdan gizlice dinliyormuş konuşmalarını, sonra salona hem de yürüyerek girince, herkes şaşırmış. Fuat Bulca, Ragıp Bey tarafından akrabaları oluyor. Sevim Hanım onun eşi ama dediğim gibi o da hiç istemezmiş Paşa'nın Fikriye Hanım'ı almasını; tabii bilemiyorum onunla da husumeti neydi, onunla ilgili bir bilgim yok. Zübeyde Hanım, onların aralarında konuştuğunu görünce çok kızmış, "Ben odama çekiliyorum," demiş. "Ihlamurunuzu vereyim," demiş Latife Hanım. "Hayır, ıhlamur istemiyorum bu gece," demiş. Yazarlar bunu anlatırlar ama bunun devamını anlatmazlar, çünkü işlerine gelmez. Oysa bizim bildiğimize göre, Sevim Hanım'a çok kızarak Latife'ye, "Öğüt alacaksan ben sana veririm, benim öğüdüm yeter, el âleme ne gerek var," demiş. "Hanımefendi hazretleri, lütfen üzülmeyin, kızmayın, yapmayın, biz sadece konuşuyorduk," demişler. Ondan sonra Zübeyde Hanım başlıyor Mustafası'nı anlatmaya. Bunlara da dikkat etmek lazım.

Dediğim gibi son anlarında, "Lütfiye, Mustafamın içkisine canın pahasına engel olacaksın," demiş. Paşa'nın içkisi onun en çok üzüldüğü konulardan biriymiş. Zübeyde Hanım'ın ve sonra Makbule Hanım'ın da anlattığı gibi, Enver Paşa yüzünden, İstanbul'da kendisi Harbiye Nazırı olmayı beklerken, bu çelişkili durum sırasında Halep'e gönderileceği zaman çok içki içmeye başlıyor. Biliyorsunuz, Mustafa Kemal, Halep cephesine gönderiliyor. Tabii bu, aslında Vahdettin'in yaptığı bir şey; uzak kalsın, başına bir şey gelmesin, yıpranmasın diye gönderiyor. Ayrıca ondan Doğu Cephesi'nde ikinci bir Anafartalar zaferi bekliyor. Özellikle petrol bölgelerini tutmasını istiyor, "Ne pahasına olursa olsun tutacaksın, Paşa!" diyor. Fakat orada kabakulak oluyor Mustafa Kemal. Kabakulak ol-

duğu zaman da tabii çok büyük bir problem, yapacak bir şey de yok. Biliyorsunuz, belirgin bir yaşı geçmiş erkeklerde kabakulak çok tehlikeli bir hastalıktır. Çünkü öldürebilir, eğer öldürmezse de bir araz bırakır ki, bu da genellikle kısırlıktır. Böbreklerinde tekrar eden rahatsızlığıyla birleşince sonuç bu olmuştur.

Mustafa Kemal'in Hasan Rıza Soyak'a ve Hüsrev Gerede'ye birçok anekdotta, "Benim çocuğum olmaz," demesinin sebebi de odur. Halep'teyken o kadar hastadır ki, o kadar ölüm döşeğindedir ki, Zübeyde Hanım o hasta haliyle, o yorgun haliyle Abdürrahim Tuncak'ı da alıp Halep'e kadar gitmiştir. Bazı yazarlar, Abdürrahim Tuncak'ı Halep'ten dönüşünde Doğu'dan evlat edindiğini söylerler. Abdürrahim'in kendisinin anlattığına göre de aslında İstanbul'da 1911 yılında üç yaşındayken evlat edinilmiş. Oysa Zübeyde Hanım, Selanik'ten 1912 sonunda geldiğine göre bu evlat edinme istanbul'da ancak 1912'de olabilir. Demek Mustafa Kemal Paşa, Abdürrahim'i, Zübeyde Hanım'ın İstanbul'a gelişinden önce evlat edinmiş oluyor bu durumda. Yani, annesini daha önceden tanıyor olması gerekir Abdürrahim'in. Her ne kadar Abdürrahim, babasının memur olarak gittiği Diyarbakır'da doğduğunu söylese de evlat edinme İstanbul'da gerçekleşmiş. Paşa 1907 de Selanik'te ordu merkezinde. Abdürrahim'in ailesinin onu Zübeyde Hanım'a emanet etmesi de ilginçtir. Yıl olarak Paşa'nın bir Selanik macerasının meyvası olma ihtimali çok yüksektir.

Tabii burada şu soru da sorulmalıdır; Zübeyde Hanım kendisi için bile çok zor olan Halep yolculuğuna neden Abdürrahim'i de götürmüş? O çocuğu (10 yaşında) neden İstanbul'da birilerinin yanına bırakmadı? Sonra Abdürrahim Tuncak'ı okuması için 2,5 sene Muammer Bey'in yanına bırakmıştır, boşanmaya kadar. Muammer Beylerin yanında kalmıştır eğitimi için. Abdürrahim, Paşa'nın çok önem verdiği bir çocuktur. Bizim bildiğimiz, Abdür-

rahim Tuncak, Paşa'nın oğludur. Zaten aralarındaki benzerlik yadsınamaz. Paşa bundan açıkça bahsetmemiş olsa da aile içinde, İstanbul'da doğum sırasında ölen bir hanımdan olduğu konuşulur. Bir diğer ihtimal de Fikriye Hanım'dan olma olasılığıdır. Kimin çocuğu olursa olsun, Paşa'nın evlat edineceği kadar yakını olan bir hanımdan olmuş olmasa evlat edinilmezdi elbette. Annesinin doğum esnasında ölmesi ile ilgili söylentiler de Paşa'nın doğan çocuğun sorumluluğunu üzerine almasını gerektirecek bir durum olduğunu açıkça gözler önüne seriyor. Bu da Mustafa Kemal'in böyle bir durumda ne kadar onurlu davrandığının bir göstergesidir. Makbule Hanım'a göre Abdürrahim, İstanbul Akaretler'deki evde Paşa'nın odasında yatarmış. Tabii bunu sonraki dönemlerde bir ideoloji çerçevesinde 'Bütün Türkiye Mustafa Kemal'in evladıydı, Atatürk'ün evladıydı,' diyerek çeşitli nedenlerle saptırmışlardır ama özünde söylenen söz bellidir.

Hüsrev Gerede veya Hasan Rıza Soyak'ın anılarında şöyle bir ifade var; Cumhuriyet'in veliaht kabul etmeyeceğini, Latife Hanım'ın ise bunu anlamadığını yazmış. Peki, bu durumda Paşa'nın hiç çocuğu olamayacağını bilerek mi Mustafa Kemal'in bu kadar iş yapmasına ses çıkarmadılar? Ya, Latife teyzemin normal olarak Paşa'dan çocuğu olabilecek olsaydı? Bu söz, o durumda başarmasına izin vermeyecekleri, onu desteklemeyecekleri manasına mı geliyor? Hatta o durumda onun etkisi artmadan, daha güçlenmeden 'temizleyecekleri' manasına mı geliyor? Yoksa Paşa'nın çocuğu olabilseydi, en başından evlenmelerine izin vermeyecekleri manasına mı geliyor bu? Yoksa Paşa, zaten bu durumu bilerek karısını çocuksuzluğa mı mahkûm etmiş? Tüm bunların da bu evlilik hayatında düşünülmesi gerekiyor ama durum çok açıktır bence.

Halep'teki bu rahatsızlığın etkili olduğunu mu düşünüyorsunuz?

Evet, "Bir çocukları olsaydı durum değişirdi," diyenlere özellikle bunu söylerim hep. Ben bu şekilde düşünüyorum. Çocuklarının olmasının imkânsızlığını ben bu kabakulağa ve böbreklerindeki rahatsızlığa bağlıyorum. Çünkü hakikaten bu hastalıkların arazı budur.

"Muammer Bey'e haber verin, ben kızıyla hemen şimdi evleniyorum."

Fatih Bayhan: **Bu dönem, özellikle annesiyle beraber geçirdiği dönem şu havayı estiriyor; Latife Hanım ile Mustafa Kemal kesinlikle evlenecek. Artık onun zemini hazırlanıyor. Doğru mu bu hava?**

Mehmet Sadık Öke: Evet doğru. Çünkü zaten nişanlanmışlar...

Yani şüpheye mahal bırakmayacak kadar kesin.

Evet. Bir kere Zübeyde Hanım çok istiyor ve ölüm döşeğindeyken bu nişan yapılıyor. İstemeseydi bunu yaptırmazdı. En azından, "Benim canım çıkmadan bu evlilik olmaz," derdi ve o zaman da nişan ilan edilemezdi. Onun için sonradan yazılanların hepsi yalan. Zübeyde Hanım son günlerini yaşadığını biliyor ve oğlunun mürüvvetini görmek istiyordu. Zaten evlenmeye zor ikna edilmiş/olmuş bir Mustafa Kemal vardı. Yıllarca evlenmesi için dil döktüğü bir Mustafa Kemal. Zübeyde Hanım oğlunun hiç evlenmeyeceğinden korkuyordu. Ancak onun istemediği şey kendisinin arzu hilafına Fikriye'yi almasıydı. Aslında evlenmesini istemediği kişi Fikriye idi ve bu ihtimali tamamen ortadan kaldırmak istiyordu. Bu sebeple Ankara'dan gelmişti ve nişan için de bastırdı. Şüpheye mahal bırakılmayacak bir şekilde Paşa'nm başının bağlanmasını istedi ve bu gerçekleşti. Zaten Mustafa Kemal de annesinin mezarına daha gitmeden diyor ki, "Gidin Muammer Bey'e haber verin. Ben kızıyla evleniyorum, hemen şimdi evleneceğim".

İstasyonda söylüyor diye geçiyor hatıralarda.

İlk defa o zaman karşılaşıyor Muammer Bey ile Mustafa Kemal Paşa. Fakat Neticede evde meşhur sözünü söylüyor, "Hemen evleneceğiz," diyor. Latife de diyor ki, "Aman Paşam, olmaz. En azından bir iki akrabaya haber verelim". Paşa da, "Peki, sana üç gün izin veriyorum," diyor ama sonuçta iki gün içinde evleniyorlar.

Düğüne gelmeden önce yaşananlar var. Mesela Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin acısını daha henüz dindirmeden bir hafta sonra evlenmeye niyet etmesi ki; Zübeyde Hanım ayın 14'ünde vefat ediyor, 29'unda evlilik oluyor.

Kötü niyetli kişilerin birçoğunu internet ortamında da görüyoruz, yazdıkları şeylerden biri budur: 'Paşa neden yas tutmadan evlendi?' Bunun cevabı çok basit; Zübeyde Hanım'ın en son arzusu, mümkün olan en kısa zamanda bunun gerçekleşmesi olduğu için...

Vasiyetinden birisidir, evet.

Yani evliliğin yapılması için mümkün olan en kısa zamanda Mustafa Kemal –devlet işleri izin verdiği ölçüde– kalkıp gelmiştir İzmir'e. Daha erken kalkıp gelemezdi. Bugün herkes söylüyor, 'Efendim annesini nasıl ihmal etti? Kalkıp gelseydi,' diye. Bir kere bugünkü teknoloji yoktu. Bugünden geçmişe bakıp bir şey söylenmesi mümkün değil. Ankara'yı da bırakamıyorsunuz. Sonuçta bir sürü anlaşmalar var, Lozan bir tarafta devam ediyor. Rauf Bey kabinesi problemli bir durumda, Ankara kaynayan kazan. Öyle rahat bir yer değil. Ancak orayı düzene koyup gelebiliyor. Mümkün olduğu kadar çabuk geliyor. Tam tersine o kişilerin söyledikleri çok yanlış. Annesini onurlandırmak için, annesinin vasiyetini yerine getirmek için evleniyor. Onun için anne acısını unutmadan, an-

nesinin son isteği bu olduğu için en kısa zamanda bunu yapıyor. Bir an önce barış dönemine geçmek ve bu döneme evli girmek istiyor. Kafasında olanları yapabilmek için kaybedebileceği tek gün bile yoktur Mustafa Kemal Paşa'nın.

Annesinin vefatının ardından Mustafa Kemal için 'Nasıl olur da hemen evlenir?' diyen kötü niyetli kişiler, bunun Zübeyde Hanım'ın son vasiyeti olduğunu unutuyorlar.

Fatih Bayhan: **Annesinin vefatından sonra Latife Hanım'da bambaşka bir gayret dikkat çekiyor.**

Mehmet Sadık Öke: Müthiş bir cenaze töreni olmuş. Hatta cenazenin arkasından kendisi de yürümek istemiş. Ancak babası kabul etmiyor. Dini kesim de, "Olmaz. Kadının cenazenin arkasından yürümesi geleneklere aykırıdır," diyor. Bunun üzerine cenazeyi faytonla takip ediyor, hacı-hoca takımının söylediği gibi evde kalmıyor. Helva yaptırmış, para dağıtmıştır. Zübeyde Hanım vasiyetinde cenaze töreninin nasıl yapılmasını istediyse öyle yapılıyor.

Biliyorsunuz İstanbul'da, Beşiktaş'ta Yahya Efendi haziresine gömülmeyi istemiştir. Akaretler'e çıkarken ufak bir yer vardır, yol çatala ayrılıyor, yukarı çıkarken sağda ufak bir dergâh ve mezarlığı vardır. İstanbul'dayken ilk evi oraya yakın olduğu için sık sık oraya gelirmiş ve oğlu için dua edermiş. Bunu da pek kimse bilmez herhâlde. Orada gömülmek istemiştir. Zübeyde Hanım o dergâha bağlı olduğu için orada gömülmek istemiştir ama olmadı. Cenazenin İzmir'den gitmesi mümkün değil.

Bu yazılı vasiyetinde var mı?

Var tabii... bunu okuyabilirsiniz.

Vasiyetinde başka neler var?

Burada önemli bir şey daha var; parmağından yüzüğü çıkartıyor. Bir elmas yüzüğü var parmağında, "Bu da Mustafam'ın olsun, Makbule'ye verme," diyor Latife teyzeme. Ben hep merak ederdim. Nişanlandığında onu niçin Latife teyzeme vermedi diye. Ama Mustafa Kemal'in daha sonra yüzüğü Latife teyzeme, gelinine vermesi için onu Mustafa Kemal'e vermesini istiyor. Bu da pek söylenmez, anlatılmaz. Diyeceklerdir ki, "Afakî söylüyor". Söylesinler, istedikleri kadar söyleyebilirler, vasiyet olarak parmağındaki elmas yüzüğü Makbule Hanım'a değil, Mustafa Kemal'e veriyor ve "Bu da Mustafam'ın olsun," diyor. Herhâlde Mustafa Kemal elmas yüzüğü takmayacağına göre onu karısına, müstakbel karısına vermesi amacıyla verilen bir yüzüktür ki, zaten öyle oluyor. "Bunu da Mustafam sana taksın. Ben takmıyorum, Mustafam taksın," diyor.

Yüzüğü Mustafa Kemal mi veriyor Latife Hanım'a?

Evet, o veriyor.

Şimdi nerede o yüzük?

Biliyorsunuz, ikisi de vefat ettikten sonra kasalarından alyansları çıkmış. Yüzükler İsmet Paşa tarafından Lozan dönüşü getirilmişti. Fakat bahsettiğimiz elmas yüzüğe gelince... Özellikle şunu belirtmek lazım, ailenin bazı anlatılarında, hatta İpek Hanım'ın kitabında, kuzenim Muammer Erboy'un anlatımıyla parmağından hiç çıkarmadığı elmas yüzük hikâyesi vardır. Muammer bu yüzüğün Latife teyzemize babası tarafından hediye edildiğini söylüyor. Bir de diyor ki, "Her kızına aynı çeyizi verirdi". Böyle bir yüzük verdiği doğrudur. Ayrıca bunun yanında, harika bir taç olarak da kullanılabilen, damla incilerle süslü üç sıra pırlantadan oluşan bir

gerdanlık ve kadife bir kordonla bağlanan, dönemin modası olan sapı jad (yeşim), boyna da takılabilen bir saat de vermiştir. Bunlar, Muammer Bey'in, Latife Hanım'a düğün hediyelerindendir. Anneannemin de böyle bir yüzüğü ve pandantifleri vardı. O da hiç çıkarmazdı. Ancak Latife teyzemin hiç çıkarmadığı yüzük, Muammer Bey'in verdiği değil, Mustafa Kemal tarafından kendisine verilen Zübeyde Hanım'ın yüzüğüydü. Zira o yüzüğü bir başka severdi ve çok zaman dalgın dalgın hatıralara gömülmüş şekilde, o zamanları düşünerek parmağında çevirir dururdu, hiç çıkartmazdı. Boşandıktan sonra yüzüğü takmaya devam etti, zira talaknameyi kabul etse de kendini boşanmış görmüyordu. Ve ölünceye kadar o yüzüğü parmağında taşıdı. Yüzük şu anda ailemizde.

Latife Hanım ve Mustafa Kemal ilişkisinde, beraberliğinde diyelim, süreç evliliğe doğru gidiyordu. Nişan hediyeleri, annesinin gelmesi... Evlilik konusunda sanki her iki tarafın da tam anlamıyla istekli, arzulu olduğu gibi bir hava var. Herkes Paşa'nın annesi Latife Hanım'ı istiyor muydu, istemiyor muydu, bunu tartışıyor ama Latife Hanım'ın ailesi cephesinden durum nasıldı? Bu evlilik nasıl görülüyordu?

Mustafa Kemal bu kararı vermekle kendisi açısından çok büyük bir fedakârlıkta bulunuyor. Çünkü kendi karakterine uymayan bir şey yapıyor ve çok büyük bir ödün vererek ve evleniyor. Bu; Türkiye, ilerisi ve kafasındaki fikirler için çok beğendiği, hoşlandığı bir kadınla beraber olmak uğruna verdiği bir ödün. Onun için Mustafa Kemal cephesinde hakikaten büyük bir istek, büyük bir arzu olması lazım çünkü hiçbir zaman, hiçbir kayıt altına girmek istemeyen biridir. Buna rağmen böyle bir kararı alıyor ve uyguluyor. Bunu da çeşitli yerlerde dile getiriyor. Mesela bir yabancı gazeteciye diyor ki, "Ben evlenmeyi istemezdim ama yaptım. Ni-

çin evlendiğimi Latife Hanım'a anlattıracağım," diyor. "O da buna cevap veremezse vay halime..." gibi bir lafı vardır. Hakikaten bu önemlidir. Latife Hanım cephesinde de çok büyük bir istek ve arzu var. Bir kere âşık olduğu bir adamdır. Zübeyde Hanım da bunu istiyor. Her ne kadar Mustafa ve Latife arasındaki farkların farkındaysa da müstakbel gelinini yetiştirmeye çalışıyor, ona darbı mesellerle anlatmaya çalışıyor oğlunu. Tabii burada da şunu kabul etmek gerekir ki, Latife'ye kendi tanıdığı Mustafa'yı anlatıyor. Ancak artık onun oğlu Mustafa Kemal Paşa, Gazi Mustafa Kemal Paşa; Meclis başkanı, Mareşal, Başkumandan. Yani karakteri çok büyük bir evrim geçirmiş. Büyük bir noktaya gelmiş bir insan. Fakat yine de özünü anlatmaya çalışıyor. Ben her zaman Latife teyzem Gazi Paşa ile değil de Kemal Atatürk ile evlenseydi çok başarılı bir evlilik hayatları olabilirdi diye düşünmüşümdür. Zira karakterdeki evrim önemlidir. Ancak Gazi Paşa'nın Kemal Atatürk olmasını sağlayan unsurlardan biri de Latife Hanım'ın varlığıdır. Yani çıkmaz bir sokak...

Muammer Bey, çok sevdiği Zübeyde Hanım ile konuşmaktan çok büyük bir zevk alırmış. Uzun uzun, sabahlara kadar konuşmuşlar. Bu noktada bu evliliği istemiyor. Kızına, "Çok büyük bir asker olabilir, çok büyük bir kumandan olabilir fakat çok iyi bir koca olamaz. Hata yapıyorsun," diyor. Fakat Latife teyzem bunu kabul etmiyor, "Hayır. Ben onu çok seviyorum. Onunla evleneceğim," diyor. Burada Muammer Bey'in şöyle söylediğini biliyoruz, "Kızım ev ev üstünde bulunmaz. Sen karargâha gidiyorsun. Karargâh üstüne ev hiç olmaz," diyor. Muammer Bey bunu söylerken kızının önünde diz çöküyor ve diyor ki, "Evlenme. Eğer nişanı atmaktan korkuyorsan, yani evlenmekten vazgeçmekten korkuyorsan bunu bana mal et; babam istemiyor de. Ben bunun sorumluluğunu alayım. Babam izin vermiyor de ve bu evlilik burada

bitsin." Fakat Latife teyzem diyor ki –aynen cümlesi budur– "Hayır babacığım. Çok seviyorum, evleneceğim. Bana karışmayınız lütfen". Bunun üzerine Muammer Bey ayağa kalkıyor ve diyor ki, "Peki kızım. Öyleyse hayırlı olsun. Ancak bu evlilik bir gün olur da biter ve benim yanıma geri dönersen, bana bu evlilikten ve ondan hiç bahsetmeyeceksin. Adını asla anmayacaksın," diyor. Latife Hanım bunu kabul ediyor. Bu şekilde başlıyor.

Burada herkesin merak edeceği nokta, Muammer Bey'in niçin ve nasıl bu kadar kesin konuştuğudur. Zübeyde Hanım'ın da muhakkak şüphesi var, yani birinin kızı, birinin de oğlu evleniyor. İkisi de görüyor çocuklarını. Annesi Mustafa'yı anlatmaya çalışıyor ama Muammer Bey görüyor ki Mustafa bir asker ve devamlı olarak askeri ortamların içinde bulunmuş. Savaşlarda bulunmuş, kan görmüş, dehşet ve savaş görmüş. Yakın çevresi tamamıyla erkeklerden yani savaş arkadaşlarından, dava arkadaşlarından oluşuyor. Kızının Ankara gibi iptidai bir kentte yapamayacağını düşünüyor. Bu düşüncesi Ankara'nın iptidailiğinden, Latife'nin modern olmasından kaynaklanmıyor; şartların zorluğundan kaynaklanıyor. Yoksa Latife çok iradelidir, her şeyi başarır. Mustafa Kemal'in düşüncesi de odur: "Fikriye'yi ben idare ederim, Ankara'yı da Latife idare eder," diyor. O zorlukların aşılacağına inanıyor Mustafa Kemal. Latife de kendine inanıyor. Uzun vadede bu zorlukların, bu evliliğin başına bela olacağını düşünmüyorlar.

Tabii Muammer Bey, Fikriye Hanım'ın varlığını biliyor. Elbette ki bir iş adamı, bilgi ağı, aldığı enformasyonlar tabii ki var ama iyi bir öngörüsü de var. Aksi taktirde o kadar başarılı olamaz, böyle bir işadamı olamazdı. Meselelerin derinine inen bir yapısı var. Ayrıca Mustafa Kemal'in Latife Hanım ile arasında yaş farkı var, neredeyse Muammer Bey ile yaşıt. Kızının babası yaşında bir adamla evlenmesini istemiyor. Fakat aşk en akıllı adamın bile gö-

zünü kör edebilir. Arzu, ihtiras gözünü kör edebilir. Mustafa Kemal ve Latife Hanım için durum bu şekilde olmuş olabilir. Amma velâkin bir iş adamı ve bir baba olarak o elbette ki kızına bunu söylemek zorunda. Gerçekten de dedikleri doğru çıkıyor, çıkmıştır.

Latife Hanım'ın annesi cephesinde durum nedir?

Tabii ki Adeviye Hanım bir anne olarak kızının mutluluğunu ister. Fakat Muammer Bey ve Latife Hanım evliliğe karar verdikten sonra Adeviye Hanım çok fazla bir şey söylememiş. Elinden geldiği kadar, kızına bir evlilik hayatının nasıl olması gerektiği konusunda öğütler vererek onu desteklemeye çalışmış. Ancak şöyle bir durum var; Muammer Bey ile Mustafa Kemal karakteri arasında çok büyük bir fark var. Dikkat ederseniz burada şu saptamayı da yapmak lazım: Latife Hanım 1899 doğumlu. Bu olaylar 1922 yılında oluyor, 22-23 yaşındayken. Mustafa Kemal ise doğum yılına göre 41, belki 42 yaşında. Latife Hanım karşısında babası gibi bir adam bulmayı umuyor çünkü babasını çok severdi, babasına karşı ayrı bir düşkünlüğü vardı. Nazım Hikmet 'Mavi Gözlü Dev' şiirinde bunu en güzel şekilde belirtmiştir. Bir yerde bir yuva, bir ev, bir aile isteğiyle, babası karakterinde bir kocayı, Mustafa Kemal'in karakteriyle birleştirmeye çalışmıştır Latife Hanım. Belki de en büyük yanlışı budur. Kimse kimseye tabii ki benzemez.

Latife Hanım'ın çok kıskanç olduğunu ve Mustafa Kemal'in etrafındaki hiçbir kadına tahammül edemediğini söylerler. Latife Hanım dünkü çocuk değildir. Siz de kitabınızda onu kullanmışsınız. "Çocukluk ettim," diyor fakat "Çocuksuyum," demiyor. Orada bir olayla ilgili bir çocukluk var; yazdığı o sonraki mektupta. Latife Hanım çocuk değil, çocuk ruhlu değil, akıllı bir kadın.

Aslında belki de meseleyi şöyle açıklamak lazım: Mustafa Kemal'in etrafında tabii ki kadınlar olacak. Atilla İlhan'ın Latife

Hanım'm babası için yazdığı harika bir şiiri vardır, 'Karantinalı Despina' diye. Karantinalı Despina'nın –güzelliği ile meşhurdur– Muammer Bey'in dostu, metresi olduğu söylenir. Bu o zamanın beyleri arasında bir toplumsal statüdür. Bir dosttur ama kapatma manasında dost değildir veya gerçekten bir metres değildir. Sosyal statü gereğince metreslikten tabii ki aile hoşlanmaz. Bunun söylenmesinden de pek hoşlanmaz. Elbette ki Mustafa Kemal'in de bazı kadınlarla ilişkileri olabilir. Erkek yapısını bilmeyen bir kadın değildir Latife Hanım. Elbette ki bir evlilikte ihanetin olmaması esastır, olmaması beklenir. Siz Reisicumhursunuz, meclis başkanısınız, vatanı kurtaran kişisiniz ve o kadar da yakışıklı bir adamsınız, elbette ki size meyil eden, sizi cezbetmeye çalışan kadınlar olacaktır. Bunlara karşı bir kıskançlık geliştirmesi de doğaldır ama özünde bir erkeğin etrafında, hele hele harem geleneğinden gelen bir ülkede bir sürü başka kadının olmayacağını düşünecek bir kadın değildir Latife Hanım. Muammer Bey bütün bunları bir iş adamı, akıllı bir iş adamı öngörüsüyle kızından daha açık, daha iyi bir şekilde görmüştür. Çünkü kızı âşıktır ve âşık olan bir kişinin bazı şeyleri önceden görebilme ihtimali zayıftır. Zira aşkın gözü kördür. En azından, âşık insanların çeşitli durumları tam bir sarihlikle görmesi, algılaması mümkün değildir. Yoksa aşkın kodlarının deliliğin kodlarıyla hemen hemen aynı olduğu tıbben söylenemezdi herhâlde.

Ünlü bir filozof der ki, 'Her kadın babasına benzeyen bir erkekle evlenmek ister'.

Evet, çok da güzel bir söz bu. Nazım Hikmet de şiirinde mavi gözlü devin ve minicik kadının hikâyesini anlatır; her ne kadar kendi eşine yazdığı iddia edilse de, aslında onu Latife Hanım için yazmıştır. Kendi karısı Piraye Hanım minicik değildi, uzun boylu

bir kadındı. Biz bunu biliyoruz çünkü Nazım Hikmet'in babası, Süreyya Paşa'nın sahibi olduğu Kadıköy'deki meşhur Süreyya Operası'nın müdürüydü. Ayrıca Nazım Hikmet Latife Hanım'ın dayısı Naci Sadullah'ın en yakın arkadaşıydı. Dolayısıyla biz şiiri kime yazdığını gayet iyi biliyoruz:

O mavi gözlü bir devdi,
Minnacık bir kadın sevdi,
Kadının hayali minnacık bir evdi,
bahçesinde ebruli,
hanımeli,
açan bir ev.

Bir dev gibi seviyordu dev.
Ve elleri öyle büyük işler için
hazırlanmıştı ki devin,
yapamazdı yapısını,
yapamazdı kapısını,
bahçesinde ebruli,
hanımeli
açan evin.

İki kıtası daha var şiirin, son kıtası Piraye Hanım'la evlenmek istediği zaman eklenmiş. Şiirin üçüncü kıtasında, minnacık kadının devin yolunda yorulunca kısa boylu şişman bir adamla ebruli hanımeli açan evden içeri girdiği söyleniyor. Bu ev İzmir'deki evdir. Hatta Ayaspaşa'daki ev de ebruli hanımeli ve mor salkımlı bir evdi. Kısa boylu adam da babası Muammer Bey'i simgeliyor.

En çok merak edilen konulardan bir tanesi de düğün merasimi. Çünkü düğün merasimi de çok yazıldı, çizildi. Farklı kaynaklarda yüzlerce kişinin davette yer aldığı, bazı kaynaklarda 70 kişinin yer aldığı söylendi. Düğün gününe dair ne anlatılır ailede?

"Hemen evlenelim," diyor Mustafa Kemal. Latife Hanım bunu kabul etmeyince, "Çok asi bir kızınız var Muammer Bey, emirlerimi dinlemiyor," diyor. Ondan sonra da "Peki, sana o zaman üç gün süre," diyor ama iki gün içinde evleniyorlar. Uşşakizade köşkü o kadar büyük bir köşk değil. 150 kişiyi ağırlayacak bir yapıda değil. Hep bazı yazarlar derler ya, Latife Hanım bağ evini çok küçük bulmuş, "Ben nasıl burada yaşarım," demiş. Bağ köşkü, adı üzerinde bir bağ evi. Çankaya küçüktü ama Latife Hanım'm evi de o kadar büyük değildi aslında. Bir konak değildi. Göztepe'deki köşktü, nispeten küçüktü. Dolayısıyla 150 kişiyi alabilecek kapasitede değildir. Üstelik mevsim kıştı ve geniş teras ve bahçeler kullanılamazdı. Latife Hanım böyle bir evde büyümüş ve bağ evine gelin gitmiştir. Beyaz Köşk'ü yani Uşşakizade köşkü en fazla 70 kişiyi, bilemediniz 100 kişiyi alabilir, daha fazlasını alamaz. Uşşakizadeler çok zengin olabilirler ama hiçbir zaman gösteriş meraklısı olmamışlardır. Bizim zenginliğimiz bilinçli bir zenginliktir. Asil bir zenginliktir. Sonradan görme değildir. O zamanın toplum normları ahlak anlayışı da bunu gerektirir. Bunun bir çay daveti olduğunu düşünürsek, –bugünkü kokteyller gibi herkesin ayakta elinde içki bardağıyla ya da bir yemek tabağıyla durduğu bir yer olmadığını düşünürsek– o kadar kişiyi alamaz.

Anneannem ve Rukiye Hanım da –Ruket Nine deriz biz ona– bonbon şeker ve tatlı servisi yapmışlar. Latife teyzemin de daha sonradan anlattığı gibi çok büyük bir tören istememişler. Göze batmayan sessiz bir töreni tercih etmişler. *Birkaç akrabayı çağıralım en azından* demişler ve Paşa buna izin vermiş. Aslında baş-

langıçta Paşa buna da izin vermemiş, bunu da istememiş. Bunun birkaç sebebi var. Bir; devlet fakru zaruret içinde, millet aç, sefil, savaştan yeni çıkılmış, böyle şaşaalı bir düğün yapılması bir hakaret olur insanlara. Ayrıca zaten gösteriş, israf bir yerde de günah, hele o ortamda daha büyük bir günah. Aynı zamanda Zübeyde Hanımefendi daha yeni vefat etmiş. Arkasından o kadar büyük bir düğün yapılması çok saçma, çok ayıp bir şey. Dediğim gibi, annesinin vefatının ardından Mustafa Kemal için 'Nasıl olur da hemen evlenir?' diyen kötü niyetli kişiler, bunun Zübeyde Hanım'ın son vasiyeti olduğunu unutuyorlar. Ancak düğün şaşaalı mı, şaşaalı değil mi konusunda 'Niye şaşaalı yapmadı?' diye soruyorlar, gerçekten neden büyük bir düğün yapmak istemediğini anlamaktan kaçınıyorlar. Böyle bir cenazeden sonra, daha kırkı bile çıkmadan o kadar şaşaalı bir düğün yapılması çok daha büyük bir ayıp. Teamüllerin hiçbirine uymazdı. Onun için mümkün olduğu kadar dar kapsamlı yapmışlar. Üstelik düğün töreni ile nikâh töreni ayrı tabirler ve kavramlardır. Bu sebeple düğün dernek yapılmamış nikâh akdinin imzası ile yetinilmiştir. Sade bir tören yapılması tercih edilmiştir.

Adım adım gidelim isterseniz. Mustafa Kemal Paşa trenle İzmir garına geldi. İki niyeti var: Birinci niyeti annesi bir hafta önce vefat ettiğinden, onun kabrini ziyarete gitmek, ikinci niyeti de evlilik. Tren garında baba Muammer Bey'e Salih Bozok tarafından bu evlilikle ilgili kararın iletildiği yazılır, Salih Bozok'un anılarında. Paşa'nın trendeki odasına Salih Bozok'u çağırıp, "Latife Hanım'ın babasına bu kararı bildirin," şeklinde emir verdiği ifade edilir.

Evet, doğrudur. Salih Bozok'a sarılıp öptüğü söylenir. Hatta koklayarak öptüğü söylenir ama aslında sarılarak öpmüştür. Bunu bir ikbal olarak görenler var, fakat Muammer Bey'in düşüncesi de-

diğim gibi bu evliliği istememe yönündedir. Muhakkak ki orada ters bir şeye mahal vermemek için sarılıp öpmüştür. Nezaketini göstermiştir. Bunu söylerken de şöyle bir durum var; şimdi tabii evlilik olacağı gün benim size söylediğim Muammer Bey'in diz çöktüğü. Belki başlangıçta daha olumlu düşünüyor olabilir. Bütün zorluklara rağmen belki evlilik başarılı olur diye düşünmüş olabilir. Üç gün izin istendiği ve iki gün sonra düğünün yapıldığını biliyoruz. Nikah töreni öncesindeki günlerde Mustafa Kemal Paşa'yı daha yakından yüz yüze tanıdıktan, onunla yüz yüze görüştükten sonra bu evliliğin olmasının daha zor olacağına yönelik fikirlerinin güçlendiğini biliyoruz. İki günün sonunda bu evliliğin kesinlikle olmaması gerektiğine karar veriyor. Başlangıçta bunu daha olumlu görmüş olabilir.

Sarılıp, öpmesi de ondan diyorsunuz.

Bir nezaket ve dostluk gereği sonuçta. Ayrıca Salih Bey'e sarılıp öpmesi, Zübeyde Hanım'ın gelişi için hazırlanan Karşıyaka'daki köşkün hazırlık günlerinde Salih Bey'in Beyaz Köşk'te misafir edilmesi sebebi ile tanışıyor olmalarındandır. Latife Hanım, Salih Bey'i babasına, onun yokluğunda kendisine babalık eden kişi olarak büyük hürmet ve sevgiyle tanıştırmıştır. İkisi bu sırada iyi anlaşıp dost olmuşlar. Bunda bir gariplik yoktur.

"Ucuza kapattınız Paşam..."

Düğün gününe gelelim isterseniz. İki gün süre verildi. Bu iki günde evde nasıl bir telaş vardı. Latife Hanım nasıl bir elbise hazırlığı yaptı.

Gelinlik yetişmediği için annesinin Paris'ten getirdiği bir elbise giymeye karar veriyor. Elbise Lanvin'den alınmış, pembe ipek üzerine tamamen gümüş iplikle işlenmiş çok şık bir elbisedir. O dönemin yeni ortaya çıkan modasına göre eteği uzun değil kısa. Bu, aslında bir cesaret örneği ve modernlik simgesidir. Annesine ait gelinliği tercih etmemiş Latife teyzem, bu gece elbisesini gelinlik olarak kullanmış. Adeviye Hanım'a ait olan gelinlik anneannem tarafından Koç ailesine ait Sadberk Hanım Müzesi'ne verildi.

Tabii bütün gereken şartlar yerine getiriliyor. Mustafa Kemal için bir bohça hazırlanıyor. Damat tarafına verilmek üzere, biliyorsunuz adettir.

Neler var bohçada?

İç çamaşırı, fanila, lavanta kokulu torbalar... Bütün bunların kız tarafından hazırlanıp, damat tarafına gönderilmesi gerekir. Bütün bunlar bizim ailede adettir, her zaman yaparız. Başka hediyeler de veriliyor; sigara tabakası, kol düğmesi, bir cep saati ve bir kravat iğnesi hediye ediliyor Paşa'ya. Bunlar zaten yapılması gereken şeyler. Damat tarafından kız tarafına, anlatılanların haricinde, düğünde bir broş, boyna asılan ufak bir altın yap-

raklı Kuran ve tehlike anında kendini vurması için kabzası açılan küçük altın bir silah.

Öncelikle kız tarafının yaptığı hazırlık var. Damada zifaf gecesi giymek üzere bütün iç çamaşırları, sigara tabakası, kol düğmeleri, cep saati (köstekli saat) ve bir kravat iğnesi hazırlanıyor, takım olarak. İki gün çok kısa bir süre, onun için bunlar o an İzmir'de bulunabilecek en iyi esnaflar (kuyumcular, terziler) tarafından hazırlanıyor. Bohça şimdi annemde; üzerine dört köşesi renkli, ufak çiçeklerle işlenmiş, siyah ipekten bir bohça. Bu, aslında o an için evde bulunan, Latife Hanım'm çocukluğunda dikiş dersi aldığı zaman işlediği bir kare örtüdür. Çok büyük bir şey değil. Lavanta kokulu bu örtünün içine konuluyor onlar. Hepsi de üç kız kardeş tarafından dikilmiş. Üç kız kardeş de bu konuda ders almışlar. Nasıl ütü yapılır, nasıl dikiş dikilir, nasıl kenarlar işlenir, bütün bunlar konusunda hepsi ders almıştır. Çok iyi yetiştirilmişler. Latife Hanım'ın daha önceden yaptığı, İzmir'deki evde kalmış mendillerden konuluyor...

Şu anda bohça tamamıyla duruyor mu?

Hayır. İçindekiler kullanılmış ama sarıldığı örtü, Latife Hanım tarafından genç kızlığında işlenmiş olan örtü duruyor. O bizde şu anda. Herhâlde ayrıldıktan sonra Latife Hanım o örtüyü kendisi için anlamlı olduğu için geri almış. Dolayısıyla içindekiler zifaf gecesinde kullanılmış.

Davetiye var mı? Neler yazıyor o davetiyede?

Hakikaten bilmiyorum, davetiye var mı, yok mu? Benim bildiğim kadarıyla sözlü olarak iletilmiş ama belki birilerine gitmiştir. Paşalara da, Asım Gündüz'e de, Fevzi Paşa'ya da, diğer paşalara da

benim bildiğim kadarıyla sözlü gitmiş. Öyle özel bir davetiye kimseye gitmemiş. Belki Mustafa Kemal Paşa'nın yazılı olarak çağırdığı kişiler vardır, fakat ben bilmiyorum. Zaten yazılı davetiye olsaydı muhakkak birilerinin elinde bir tane olurdu ve ortaya çıkardı.

Düğün gününe doğru gidelim isterseniz. Nikâh saatinde neler ikram edildi? Latife Hanım'ın gelinliği nasıldı?

Gelinlik değil ama üzerine mor bir örtü almış. O da müftü geldiği zaman. Bu da önemli çünkü biliyorsunuz bu tartışmalar yapılıyor. Tabii hazırlık yapılmış, kız kardeşler çalışıyorlar bu hazırlıkta. Adeviye Hanım da çalışıyor. Evdeki aşçılar, uşaklar hepsi beraber çalışıyor. Yemekler yapılıyor; bunlar genellikle tatlı ve tuzlu ağırlıklı, kolay servis edilebilecek şeyler. Ve nikâhta bunlar dağıtılmak üzere hazırlık yapılıyor. Konuklara şerbet ikramında bulunuluyor. İzmir'in çok meşhur gül reçeli vardır, bir de incir; o zaman bunlar daha önceden yapılır ve saklanırlardı. Onların ikram edildiğini biliyorum, anneannem tarafından. Bunlar gümüş ve kristal cam kaplar içinde bazıları soğuk, bazıları da sıcak olarak servis edilir; ufak kaşıklarla ve yanında su ile birlikte. Tatlı olduğu için arkasından su içilmesi gerekir. Tatlı iç bayıltıcı olduğundan daha sonra tuzlu bazı şeyler ikram edilir. Bu böyle, bir tuzlu, bir tatlı olarak devam eder. Aynı zamanda çeşitli bonbon şekerlemeler ikram edilmiş.

Ondan sonra İzmir kadısı geliyor. Ancak bu yazılı kaynaklarda kadı diye geçerken, bazı sözlü kaynaklarda müftü olarak geçiyor; İzmir Müftüsü veya İzmir Kadısı. Hatta sonraki zamanlarda Latife teyzemin anlatımlarında bile bu müftü ve kadı karışıklığı görülür. Aslında bunun sebebi çok basit. İkisi ayrı kişiler ve her ikisi de geliyor ama Kadı, müftü ya da imamdan farklı olarak mahkeme hâkimi statüsündedir. Şeriat mahkemesi de olsa resmi

bir ağırlığı vardır. Eğer müftü ya da imam kıysaydı dini bir nikâh çağrıştırması yapabilirdi. Oysa Paşa'nın bu konulardaki görüşü baştan bellidir, bu sebeple de kadı tarafından nikâh kıyılmıştır. Zaten Paşa'nın, "İleride inşallah nikâhları Vali Bey kıyar," sözü de bu manada alınmalıdır.

İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi geldiği zaman Latife teyzem saçlarının üzerine mor bir örtü, şal alıyor. Anneannemin anlattığına göre, nikâhın kıyıldığı masanın üzerine çok güzel Şam kumaşından yapılmış, çok ince çizgili bir örtü vardı. O örtü anneannemde, meşhur piyanonun üzerinde dururdu, boşanmaya yol açan olayların sebebi olan piyanonun. O olaydan sonra Latife teyzem bir daha piyano çalmadı, piyanoyu anneannem aldı. Bu örtünün üzerinde kıymışlar nikâhı.

İlk defa kaç-göçün olmadığı bir düğün, bir nikâh. Kızın ayrı odada, erkeğin ayrı odada, şahitlerinin, temsilcilerinin ortada bulunduğu bir düğün değil. Mustafa Kemal'in şahitleri, Latife Hanım'ın şahitleri... Orada da Mustafa Kemal'in meşhur lafı var, "İnşallah, nikâhları günün birinde Vali bey kıyar," diyor. Bu açıdan Türkiye'de bir ilk. Anneannemin de söylediği gibi alafranga bir evlilik, mümkün olan en alafranga evlilik.

Müftü Rahmetullah Efendi geldiği zaman, tekrar ediyorum, hocaya olan saygısından dolayı üzerine örtü alıyor. Demek ki, o zaman diğer erkeklerin yanında, –Fevzi Paşa, Kazım Karabekir Paşa'nın da dâhil olduğu tüm konukların önünde– hatta kadı efendinin de o ana kadar önünde Latife Hanım'ın başı o sırada açık. Müftü çok sevilen sayılan bir şahsiyet. İzmirliler'in işgal sırasındaki manevi gücü. Nikah defterinde müftünün değil kadının imzası var. Bu açıdan durum, Mustafa Kemal'in bu evliliğin en başından beri dini değil resmi gözükmesi için ne kadar uğraştığının açık kanıtıdır.

Nikâh, müftü geldikten ve Latife Hanım başına bir örtü aldıktan sonra kadı tarafından kıyılıyor. Bazıları diyorlar ki, "Efendim nikâhın hiç fotoğrafının olmamasının sebebi, Latife Hanım'ın nikâh esnasında başının kapalı olmasındandır. Bunun nedeni de Mustafa Kemal'in yapacağı reformlar sebebiyle böyle bir görüntüyü istememesidir". Bu çok saçma bir düşünce çünkü o zaman Latife Hanım'ın başı kapalı olarak hiçbir resminin olmaması gerekirdi. Oysa sonradan gazetelere çıkan başı kapalı çok resmi var. O zaman Paşa'nın o resimlerin çekilmesine ve basılmasına hatta yayılmasına engel olması beklenirdi. Ancak böyle bir durum yok. Sadece nikâh sırasında fotoğraf çekilmemiş. Neden fotoğraf çekilmediğini hakikaten tam olarak kimse bilmiyor.

Gerçekten fotoğraf yok mu? Nikâh anının çekildiği...

Hakikaten hiçbir fotoğrafı yok. Eğer dedikleri doğru olsaydı, o zaman başı kapalı olan hiçbir fotoğrafının yayınlanmaması gerekirdi, hepsinin Mustafa Kemal tarafından sansürlenmesi gerekirdi. Öyle bir durum yok. Mesela yabancı basma verdiği fotoğraflarda veya *Süs* dergisine verdiği resimlerde sadece başı örtülü değil, çarşaflı olduğunu da görüyoruz. Başka fotoğraflarda da saçının bir kısmının göründüğü başörtüsü takıyor veya bazen de saçı tamamen açık gözüküyor. Özellikle belirtmek gerekir ki Latife Hanım kapanan bir kadın değildi, açık bir kadındı. Başka türlü olsaydı Mustafa Kemal onunla evlenmezdi.

Düğünde Salih Bozok, Latife Hanım'ın şahidi oluyor.

Evet. Zaten onun olması gerekir. Bu evliliği en çok destekleyenlerden birisiydi.

Kazım Karabekir de Paşa'nın şahidiydi.

Kazım Karabekir de Paşa'nın şahidiydi, birer şahitleri daha vardı. O zaman biliyorsunuz meşhur gümüş olayı var. Önceden verilen mihri müeccel çok düşük, 10 dirhem gümüş karşılığında alıyor. Bu çok önemli, çünkü Osmanlı toplumunda eğer bir boşanma durumu olursa, boş düşen kadının hayatına devam edebilmesi için önceden konulan bir bedeldir bu. Fakat Paşa buna çok karşı. Bunu bir satın alma gibi düşündüğü için buna çok karşı ve en fakir kişilerin ancak koyduğu minimum bedel olan rakamı koyuyor. Burada Muammer Bey'in servetinin de çok yüksek olması ve Latife Hanım'ın böyle bir şeye ihtiyaç duymamasının, duymayacağının etkisi de vardır. Ama Paşa aslında 'mihri muaccel' ve 'mihri müeccel'e karşıymış. Öyle söylenirdi, anneannemin anlattığı da öyleydi. Kafasında medeni kanun ve medeni evlilik, medeni boşanma olduğu için herhâlde bunu bu şekilde düşünmüş. O zaman meşhurdur, "Ucuza kapattınız Paşam," diyorlar.

Düğünün enteresan noktalarından bir tanesi de, Paşa'nm burada Latife Hanım'ı nasıl almak istediğine yöneliktir. Fevzi ve Kazım Karabekir Paşalara, "Ben aslında Latife'yi, bir atın terkisine atıp, kaçırmak isterdim. Ama baktım ki bu savaşlar bizi yormuş. Bunu yapamayacağıma kanaat getirdim," diyor. Böylece hem çok romantik olan arzusunu dile getirmiş oluyor, hem de artık yaşlanmış olduğunu çok zarif bir şekilde itiraf ediyor.

Oldukça romantik bir ifade.

Evet, oldukça romantik bir ifade. Paşa'nın daha önce de, "Hemen bir müftü bulup evlenelim," demesini ve daha İzmir'deyken Latife Hanım'ı dayısı Ragıp Paşa'dan istemesini de düşünecek olursak, gerçekten Latife Hanım'a aslında ne kadar gönülden bağlanmış olduğunu görürüz. Atın terkisine atıp, arkasına alıp dağ-

lara kaçmak. Bu bir yerde de Paşa'nın ne kadar özgür ruhlu olduğunu gösteriyor. Bu seremoniler ve düğün protokolleri, zaten evliliği istemeyen bir insanın, yani evlilik mefhumu olmayan bir insanın ne kadar büyük bir ödün verdiğini, ne kadar büyük bir irade gücü gösterdiğini de bir yerde anlatıyor. Her şey daha kolay, daha baş başa, daha iki kişi arasında olabilecek olsaydı, bu evlilik de daha rahat yürürdü. Ancak hiçbir şey artık kolay olmayacaktı. Zira o Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın karısı olmakla sadece Zübeyde Hanım'ın sevgili müstakbel gelini olmaktan çıkmış; tüm Türkiye'nin hatta bir anlamda kısa süreliğine de olsa 'dünyanın gelini' konumuna gelmişti.

O akşamı fotoğrafladık... O akşama dair başka ne kareler var?

Latife Hanım elinde beyaz bir gül tutuyormuş. Aynen evlenme teklifinde olduğu gibi, çok sonra Anıtkabir açıldıktan sonra Jale Tulga ile Ankara'ya gönderdiği gül gibi. Bu beyaz gülün hikâyesi önemli. Bunun bir bağlantısı var. O gün de nikâh töreni sırasında eline beyaz bir gül almış Latife teyzem. Nikâhtan sonra Mustafa Kemal, tebrikler ve kutlamalardan sonra, "Bir askerin karısı düğünü mutfakta geçirir," deyince gülü öpüp Mustafa Kemal'in kucağına bırakmış ve mutfağa inmiş. İsim olarak aklımda kalmadı ama galiba Fevzi Paşa, "Aman Paşam öyle şey olur mu, bu nasıl şaka?" diyor. Gülüyorlar, nasıl olur böyle şey gibilerinden. Ondan sonra Latife Hanım arkayı idare etmek üzere mutfağa gidiyor. Çok hoş bir sohbet, çok eğlenceli bir zaman geçiyor.

Mustafa Kemal ve Latife Hanım balayında

Fatih Bayhan: **Bir şey daha ortaya çıkıyor; Mustafa Kemal Paşa aslında hiciv kabiliyeti oldukça yüksek bir şahsiyet.**

Mehmet Sadık Öke: Çünkü çok zeki, çok esprili. Çok nüktedan. "Onun kadar zarif şaka yapan bir başka erkek görmedim," derdi anneannem. Dedem de şöyle bir kaşını kaldırırdı tabii öyle söylediği zaman. "Aman Hayriciğim sen de çok eğlencelisin," derdi anneannem gülerek. Hepimiz çok gülerdik bu hikâyelere. Paşa bir de Rumelili olmasının verdiği havayla çok keyifli biri.

Burada enteresan bir şeyi söylemek lazım. Biliyorsunuz adı Kemal. Fakat hiç dikkat ettiniz mi bilmiyorum; nüfus kâğıdına isminin nasıl yazıldığına. 'Kâmal' olarak yazılmış. Kemal ise biliyorsunuz Selanik'te Askeri Rüştiye'de ona hocası tarafından verilen bir isim. Mustafa Kemal'in nüfus kâğıdı çıktığı zaman, demek ki kimse buna dikkatli bakmamış. Her ne kadar 1930'larda bu ismin öz Türkçede 'korunaklı kale' anlamına geldiğini söyleseler de, hatta gazetelerde böyle yazılmasına rağmen sonradan böyle bir kelimenin öz Türkçe'de olmadığını kabul ettiler. Gazetelerde 1935 sonuna kadar Kâmal olarak kullanıldı. Fakat Mustafa Kemal ismini 'Kâmal' olarak kullanmaya devam etti. Kemal, 'olgun, gelişmiş' manasına gelirken, Kâmal'daki 'kâm', 'zevk' anlamına geliyor. Dolayısıyla 'Kâm'al' hayattan 'kâm almak' demek, yani 'zevk almak' demektir. Bu bir yerde Mustafa Kemal Paşa'nın hayattan gerçekten zevk almak isteyen, nüktedan, keyifli bir insan olduğunu gösterir.

Rumeli tarafına "Suyun öteki tarafı" denilir. Rumeli insanları eğlencelidir. Dikkat ederseniz, Anadolu tarafının şarkıları uzun havadır, daha acıklıdır. Buna karşılık Rumeli tarafının şarkıları daha oynaktır, daha keyiflidir. Bir yerde, Mustafa Kemal Paşa'nın karakterinde de bu hayata bakış açısını, hayattan zevk almayı görüyoruz. Acı üzerine kurulu bir bakış açısı değil, ileriye, güzele, keyifliye bakış açısıdır Mustafa Kemal'in hayat anlayışı. Zaten kendisi de, "Ben hayattan zevk almasını bilen biriyim," demiştir.

Evlendiği akşam hanımını mutfağa gönderip, arkasından arkadaşlarına böyle bir şaka yapıyor olması hoş.

Şunu da belki konuşmamız lazım. Benim karım mutfağa girer, diyor. Bu da çok önemli bir şeydir. Uşşakizadelerin kızı mutfağa girip yemek yapacak. Latife Hanım zaten çok güzel yemek yapardı. Bazıları der ki, "Efendim Latife Hanım'ın azametinden geçilmezdi". Hayır, öyle değil. Hakikaten mutfağa girer, yemek yapar, o gece de yapmıştır, bu çok normal. Herhangi bir asker karısından farkı yoktur. Mustafa Kemal Paşa'nın karısı olmuştur ama bir neferin, bir erin karısı gibi mutfağa girip yemeği de yapar, aynen dikiş diktiği gibi. Mustafa Kemal'in bunu bütün paşa arkadaşlarına ve diğer davetlilere göstermesi bence önemli bir saptamadır.

Düğünün hemen akabinde Mustafa Kemal Paşa'da iki adım görüyorum. Bu adımlardan bir tanesi Latife Hanım'ı da yanına alarak yaptığı bir basın açıklaması. Bu basın açıklamasında, bir nevi basın mensuplarına Latife Hanım'ı tanıştırıyor. İkinci hamlesi de, bugün herkes farklı değerlendiriyor ama Balıkesir seyahati aslında bir balayı seyahatidir. ,

Balıkesir seyahati bir balayı seyahati. Fakat şunu da anlamak lazım; düşününüz ki Zübeyde Hanım'ın vefatından önce bu gezi

planlanmış. Düğünden önce Bursa'da Madam Brotte'un otelinde, "Aslında bu yolculuk, bu düğün bu tarihlere göre ayarlandı," diyor. Zübeyde Hanım biraz daha uzun yaşasa, evlilik Zübeyde Hanım'ın huzurunda gerçekleşecekti. Ona göre ayarlanmış.

Belki de daha farklı bir düğün olacaktı.

Yani daha baştan itibaren çok farklı bir düğün. Devlet işleri ile bu evlilik, aşk işleri birbirinin içine girmiş vaziyette. Bir yerde de buralara gitmesi ve halka tanıtması gerekiyor Latife Hanım'ı. Hem bir balayı, hem Latife Hanım'ı halka tanıtmak, hem de bir şekilde halkı, memleketi Latife Hanım'a tanıtmak; işte bu üç amaç var. Aynı zamanda bu, Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki modern Türk kadını, olmasını istediği Türk kadını imajının da sınanmasıdır. Halka eşini tanıtacak ki, herkes eşini görerek bir şekilde feyiz alsın. Cesur ama yapılması gereken bir hareket.

Dikkat çeken noktalardan bir tanesi de şu, bu evliliğin hemen akabinde gerçekleşiyor bu seyahat. Fakat dönüşte İzmir'de bir başka toplantı var. İzmir İktisat Kongresi var. Paşa bu kongreye katılıyor ve akabinde de Ankara'ya dönüyor.

İzmir'deki Türkiye İktisat Kongresi aslında çok önemlidir. Daha Lozan sonuçlanmadan siyasi olduğu kadar ekonomik bağımsızlığı elde etmeye yönelik olarak dünyaya verilen çok güçlü bir mesajdır. Birinci toplantı 2 Şubat 1923'te olmuş ve bizim bütün ailemiz katılmıştır. Hatta anneannem ile Rukiye Hanım da orada dinleyici olarak bulunuyorlar. O zaman kadınlar da katılmışlar.

İzmir Gümrük Binası'nın bu konferansa ev sahipliği yapması kararlaştırılınca Paşa, bu toplantının yeni Türkiye'nin ekonomik geleceği ve bağımsızlığı açısından ne kadar önemli olduğunu halka

anlatmak için serbest bir konferans veriyor. İkinci toplantı ise 17 Şubat'tadır ve Muammer Bey delege olarak katılmıştır. Bu toplantıya kadın delegeler de katılmış. Zira ilk toplantıda çok önemli bir konuşma yapıyor Mustafa Kemal Paşa. Kadının eğitiminden bahsediyor ve çok enteresan bir şey söylüyor. "Şuna inanmak lazımdır ki dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir. Kadın eğitilmelidir," diyor, "çünkü çocuklarımızı onlar eğitecekler". Çocukların daha iyi eğitilmeleri için kadının eğitiminin öneminden bahsediyor. Latife Hanım ile evlendikten sonra kadın ile ilgili yaptığı ilk konuşmasıdır. Ağırlıklı olarak, çocukların eğitiminden anne sorumlu olduğu için, kadının eğitilmesinin esas olduğunu söylüyor. Sonradan Ankara'da yaptığı başka bir konuşma daha var, kadının çalışma hayatına katılması ile ilgili olarak. Kadınların, eş olma ve çocuklarını yetiştirme konusundaki görevlerini etkilemeyecek şekilde çalışma hayatına katılması ve bunun için eğitilmesi gerektiğini söylüyor. Ancak, kadının eğitilmesi konusundaki düşüncesini ilk olarak İktisat Kongresi öncesi resmen açıklaması önemlidir. Herhâlde Latife teyzemin milletvekili olma isteğini de bu çerçeveden gördü.

Düğünün basına yansıtılış biçimi ile ilgili de birkaç kelime söylemenizi istiyorum. Çünkü ertesi gün yani 30 Ocak tarihli gazetelere Latife Hanım'ın özellikle eğitimine, yabancı dil bilgisine ve İzmir'de zengin ve asil bir ailenin kızı olmasına vurgu yapılarak bir haber yetiştiriliyor.

İçinde Halid Ziya Bey'in yeğeni olduğunun da geçtiği... Özellikle de Zübeyde Hanım'ın vasiyeti olduğu o haberlerde belirtilir. Bu şunu gösterir, Paşa son derece planlı bir şekilde evlendiğini bütün Türkiye'ye ve yurt dışına duyurmak istemiştir. Nasıl bir kadın ile evlendiğini bütün Türk halkına, dış kamuoyuna, diğer dev-

letlere de göstermiştir. Bu, Türkiye'nin hangi istikamete gideceğinin hem dış devletlere hem de Türkiye halkına duyurulduğu bir nevi ilk işaret gibidir. Türk kadınının özelliklerini, yabancı dil bilen, iyi eğitim almış, zeki ve entelektüel bir model üzerinden hem Türkiye'ye hem de dışarıya göstermesi açısından önemlidir.

Burada Zübeyde Hanım'ın vasiyeti olduğunun özellikle belirtilmesi, kendisine gelebilecek eleştirilere karşı bir önlemdir. Bunu da belirtme ihtiyacı duymuştur. Seçtiği kadın portresiyle Türk kadınının nasıl olacağının Türkiye içinde yayılmasını istemiştir.

Latife Hanım artık Mustafa Kemal Paşa'nın eşidir. Latife Gazi Mustafa Kemal'dir. Uşşakizade Latife değildir artık. Bir de Ankara'da yeni bir eve çıkacak olan Latife Hanım'a çeyizinde neler gönderdi Muammer Bey?

İpek Hanım yazdı bunları, meşhur yedi deve yükü çeyiz diye. Yabancı basında böyle çıkmıştı. 1 milyon lira, 600 bin dolar değerinde bir çeyiz yaptığı söylenir. Her kızına aynı seviyede çeyiz yapmıştır Muammer Bey. Latife Hanım'ın kendi parası vardı. Muammer Bey her şeyden önce buna çok dikkat etmiş. Mustafa Kemal Paşa'dan bağımsız olarak bir parası olması gerektiğini düşünmüş. Nasıl Sadık Bey, Adeviye Hanım'a bir geliri olması için han hediye ettiyse, Muammer Bey de Latife Hanım'ın kullanması için bir para ayırıyor. Bir kere her şeyden önce bu var. Bunun haricinde bu çeyiz miktarının içinde Ankara'ya giden eşyalar var. Çeşitli gümüş kupalar, çatal bıçak takımları, yemek takımları, mücevherler, örtüler ve mobilyalar var. Bunların yedi deve yükü olarak Ankara'ya geldiği söylenir. Metin Toker'in ve Özden Toker'in kızı, İsmet Paşa'nın torunu Gülsün Bilgehan bunu çok güzel yazmıştır 'Mevhibe' kitabında. Bazı yazarlar, yedi deve yükünün hesabıyla uğraşmışlardır, çeyizin değerini küçültmek için. Fakat herhâlde Mevhibe ha-

nımefendiden daha iyi bilemezlerdi. Kitapta yedi deve yükü çeyiz ile geldiğini anlatır. Yedi deve yükü tabiri halk arasında miktarın ne kadar çok olduğunu gösteren bir deyimdir. Ama anlaşılan bazı yazarların bundan bile haberleri yok.

Bununla beraber bazı anlatılarda çeyizinin İzmir'den özel bir trenle (marşandizle) Ankara'ya yollandığı ve birkaç vagonu doldurduğu, ancak istasyondan Çankaya'ya develer ile taşındığı anlatılıyor. Aslında yedi deve yükü değil yedi vagon çeyiz gelmiş. Ankara bozkır, hiçbir şey yok. Hiçbir sefaret Ankara'ya gelmek istemiyor, temsilcilerini zor gönderiyor. Yani mahrumiyet bölgesi kabul ediliyor. Bunu savaş sırasında Ankara'da kalmış olanlar da söylüyorlar. Yani milletvekili olmuş olan kişiler söylüyor, hiçbir şey yoktu diye. Bu durumda Muammer Bey kızının ihtiyacı olabilecek her şeyi temin edip Ankara'ya göndermiş.

Kalacak yerleri bile yok.

Evet. Öbür tarafta bir bataklık var; Mustafa Kemal'in harika bir şekilde sonradan Atatürk Orman Çiftliği'ne dönüştürdüğü. Böyle bir Ankara, hiçbir şey yok. Çankaya tarafında bağ evleri var. Kısa bir zaman önce Mustafa Kemal için o tarafta bağ evi alınmış. Fikriye Hanım zamanında Bulgurluzadelerden alınmış. Sizin de 'Fikriye Hanım' kitabınızda var.

Netice itibariyle buraya geliyorlar. Bağ evi çok büyük bir ev değil. Ama biraz önce de söylediğim gibi Uşşakizadelerin köşkü de çok büyük değildi. Uşşakizadelerin köşkü deyince bazıları zannediyorum Beylerbeyi Kasrı gibi anlıyor ama adı üzerinde bu bir köşktür. Dolayısıyla Ankara'ya geldiği zaman Latife teyzem, aslında çok büyük bir hayal kırıklığına uğramamıştır. Ama tabii küçüktür. Şundan dolayı küçüktür; hem ev olacak, ikisine bir yuva olacak, hem savaş henüz bitmediği için bir Başkumandanlık karargâhı,

hem de Gazi Meclis başkanı olduğu için başkanlık konutu olacak. Yani hem bir idari tarafı var hem de bir ev tarafı var.

Savaş ortamı var. Bir de karargâh havası var tabii ki.

Savaş bitmiş ama orada çok önemli bir şey var. Yüzükleri de Lozan'dan geldi. İsmet Paşa getirdi yüzüklerini. Yani Mustafa Kemal'in annesinin Mustafa Kemal'e bıraktığı yüzüğün haricinde hiçbir yüzük yoktu. Amma velâkin alyansları İsmet Paşa tarafından hediye olarak getirildi. Bu nedir biliyor musunuz? Lozan devam ediyor, daha Türkiye'nin bağımsızlığının temeli atılmamış henüz. Kabul etmemiş diğer devletler, Türkiye her an savaşa girebilir, İngilizler ile yeniden bir çatışma olabilir. Lloyd George kabinesi düştükten sonra, muhafazakâr kanat Türkiye ile olan ilişkilerinde Victoria siyasetine dönüp Türklerle dost olmak istese de henüz ne olacağı belli değil. (Amerika Birleşik Devletleri'nin Lozan Antlaşmasını; tamamlandıktan sonra İkinci Dünya Savaşı öncesi Lozan'ı tadil eden Montrö antlaşmasına kadar imzalamadığını, sadece "not edilmiştir" dediğini de hatırlatmakta fayda görüyorum.) Böyle bir ortama gelin gidiyor. Her tarafta emir erleri, emir çavuşları, emir subayları, yaverler var. Bekir ve emir çavuşu Ali Metin var...

"Senin kılıca ihtiyacın yok,
kılıcın kalemindir..."

Fatih Bayhan: **Aslında orası bir karargâh.**

Mehmet Sadık Öke: Bir karargâha geliyor. Zor bir yere gelin gidiyor. Üst katta yatak odaları, alt katta bir karargâh var.

Bugün Çankaya Köşkü'nde müzeye çevrilen bir yerdir...

Sonra bağ evine tadilat yapılıyor, büyütülüyor. Tadilat geniş kapsamlı ve uzun sürüyor. Bu tadilat esnasında bahçeye çadır kuruluyor ve yarı çadırda yarı müştemilatta yaşamaya başlıyorlar. Bu tadilatlardan sonra bugün müze olan eski Çankaya Köşkü ortaya çıkıyor.

Boşandıktan sonra da Köşk'te bir tadilat daha oluyor ama Paşa, karısının getirdiği XV. Louis tarzı sarı yatak odası takımını değiştirmiyor.

Annem bir gün Ankara'ya gelmişti, ben o zaman Ankara'da çalışıyordum. İşim olduğu için ben gidemedim. O zaman Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'di. Onur verdiler ve annemi davet ettiler. Kuzenim Muammer ve kızı Yasemin'le beraber eski köşkü gezdiler. Muammer Bey bütün kızlarına aynı takımı verdiği için o yatak odası takımı annemin takımının aynısıdır, orijinal Pisalti yapımıdır. Annem çok duygulanmıştı o zaman, sonradan bana anlattı.

Köşkü yeniden düzenliyor. İki tane salon takımı geliyor, yemek salonu yeniden düzenleniyor. Herkesin anlattığı, Köşkün düzenlenmesinden Paşa'nın memnun kaldığı ama protokolün düzenlenmesinden pek memnun kalmadığı yönünde. Latife Hanım Köşk'e geldiği zaman, bu karargâhı her şeyden önce bir eve, bir yuvaya çevirmesi lazım. Herkesin alışık olduğu bir durum var, Paşa'nın da alışık olduğu bir ortam var. Fikriye Hanım belki bunu pek değiştirmemiş ama yeni bir gelinin bir yerde Fikriye Hanım'ın izlerini de silmek istemiş olması çok normal. Hangi kadın başka bir kadın tarafından kullanılan o eşyaları kullanmak ister? Böyle bir şey Latife teyzemin kafasında mümkün değil. Dolayısıyla son derece kadınsı bir içgüdüyle oradaki eşyaları değiştiriyor. Yeni takımlar geliyor, yeni köşeler yapılıyor, güzel de oluyor. İsaac Marcosson gibi yabancı gazeteciler çok beğenmişler. Onların anlattıklarına göre; Doğu ile Batı karışımı son derece güzel eşyalarla döşeli, şık, zarif, sıcak ve samimi olarak niteledikleri salonlar ve yaşama alanları meydana getirmiş.

Askeri bir disiplin içinde, bir sistem içinde yaşamaya alışmış olan yaverlerde ve Mustafa Kemal'de biraz zorluk duygusu yaratmış ilk başta. Çünkü askeriyenin en önemli özelliği disiplindir. Disiplin nedir? Bir sistemdir, sistemin devam etmesidir. Bir karargâhtan bir eve ya da yarı karargâh, yarı eve doğru geçiş bir anda o yaşamda bir problem yaratıyor. Her şeyden önce bir kadın var Çankaya'da. Peki, kadın yok muydu daha önce? Vardı, Fikriye Hanım. Ama Fikriye Hanım daha ziyade bir akraba, Mustafa Kemal'in yaşam işlerini halleden bir yardımcı pozisyonunda gözüküyordu, en azından dışarıya karşı. Onun varlığı resmi evlilik statüsünde bir eş değildi. Köşkün içinde nikâhında bir resmi eş olunca yaverlerin, emir erlerinin konumu zorlaşıyor, hareketleri kısıtlanıyor. Bunu özellikle söylüyorum, çünkü Fikriye Hanım'ı dedikodulara göre imam nikâhı ile almış olmasına rağmen, bu nikâh ilan edilmediği için zaten di-

nen geçerli değildir. Fikriye Hanım'ın da bu duruma çok kızan erkek kardeşine anlattığına göre Paşa, bunu ilerde çıkabilecek dedikodulara karşı bir güvence olarak, gerekirse ilan etmek üzere yapıyor. Ancak artık Köşk'te resmen nikâhlı eşi var.

Her şeyden önce herkes pat karargâha giriyordu; yabancı elçilerden milletvekillerine, kumandanlardan herhangi bir maruzatı olan herkese kadar. Biliyorsunuz, Paşa çok açık biriydi, herkes yanına girebilirdi. O çerçeve içinde devlete bir maruzatı olan herkes gelebiliyordu. Öyle olunca Latife teyzem İzmir'de yaptığını tekrar yapıyor, geliş-gidişleri zapturapt altına alıyor. Latife Hanım'ın İzmir'de karargâh olan köşkü iyi sevk ve idare etmesi üzerine Paşa, "Karargâh kumandanlarının hanım olmaları muvafıktır," demişti. Fakat bu defa bu protokol İzmir'den farklı olarak bir problem teşkil ediyor. Burada Paşa'nın iki değişik yanını görüyoruz. Orada muvafıktır diyor, burada diyor ki, "Sen kendi protokolünü kendi kabullerinde, kendi arkadaşlarına yap ama benim protokolüme karışma." Her şeye rağmen, başkumandanlık karargâhı olsa bile İzmir'deki ev, Latife Hanım'ın eviydi, Uşşakizade köşküydü. Belki orada, –anneannemin dediğine göre Mustafa Kemal çok zarif, çok ince bir adammış– bir şekilde bu zerafetini de göstermiş olabilir fakat burası kendi evi ve kendi karargâhı. Devletin en üst mevkii olması gereken yer: Devlet Evi. Bu noktada karargâh kumandanlarının hanım olmasının muvafıklığı biraz zora giriyor.

Latife Hanım'ın bunu yapmasındaki sebep, bir karargâhtan artık bir devlet başkanlığı konutu yapmaya çalışıyor. Onun protokolünü oluşturmaya çalışıyor ki, onun oluşturduğu protokol bugün hâlâ devam eder. Mustafa Kemal, bazı yaverlerinin etkisiyle –bütün yaverleri demiyorum– bundan pek hoşlanmıyor. Çünkü o yaverlerin işini elinden almış bir noktaya geliyor. Kaldı ki her zaman Latife teyzemi de yaver diye onurlandırır, öyle çağırırdı. Erkek ya-

verler arasında bir kadın yaver, tabii böyle bir sıkıntı meydana geliyor. Hatta bir gün, "Bana yaver diyorsunuz ama bir kılıcım bile yok," demiş. Paşa da, "Senin kılıca ihtiyacın yok, kılıcın kalemindir," deyip gönlünü almış. Bir hafta sonra da kılıç biçiminde bir yaka iğnesi hediye ederek, "Al kılıcını, yaver," demiş. Kılıç, kınından çıkarılınca minik bir kalem oluyormuş. Bu güzel, zarif ve akılcı hediye, Paşa'nın da aslında Latife Hanım'ı memnun etmek için başlangıçta ne kadar uğraştığını, ona önem verdiğini göstermesi açısından çok önemlidir. Ancak Latife teyzemin asıl yapmaya çalıştığı, bu hengâmede bir ev, bir yuva kurmaya çalışmak ki, babası bunun neredeyse imkânsız derecede zor olacağını söylemiş ama o bunu kabul etmemişti. Şimdi bu zorluklarla yüz yüze geliyor.

Latife Hanım'ın müdahale ettiği noktaları da söyleyelim. Yemek masasının düzeni, çatal-kaşık düzeni, tabak düzeni, servis düzeni, Köşkteki asker garsonların ilk defa beyaz eldiven kullanması Latife Hanım Köşke geldikten sonra gerçekleşiyor. Köşkte bir nevi farklı bir hava esiyor.

Şunu çok iyi anlamak lazım, sonradan yazanlar, evlilik boşanma ile sonuçlandığı için Latife Hanım'ı kötülemek gerektiğini ve bunun daha kolay olacağını düşünmüşlerdir. Bu kişiler, Paşa'nın onlar hakkında gerçekten ne düşündüğünü Latife Hanım'ın açıklayacak olmasından korkmuşlardır. Bu sebeple onu sözüne güvenilmez ve kötü göstermek için şirret, ukala, şımarık olarak tanıtmışlardır. Bu çerçevede yazılan bütün yazılar bu tarzdadır. Ancak elbette bu düşünceler konuyu derinlemesine düşünenlerin işi değildir.

Ankara o an için iptidai bir savaş başkentidir ve büyük bir yokluk kentidir. Sonuçta bu bir karargâhtır, devlet başkanlığı evi değildir. Her şeyden önce burayı devlet başkanlığı konutu ve aynı zamanda da bir ev yapmak zorundadır. Latife teyzem buna göre

davranırken iki unsurdan esinlenmiştir. Bunlardan bir tanesi kendi babasının evi, yetiştiği ortamdır. Çünkü Uşşakizade Muammer Bey'in evinde garsonlar eldivenli olarak hizmet eder ve ona göre servis yapılır, aşçılar ona göre çalışır. Bir tüccarın, bir işadamının evi olmasına rağmen geliş-gidişler bir düzen altındadır. Bunun bir devlet başkanlığı konutu olduğunu düşünecek olursanız, devlet başkanlığı protokolünün daha ağır olması gerekir. İkinci unsur da, Latife Hanım devlet başkanlığı protokolünü okuduğu İngiltere ve Fransa'dan almıştır. Modern bir ülkenin devlet başkanının ikametgâhının nasıl bir protokol altında olması gerektiğini iyi bilen bir insandı. Kendine göre bir protokol yapmıyor veya Osmanlı sarayının protokolünü oraya almıyor. Osmanlı sarayından çıkma bir aşçıyı getirtmiştir. Elçi ve askeri temsilcilere yemekler düzenli çıksın diye babası göndermiştir onu köşke. Latife Hanım resmi konut yapmaya çalışıyor ve tabii ki alıştığı standardı da oraya getirecek. Bu adamlar o kadar ilginçtir ki, Köşk'teki yabancı temsilcilere verilecek yemekler sırasında servisin aksamaması için acil çözüm olarak askerleri eğitip onlara garson elbisesi ve eldiven giydirmesinden rahatsız oluyorlar. Bunun Türk askerinin onurunu kırdığını söyleyebilmişlerdir. Peki, iptidai bir ortamda yemek verilmesi Türkiye'nin onurunu kırmayacak mıydı? Üstelik bu askerlerin garson olarak kullanılması askeriyede, orduevlerinde çok yakın bir dönemde kaldırılıncaya kadar devam ettirildi.

Randevuları düzene koyuyor. Doğal olarak eleştiri alıyor.

Herkes der ki, "Efendim bunları, bunları yaptı. Paşa'nın hoşuna gitmedi". Paşa bunları istemeseydi Latife Hanım ile evlenmezdi. Herkes bunu unutuyor. Paşa karısını mutfağa göndermiştir amma velâkin Uşşakizade Muammer Bey'in köşkünün aşçılarını, uşaklarını, hizmetçilerini de bilir, Latife Hanım'ın ne olduğunu da.

O yazarların söylediği; yok geride kalmadı, yok yanında değildi, yok önüne geçti, yok annesine benzemediği için, annesinden çok farklı olduğu için aldı gibi şeylerin hepsini bir tarafa bırakmak lazım. Latife'yi Latife olduğu için aldı. Latife kimdir? Latife'yi Latife yapan özellikler nedir? Yetiştirilmesi, eğitimi, karakteri... bütün bunlardır. Dolayısıyla Latife'yi almakla Latife'yi Latife yapan tüm bu özellikleri de Çankaya'ya taşımayı istemiştir. Çünkü kafasındaki modern kadın, modern aile ve modern yaşam standardı bir yerde Latife ile özdeşleşmişti. Aksi takdirde oraya taşımasına gerek yoktu. Dolayısıyla Latife teyzem, Paşa'nın kendisine verdiği 'Türkiye'yi modernleştirme' vizyonu ve misyonuyla Çankaya'ya çıkıyor ve gerçekten de bir temel atmayı başarabiliyor.

Eleştirenler, aslında boşanmadan sonra o gerçekleri açıklamadan, Latife'yi biz kötüleyelim mantığı ile yazmışlardır. "Paşa smokin ile merdivenden indiği zaman yüzünde çarpık bir gülümseme varmış, çünkü ondan çok sıkılmış. Latife smokin ile gelin demiş, eşli gelin demiş, Paşa da merdivenden inerken yüzünde acı bir gülümsemeyle bu işkenceyi çekiyormuş." Böyle yazılanlar var. Kimse bakmıyor mu silindir şapkasıyla, frakıyla, beyaz eldivenleriyle Mustafa Kemal'in hipodromdaki konuşmalarına veya Meclisten çıkarkenki fotoğraflarına ya da Cumhuriyet Bayramı veya herhangi bir törende Mecliste yaptığı konuşmalara. O zaman niçin Paşa smokin ile yemeğe inmekten gocunsun ki. Tam tersine ikisi de bir örnek oluşturmaya çalışıyorlar. Onun için yapılıyor bu.

"Latife Hanım protokolde oda müziği, Avrupa müziği, klasik Batı müziği çaldırmış. Mustafa Kemal 'Yeter' demiş, susturmuş onu," diyorlar. Evet, tabii ki Paşa Rumeli türkülerini çok seviyordu, kendi de harikulade oynuyordu. Erkeksi, güzel bir oynama tarzı varmış; vücut dili o kadar güzelmiş ki anneannem anlata anlata bitiremezdi. Bunları da yapan biri ama ilk baleyi, ilk orkest-

raları kurduran kim bu ülkede? Mustafa Kemal. O zaman neden kızıyorlar Latife Hanım klasik müzik orkestrasını oraya getirmiş diye. Osmanlı sarayından, İstanbul'dan gelen müzisyenleri topluyor ve Köşk'e bir orkestra kuruyor. İlk klasik müzik eğitimini verdiren, operayı, baleyi kurduran Mustafa Kemal'dir ama bunların başlangıcı Çankaya'da Latife Hanım'dır. Bugün Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasını büyük bir gurur ve keyifle izlemiyor muyuz? Ben demiyorum tabii Latife Hanım bunları yaptı, ama zaten bunlar Mustafa Kemal'in isteğiydi. Latife teyzem bunları yapabileceği için Mustafa Kemal onu aldı. Ancak çok büyük bir muhalefetle karşılaştı. Asıl mesele buradadır. Elbette savaş düzeninden yerleşik düzene geçiş esnasında, eski alışkanlıklar nedeniyle bir geçiş düzeni sıkıntısı yaşanması doğaldır. Ama acaba tüm bunlar yapılmasaydı, bir orkestra oluşturulmasaydı, askerler garson olarak eğitilmeseydi, bu düzenlemeler yapılmasaydı acaba 1925 Mart'ında Franklin Boullion onuruna verilen ve tüm ilişkideki ülkelerin temsilcilerinin de davetli olduğu diplomatik yemek daveti nasıl olurdu? Bunun da incelikle düşünülmesi gerekmez mi?

Mesele sadece sofra düzenlemesi değildi. Bunlar yapıldığı zaman âdetlere karşı bir şeymiş gibi geldi. Herkes o kadar "Aaa..." dedi ki, bir anda bu kadar Avrupalaşınca aslında kendileri ilk önce uyum sağlayamadılar. Mustafa Kemal'in yakın çevresi bunu içlerine sindiremedi ve o yüzden uyum sağlayamadılar, asıl problemlerden bir tanesi budur. Çünkü Mustafa Kemal'in yakın çevresinde olan bir grup, sadece Mustafa Kemal'in sırtına basarak oraya gelmiş, sadece sırtını Mustafa Kemal'e dayayıp hiçbir şey yapmayan bir gruptur. Sözünü ettiğimiz bu insanlar, entelektüel zenginlikler yerine mükemmel askeri bilgileri ve askeri kültürleri olan yaşamayı ancak bu açıdan gören insanlardır. Mustafa Kemal de ancak onlarla fikir alış verişi yapmaz devrim planları yapmaz sa-

dece eğlenir, dinlenir. Ancak bu durum fazlaya kaçınca da Latife Hanım'ın çok yakındığı zamansızlık sorununa yol açmış. Bu kişiler sadece doğru zamanda Mustafa Kemal'in yanında olmuşlar. Bu da önemlidir, daha önce de dediğim gibi. Ondan sonra hiçbir şey yapmamışlar. Görüntüde koruma ve sırdaş görevi üstlenmişlerdir ama Mustafa Kemal'den geçinmecidirler. Bunlar özünde çok alaturkadır, çok Osmanlıdır. Osmanlı bile değil çünkü Osmanlı'nın bir toleransı vardı. Bunlar hakikaten, 'Turka' kelimesini iptidai manada kullanmak istemiyorum ama düşünce olarak iptidai insanlardır, geri insanlardır; gerici demiyorum ama geri. Hanımlarınızla beraber bu sofraya geleceksiniz denildiği zaman bunu kabul etmemişlerdir. Mesela Nuri Conker eşsiz geldiğinde, Latife teyzem, "Gidin, gelmeyin," dediği zaman, "Siz beni buradan, kapıdan kovabilirsiniz ama ben pencereden, bacadan girerim," demiş. Karısını getirmenin ne zorluğu var. Bu zorluk şu; çünkü erkekler o kadar beraber olmaya alışmışlar ki, asker anılarından, eski mahalle anılarından konuşmaya alışmışlar. Birkaç kadehten sonra çok geniş (!) konuşmaya alışmışlar ve eşlerinin orada olmasını istemiyorlar. Eşleriyle beraber gelenler vardır, mesela Meclis başkanı Kazım Özalp Paşa, Ağaoğlu Ahmet Bey, Yakup Kadri Bey, bazıları bu sofraya hanımları ile beraber gelmiştir. Kılıç Ali'nin fırtınalı bir hayat yaşayıp dört defa, Salih Bey ve Nuri Conker'in ikişer defa evlendikleri de unutulmamalıdır.

Hanımlarla beraber yan yana bu sofralarda oturulması modern bir Türkiye'nin oluşması için çok önemli. Tepede başlar, aynen Abdülhamid'in dediği gibi, "Önce Yıldız'da görecekler, sonra kendileri uygulayacaklar". Eğer Atatürk'ün yakın çevresi bile bunu kabul etmiyorsa siz bunu nasıl aşağıya indireceksiniz, medeni bir sosyal hayat uygulayacaksınız. Tabii ki bu bir problem teşkil etmiştir. Bunları söylemek gerekir ve bu sofralarda da bir noktadan sonra içki problem olmuştur.

Bir tarafta yıllardır beraber olduğu mahalle arkadaşları, cephe arkadaşları, bir tarafta da çok sevdiği karısı...

Fatih Bayhan: **Mustafa Kemal Paşa Köşk'te savaş sonrası yeni kurulan Cumhuriyeti şekillendirmek için...**

Mehmet Sadık Öke: Cumhuriyet denilemez, daha Cumhuriyet bile kurulmamış, kurulacak.

Kurulacak, onun bir ön hazırlığı var. Savaşlar yeni bitmiş ama henüz Lozan devam ediyor, bitmek üzere. Devletin sınırları ile, diplomasisi ile, siyaseti ile şekillendiği bir dönem. Bu dönem açısından Türkiye, Mustafa Kemal Paşa'nın kafasındaki modern Türkiye, evliliği ile beraber önce kendi özel hayatıyla başlattığı bir süreç olarak devam ediyor. Fakat bu Çankaya akşamları, –aslında her ne kadar sohbetlerin, toplantıların yapıldığı akşamlar olsa da– bu evliliğin sonunu hazırlayan bir noktaya da getiriyor onları.

Şükrü Kaya'ya gazeteci Hikmet Bil sormuş, "Bu evlilik neden bitti," diye. Şükrü Kaya ki Atatürk'ün İç İşleri Bakanı, çok yakınında olan biridir. "Sofra yüzünden," demiş. Ama burada şunu çok önemli olarak belirtmek lazım; Latife Hanım'ın huzuru mutad zevat ile çatışması evliliğini bitirmiştir. Sofra bunun görünür, zahiri olan kısmıdır, bir buz dağı gibi. Huzuru mutat zevat Paşa'yı ellerinden kaçırmamak için Latife Hanım ile açıkça bir savaşa girdiler. Çünkü Paşa'nın Latife Hanım'a değer verdiğini, fikirlerine değer verdiğini görmüşler ve kendi bilgisizliklerini, cahilliklerini, eyyamcılıklarını, en önemlisi de 'olur, kılıfına uydururuz' şeklindeki

anlayışlarını örtbas etmek için Latife Hanım'ı suçlamışlardır. Yani Paşa bir yerde son kararı söyler, "Ben yaptım, oldu" der, ama diğerleri kılıfına uydurmak için buna bahane arar.

Latife teyzem böyle bir karakterde değildi, eğer bir şey olmazsa "Bu olmaz," derdi. Hatta bu çok önemli bir şeydir. Paşa, "Latife, olur mu bu?" dediği zaman o, "Olmaz Paşam," dermiş. Paşa, "Canım olur," dediği zaman da, "Sen olacağına eminsen, bunu zaten bana sormazsın," dermiş. "Olacak bir şey varsa bunu yaparsın, olmayacağını bildiğin için bana soruyorsun. Fakat oldurmaya çalışırsan olmaz, sen yaparsan olur." Diğerleri bundan çok yararlanmaya çalışmışlar, bunun için çatışmışlardır.

Latife Hanım ile evlendikten sonra Paşa'nın gazeteci arkadaşı Berthe Georges Gaulis demiş ki, "Bu sizin ilk yenilginiz". Gerçekten de öyle, ilk yenilgisi; çünkü bir kadınla evleniyorsunuz, karakterinizi paylaşmanız lazım. Yaşam alanını paylaşıyorsunuz. Kişiliğinizin sert yönlerinde bir yumuşama olması lazım, bir evlilik hayatı var.

İngiltere Veliaht Prensi Charles ile Prenses Diana'nın evliliklerindeki ilk sorun, Prens Charles'ın 'Ben' demesi yüzünden çıkmıştır. 'Biz' diyememiştir evlendikten sonra. O kadar alışmış ki birinci tekil şahıs olarak konuşmaya, televizyon programlarında bile bu bir problem olmuş ve uyarmışlar Prens Charles'ı. Aynı sorun burada da geçerli. Tekil olarak yaşamaya alışmış bir kişi Paşa. Latife Hanım böyle bir ortamda evi paylaşıyor onunla ve onun arkasında da bir sürü avane var. Bu kişiler de Paşa ile beraber hareket ediyorlar ve Paşa'dan geçiniyorlar. Latife Hanım bunlarla çatıştı. Paşa'nın en büyük yenilgisi budur. "Orduları idare ettim, bir kadını idare edemedim," dediğini söylerler. Elbette kadın üzerinde egemenlik kurmanın zorluğu anlamında bunu söylemiştir. Ama ben tam olarak böyle söylediğine inanmıyorum. Zira söylemek ayrı öyle düşünmek ayrı konulardır. Fakat böyle düşündüğünü ve gerçekten de söylediğini varsayalım; bir orduyu idare edersiniz,

sevk edersiniz, askerlere ölün dediğiniz zaman ölürler ama bir kadın öyle değil, bir karakteri var. Üstelik kadın cins-i latif, zarif bir şey. Mesela Verdi'nin harika operası Rigoletto'da şöyle bir laf var; "Kadın rüzgârdaki tüy gibi oynaktır, düşüncesi her an değişir". Hangi kadına siz emirle bir şey yaptırabilirsiniz? Türkiye'de kadın örgütleri de bunu görmezler. Paşa'nm bu lafını kadın örgütlerinin tasvip etmemesi gerekir ama ben diyorum size, Paşa'nm bu lafı söylediğine de ben inanmıyorum. "Yaptığım en büyük hata evlenmektir," demiş. Bunu söylemiş olabilir. Daha önceden de, "Ben evlenme tabiatında olan bir adam değilim," demiştir. "Ama siz bu konuda beni örnek almayın, İsmet Paşa'yı örnek alın," da demiştir. Bu çok önemli bir itiraftır. Bu konuda kendisinin hatalı olduğunu kabul ediyor, üstü kapalı olarak.

Buradaki sorun Paşa'nın, Latife Hanım ile arkadaşları arasında kalmasıdır. En büyük yenilgisidir, doğru. Çünkü hayatında ilk defa savaşmamıştır, arkadaşlarına karşı savaşmamıştır. O da nasıl savaşacak, bir tarafta yıllardır beraber olduğu mahalle arkadaşları, cephe arkadaşları, siper arkadaşları, dava arkadaşları, öbür tarafta da çok sevdiği karısı. İki arada bir derede, aşağı tükürse sakal, yukarı tükürse bıyık meselesidir bu iş. Karısına gitse arkadaşları kırılıyor. Arkadaşları ile olsa bu defa evde sıkıntı çıkıyor.

Bakın çok önemli bir şey var. Latife Hanım şöyle bir şey söylüyor ki, İsmet Bozdağ, Salih Bozok'un anılarından yola çıkarak yazdığı kitabında bundan bahsetmiş. Özellikle Nuri Conker, Latife teyzeme çok içerlemiştir. Anneannem de söylerdi, "Kulağımla duydum. Nuri Conker, 'İç iç Paşam, karı sözüyle iş olmaz,' dermiş". Bazı yerlerde bu, 'kadın' sözüyle düzeltildi ama asıl söz 'karı'dır. Bu derece kaba söylenmiştir. Latife teyzemin de şöyle bir anısı vardır. Diyor ki, "Camlı kapının arkasından seyrettim. Kocama bütün gece içiriyorlar. Kendileri, Kılıç Ali, Recep Zühtü ve Nuri Conker, bütün gece bir kadehle duruyorlar, kocamın bardağını devamlı

dolduruyorlar." Aslında her şeye rağmen doğru okumasını bilenler için çok güzel şeyler yazmış İsmet Bozdağ. Söylediklerinin devamında diyor ki, "En sevdiği arkadaşları şu memlekete acısalar, kocamın sağlığına acısalar, yapmazlar," diyor. "Memlekete, devlete acımıyorlarsa kocamın sağlığına –arkadaşım diyorlar– acısınlar. Benim kocamın içki içmediği zaman yataktan bir kalkışı vardır; düşmana saldırmaya hazır kınından sıyrılmış bir kılıç gibidir. Bir de içki içtiği zaman kalkışı vardır. Gene nazlanmaz, kalkar yataktan ama ayağında prangalar var gibi kalkar," diyor.

Mustafa Kemal eskiden çok erken kalkarmış, ancak Özel Şahingiray'ın 'Atatürk'ün Nöbet Defteri' yayınında 1930'dan sonra saat 15:00'ten önce kalktığı ne yazık ki ender görülüyor. Her ne kadar Mustafa Kemal geçe geç saatlerde çalışmayı sevse de, bazen 30 saati aşkın hiç dinlenmeden çalıştığı zamanlar olsa da, bu durumun ne kadar yıpratıcı olduğu açıktır.

Mustafa Kemal böyle bir ortamda, böyle bir durumdadır. Zaten 1922 Eylül'ünde İzmir'de de ilk spazmı geçirmişti. Muammer Bey'in doktoru gelmiş, daha o zaman yasaklanmış, *yapmayın, içmeyin, strese girmeyin* denmiş. O çok güzel araştırma yapanlar bunu yazmıyorlar bile! Bir şekilde bu kadın da yeni evlenmiş, 22-23 yaşında böyle bir ortama geliyor ve kocasının sağlığını korumaya çalışıyor. Bırakınız Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis Başkanı, Reisicumhur olmasını; her şeyden önce kocası, evlendiği adam, sevdiği adam. Tabii ki dişlerini çıkartacak, tırnaklarını çıkartacak ve saldıracak.

Savunmaya geçecek.

Savunmaya da değil. Doğrudan saldırıya geçecek. Böyle bir noktada Mustafa Kemal Paşa'nın da onu biraz desteklemesi lazımdı.

Lord Kinross diyor ki, "O kısacık boyuyla geliyordu, erkeklerin arasına oturuyordu. Onlar onu istemiyordu." Ama aynı şekilde Kazım Özalp Paşa anılarında diyor ki, "Paşa önce bu aile saadetini çok sevdi ama bir müddet sonra sıkıldı. Çünkü asker arkadaşlarına alışıktı". Şimdi bir evlilikte tek taraflı hata olmaz. Paşa da evlilik birliğini kurduktan sonra karısına destek olabilmeliydi. Yine İsmet Bozdağ'ın anılarında anlatıldığı gibi, Latife teyzem bundan o kadar yakınıyordu ki, "Hadi kocamı dinlendiriyorlar diyeyim ama bu benim görevim, kocamı rahatlatmak benim işim," diyordu. İsmet Bozdağ'ın görüp yazamadığı şu satırlarla da annesine dert yanıyordu, "Hep yanındalar, hiç yalnız bırakmıyorlar. Biz hiç yalnız kalamıyoruz, o saatten sonra o kadar içkiyle bize paylaşacak hiçbir şey kalmıyor."

Pozisyonu gereği önceliklerle de alakalı bir durum. Ev, devlet, siyaset bunların tamamı...

Latife teyzem ile 4 gün boyunca konuştuklarını söylüyorlar. Yapılacak reformlarda devletin durumu da var. Tartışılan konulardan bir tanesi de bu. Bu minval dâhilinde, şerait dâhilinde neler yapılabilir. Latife teyzem de tabii ki aptal bir kadın değil. Türkiye'nin Osmanlı toplumundan çıkarken ne gibi zorluklarla karşılaşacağının farkında, aynı zamanda Ankara'da bir muhalefetin olduğunun da farkındadır. Her şeyin farkında, hiçbir şey güllük gülistanlık değil. Ancak yapmaya çalıştıkları şey şu; anneannem derdi ki, o reformlar yapılırken her konuda beraber karar alırlarmış; *yarın bunu şöyle yapalım, sen başını şu şekilde bağla, sen şöyle bir kıyafet giy, sen şu konuşmayı yap, şöyle konuş.* Çünkü beraber yazıyorlarmış konuşma metinlerini. Paşa'nın nutuklarının çoğunun orijinalini, ilk o zamanki halini Latife Hanım kaleme almış. Kaleme almış derken, o yazmamıştır. Paşa söylemiş, o da yazmış-

tır, kâğıda dökmüştür. Düzeltmeler yapmıştır; şöyle mi daha iyi, yoksa şu kelime mi daha ağır vs. Çünkü Türkçesi, Farsçası, Arapçası çok kuvvetli olduğu için burada bir fikir tartışması, bilgi alışverişi içine girmişler. Fikir dünyası geniş bir kadından da başka bir şey beklenmeyeceği gibi, Paşa da ondan zaten bunu beklerdi. Aynı şekilde Paşa, Latife teyzemin çeşitli yerlerde konuşmasını çok istemiş, özellikle Anadolu gezilerine çıktığı zaman Latife teyzemi konuşturmuştur. Halkın içine çıkarmıştır. Neden? Çünkü halk kocasının yanında konuşan bir kadın görsün istiyor ve halkın önünde konuşturuyor onu. Sus pus oturan sönük bir kadının kendisine zevce modeli olarak gözükmesini istememiştir. Ama ne yazık ki çok eleştirilmiştir bu.

İçki sofraları problem oluyor

Fatih Bayhan: **İsterseniz bu Çankaya akşamlarına, Çankaya sofralarına ilişkin bahsi tamamen sonuçlandıralım. Latife Hanım'ın Paşa'nın içkisine, sofrasına müdahalesinin asıl nedenini herhâlde açıklamanız gerekecek. Özellikle annesinin bahsettiği…**

Mehmet Sadık Öke: Tabii çok doğru. Zübeyde Hanım'ın iki vasiyeti var: Birincisi, en kısa sürede evlenmeleri; ikincisi, bana göre asıl önemlisi, "Lütfiye, canın pahasına Mustafamın içkisine engel olacaksın," diyor. Bu, zaten İzmir'de ilk spazmı geçirmiş olan, orada da yorulan, aşırı stres altına giren kocasını korumak içindir. Kocasını seven her kadının yapacağı gibi onu daha fazla dinlendirmek istiyor, en çok da bunu yapmıştır. Kavgalarının en büyük sebebi bu olmuş çünkü Paşa arkadaşlarından ayrılmak istememiştir. Bir müddet sonra aile hayatı onu bir miktar sıkmıştır çünkü o bir aksiyon adamıdır. Bir hareket olması gerekiyor, alıştığı düzenin devam etmesini istiyor. Durum kesinlikle budur.

Müdahalesi de gerçekten evliliği pahasına olmuştur, neredeyse canı pahasına…

Boşanmaya kadar giden bir şey olmuştur. Boşanmak Latife teyzem için ölümden acı bir ayrılık olmuştur; zira ölünce bir şey hissetmezsiniz ama ayrılırsanız her gün acı çeker, her gün ölürsünüz. Boşanmayı engellemek için, gereken dengeyi kurmakta et-

rafındakilerin kendisine pek yardımcı olmadığı da bir gerçek olarak bugün karşımıza çıkıyor.

Bakın bu o kadar acı ki, neredeyse yargısız infaza giriyor. Bir gece Çankaya'ya konuklar gelmiş. Aslında çok içmeyen Şükrü Saraçoğlu geç gelip şampanya istiyor. Latife Hanım hatır için istemiştir diyor ve şampanya vermiyor. Paşa da, "A canım, beyefendinin şampanyasını versenize..." diye çok sert çıkışıyor. Latife teyzem Şükrü Bey'e dönüp, kulağına, "Hep mi şampanya içerdiniz," diyor. Paşa bunu duyuyor. Saraçoğlu'nun bir saraçın oğlu olması sebebiyle karısının ayıp ettiğini düşünerek, "Hanımefendi, siz bu centilmenlerle bir mecliste oturmaya layık değilsiniz," demez mi? Latife Hanım alınıyor ve masayı terk ediyor. Bütün bu kavganın sebebi de Köşk'te gerçekten şampanyanın kalmamış olması. Hem normalde şampanya ya yemeğin başında ya da sonunda ikram edilir. Tabii 'dîner au champagne' denen, tüm yemek boyunca şampanya servis edilen mönüler de vardır. Ama o gün Köşk'te şampanya kalmadığı için mönü şampanyasız hazırlanmış. Sonuçta karı-koca içki yüzünden yok yere tartışmış oluyor ve Paşa gereksiz yere karısının kalbini kırıyor. Ne yazık ki bu dengeler kurulamadığı ve kimse bu dengelerin kurulmasına yardım etmeye yanaşmadığı için, adım adım kaçınılmaz sona doğru yaklaşılıyor.

Tabii, akşam davetine eşsiz gelip, çizmelerini kolalı bembeyaz keten peçete ile silen insanların bu mönüleri bilmesini beklemek belki hayalciliktir. Ama iyi niyetle bir düzenleme yapmaya ve yabancı temsilcilerin karşısında kocasına layık bir sofra kurmaya uğraşan yeni evli genç bir kadının, çabalarının takdir edilmesini beklemek de en doğal hakkıdır. Ancak bu tarz duyarsızlıklar içinde yaşayanların evliliğin başarısı için hangi dengenin kurulmasına yardımcı olabilecekleri de ciddi bir soru olarak karşımıza

çıkmaktadır. Sonra Latife teyzem, kızıp bu kişiyi kovunca haksız ve kötü olan yine kendisi olur. Peki, bu reva mıdır?

Tokat'ta yaşanan hadise meşhurdur, topuklarını yere vurarak dolaştığı söyleniyor.

Olayın şöyle cereyan ettiği söylenir: Gittikleri yere çok geç varmışlar. Paşa zaten rahatsız ve yorgunmuş ve kesinlikle içki içmemesi gerekiyormuş. Bu sebeple Latife Hanım bir saat oturduktan sonra dinlenme sözü almış kendisinden. Ancak Paşa oturdukça oturmuş ve bir içki kadehi üçe dörde çıkmaya başlamış. Latife teyzem önce kalkması için uyarmış, ardından, "Kemal yeter artık, çok içtin," demiş. Kalkmayınca, Paşa'yı masada bırakıp yukarı çıkmış. Yatak odasında sinirle yürüyünce ayak sesleri duyulmuş. Hikâyenin tamamı budur. Herhâlde Gazi Paşa'yı sofrada tek başına bırakabilecek, bu cesareti gösterebilecek yegâne insan Latife Hanım olmuştur.

Her şeyden önce şöyle bir şey var; o zamanki binalar bugünkü binalar gibi değil. Dışarıdan taş da olsa binaların içleri genellikle ahşaptır. Bugünkü gibi yerler beton değil ahşaptı. Latife Hanım kuvvetli yürüyen bir kadındır, anneannem de aynı şekilde yürürdü. Hatta annem, Latife teyzem Ayaspaşa'daki konakta merdivenden inerken merdivenlerin sallandığına şahit olmuş. Sinirle yukarıya çıkıp yürümüş olabilir. Kalkıp da yukarıdan aşağıya *küt küt küt* tepinecek bir kadın değildi Latife teyzem, hiçbir zaman bu kadar görgüsüz bir insan değildi. Şunu kabul ederim; doğrudur, yukarıya çıkmıştır ve sinirle yürümüştür, bir aşağı bir yukarı, yoruluncaya kadar. Kocasının sağlığını, daha da önemlisi Mustafa Kemal Paşa'nın sağlığını düşünen her kadın nasıl yürürse öyle yürümüştür yukarıda. O da aşağıya ses olarak gitmiştir. Prof. Yurdakul Yurdakul'un babası Halil Yurdakul'a dayanarak anlattığı Mak-

bule Atadan'ın anılarında, tepinmeyle ilgili olarak diyor ki, "Böyle bir olay olmamıştır."

Bir kere devlet protokolü olarak bunu düşündüğünüzde Reisicumhur bir yere en son gelir ve en erken ayrılır. Bu bir protokoldür. Mustafa Kemal halk adamıdır, halk çocuğudur; halk ile iç içe olmayı, dostlarıyla olmayı sever, doğrudur. Onun için daha uzun bir zaman arkadaşlarının arasında sohbetin ortasında oturabilir. Saat 03:00'e, 04:00'e kadar süren Çankaya sofraları da bunun bir örneğidir. Bunun aynısını gittiği yerlerde de yapabilir.

Ben size şunu sormak istiyorum. Saat gece 24.00'den sonra ne konuşulabilir? Saat 20:00'de yemeğe oturulduğunu varsayarsak; konuşuluyor, yemek yeniliyor, yemekte ağırlıklı olarak hoş sohbet konuşuluyor. Gece saat 22:00'den 24:00'e kadar da devlet meselelerinin konuşulduğunu düşünün. Çankaya sofralarının ilim, irfan sofraları olduğu söyleniyor. Gece 24.00'den sonra konuşulacak ne bulunabilir, ne konuşulabilir, içki eşliğinde? Yorgun beyinler daha konuşacak ne bulabilir bu saatten sonra. Hangi dimağ gece 24:00'den sonra açık ve verimli kalabilir. Bir sonraki gün, bu sofralara katılanların kimisi bakanlığa, kimisi meclise gidecek. Bu kişilerin gece 24:00'den sonra ne konuşabileceklerinin düşünülmesi gerekir. Hatta bazılarının –Tevfik Rüştü Aras'ın mesela– uyuduğuna yönelik anekdotlar vardır: Öyle ki Süreyya Paşa hatıratında, "Paşa, uyumaları için bazılarına izin verirdi, bazılarına izin vermezdi," diye anlatır. Hatta bu, sadece Çankaya'da değil, Rus Sefaretinde de olmuştur. Rus Sefaretine bir davete katılan Paşa, geç vakit olunca orada bazılarına evlerine gitmeleri için izin vermiş, bazılarına vermemiş. Süreyya Paşa da kalanlardan biri, hatıratında, "İç içe geçen odalardan oluşuyordu. Ben de gittim, uyumak için kendime kuytu bir köşe aradım. Bir de baktım orada Kılıç Ali ile Tevfik Rüştü Aras bir konu üzerinde tartışıyorlar. Mesele de, Nuri Conker. O kadar sarhoş ki, Rus sefirinin eşiyle nahoş (!) bir hadise

yaşanmış, sefir buna köpürmüş. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Aras da 'Bu bir diplomatik gaftır' dedi," diye anlatıyor.

Nuri Conker Doğu Cephesinde bir ara bunalım geçirmiş, tedavi için Mustafa Kemal onu İstanbul'a göndermişti. Paşa'nın bazı asker arkadaşları kurmay değildir. Ancak Paşa onları olduğu gibi kabul etmiş, etrafında kendisine bir koruma ve yakın adam çemberi oluşturmuştur. Onun için hepsinden her zaman ideal davranış ve düşünce beklemek elbette mümkün olamaz.

Bu insanlar bu kadar içiyorlar ve Mustafa Kemal'e de içiriyorlar, zorla. Bunun Türk toplumu açısından çok iyi anlaşılması gerekir. Bana diyecekler ki, Süreyya Paşa onun anneannesinin kayınpederi olduğu için ortak iş yapıyorlar. O da onu korumuş. Amma velâkin öyle değil, Süreyya Paşa'nın kişiliği yaptığı bağışlardan, yaptığı işlerden belli. Dolayısıyla böyle bir şey olacak gibi değil. Zaten milletvekilliğini bırakan biri, istemeyen biri. Bunu söylemesinde öyle bir art niyet yok. Ama herkes Paşa'ya yaltaklanıyor. Herkes Paşa'yı pohpohluyor ve ondan sonra arkasından işleri hallediyorlar. Bunu da yapabilmelerinin en önemli sebebi içki.

Aynı şekilde Tokat meselesinde de böyle. Tokat meselesinin haricinde bir hadise daha var Sarıkamış'ta geçen. Latife Hanım'ın, Paşa'nın yanındaki hanımla çok ilgilenmesi esnasında şöyle dediği söylenir, "Kemal, bacağına dikkat et, ayağın bana kadar geliyor," demiş. Belki de hakikaten böyle bir olay olmuştur. Paşa'da bir erkektir neticede ama içki ile nelerin olabileceğine dikkat etmek gerekir. Belki de hakikaten böyle oldu ve daha ileri gitmesini engellemek için Latife Hanım maksadını aşan bir sertlikle bu lafı etmiş olabilir. Belki Latife teyzemin kızması için bir sebep yoktu. Belki de Paşa, o hanıma yönelik olarak bir hareket yapmamıştır. Belki karısına yöneliktir bu; 'Yanımdaki hanımla ilgilenmek zorunda kalıyorum ama seni seviyorum,' demek istemiş olabilir. Latife teyzem bunu yanlış anlamış olabilir ama yine de her halükârda kalabalık

içinde o kadar sert davranmaması, kendini tutması gerekirdi. Biraz daha sabır gösterebilmeli ve fevri davranışlarını frenleyebilmeliydi. Tabii eğer Paşa gerçekten yanındaki hanımla ilgilenmiyorsa... Seven bir kadının kıskanması da son derece normaldir.

Sarıkamış'ta geçen hadise büyük bir kırılma noktasıdır.

Evet, sonun başlangıcı denilebilecek bir olaydır. Ama neticede mesele, kavgaya rağmen tatlıya bağlanmıştır. Latife Hanım İzmir'e devam etmek üzere Ankara'ya doğru hareket etmiş, Paşa da bir boşanma mektubu yazmıştır. Latife teyzem, görevli olarak Erzincan'da bulunan, Zübeyde Hanım'ın İzmir'de kalışı sırasında tanışıp iyi dost olduğu Asım Paşa ve eşi ile karşılaşmış ve dertleşmişler. Onlara Paşa'ya verilmek üzere bir mektup vermiş. Kılıç Ali anılarında mektubun gerçek bir şaheser olduğunu yazar. Yaver Salih ve Kılıç Ali, Paşa'nın öfke derecesini tahlil ederek *Paşa'nın ateşi düştü* şeklinde şifreli haberleşmişler. Zaten yumuşamış olan Paşa mektubu da okuduktan sonra hemen Latife Hanım'ı affetmiş. Ancak oyunu anlayıp biraz daha sürdürmüş. Karı koca Kayseri'de buluşunca Mustafa Kemal sanki hiç kavga etmemişler gibi davranarak, "Hanımefendi neden acele ettiniz de erken hareket ettiniz? Bakın size yetiştik," demiş. Mustafa Kemal'in demesi çok ilginçtir. Görünenin altında son olaydan sonra Latife teyzemin kocasının değişmeyeceğine olan inancıyla ayrılmak istemesi yatmakta. Ancak yolda bu fikrinden vazgeçmiş ve "Ben tüm fenalıkları depremle beraber gömdüm," şeklinde çok güzel bir mektup yazarak barışmışlardır. Kavgaları böylece bir kez daha tatlıya bağlanmış. Salih Bey'e boşanma mektubunu *yırt, at* demesine rağmen, Salih Bey yırtıp atmadığını ilginç bir şekilde anılarında belirtir. Tabii aslında gerçekte olanlar pek bu anılarda anlatıldığı gibi değil.

"Paşa karısını açtı,
sizin karınızı da açacak."

Belgelerle
Latife Hanım

AMERICAN CONSULAR SERVICE

Biarritz-France

Monsieur Ouchaky

Ville Stella Maris

Avenue Aulenty

Biarritz

August 15th, 1925

It may interest you to know, and
me great pleasure to tell you, that
on of the world, outside my country,
men and countrywomen, are most inter-
st like to honor, are, [redacted] queen Paris,
our gracious self. [redacted] an evidence of
ow you are concerned, is the columns
merican newspapers relative to your
from [redacted]ore and your active, useful
ou are, you have already made a high
for yourself. You have so outgrown
e is now no one in your country who
side of your country, for your coun-
a wonderful distinction for a woman
so young! And what a great [redacted]
n upon you.

elligence, refinement, courage and
peales to and caught the fancy of
the people of my country, and of
self, want to know you better, and
som; and, it is to voice their hopes
am now glorifying myself and my

o propose to you the suggestion of
ure tour of the principal cities of
rica, and to tell you how greatly
if you would consent to do it under
would have you prepare three lec-
llowing titles: "Turkey--Yesterday,
rica", "Turkey--As she was Yesterday,
ll be To-morrow", and "The World--Tur-
and To-morrow". You could prepare oth-
bjects in which you are specially inter-
ested. The results of the lectures, after deducting
all expenses, would be divided equally between us. I be-
lieve your share would be not less than $100,000.

If my proposition appeals to you, I would sug-
gest that you cable me the word 'Accept' and the earliest
date you could be in Paris and ready to begin the tour.

Amerika'da modern Türk kadını ve yeni Türkiye'yi anlatması için Latife Hanım'a gelen konferans teklifleri.

ULAT GÉNÉRAL
DE FRANCE
A SMYRNE

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

PASSEPORT

№ 1778

LIBERTE-EGALITE-FRATERNITE

TALEMENT

AU NOM DU PEUPLE FRANÇAIS

Nous, Consul Général de France à Smyrne,

Requerons les Autorités Civiles et Militaires de la République Française et prions les Autorités Civiles et Militaires des Etats amis ou alliés de la France de laisser passer librement Mme Latifé

Chef [illegible]

native de Smyrne

demeurant à Smyrne

allant en France

et de lui donner aide et protection en cas de besoin.

PARTICULIERS

Le present Passeport, valable pour une année

a été délivré [illegible]

Smyrne, le [illegible] 192

Pr le Consul General de France,
et par delégation
Le Consul

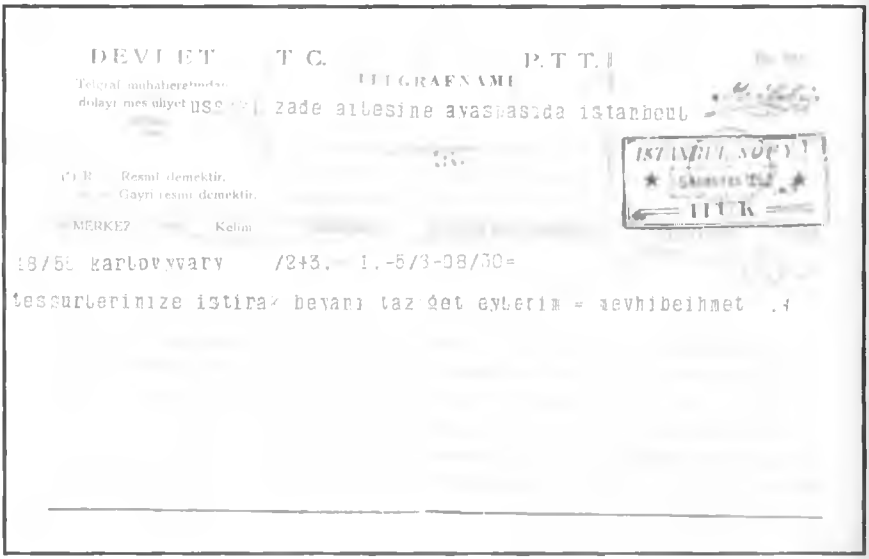
ULAT GENERAL DE FRANCE A SMYRNE

No [illegible]

Article [illegible]

Libera

Latife Hanımın Fransız hükümeti özel koruması altında olduğuna dair belge.

DEVLET T.C. P.T.T.

TELGRAFNAME

Telgraf muhabereleri dolayısiyle usul ve

zade ailesine ayasofyada istanbul

Resmî demektir.
Gayri resmî demektir.

MERKEZ Kelim

18/5 karbovyary /243. 1.-5/3-08/30=

tessurlerinize iştirak beyanı tazyiket eyleriz = nevhibeihmet .

Ulu Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

İstanbul

Oğlum Münci Uşşakının faciasındaki garabeti ve hususiyeti tesbite tenvire kırık ve dökük kuvvetim gayretim felakete verilen şekil itibarile bittabi kâfi gelemez . burada işlerimle meşguldum Hazretzedeyim . Biçâre Münci acımaya lâyık görülürse hayatımın akşamında koparan hâşre kadar sürecek müthiş matemime sabırlarak efendimizden birer hakikat tesellisi dileniyorum . Yine ferman zâtı devletlerinindir efendim

Muammer Uşşaki

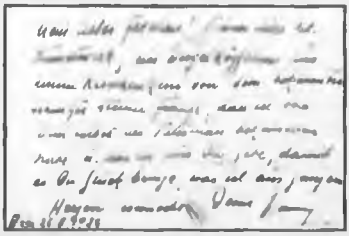
Kordiçalı İbrahimbey Hanı : İzmir . 5/3/32

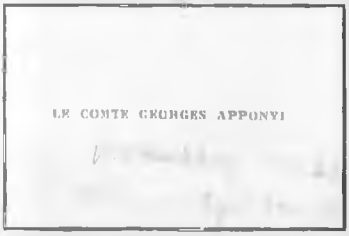
Münci Bey, 1932'de silahla vurulmuş olarak ölü bulunduğu zaman Muammer Bey'in, Mustafa Kemal'e çektiği telgraf.

Avrupa'da görüşme ve destek teklifinde bulunan prens, kontes ve diğer hanımların kartları.

T.C.
İSTANBUL
SULH HUKUK MAHKEMESİ

1-Vecihe İlhan.
2-Meral Bebe
3-Nur Açıkalın; Gülten Dayıoğlu
Av.Yavuz Kadıoğlu
4-Kemal Akseul

975/125 Tereke

Müteveffa Latife Uşaklı tereksi ile ilgili Türk Tarih Kurumunun 17/3/976 tarihli yazısının sureti ekli olarak gönderilmiştir.
İş bu muhtıranın tebliğ tarihinden itibaren 30 gün içinde sözkonusu kurum yetkilisi tarafından kendisine vesikaların tetkikine müsaade edip etmediğinizi bildirmeniz,Cevap verilmediği takdirde müsaade edilmemiş sayılacağınız hususlara tebliğ olunur.19/4/976

Hakim 9861

Katip

TÜRK TARİH KURUMU

BAŞKAN
B-73/1 240

Ankara, 17.III.1976

13. Sulh Hukuk Hakimliği
İ s t a n b u l

23.I.1976 tarih ve 975/125 Tereke sayılı yazıları hakkındadır :

Rahmetli Latife Uşaklı'nın terekesinde meydana çıkan ve anıları ile ilgili olduğu anlaşılan kapalı zarfların tarihsel değeri olabilir . Varislerin ileri sürecekleri koşullara uyulmak kaydıyla bunların Kurumumuz arşivine verilmesi imkânı bulunursa çok memnun kalacağımızı bildirir, saygılar sunarız.

Türk Tarih Kurumu Başkanı
Ord.Prof.Enver Ziya Karal

Latife Hanıma ait eşyalara devletin el koymadığına dair belge

Serasker Emiroğlu Mehmet Rıza Paşa, gençliğinde saray erkanı ile

1900 Paris Fuarında Uşakizadelerin kazandığı madalya, notanın yazıldığı Paşa'nın öptüğü kalem ve ayrılma gecesi kırılan yelpaze

Copie de Télégramme

Pour. Mlle Lutfiyé Uşakizadé

de Paris 11 Novembre 1923

Regrette pas avoir vu votre Père à Paris comme attendais. Mohammed voudrait rentrer mais ignore date départ et désirerait recevoir 12.000 francs pour voyage. Santé toujours bonne. Recevez respects.

Signé: Franklin – Bouillon.

Muammer Bey'in arkadaşı Fransız özel temsilcisi Franklin Bovilon, Fransa'dan dönüş hazırlıklarını anlatıyor.

Oeuvres complètes de voltaire	13
Histoire universelle	20
Histoire de napoléon	4
Histoire de la grèce	19
Les miserables (Victor Hugo)	5
Quatre vingt treize "	1
La légende des siecles "	1
Les quatres vengt de l'esprit "	1
Les châtiments "	1
Les travailleurs de la mer "	1
Théâtre "	1
Histoire d'un crime "	1
L'année terrible "	1
Histoire des Huns	4
Histoire de la régénération de la grèce	3
Histoire d'Angleterre	2
Histoire de la décadence et de la chute de l'Empire Romain	13
La terre et les mers	1

Çankaya'da boşanmadan sonra Paşa'nın isteği ile bırakılan kitapların 24 sayfalık listenin ilk sayfası.

Kemal's Divorced Wife, Heartbroken, Seeks Solace in European Tour

Rejected as Too 'Modern,' She Reaches France on Health Quest

BIARRITZ, France, Nov. 10 (U. P.)—Her nerves wrecked by her hopeless passionate love for the husband who cast her off, Latife Hanoum, ex-wife of Mustapha Kemal, President, arrived here on a tour which her relatives hope will enable her to forget the crash of her romance.

The stern Turkish leader is an enthusiastic believer in the modernization of women—except in the case of his wife.

At the height of his prestige Kemal contracted a real love marriage with Latife Hanoum, daughter of Moumer Bey, a rich Smyrna shipping agent.

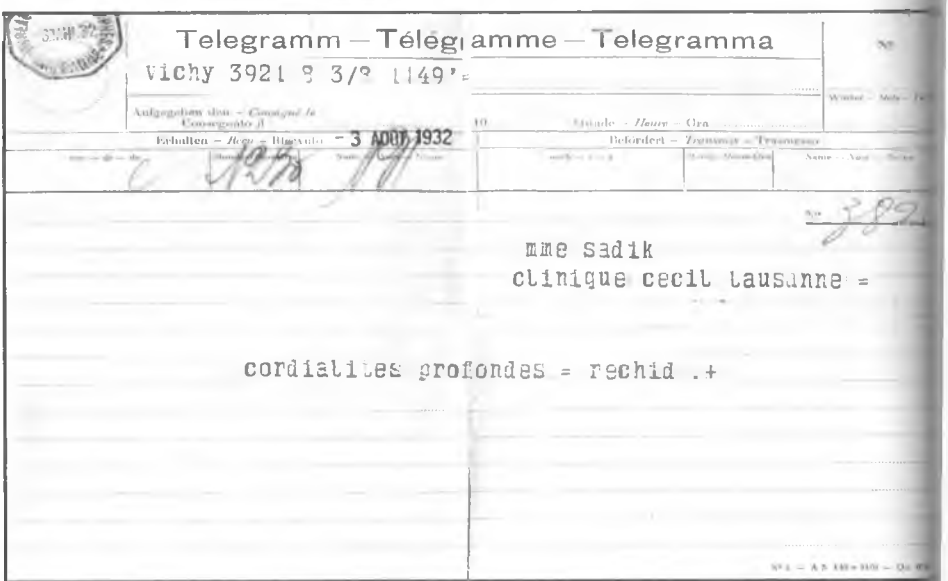
All went well for a time. But a couple of years ago Kemal declared that she had become too modern in that she had started meddling in affairs of state and he divorced her.

Latife Hanoum concealed her grief, as far as the public was concerned, but at home she was inconsolable. In her room she built a shrine to the Turkish President, and covered walls and tables with pictures and statuettes of him.

Her terrible passion finally undermined her health.

Now, at last, Latife Hanoum's father has persuaded her to go on a tour of the Continent with him.

Boşandıktan sonra Mustafa Kemal'in karısını "çok fazla" modern bularak boşadığını yazan gazete küpürü.

Telegramm — Télégramme — Telegramma

Vichy 3921 9 3/9 1149 =

Erhalten — Reçu — Ricevuto — 3 AOUT 1932

mme sadik
clinique cecil lausanne =

cordialites profondes = rechid .+

SAVOY HOTEL,
LONDON.

1st July, 1930.

Dear Madam,

I am writing you on behalf of my Editor, Mr. W. F. Bigelow of New York - (Editor of one of our great American Magazines) who has asked me to communicate with you in regard to a literary matter of much importance.

For some years I have been keenly interested in you and the things that you have accomplished - and I hope that you will do me the great courtesy of making a rendez vous and giving me the opportunity of talking with you personally.

Since my arrival in Europe in May I have made constant efforts to reach you through the various Legations, but until I went to Nice I was unable to get your address. The Consul

Bozkurt'un yazarı Armstrong'un yayıncısı tarafından Latife Hanıma gönderilen mektup. Bu mektupta görüşme talep ediliyor.

TUTANAK

12./7./1978

Sn. Vecihe İlmen ... Tarafından Askeri Müzeye verilen

Sn. Latife ... Uşşaki ..... 'a ait tarihi nitelik taşıyan malzemenin listesidir.

Sıra No.	C İ N S İ	Adet	Özelliği	Diyecek
1	Colt Tabancası	1		
2	Tabanca (7,65) Mauser	1		
3	Toplu Tabanca (Küçük)	1		
4	Otuz Tabancası	1		
5	Sancak (Lâ ilahe illallah)	1		
6	Sancak (Fetih Suresi)	1		
7	Atatürke ait Yağlı boya tablo	1		
8	Atatürke ait fotoğraf (Latife hanımın ithaf e.lemiş)	1		
9	Kemalettin Sami P. fotoğrafı	1		
10	İsmet Gökmene ait fotoğraf	1		
11	Fethi Okyara ait fotoğraf	1		
12	Latife hanıma ait fotoğraf	1		
13	Atatürk ve Latife hanıma ait posta fotoğrafı	1		
14	Tabanca Mermisi	53		
	TOPLAM	12		

Yukarda cins ve miktarı yazılı malzeme teslim alınmıştır.

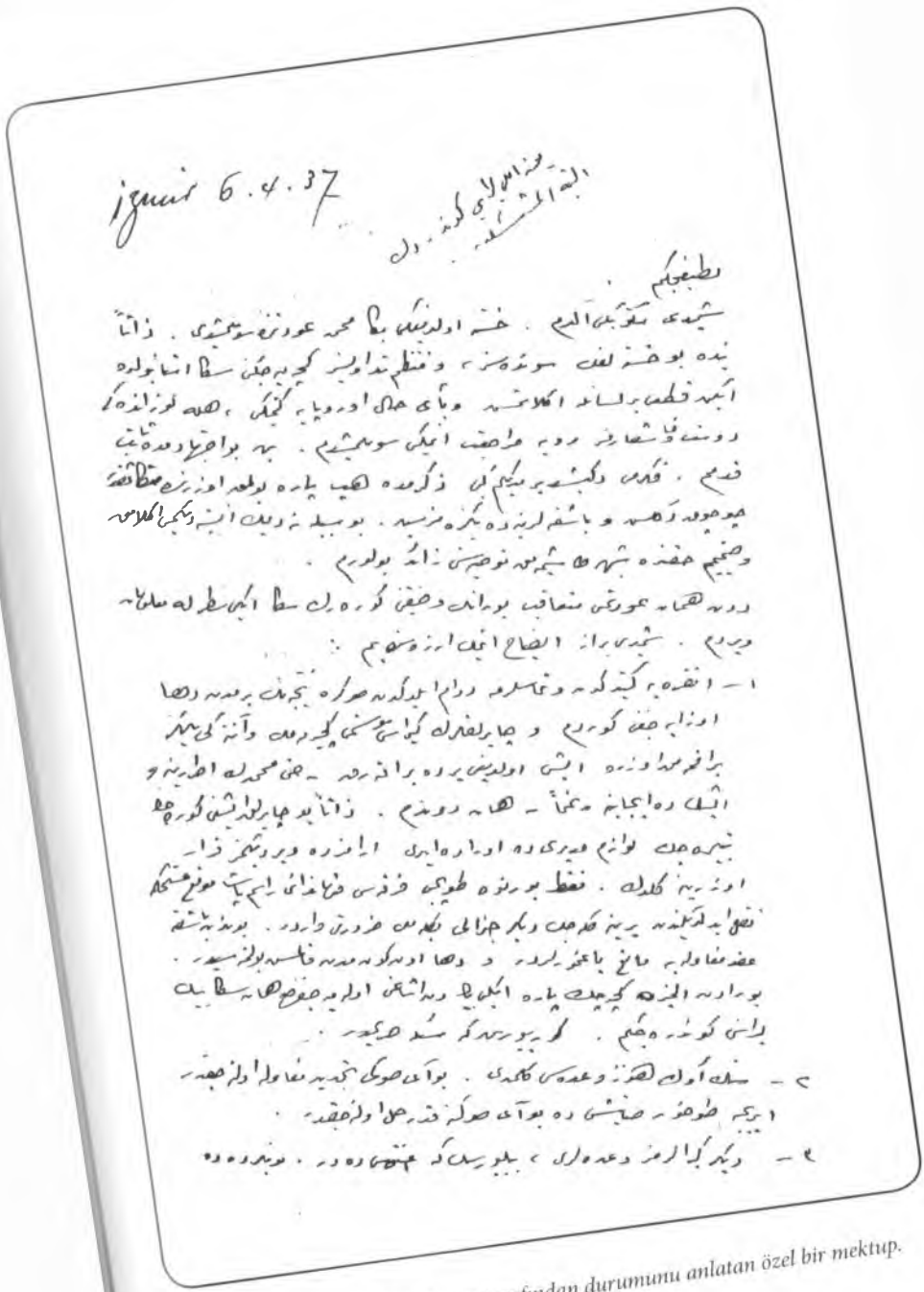
Teslim Alan
Askeri Müze
Heyet Başkanı
P.Alb.
Burhan Emiroğlu

Üye
Esin Erdekler

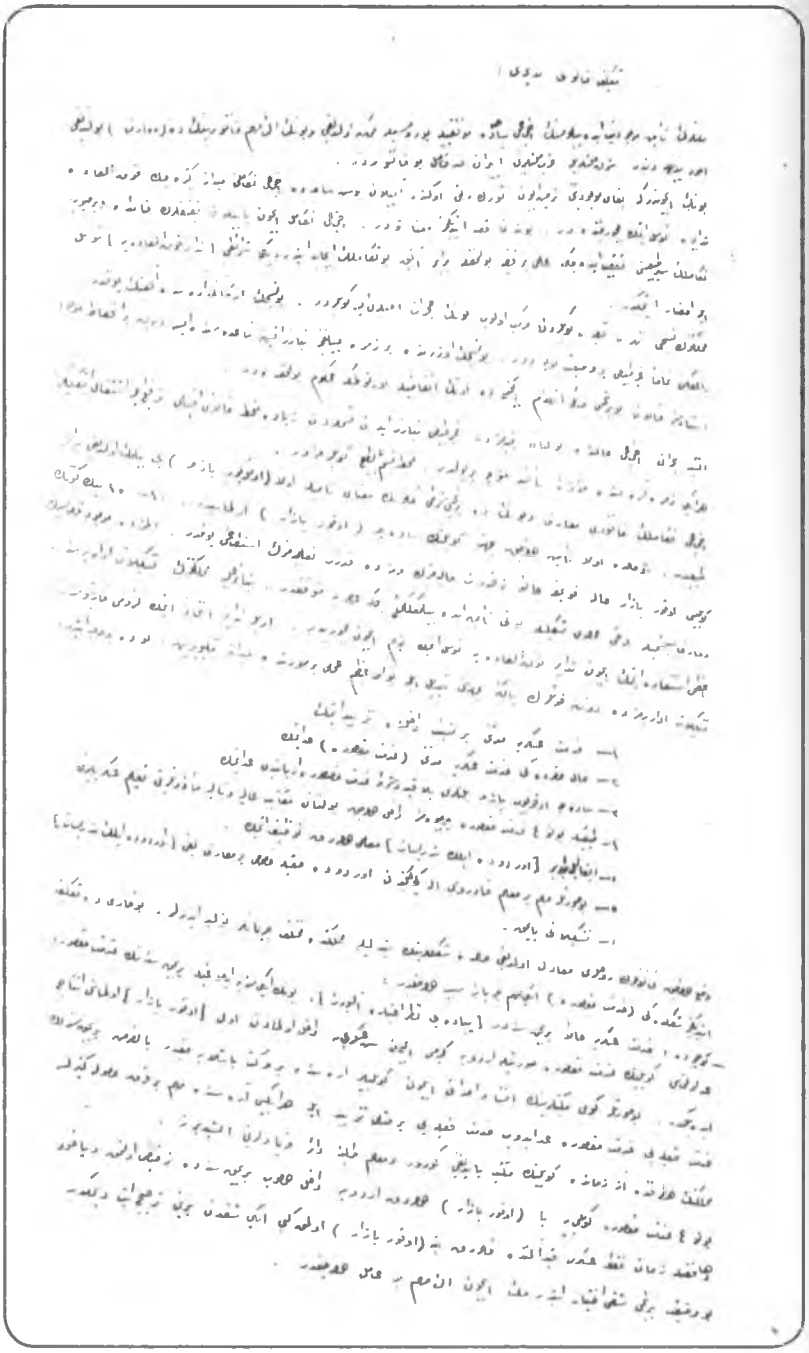
Üye
Dşp. Eser. Uzm.

Teslim eden
Vecihe İlmen
Cengiz Aktaş
Sch. Eser. İlm.

Vecihe İlmen tarafından Askeri Müze'ye verilen Latife Uşşaki'ye ait tarihi nitelik taşıyan malzemelerin listesi.

6 Nisan 1937'de Latife Hanım tarafından durumunu anlatan özel bir mektup.

Paşa ile beraber eğitim konusunda yazdıkları ve dinlemek için meclise girerek, meclise giren ilk Türk kadını olmasını sağlayan Nutuk.

26 - II - 936

MUSTAFA KEMAL

PAR ARNOLD TOYNBEE

En parlant de Mustafa Kemal ,l'histoire le nommera sans doute un des représentants de ce groupe de Chefs politiques,qui surent découvrir et appliquer le secret d'accomplir des miracles en un siècle d'après-guerre,dans lequel la science du gouvernement,tout bien considéré,a été singulièrement impuissante à interpréter et à exécuter les désirs du genre humain.

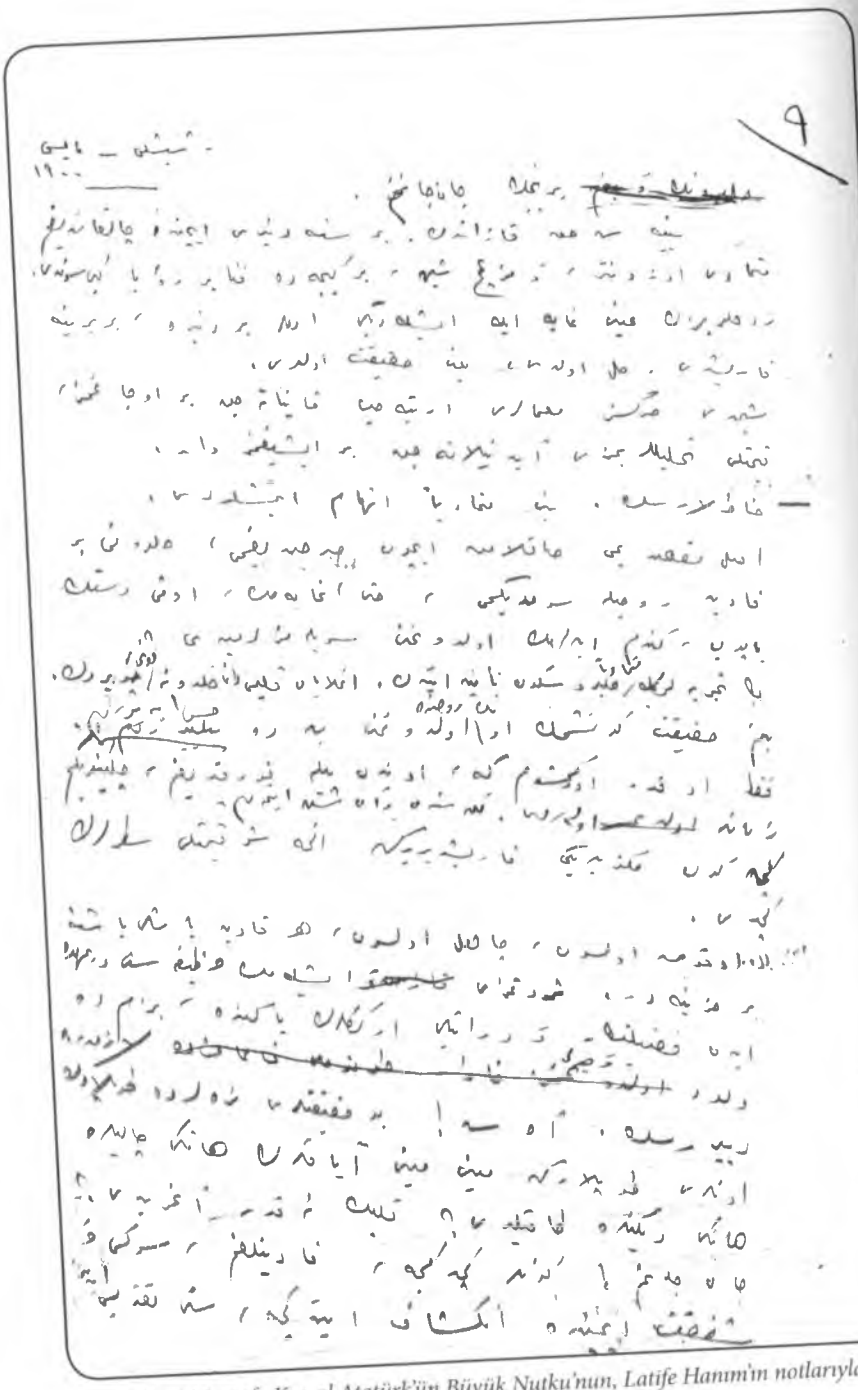
Le nom du Chef Turc sera associé à ceux de ses contemporains : Lenin en Russie,Moussolini en Italie,Hitler en Allemagne,Roosevelt aux Etats-Unis,Riza Shah Pehlevi en Perse,Gandhi aux Indes et Sun-Yat-Sen en Chine.

Quand nous comparons les personnalités et les exploits de ces huit personnages ,et les opposons à l'échec causé par la paralysie générale du pouvoir,mal du siècle qui court le monde entier,nous pouvons de suite mettre la main sur l'essentiel signe distinctif de leur commun trait caractéristique.

Ils ont tous pareillement réussi en frappant les imaginations, en réveillant des émotions et en éveillant les consciences "Des Simples-Gens"dans la masse,réunissant ensuite et guidant vers l'accomplissement de quelque but social bien défini, assez simple pour être compris par le peuple, les forces spirituelles dynamiques ,qu'ils ont ainsi évoquées et réalisées.

Au fait,ils ont fait quelque chose dans le genre de ce que fait Mowgli (dans un des livres de Rudyard Kipling:le Livre de la Jungle)quand il pousse le troupeau de buffles,comme une avalanche vivante ,pour fouler la vie du tigre Shere-Khan.Dans la direction de Mowgli ,les buffles auraient

Meşhur Kırmızı kitabının yazarı Toynbee'nin Mustafa Kemal hakkında yazdıkları ve Latife Hanım'ın Paşa için düzelttiği metin.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Büyük Nutku'nun, Latife Hanım'ın notlarıyla çalışılmış ilk eskizi, 1925'den.

Fatih Bayhan: **Bu konuyu bir şekilde kapatalım. İkinci bahse geçelim. O da şu: Bu evlilik 2 yıl 5 ay 10 gün sürüyor. Mustafa Kemal Paşa ve eşi evliliğin hemen akabinde seyahatlere çıkıyor. Evlilikleri boyunca aralıklarla Ankara'da kaldıkları süre, seyahatler haricinde toplamda yaklaşık olarak iki seneye çok yakın. Çünkü sürekli yurtiçi seyahatler var. Karadeniz, Ege, Akdeniz ve Doğu seyahati var. Toplam olarak bu seyahatlerin süresi altı buçuk aya yakın. Bu seyahatlerin en önemli noktası şu ki, Osmanlı padişahları, mesela II. Abdülhamid, Hicaz demiryolunu kuran kişidir ama eşini alıp ne Adana'ya gitmiştir, ne Konya'ya ne de Anadolu'ya açılmıştır...**

Mehmet Sadık Öke: Bu çok önemlidir. Burada tekrar siyasete dönüyoruz. Vahdettin İstanbul'u artık ümidi kalmadığı için terk ediyor. Çünkü meşruti bir monarşinin kurulmayacağını görüyor. Paşa'nın kendisine zımnen vermiş olduğu sözü yerine getirmeyeceğini anlıyor ve canını tehlikede gördüğünden dolayı da gidiyor. Abdülmecit Efendi son halife olarak kalıyor, ona bu görev veriliyor. Bu, onlar arasında bir tartışma konusu; *devlet başkanı olmadan halife olunur mu, olunamaz mı?* Onları ilgilendiriyor bu mesele. Böyle bir dönemde yeni devletin bir padişahlık olmayacağı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı bir yapı olacağı aşikârdır. Osmanlı padişahlarının hiçbirinin yapmadığı şekilde Paşa alıyor eşini ve devlet reisi sıfatıyla Anadolu'yu gezmeye başlıyor. Bu, yeni tesis edilecek olan sistemi halka kabul ettirmek, benimsetmek, sevdir-

mek ve bu yeni sistemin halk tarafından ulaşılabilirliğini göstermek açısından önemlidir. Devlet başkanı olarak o, halkın karşısındadır. Bu, yeni sistemin halkın gücü olacağının, milletin gücü olacağının simgesidir. Yıldız'da ya da Dolmabahçe'de bir şekilde yüksek duvarların ardında oturmak yerine halkının karşısına çıkan, halkının içinde olan, halkının dertlerini dinleyen, onlarla aynı olan biri olduğunu gösteriyor. Bu aynı zamanda, halktan herkesin o mevkiye gelebileceğinin ilk simgesidir. Ve bunu eşiyle beraber yapıyor.

Eleştiri konusu da yapılıyor bu durum.

Evet öyle oluyor. Mustafa Kemal'e tamamen muhalif olanlar bunu eleştiri konusu yapıyorlar. Niçin yapıyorlar? Kadın eşinin yanında gider mi, gitmez mi? Bunun için fetva alınıyor.

Bu da ilginçtir. İsterseniz o olayı da anlatalım.

1923 yılındaki Adana ve Tarsus gezisi olması lazım. İki farklı konuda fetva veriliyor. Bir tanesi eşinin onun yanında gezilere katılmasının caiz olup olmadığına dair, ikincisi ise eşinin kılık-kıyafetinin caiz olup olmadığına dair. Çünkü o dönemde kıyafetinden dolayı Paşa'ya karşı çok ciddi bir muhalefet var. Hatta öyle ki bildiriler dağıtılıyor, "Paşa karısını açtı, sizin karınızı da açacak, kızınızı da açacak," diye. O zaman Latife teyzem ile bir mülakat yapılacak. İsmail Habib (Sevük) röportaj yapmak için geliyor, Paşa'dan önceden izin alınmış bu konuda. Fakat Paşa, "Şu işi halledelim, meclisi yenileyelim, ondan sonra yaparsın," diyor. Hatta bildirileri ve fotoğrafları gösteriyor, "Bak böyle söylüyorlar İsmail Habib Bey, böyle şeyler var. Sonra yaparsınız bu röportajı," diyor.

Ancak kıyafetinin caiz olduğuna dair fetva veriliyor fakat muhalif olanların yazdığı, dediği, çizdiği bu kıyafetin uygun olmadığı

yönünde. Latife Hanım'ın üzerinde bir binici pantolonu ve pelerin gibi bir palto var. Genellikle paltonun önü açıktır, omzuna almıştır. Yüzü açıktır ama bazen daha yerel renkleri olan başörtüsü kullanmıştır.

Sanki yerel tanımı tam bunu kapsıyor. Gidilen, ziyaret edilen illerin geleneksel yapısı ile de alakalı.

Başındaki örtü genellikle devamlı kullanılan bir örtü, sıkmabaş ya da çatma değil. Gidilen yerlere daha uygun düşebilecek bağlama şekillerinin uygulandığı bir örtü. Latife Hanım evlenirken bile o toplumun içinde başı açıktır. Müftü geldiği zaman başının üzerine bir örtü almıştır.

Belki yeri henüz gelmedi ama ailede diğer fertlerin durumu nedir? Mesela Latife Hanım'ın –sağınızda bir fotoğraf var– annesi, kız kardeşleri Çankaya köşkündedir, Muammer Bey de vardır, Mustafa Kemal Paşa'da. Onların da başlarındaki örtü...

Çok enteresan bir şey. Latife Hanım'ın Çankaya'da bir fotoğrafı vardır. Adeviye Hanım oturur, Rukiye Hanım ve anneannem Vecihe Hanım yandan, Latife Hanım da arkadan eğilmişler. Latife Hanım'ın başında bugün yemeni veyahut bir bandana gibi tabir edilebilecek bir başörtüsü vardır. Bu bağlama şekli aslında o yıllarda özellikle Paris'te Osmanlı etkisiyle moda olan bir tarzdır. Ama annesi ve iki kız kardeşinin başında bir örtü yoktur. O resimlere bakıldığında, annesinin ve kız kardeşlerinin dekolteleri bir miktar gözükür, kolları açıktır. Latife Hanım'ınki o derece gözükmez, o fotoğrafta dahi. Bu çok önemli bir ayrım. Burada görüyorsunuz, bu fotoğrafta hepsinin başı açık. Ama Latife Hanım genellikle fotoğraf verirken çok dikkatli davranmış ve her zaman

kocasına halel gelmemesi için uğraşmıştır. Toplumun hassasiyetlerine her zaman saygı duymuştur.

Fotoğraflarda gizleniyor zannedersem.

Boyunun kısa olduğunu söylemek lazım. Mustafa Kemal'in boyu 1.69 cm - 1.70 cm civarındaydı. Her ne kadar o fotoğrafta 1.80 cm'ye yakın görünse de, aslında platformun üzerinde duruyor. Latife Hanım'ın boyu da 1.55-56 cm idi. Boyu kısaydı. Dolayısıyla her zaman resimlerde biraz daha geridedir, özellikle başı açıksa. Buna benzeyen bir resmi vardır. Orada da bütün aile sıraya dizilmiştir, kapının dibinde beyaz bir kıyafetle gene geridedir Latife teyzem. Başının açık olduğu resimlerde biraz daha geridedir, muhalefetten dolayı. Çünkü orada kişisel bir saldırı vardır. Karısını açtı, kızınızı, bacınızı, ananızı, karınızı da açacak. Burada halkın hassasiyetine gösterilen bir saygı, bir değer var. Yüzü açmakla, başı açmak arasında bir fark var. Türk toplumu 1923 yılında bugünkü gibi bir toplum değil, daha kapalı bir toplum. Savaştan yeni çıkılmış, örf ve adetler, dini duygular çok daha ağır basan bir noktada.

Latife Hanım, bu noktada aşama aşama gidilmesi gerektiğini düşünen bir yapıya sahiptir. Kendisi de, ailesi de normalde kapanmamasına rağmen, halkın önüne çıktıkları zaman herhangi bir muhalefet olmaması için kapanmıştır, halkın hassasiyetlerine saygı göstermiştir.

Burada Mustafa Kemal ve Latife Hanım arasında bir ayrım var, bunu belirtmek istiyorum. Daha önce Can Dündar'ın çeşitli programlarda açıkladığı bir şey var. Mustafa Kemal'in Karlsbad'da böbrek rahatsızlığı nedeniyle tedavi olmak için kaldığı zaman tuttuğu bir günlük var. Bu günlüklerde de söylediği bir şey var; "Elimde güç olsa bütün kadınların başını açarım. Kadın umacı gibi kala-

maz. Beklemek niye?" diyor. Elinde güç olsa bunu hemen yapacağını söylüyor. Oysa Latife teyzem buna karşı. "Emir ile olmaz bu iş. Bu bir bilinç sorunudur. Bir eğitim sorunudur. Emir ile demir kesilir ama emir ile kadının başı açılmaz," diyor.

Latife teyzemin kadının başının açılması konusundaki düşünceleri çok sarihtir. Kadın kendisi istemediği takdirde bunu ne açtırabilirsiniz, ne kapatabilirsiniz. Bunun için de her şeyden önce kadın eğitilmelidir. Eğitildikten sonra ne koca zoruyla ne baba zoruyla kapanmak veya açılmak gibi bir şey söz konusu olur. Eğer istiyorsa açar, istemiyorsa açmaz.

Burada en temel olan şeylerden bir tanesi, Paşa'nın söylediği 'umacı' tabirini de biz bugün yanlış anlıyoruz. Bugünün anlayışları ile o zamanın anlayışları arasında fark var. Paşa'nın bahsettiği umacılık; peçe ile yüzü tamamen hatta tek göz bile gözükmeyecek şekilde kapatmak veyahut nokta nokta delikli bir örtünün arkasından bakmak. Bunu da çok iyi anlamak lazım. Latife Hanım peçesiz yüzünü açıyor, çıkıyor halkın karşısına, o zaman da Mustafa Kemal ve diğer paşaları öyle kabul ediyor. Ama unutmayın, Halide Edib de o şekilde. Dikkat ederseniz Fikriye Hanım'da öyle, aynı şekilde Zübeyde Hanım bile öyle. Mevhibe Hanım ise daha muhafazakâr, daha kapalı. Ancak tamamen umacı gibi, tamamen çarşafın altına girmek, tamamen kapanmak, gözleri bile dışarıda bırakmayacak şekilde tamamen kapanmak farklı bir şey.

Burada dikkat çekmek istediğim nokta şu; Mustafa Kemal, Türk kadınının bilinçlenmesini, eğitim sahibi olmasını, bilgilenmesini, Batılı manada modern bir birey olmasını istiyor, düşüncesi bu yöndedir. Ancak kadın eğitilmeden bunun olmayacağını da Latife teyzem söylemiştir. Yani, "Emir ile devrim olur ama emir ile evrim olmaz," der. Öyle olursa duvara toslanır, evrim ayrı bir şeydir. Evrim için bilgilendirme gerekir, bilinçlenme gerekir ve onun için

der ki, "Her zaman kadın okutulmalı, kadın okutulduktan sonra ancak kendisi bir şekilde karar vermeli. Devrim ile evrim arasında bir fark var; 'Ben yaptım oldu', 'Emrediyorum bu olacak' derseniz; evet, olabilir ama fazla uzun sürmez. Bir müddet devam ettikten sonra problemler çıkmaya başlar. İçeride problem çıkar. Oysa evrim bir şekilde bunun tekâmül etmesidir. Modernlik olacaksa bu ancak evrimin sonunda olur, yoksa diğer türlü modernlik havada kalır". Aslında bugünkü sorunlar göz önüne alındığında iyi bir saptama yapmış. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in kadın kıyafetindeki devrime genel olarak müdahil olmak istemediğini de kabul etmek lazımdır. O da Latife Hanım'ın söylediklerini tartarak, kültür geliştikçe olabilecek bir iş olduğunu anlamış, ancak bir başlangıç ivmesi verilmesi gerektiğini düşünerek hareket etmiştir. Kadın konusunda kendisinin de dahil olduğu erkek kıskançlığının bilincindedir. Bu sebeple temkinli olmayı tercih etmiştir.

O zamanlar bu tartışmalar ve bugün de bunlar devam ediyor. Hatta yeri geldiği zaman başörtüsü tartışmalarında Latife Hanım'ın adı geçiyor. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Çeşitli kesimler var. Bu kesimler genelde Mustafa Kemal'i de Latife Hanım'ı da kendi düşüncelerine çekmeye çalışıyorlar. Mustafa Kemal'in Latife Hanım'ı başını açmadığı için boşadığı ne kadar yanlış bir düşünceyse –bazı kesimler tarafından dile getiriliyor– diğer düşünceler de bunun kadar yanlıştır. Başı açık bir kadın, toplumun hassasiyetini dikkate alarak, kocası devlet başkanlığı makamında olduğu için halkın karşısına çıkıyor. Siz cumhurun reisisiniz, halkın reisisiniz, halkın arzularına, hassasiyetlerine dikkat etmeniz gerekir. O zamanki teamül ne ise onu isteyebilirsiniz; teamül başın açılması ise, başı açılsın diyebilirsiniz. Başı açılsın diye Latife Hanım da bunu isteyebilir. Başın kapanmasına ge-

rek olmadığını düşünebilir. Böyle bir şeyin modern toplumlarda olmadığını; başı açık mı, kapalı mı, bir ahlak sorunu, bir din sorunu mu tartışmalarının gereksiz olduğunu düşünebilir. Ancak orada buna inanan varsa, onun hakkında hassasiyeti olan varsa, Latife Hanım'ın düşüncesi ona saygı gösterilmesidir. Her şeyden önce esas sebep budur.

Bir yazar diyor ki, "Latife Hanım ve Mustafa Kemal kıyafet kanunundan önce evliydiler, onun için Latife Hanım'ın başı açık fotoğrafı yoktur". Bilmiyor ki, Latife Hanım'ın daha önceden başı açık fotoğrafları var. Düğünde başı açıktır ama müftü geldiği zaman üstüne örtü almış. Bir din adamının karşısında böyle davranmış. Bugün bile bizde mevlit okutulur, bu, aile geleneğimizdir. O olduğu zaman başa muhakkak örtü alınır. O dönem de Latife Hanım açısından bundan farklı değil. Dinin gereği olarak hocanın karşısında başına bir örtü almış ama diğer zamanlarda açıktı. Eğer karşı taraf bu düşünceye saygı gösteriyorsa, ona "Örtünme!" diyemezsiniz. Ama eğer bu örtünen kişi koca veyahut baba zoruyla örtünüyorsa, o zaman dersiniz ki, "Buna gerek yok". Fakat dinin gereği bu şekilde ise dersiniz ki, "Evet sen buna bu şekilde inanıyorsan örtünebilirsin. Örtün ama o zaman da yüzünü açıkta bırak". Burada mesele, yüzün kapanması veya kapanmamasında. Latife Hanım'ın bütün fotoğraflarında yüzü açıktır. En kapalı fotoğraflarında bile hiçbir zaman tamamen kapalı değildir.

Belki aslında burada buna girmemek lazım fakat Kuran'da *yüzün kapanması* diye bir kural yok. Ancak uygulamada her zaman için örtünün nasıl olacağı, süslerle ne kastedildiği problem olmuştur. Ben baba tarafından Es-seyidim, Sammani tarikatından geliyorum. Es-seyid El Sammani diye bilinirler. Bize öğretilen her şeyden önce şuydu; 'Kuran'ın bir ayeti varsa, Kuran'ın bu ayetinin lafzına bakmak lazım,' yani anlamına, iniş sebebine bak-

mak lazım. O zamanki Mekke toplumuna bakıldığında, hâlâ daha cariye ve halayıkların olduğunu ve köleliğin her şeye rağmen ortadan kaldırılmadığı bir toplum olduğunu görüyoruz. Bilali Habeş serbest bırakılmış olmasına rağmen ve köleliği kaldırmak sünnet olmasına rağmen bununla ilgili çok açık, net ve sarih bir ayet yoktur. Olduğu iddia edilen bir ayet vardır, detaya girmiyorum ama bu tam sarih değildir.

Bu daha çok peygamberin uygulamalarında vardır.

Evet. O dönemi iyi analiz etmek lazım. Kölelik ekonomik bir düzendir. Bu yüzden bazı kişiler der ki, "Tüm insanlığı kapsaması gereken semavi bir din nasıl olur da köleliği resmen yasaklamaz". Yani daha kuvvetli ifadelerle yasaklamaz. Bu ayrı bir sorun ama uygulamada böyle bir durum var. İslam'ın ilk çıktığı dönemde Mekke'de pazar yerinde şöyle bir problem yaşanmış. Derler ki, dışarıdan gelen bazı Arap beyleri Mekke'ye geldikleri zaman, gördükleri herhangi bir güzel kadını taciz ediyorlarmış. O zamanlar cariyeleri ve köleleri, ailelere mensup kadınlardan ayıran herhangi bir sembol olmadığı için, taciz eden beyler bu kadınların kim olduklarını bilmediklerini ileri sürüp, bedelini verip almayı teklif etmişler. Olayın kendisi zaten bir problemken, bedel teklifi de, bedelin miktarı da daha büyük sorunlara yol açmıştır. Çünkü söz konusu kadın başka bir beyin karısı veya kızı olabilirdi. Bu bedel olayı kan davasına varan cinayetlere bile sebep olmuştur.

Kuran bir anda gelen bir kitap değil, 20 yıla yayılmıştır ve her zaman toplumda bir problem olduğu zaman bir vahiy gelmiştir. Mekke'nin ele geçirilmesinden sonraki dönemi özellikle bu şekildedir. Toplumsal sorunları gidermek için en yüksek hakeme başvurulmuş ve dolayısıyla hanım olanları köle ve cariyelerden ayırmak üzere bu ayet inmiştir. Başın örtünmesi ondan sonra ortaya

çıkmıştır. O dönemde güzel kumaşlar Arabistan yarımadasının dışından gelir ve pahalıdır. Dolayısıyla bunu Arap beylerinin ailelerindeki kadınlar kullanabiliyorlardı. Bu da o kadınların cariye ve köleler gibi taciz edilmelerini önlüyordu. Bu yüzden bir statü sembolü haline dönüşmüş oldu. Ayrıca, 'başın, ziynetleri kapatacak şekilde üstten bir örtü ile kapatılması' ifadesinden ne kastedildiği tam açık değildir. Zaten 1400 sene önceki Arap toplumu ile 20. yüzyılın başındaki Osmanlı toplumu da bir değildir.

Talia Hanım'ın (Ragıp Paşa'nın torunu) anlattığına göre, daha genç kızlıklarında peçesiz gezdikleri için Latife Hanım ve kendisine ölüm tehditleri gelirmiş. Bu sebeple Latife teyzeme göre biraz daha yavaş ve eğitim ile bu modernleşme sağlanmalıdır. Erkeklerin de bu konuda eğitilmesinin şart olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal daha çok aksiyon adamı olduğu için bunun bir kılıçla, evrim yerine bir devrimle olabileceğini düşünmüştür. İkisinin arasındaki uygulama farkı buradan kaynaklanır, yoksa aralarında bir düşünce farkı yoktur.

Talia Hanım'm soyadı Akatürk. Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşı, hem silah arkadaşı, hem çocukluk arkadaşı Kastamonu milletvekili Ali Rıza Bey ile evleniyor. Mustafa Kemal istiyor evlenmelerini. Hatta düğünde Paşa ile beraber Latife Hanım'a ait bir zümrüt yüzük hediye ediyorlar. İzmir'de yapılıyor o düğün. Dediğim gibi çocukluklarında, genç kızlıklarında bunlar çarşaf giymezlermiş. Çünkü İzmir'de bir moda başlamış o zaman, hanımlar çarşaf yerine palto giymeye başlamış. Halid Ziya Bey ile Tevfik Nevzad Bey –yani benim baba tarafından büyükbabamla– İzmir'de ortak olarak çıkarttıkları gazetede 1890'lı yıllarda bu durumu analiz ediyorlar. Halid Ziya Bey palto modasını ve paltoların boylarının yukarıya doğru hafif hafif çıkmasını ve belden kuşakla bağlanmasını eleştirmiş, büyük babam ise bu değişimi savunmuş. Halid

Ziya Bey, "Bazı hanımlar böyle yapıyor, İzmir'de halk çok kızıyor buna," diyor ama yıllar sonra bunu yapanlardan bazıları kendi akrabaları olan Latife Hanım, Latife Hanım'ın annesi ve Talia Hanım. 1890'h yıllardan 1915'li yıllara fazla bir şey değişmediğini de görmek ilginç olduğu kadar acı verici. Bir dönem Muammer Bey'e de tehditler gelmiş. "Kızın çarşaf giymiyor. Onu öldüreceğiz," diye. Bunun üzerine Muammer Bey kızlarını toplayıp demiş ki, "Sizinle evlenebilecek, sizi anlayabilecek erkekler ancak bu memlekette bir asır sonra ortaya çıkacak".

Şimdi düşünün ki böyle bir kadın yurt gezilerine çıktığı zaman başını örtüyor. Hem halka, hem de kocasının mevkisine olan saygıdan; kocası Reisicumhur olduğu için halkın karşısında küçük düşmesin diye.

Bu arkamdaki resimde de söylediği gibi, "Vazifeye merbutiyet, (içten gelen bağlılık demek), insana bazen acı dakikalar yaşatsa dahi hayatın en büyük zevkidir". Latife teyzemin, kız kardeşi yani anneannem Vecihe Hanım'a yazdığı bir yazı bu. Boşanmasına sebep olan içki meselesinde de kocasını engellemek için aynı düşünceyi tatbik etti. Hayatının her aşamasında mükemmeliyetçi olduğu için o eleştirdikleri mükemmeliyetçiliği bu şekilde davranmasına sebep olmuştur. Size acı verse de yapmanız gerekenleri yapmanız lazım.

Tabii şunu da söylemek lazım, Osmanlı'nm son dönemi aslında biraz daha farklı bir dönemdir, çünkü kadınlar çalışmak zorunda kalıyor; özellikle I. Dünya Savaşı sırasında. Arka arkaya İtalyan Savaşı, Balkan Savaşı, ondan sonra I. Dünya Savaşı geliyor ve kadınlar çalışmak zorunda kalıyorlar. Enver Paşa'nın kadınların yüzünün açılacağına dair bir kararnamesi var. Bu çalışma sırasında bir değişme, bir gelişme başlamış; yani Osmanlı toplumu –daha önce de dediğim gibi– sosyalist parti, komünist parti kurulmasına dahi izin verecek kadar toleranslı ve hakikaten gelişmiş bir

toplum. Hiçbir şey yoktan var edilemez; biz bu memlekete gökten zembille inmedik. O altyapı vardı, Tanzimat'tan beri vardı. Dolayısıyla bu reformlar bir şekilde Mustafa Kemal ile beraber, onun direktifleri ve yönlendirmesi ile çok güzel bir şekilde devam etti.

Farklı bir konu olacak belki, ama Latin alfabesine geçişle ilgili ilk tartışmalar Ziya Gökalp'ın önderliğinde Enver Paşa tarafından başlatılmıştı. Türkiye'yi Arap zihniyetinden çıkartmak gerektiği yönündeki mantık, muhalif bazı kesimlerin iddia ettiği gibi Lozan'da Batılı'lara verilen bir taviz değil, çok önceden özellikle Türkçüler tarafından hedeflenmiş bir meseleydi. Mustafa Kemal Paşa'nm Ziya Gökalp'a yönelik saygısı ve sevgisi, vefatında Latife teyzemle beraber eşine gönderdikleri taziye telgrafından da açıkça bellidir. Yani yeni Cumhuriyet'in attığı her adımın imparatorluk döneminde bir temeli vardır. Tabii bu arada Ziya Gökalp'in etnik olarak Kürt kökenli olmasına rağmen en büyük Türkçülerden olduğunu da hatırlatmakta birlik ve beraberlik açısından fayda görüyorum. Bu durumun özelliğini ve güzelliğini de iyice anlamaya çalışmak gerekir. Her Türk aslında Kürtçü, her Kürt de gerektiğinde Türkçü olabilmeyi içselleştirebilmelidir.

Elbette kıyafetle ilgili olarak şu anıları da aktarmakta yarar var. Örneğin Lozan Konferansı sırasında Mevhibe Hanım, muhafazakâr bir anlayışa sahip olduğu için kendisinin asla giymeyeceği tarzda kıyafetlerle dolu paketleri otel odasında görünce, büyük bir şaşkınlığa uğramış ve kocası İsmet Paşa'dan bu kıyafetlerin neden alındığını açıklamasını istemiştir. Zira Mevhibe Hanım daha önceleri çarşaf giyen bir hanım iken, görev bilinci ile hareket ederek kocası Lozan Barış Konferansı'na baş delege olarak gittiğinde, ona bu yolculukta eşlik etmek için çarşafını çıkarıp şapka giymiş ve İsviçre'ye gitmiştir. Mevhibe Hanım otel odasında gördüğü bu kıyafetlerle İsmet Paşa'nın kendisini daha da frapan olmaya zorlayacağını düşününce, İsmet Paşa, "Yok yok gözümün

mıru, onlar çok değerli bir hanımefendinin siparişleridir, Latife Hanım'a aittirler," diyerek onu rahat ettirmiştir. Bu, Latife teyzemin giyim anlayışını yansıtıyor.

Bununla ilgili şu hikâyeyi anlatmak da yararlı olabilir: Latife teyzem, 'İnci' dergisinde Müfide Ferid Hanım'ın (Ferid Tek'in eşi) gece elbiseli dekolteli fotoğraflarını görünce, kendi fotoğrafları hep dergilerde çarşaflı ya da çatmalı başı kapalı çıktığı için, "Ah keşke benim resimlerim de böyle tuvaletli çıksaydı," diye hayıflanıyor. Bunun üzerine Mustafa Kemal, "Üzülmeyiniz hanımefendi, siz belki güzel çıkmadınız ama siz medeniyet yolunda en temel taşımızsınız. Hem ben kıskanç bir erkeğim, bilirsiniz, öyle güzel çıkmanızı istemem, kıskanırım. Siz benim için zaten yeterince güzelsiniz," diyerek gönlünü almış, Latife teyzem de bu iltifattan çok memnun kalmış. Daha sonra İsmail Habib Sevük, bu olayı anlatırken fotoğrafları kastederek, "Olsun, onlar güzel çıkmadılar ama kadınlık inkılâbımızda (devriminde) en güzel merhale oldular," diye yazmış. Yabancı gazeteciler, onun kendisi açısından kapalı ve sıkıcı olarak kabul ettiği kıyafetlerini bile –pelerini, binici pantolonu ve çizmeleri– bir devrim olarak nitelemişlerdir.

Bu düşünce alışverişi 29 Ekim öncesi Çankaya Köşkü'nde devam ediyor. Cumhuriyet ilan ediliyor. Latife Hanım Cumhuriyetin ilanında etkin rol oynuyor. Hem Cumhuriyet nutkunun hazırlanmasında hem de o nutkun ilanı sırasında Meclise gelerek gösterdiği irade... O süreci de biraz anlatalım. Bu süreçle beraber şunu tahlil etmenizi istiyorum. Bir entelektüel olarak Latife Hanım'ın Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce dünyasına katkılarına dair neler söylersiniz?

Şunu söyleyebilirim, Mustafa Kemal çok okuyan biriydi, doğru. Tabii Cumhurbaşkanlığı'nın ilerleyen yıllarında daha çok okudu ama savaştan çıktıkları için o dönemde yurtdışındaki son fikir akımlarına, yeni düşüncelere, devlet sistemi üzerindeki kitaplara vs. ulaş-

ması daha zordu. Sakarya Savaşı'ndan Büyük Taarruz'a kadar geçen zamanda –hazırlık aşamasında hiç savaş olmadı– Ankara'da oturdular, zaman vardı. Latife Hanım'ın uluslararası hukuk okuduğu Paris'ten yeni gelmiş olması ve Dünya ve Avrupa'da dönemin geçerli fikirleri ile donanımlı olması ve karşılıklı tartışmaları Mustafa Kemal'i bir dereceye kadar etkiledi. Bu etkileşim Latife Hanım'ın onu yönlendirmesi biçiminde değildir. Mustafa Kemal'in kafasında bellidir zaten fikirler. Ama bazı noktalarda belki eksik bilgisini gidermesi ve kafasında oluşturduğu bir fikre bir dayanak noktası bulması açısından faydalı olmuş olabilir. Şunu kabul etmek lazım, –Kinross, Vamık Volkan gibi yazarların da söylediği gibi– karşısında her söylediğini kabul etmeyip tartışma yapabilen, fikirlerini korkmadan, mantıklı bir şekilde açıklayabilen ve karşıdan mantıklı bir çürütme gelmediği takdirde bunu savunmaya devam eden bir kadın var. Erkeklerin bile buna cesaret edemediği bir noktada bunu yapması Paşa'yı çok etkiledi. Fikir tartışması çok yaptıkları bir şeydi. Hatta o devirde Hugo'nun, Balzac'ın bazı eserlerini okuyarak tartışmışlar. Özellikle Napolyon üzerine çok tartışmışlar. Mustafa Kemal, Napolyon'u takdir etmesine rağmen sevmez, çok benzetilmesine rağmen sevmez ama aynı zamanda çok da benzer yönleri var. Napolyon'un dediği çok güzel bir söz vardır, "Bu kadar şey yaptım ama geriye kala kala bir medeni kanun kaldı. Bu kadar zaferlerimi bir Waterloo mahvetti ama geriye kala kala elimde şeref duyduğum bir Fransız medeni kanunu kalmıştır". Mustafa Kemal de biraz öyledir. Mustafa Kemal'in bir sürü çok iyi yaptığı işler vardır, belki bazı yanlışları da vardır ama sonuçta Türkiye Cumhuriyeti onun en büyük eseridir.

Tabii ki Cumhuriyetin özü Mustafa Kemal'indir. Latife Hanım sadece bazı boşlukların doldurulmasında ona katkıda bulunmuştur.

Çankaya'da günlük hayat

Fatih Bayhan: **29 Ekim Cumhuriyetin ilan günü...**

Mehmet Sadık Öke: Ondan önce bir şey söylememde fayda var. İki tarz yazar var. Bunlardan bir tarzın temsilcisi Hasan Rıza Soyak'tır. Mustafa Kemal'in Latife Hanım'ı dışladığı ve artık ondan sıkıldığı, Cumhuriyetin ilanından önce ona hiç haber vermediği konusunda anlatımı var. Cumhuriyetin ilanıyla ilgili kendisinin hazırlamış olduğu belgeleri, Latife Hanım içeri girerken Mustafa Kemal Soyak'a, "Sen dışarı çık," diyerek güya Latife Hanım'a göstermemiş. Bunlar doğru değil, çünkü bir Avusturya gazetesine, "Neredeyse sadece adı olmayan bir Cumhuriyet yaşıyoruz," diye Mustafa Kemal'in verdiği beyanatı vardır. Cumhuriyetin ilanından önce 'Neu Freie Presse'e verilmiş olan bu beyanat, Cumhuriyetin ilan edileceğine yönelik en büyük sinyallerden biridir. Bu beyanatı da Latife Hanım ile beraber hazırlamışlar. Teşkilat-ı Esasiye'deki değişiklikleri anlatmışlardı. "Yeni Teşkilat-ı Esasi'de anahtar kelime Cumhuriyet olacak," demişlerdi. Bu demeç Cumhuriyetin ilanından bir ay kadar önce 22 Eylül'de verilmişti. Elbette o gece Latife Hanım'ın yanında konukları vardı, bir gün önce hazırlanan notu da biliyordu. Tabii ki Paşa *Latife'ye kal,* ötekilere *git* diyemezdi. Ama anlatıcılar ve alıntı yapan yazarlar bu tarz anlatmayı tercih etmeyip sadece Latife'yi dışladı şeklinde anlatmayı nedense tercih ederler.

Yine aynı şekilde, birinci tarza örnek bir diğer yazar İsmail Hakkı Tekçe'dir. Mustafa Kemal cumhurbaşkanı seçildiği zaman Çankaya Köşkü'ne telefon açtığını, Latife Hanım'ın hiç ilgilenmediğini, "Ne olmuş Reisicumhur seçildiyse?!" dediğini, kendisinin, "Efendim, zevciniz en şerefli mevkiye seçilmiştir," diye cevap verip telefonu kapattığını anlatıyor anılarında. Oysa İsmet Paşa'nın torunu Gülsün Bilgehan 'Mevhibe' kitabında, sadece Latife Hanım'ın değil, bütün ailenin Cumhuriyetin ilanını ve Mustafa Kemal'in konuşmasını locadan izlediğini söylüyor. Bu da ikinci tarz yazarlara örnektir. Bu durumda öyle bir telefon konuşmasının yapılma ihtimali yok. Zaten anneannem de, "Paşa, diş ağrısı ve nezleden muzdaripti. Ona rağmen mükemmel bir konuşma yaptı," diye anlatırdı.

Latife teyzem en başından itibaren cumhuriyetle ilgili tartışmaların içinde yer almıştır. Çünkü Paşa, onun siyasi endişelerini gidermek için Yusuf Kemal Tengirşenk'e yolluyor. "Soruların var, Yusuf Kemal Bey'e sor," diyor. O da gidip soruyor, "Kemal Bey, sizce millet reisicumhurluğu hoş görür mü?" Yusuf Kemal Bey de demiş ki, "Efendim ne alakası var. Zaten şu anda da uygulanan odur. Adı konmamış bir cumhuriyettir. Dolayısıyla bu sadece resmileşecektir. Bir evhama kapılmayınız".

Burada çok önemli bir şey var. Hem kocası açısından endişeleniyor, hem milletin bunu kabul edip etmeyeceğini merak ediyor. Çünkü biliyorsunuz, Mustafa Kemal'in bazı silah arkadaşlarının Cumhuriyetin ilanında Mustafa Kemal ile fikir ayrılığına düştüğü bir dönemdir bu. Mesela Rauf Bey, Adnan Adıvar, Kazım Karabekir Paşa... Padişahlığın kaldırılması ile ilgili çok büyük bir sıkıntı var. Fakat burada Latife teyzem tek tek onların fikirlerini alıyor ve Paşa'ya aktarıyor. O gün alkışlar arasında ilan edildiği söylenen Cumhuriyetin kabulünün oylandığı meclise 286 mebustan

128'nin durumu protesto ederek katılmadığını da belirtirsek, Latife teyzemin endişelerinin ne kadar haklı olduğunu da anlarız.

Aslında Latife teyzemin cumhuriyetin ilanının hazırlık aşamasında, dönemin politik figürlerinin birçoğundan, huzuru mutat zevattan daha aktif rolü var. Fakat onlar her zaman olduğu gibi teyzemi kötülüyorlar. Bilmezse, ilgilenmese, o zaman niye daha önce Tengirşenk'e sorsun. Biliyorsunuz o, meclise dinleyici olarak giden ilk Türk kadını. Paşa ile beraber yazdıkları eğitim hakkındaki nutukla ilgili, "Ben bunu dinlemeliyim," deyince Paşa, "Haklısın," diyor ve meclise gidişini ayarlıyor. Meclise giden biri ilgilenmez olur mu?

Bir yazarımız da internette şöyle yazmış, diyor ki, "Meclise girildi. Büyük alkışlar koptu ama Mustafa Kemal kürsüye çıkınca çok büyük bir alkış aldı. Latife'nin içi içini yedi, kocası ondan daha fazla alkış aldı, nasıl olur bu diye. Hatta kız kardeşleri Latife Hanım'm çok bozulduğunu annelerine söyleyince, 'Efendim o mükemmeliyetçidir. Her şeyin en mükemmelini ister. Onun için alkışın en çoğunu da kendisi almak ister,' demiş". Yok böyle bir şey. Nasıl yazabiliyorlar anlamıyorum böyle şeyleri. Bir kere orada mıymış bunu yazan yazar. Nereden biliyor? İsmet Bozdağ olsa, Salih Bozok'tan almış diyeceğiz. Latife Hanım mükemmeliyetçiydi. Bir şey mükemmele ulaştığında artık mükemmel değildir, daha iyisini yapmanız gerekir. Bunun konuyla ne alakası var? Beraber hazırlanan nutuktan sonra oraya gittiler.

Türklerin modernleşmesi, Türk kadınının hak ettiği yeri bulması ve bir devlet başkanının eşi olarak meclise gitmesi açısından çok önemlidir. Zira bütün elçiler onu davet ediyor, Yakup Kadri Bey, "Bir ihtilal bayrağı gibi dalgalandınız," diyerek onu yeni Türkiye'nin simgesi olarak görüyor. Bu Mustafa Kemal'in de büyüklüğüdür çünkü meclise gitmesini o sağlıyor. Onu da şöyle yapıyor: Ilımlı

orta kanattan Şeyh Servet Efendi, Latife Hanım'ı meclise davet ediyor. Mustafa Kemal'in davetiyeyi onun üzerinden göndermesinin de bir siyasi stratejisi var. Beraber bu stratejileri çok güzel ayarladılar. Latife teyzem çoğu zaman muhaliflerle ilgili ortalığı yumuşatıcı bir görev yapmıştır. Mustafa Kemal'in stratejisi üçüncü şahıslardan yararlanmaktır, aynen Sheridan vakasında olduğu gibi.

Cumhuriyete gelirsek, Mustafa Kemal akşam yemeğinde, "Arkadaşlar, yarın 'Cumhuriyeti' ilan edeceğiz," diyor ve Lozan dönüşü yaveran binasında kalan İsmet Paşa'nın o gece Köşk'te kalıp sabaha kadar çalışacaklarını söylüyor. İsmet Paşa'nın kalacağı odayı Latife Hanım kendi elleriyle gündüzden hazırlamış bile. En önemlisi o sofrada benim anneannem de var, bunu özellikle söylemek istiyorum. Anneannemin kendi verdiği mülakatta da belirttiği gibi, evlilik süresi boyunca sürekli Ankara'da kalmıştır. Bu süre boyunca sadece yurt gezilerinde yanlarında olmamıştır. Bütün bu süre zarfında Ankara'da olan olaylara birebir şahit olmuştur.

Bir nokta daha var. Zannediyorum bunu da Türk kamuoyu merak ediyor. O da aile hayatları, karı-koca olarak hayatları. Elbette mahrem olan şeyler saklı kalacaktır ama aile hayatları, aile düzenlerine ilişkin acaba Latife Hanım'ın aktardığı çok çok özel şeyler oldu mu? Mesela Mustafa Kemal Paşa sabah kaçta kalkar, ilk yaptığı şey nedir, kaçta uyur, en çok hangi yemeği sever?

Mustafa Kemal Paşa anneannem Vecihe İlmen'in anlattığına göre erken kalkarmış. Genellikle kahvaltı etmezmiş ve bol şekerli kahve içermiş. Alkol aldığı zamanlar, çok alkollü ise arka arkaya üç tane sade kahve içermiş ve üç bardak da portakal suyu. Ondan sonra da hiçbir şey olmamış gibi işlerine devam edermiş. O an tamamen alkolün etkisinden sıyrılırmış. Sabahları çalışırken, saat 10:00-11:00 arasında Latife Hanım'm yapıp getirdiği bol şekerli

kahvesini içermiş. Salih Bozok'un anlattığı bir anıya göre, sabah kahvesini hep kendisi Paşa'ya getirirmiş, sonra Latife Hanım getirmeye başlamış. Bir gün bir sebeple Salih Bozok kahveyi getirmiş, bunun üzerine Paşa çok şaşırmış ve "Sen nerden çıktın? Latife nerde? Git söyle, Latife getirsin," diyor. Salih Bozok da, "Bunu getirmek benim ayrıcalığımdı ama şimdi Latife Hanım'a kaptırdım," diyerek bozulduğunu itiraf ediyor.

Çok şık giyinirmiş Mustafa Kemal. Keten gömlekleri, ipek gömlekleri bunların hepsi tiril tiril ütülüymüş. Ya pamuktan ya da ipekten çok güzel iç gömleği giyermiş. Bunun dışında mendili, kravatı, papyonu inanılmaz derecede şıkmış. Bunları anneannem ve Latife Hanım'ın ütülediği olurmuş. Gömleklerini yıkayan ve ütüleyen ayrı biri varmış. Fakat mendilini ve kravatlarını çok zaman Latife Hanım veyahut anneannem ütülermiş.

Çırpma hamurdan böreği, sulu omleti ve sebzeli İspanyol omleti çok severmiş. Spagettiyi çok severmiş; hem kıymalı bolonez, hem de domates napoliten soslu. Özellikle domates soslu makarnayı çok severmiş, onlara düşkünlüğü varmış. Zeytinyağlıları, özellikle bakla ve fasulyeyi az yağlı çok tatlı severmiş. Bunları da Latife Hanım mutfağa inip kendisi yaparmış. Hatta, "Böyle bakla olmaz," diyen aşçıyla bu yüzden tartışmak zorunda kalmış. Bu olayı bile, "Aşçıyla bile kavga ederdi," diye anlatırlar. Neden etmesin ki; babasının aşçısı, parasını kendisi veriyor. Üstelik hangi kadın yemeği beğenmezse aşçıya, temizliği beğenmezse hizmetçiye çıkışmaz ki.

Bir davet öncesi, mutfaktaki herkesin işinin olduğu bir gün Paşa'nın canı barbunya pilaki istemiş. Yoğunluğa rağmen o kadar ısrar edince Latife teyzem bir tencere dolusu barbunya fasulyesini önüne koymuş ve "Eğer yemek istiyorsan, o zaman ayıklarsın," demiş. Paşa da bir yandan gülüp, bir yandan söylenirmiş,

"Cepheden beri ayıklamadım. Orada nasıl ayıkladıysam, burada da ayıklarım," demiş.

Hafif sulu irmik helvası yapılırmış, irmik helvasından ziyade irmik tatlısı gibi düşünmek lazım. Hatta üzerine meyve şerbeti dökülürmüş, onu çok severmiş. Öğleden sonraları enteresandır, günde 2-3 defa duş alırmış. Herhangi bir yerde veya mecliste yemek yemiyorsa muhakkak Çankaya'ya eve gelirmiş. En enteresanı da öğle yemeğinden sonra 19 dakika uyurmuş, böyle bir âdeti varmış. Gitmeden önce duş alırmış; temiz gömlek, temiz takım giyerek evden çıkarmış. Akşamları akşam sofrası muhakkak olurmuş, yeniden duş alıp akşam için giyinirmiş. Bazı akşamlar Keçiören'e Ağaoğulları'na, Fethi Beylere gidilirmiş, Rıza Nur ve eşine de sık sık gidilirmiş.

Enteresandır, Fethi Bey İzmir'e gelip Latife Hanım'ı görüyor ama bu evliliğe ilk karşı çıkan kişidir. Olmaz demiştir. Tabii bu, Latife Hanım'ın karakterinden ziyade arkadaşı Mustafa Kemal'in karakterini çok iyi bilmesinden kaynaklanıyor. Amma velâkin Mustafa Kemal ve Latife Hanım çiftinin en iyi arkadaşları da Fethi Bey ve eşi Galibe Hanım oluyor. Onun dışında Kazım Özalp Paşa, Müveddet Hanım ile evleniyor, onlara çok sık gidilirmiş. Köşk'e gelenler belli zaten. Bu sofralar devamlı olarak Ankara'da, Çankaya'da kuruluyordu.

Bu sofralara birçok değişik insan gelirmiş. Anneannemin anlattığına göre; Mareşal Fevzi Çakmak, İsmet Paşa ile birlikte en çok saygıyı gören davetlilermiş. İsmet Paşa her zaman gelirmiş ama eşi Mevhibe Hanımefendi kutlamaların haricinde içkili gecelere katılmazmış. Gençler arasında Vasıf Çınar, Ruşen Eşref, Yakup Kadri, Ferit Tek en çok sevdikleriymiş. Yaveri Muzaffer Kılıç ve Şükrü Saraçoğlu'nu da özellikle severmiş. Necip Ali Küçüka'yı da çok beğenirmiş. Yazarlardan Çankaya sofrasına katılmasa da

Ahmet Emin Yalman'ı, Yunus Nadi'yi beğenirmiş. Trabzon milletvekili, Paşa'nın yakın arkadaşı Hamdi Ülkümen ve eşi, Sitare ve Ahmet Ağaoğlu ile çocukları bu sofraların müdavimiymiş. Ancak çok önemli bir bilgiyi açıklamak kabilinden, Fevzi Paşa geldiği zaman sofrada içki içilmezmiş ve o geldiği zaman sofraya huzuru mutat zevat davet edilmezmiş. Hamdi Ülkümen'in anlattığına göre, bir zaman sonra huzuru mutat zevat olduğu zaman Latife Hanım da sofraya inmemeye başlamış. Ancak bir anlaşma yapmışlar ve haftada iki gece karı-koca yalnız baş başa kalıp yemek yiyecekler ve Paşa içki içmeyecekmiş. Bu hikâyeler elbette kutsal zevatın içki ile ilgili durumunu açıkça gözler önüne seren örneklerdir. Tabii Nuri Conker, Paşa'nın çocukluk arkadaşı olarak tüm problemlere rağmen genellikle orada olurmuş. Paşa onunla şakalaşmayı çok severmiş.

Mustafa Kemal en çok Lord Byron ve Elizabeth Browning'in şiirlerini severmiş. "Tam olarak anlamıyorum ama ses uyumu hoşuma gidiyor," dermiş ve Latife Hanım'a tercüme ettirirmiş. Yani çok romantik biriymiş, zira Elizabeth Browning aşkı için kocasını ve İngiltere'yi terk edip aşığı ile Fransa'ya kaçan bir şair. Zaten müzikte de başta Çaykovski olmak üzere romantikleri severmiş. Latife teyzem ise müzikte Beethoven, edebiyatta Shakespeare'in aşk sonelerini ve Alman yazarları tercih edermiş. Fransız edebiyatında da Balzac ve Victor Hugo'yu severlermiş, birbirlerine karşılıklı pasajlar okurlarmış. En sevdikleri tartışma konuları Voltaire'in 'Fikirlerinize katılmıyorum ama onu ifade etmeniz için canımı bile veririm,' ile Jean Jacques Rousso'nun 'Bireyi kendisi mi, yoksa toplum mu suça iter?' konularıymış. Paşa'nın en sevdiği söz Napolyon'un 'Tarih, üzerinde anlaşılmış yalanlar bütünüdür,' sözüymüş. Paşa bunu bazen 'gerçek' için de söylermiş. Napolyon'un kendini imparator ilan etmesini affedilmez bulurmuş. Genellikle konudan ko-

nuya atlar, bazen daha önce savundukları bir fikrin tam tersini savunarak fikir jimnastiği yaparlarmış.

Paşa çok inatçıymış ama kimsenin kalbini kırmak istemezmiş. Kırgınlığı ve kızgınlığı beş dakikada geçermiş ve karşısındakinin gönlünü hemen alırmış, sanki kendisi hatalıymış gibi davranırmış. Latife teyzem, "Ayol, bari bir gün surat as, anlasınlar kızdığını. Senden yüz buluyorlar, tepene çıkıyorlar," dermiş. Bu konuyla ilgili daha sonra yaşanmış bir anekdotu paylaşayım. Bunu bize babamın teyzesi anlatırdı. Kendisi Atatürk'ün emriyle İzmir'den seçilen Türkiye'nin ilk kadın milletvekillerindendi, Benal Nevzad Arıman. Soyadı Kanunu esnasında Paşa, Tarım Bakanı'na bir sebepten dolayı kızmış. O sırada da bakan Paşa'dan kendisine soyadı vermesini istemiş. Paşa da "Senin soyadın 'Eşek' olsun," demiş. Bakan, "Aman Paşam nasıl olur," deyince, Paşa, "Ee, sen Tarım Bakanı değil misin? Toprağı eş, ek," demiş.

Paşa küfretmezmiş, en ağır lafı 'eşek oğlu eşek'miş. Bunu Rumeli şivesiyle "Eşek ulu eşek," diye söyler sonra da "o bile senden daha iyi, hiç olmazsa yük taşır," dermiş. Kızdığı zaman "Yaa, öyle mi, efendim" der, çok kızdığı zaman da "Katalavis" diye bağırırmış. Katalavis, Yunanca 'Anlamıyor musun?' demektir.

Harika fıkra anlatırmış. Gözlerine büyülenmeden bakmak imkânsızmış. Hanımlar oturmadan oturmaz, onlar kalkarsa hemen ayağa kalkarmış. Latife teyzemin dadısı Canan kalfa bile odaya girse oturuşunu düzeltirmiş. Hanımlardan izin almadan sigarasını yakmazmış, hanımların yanında yemek masasında sigara içmezmiş. Sağlığı sebebiyle Latife teyzem hanımlı davetler vermeye çalışırdı. Sigara tiryakisi olduğu için bu ona işkence gibi gelse de içmezmiş. Bir kapıdan geçerken kapıyı açar ve hanımlara öncelik tanırmış. Anneannem, "Paşa hanımların elini öpeceği zaman du-

dakları parmaklara bir iki santim kala dururdu, ancak diğerleri ıslak öpücükler kondururdu," diye anlatırdı.

Latife Hanım ile Mustafa Kemal'in en çok yapmayı sevdikleri şey konuşa konuşa Çankaya etrafında dolaşmakmış. Bu yürüyüşleri tek bir bastonla yaparlardı ve biri yorulduğunda bastonu diğerine verirdi. İkisi de çok iyi binici oldukları için atla çok gezintiye çıkarlarmış. Anneannem de bunlara katılırmış ancak İsmet Paşa, Paşa'ya nazaran daha iyi bir biniciymiş. At gezintileri 'sevkül ceyş' denilen önünüze ne çıkarsa çıksın hiç durmadan dere tepe düz gidilen bir gezintiymiş. Bir gün İsmet Paşa düşmüş, bir hafta boyunca Mustafa Kemal tatlı tatlı arkadaşına takılmış.

Bunun dışında oynadığı özel bir oyun var mı?

Çok iyi poker oynarmış. Herkesin elini tahmin edermiş, ne zaman blöf yaptığı anlaşılmazmış. Bir keresinde dedem Hayri Bey ile oynamışlar. Dedemin eline dört kız gelmiş fakat Paşa elini saklamış ve blöf yapıyor izlenimi vermiş. Dedemi meblağı arttırması için zorlayarak, "Daha başka ne koyarsın," demiş. Dedem de elinden emin olduğu için kumaş fabrikasını ortaya koymuş. Paşa 'kare as' çıkarınca dedem kaybetmiş ve babası Süreyya Paşa'ya dönerek, "Amma da çapkın oğlun varmış. Koca fabrikayı dört kız yüzünden kaybetti," demiş gülerek. Süreyya Paşa da, "Vatana millete hayırlı olsun," cevabını vermiş. Paşa kazanınca paraları almaz, kaybedince de borcunu ödermiş. Ayrıca briç, bezik gibi kozlu oyunlarda çok başarılıymış çünkü çok iyi kâğıt sayarmış. Kaybetmeyi sevmezmiş ama bazen mahsus kaybedermiş. Anneannem, "Latif ile ben ne zaman mahsus kaybettiğini anlardık, karşısındakiler anlamazdı. Genellikle bu kazanma kaybetme oyununu yabancı temsilcilerle oynarken yapardı. Ağızlarından Türkiye'nin yararına bir söz

alıncaya kadar oyunu sürdürürdü," diye anlatırdı. Mustafa Kemal poker oynarken İsmet Paşa ile Latife Hanım bezik oynarlarmış.

Yine anneannemin anlattığına göre, çok ilginç, insanı hipnotize eden metalik tınılı hafif ince bir sesi varmış. Osmanlıcayı ve Türkçeyi sanki şarkı söyler gibi çok güzel konuşurmuş. Özellikle Rumeli ağzıyla konuşunca dinleyenler çok keyif alırmış. Şarkılara çok güzel eşlik eder, neredeyse nota kaçırmazmış. Anneannem, "Paşa içki içerdi, içerdi amma etrafındakilerden sıkıldığı için içerdi," diye anlatırdı. Zira etrafındakilerin beş, altı cümle sonra bile ne söyleyeceğini tahmin ettiği için sıkılır ve içkiyle oyalarmış kendini. Yine anneannemin anlattığına göre; aşırı içmediği zaman onunla beraber aynı mecliste olmak büyük bir zevk ve mutluluk kaynağıydı: "Çok bilgili olduğu için okul gibiydi, bu sebeple Latife ile fikir tartışması yapmaktan çok zevk alırdı. Bazen biz de dinlediğimizde bu tartışmaları başka dünyalara giderdik. Bize hep, 'Fikirlerin çatışmasından barika-i hakikat (hakikat şimşeği çakar) doğar,' derdi. Onun için de herkese sorar, herkesi dinler sonra kararını verirdi," diye anlatırdı. Aslında sorduğu bir konuda önceden zaten kararını muhakkak vermiş oluyordu fakat gene de sorarmış. Anneannem onların başkalarından ne kadar farklı düşündüklerini anlatırken de, "Latife ile Paşa'nın oynamayı en çok sevdikleri oyun, bir konuda herkesin ne söyleyeceğini önceden tahmin edip kâğıtlara yazmaktı. Herkesin ne söyleyeceğini önceden tahmin etmeye çalışırlardı. Genellikle de hep başarılı olurlardı. Sonra da bu kâğıtları karşılaştırır, saçma fikirleri olanlara gülerlerdi. En teveccüh gösterdikleri, kendilerini pozitif manada şaşırtabilenlerdi," derdi.

Latife Hanım'ın, kardeşlerini devlet hizmetine alması

Fatih Bayhan: **Şunu da merak ediyorum; Muammer Bey büyük bir iş adamı ve girişimci. Evlilikten sonra Uşşakizade ailesinin devletle ilişkileri nasıldı? Örneğin, İş Bankası'nın kuruluşunda Muammer Bey'in de katkısı olduğu söyleniyor. Bu nasıl gerçekleşti?**

Mehmet Sadık Öke: Kurtuluş Savaşı sırasında, Hindistan'daki müslüman halkın mücadeleye destek vermek amacıyla gönderdiği yardım parası var. Bu paranın yarısı Milli Mücadele için harcanmıyor ve Mustafa Kemal'in Osmanlı Bankası'ndaki şahsi hesabında duruyor. Halide Edib ile araları bu paranın Milli Mücadele için kullanılmaması yüzünden bozuluyor. Ancak Mustafa Kemal haklı olarak Milli Mücadele'nin bir de ekonomik boyutunun olduğunu düşünüyor ve ilerisi için saklıyor. Harcanan miktar da milli mücadeleden sonra geri iade ediliyor. Mustafa Kemal'in böyle bir parası olduğunu öğrenen Muammer Bey, Türkiye'nin ancak ihracat yaparak ayakta kalabileceğini düşünerek devlete gelir gelmesi açısından bir İhracatçılar Birliği kurmak istiyor. Çeşitli yazarların ihracat şirketi dediği şey aslında bir birliktir. Muammer Bey bununla ihracatçıların devlet tarafından desteklenmesini arzu etmiştir. Bunun üzerine Paşa, "O zaman İktisat Vekili Celal Bey'e git," diyor. Celal Bayar'a gidince o da haklı olarak diyor ki, "Tamam, bu çok güzel bir fikir ama bu birliği destekleyebilmek için bizim önce milli bir bankamız olması lazım. Önce milli bankayı kuralım, ondan sonra böyle bir birlik oluşturalım".

Muammer Bey'in kendi serveti olduğu için hiçbir zaman bir banka kurma düşüncesi olmadı. Kendisi gençken Osmanlı Bankası'nda çalışmıştı ve orayı milli bir banka olarak görüyordu. Oysa Osmanlı Bankası aslında Osmanlı'nın merkez bankası olarak çalışmasına rağmen yabancı sermayeyle kurulmuştu. Fakat Celal Bayar ve Mustafa Kemal onu milli banka olarak görmüyordu. Celal Bayar da, Mustafa Kemal de bir milli bankanın çok önemli olduğunu düşünüyorlardı. Celal Bayar ne düşündüğünü söyleyince, Muammer Bey de bunun üzerine, "Doğrusu bu, o zaman bunu yapalım," diyor ve kendisi de para koyarak bir şekilde destek oluyor. Böylece İş Bankası kuruluyor. Büyük dedem Süreyya Paşa ve Muammer Bey de hissedar olarak bu bankaya katılıyorlar.

Bu sırada İzmir'de Muammer Bey belediye başkanı seçiliyor. Muammer Bey'in ikinci belediye başkanlığı bu döneme rastlar. İzmir'in işleri ile çok fazla ilgilenmek zorunda kalıyor. Kendisi çok fazla şirket işi ile uğraşmıyor. Çünkü İzmir öyle bir halde ki; yanmış, yıkılmış. İzmir'in onarılması gerekiyor. Onun için İzmir ile ilgileniyor.

Bu arada herkesin çok eleştirdiği bir şey var. Latife Hanım'ın kardeşlerini devlet hizmetine alması meselesi var. Güya Latife Hanım kardeşlerini gizlice devlet işine sokmuş. Hangi devlet hizmetine sokmuş? Dış İşleri'ne. Dış İşleri'nde kâtip olarak çalışıyorlar; üçüncü kâtip, beşinci kâtip olarak. O kadar enteresandır ki bu; yabancı dil bilen adam yok doğru düzgün. Bunlar yurtdışında okumuşlar. Nerede çalışacaklar, Türkiye yepyeni bir döneme giriyor. Tabii ki Dış İşlerinde çalışacaklar. İş hayatına bile girmiyorlar. Babalarının yanında bile çalışmıyorlar. Gidip de İktisat Bakanlığı'nda ya da öyle bir yerde, gelir getirecek bir yerde çalışmıyorlar. Dış İşleri Bakanlığı'na girip, Türkiye'yi temsilen çalışmaya başlıyorlar.

Bunun neden eleştiri konusu olduğunu anlamıyorum. Muammer Bey belediye başkanı olduğunda, normal olarak iki tane oğlunun işleri idare etmek için onun yanında kalması gerekirdi. Uşşakizade ailesine yan gelir getirecek, nemalanabilecekleri bir yer değil Dış İşleri Bakanlığı. Aslında zarar ediyorlar, işlerini devam ettiremiyorlar. New York borsasında, New Orleans borsasında söz sahibi olan bir adam ihracat yapamıyor ve çocukları İsmail Bey ve Ömer Bey devlet dairesine giriyor. Ömer Bey Osmanlı Bankası'na girdi, İsmail Bey ise Hariciye Vekâleti'ne. Mustafa Kemal Paşa devleti kurunca, devlet kademelerinde çalıştıracağı yetkin insan kıtlığı çekmiştir. Türkiye'nin en önemli diplomatlarından biri olan Cevat Açıkalın, İsmail Bey için, "Türk hariciyesinde, İsmail gibi Fransızca nota yazan yoktur," der. Cevat Açıkalın ki Hariciye Genel Sekreteri'dir ve Roma, Londra, Moskova sefirliği yapmıştır, Hatay'ı Türkiye'ye kazandırmada büyük hizmeti geçmiştir ve sonra da senatör olmuştur.

Öyle bir dönemde bu çocukların aslında devlette çalışması Uşşakizade ailesi açısından bir kayıptır, kazanç değildir. Ömer Bey Osmanlı Bankası'nda çalışıyor, sonra da çok erken vefat ediyor maalesef, bir maçtan sonra zatürreden. İsmail Bey de uzun süre kaldı hariciyede, emekli oluncaya kadar. İsmail Bey, anneannemin kocası Hayri Bey'in kız kardeşi Melahat Hanım ile evleniyor ve Paris'e üçüncü kâtip olarak gidiyor. Paris'teki yaşantıları ile ilgili çeşitli dedikodular yapılıyor. Bunların hepsi kötü niyetli dedikodulardır ve sadece Latife teyzeme saldırmak için yapılan şeylerdir..

Bu arada Halid Ziya Bey'in oğlu Vedat da Köşk'te üçüncü kâtip olarak işe başlıyor. Halid Ziya Bey'in oğlu olarak çok iyi bir eğitim görmüş biri, zorunlu olarak Köşk'te çalışıyor. Paşa'nın isteği üzerine müştemilata yerleşiyor. Zaten Mustafa Kemal'in de ona bü-

yük bir teveccühü vardır, çok büyük bir sevgisi vardır. Bu da gayet normal bir şey.

"Latife'nin ailesi her yeri ele geçiriyor!" diyorlar. Bu yine huzuru mutat zevattan kaynaklanan bir iddia çünkü onlar etkilerinin azalmasını istemiyorlar. Yani görüldüğü gibi ikisi de en alt düzeyde devlette işe başlıyor, tepeden inme bir durum yok ortada. Dönemi düşünmeden, Uşşakizade gençlerinin ticareti, zenginliği bırakıp aybaşını gözlemelerinin bir fedakârlık olduğu iyi algılanmadan, yapılacak eleştiriler gerçeklerden uzak olacaktır.

Muammer Bey'in, Latife Hanım ayrılmadan önce Mustafa Kemal'e kredi talebinde bulunduğuna yönelik bazı mektuplar yazdığı, bu mektupların Latife Hanım ayrıldıktan sonra ortaya çıktığı şeklinde bilgiler var.

Doğrusunu isterseniz ben buna çok hayret ediyorum. Muammer Bey'in, Latife Hanım ile ayrılmadan önce Paşa'ya gönderdiği herhangi bir mektubu yok. 1923'te evlendiler, 1925 ortasında ayrıldılar, o zamana kadar Muammer Bey'in herhangi bir mektubu yok. İş bankası kurulurken 50 bin liralık hisse satın alabilen biri neden kredi talebinde bulunsun ki? 1925'te Ağustos ayında ayrıldıkları zamandan 1937 yılına kadar da işle ilgili bir mektup yok. Sadece 1932'de, İstanbul'da, Tarabya'daki Tokatlıyan Oteli'nde en küçük oğlu Münci Bey vurulmuş olarak ölü bulunduğu zaman Paşa'ya yazdığı, olayın aydınlığa kavuşması için gönderdiği bir mektubu var. Diğer bütün açıklanan mektuplar Salih Bozok'a yazılan mektuplardır. Salih Bozok'a yazılmış üç tane mektup var, Paşa'nın kendisine değil. Bu üç mektubun birincisi 1937'nin sonunda, diğer ikisi de 1938'in başındadır. Paşa'ya mektubun olmaması da çok normal, çünkü bu dönem boyunca Paşa ile aile arasında bir ilişki yok. Muammer Bey onlar ayrıldıktan sonra hiçbir

şekilde iş yapmamış, yaptığı belki bir-iki şey var ama bunlar da Paşa'yı ilgilendiren işler değil, çünkü İstanbul'da yaşıyorlar artık. İstanbul ile ilgili birkaç iş var.

Mustafa Kemal'den yardım istemesi 1937'de Bozok'a yazdığı ilk mektupla başlıyor. O da şu; bankadan kredi çekmiş fakat banka faizleri fahiş oranda artınca ve geri ödeme vadeleri de uzatılmayınca ödeme güçlüğü içine düşüyor. Mektupta, İzmir'deki evi ve Haliç Tersanesi'ndeki hisselerini –ana hissedar o zamanlar Fransa; düşünün, orada bile Muammer Bey hisse sahibi– satarak borcunu ödeyeceğini ancak bu işlemlerin yapılmasının zaman alacağını söylüyor. Eğer mümkünse vadenin uzatılmasını ve faizin de biraz indirilmesini talep ediyor. Bunu Salih Bey'den istiyor. Diyor ki, "Ben size bir mektup yazmıştım. Belki emir öyle olduğu için cevap vermediniz ama ondan nemalanan o kadar kişi varken ben ondan umudumu kesmem. Fakat eğer bu bir emir ise, o zaman bu ülkede bize hayat hakkı tanınmadığını düşüneceğiz ve vatanı terk etmek zorunda kalacağız."

Bu konuları ele alan bir yazar, kitabının tanıtımı için yaptığı bir röportajda bu mektuplarla ilgili olarak, "Latife Hanım'ın ailesi Ata'yı ölüm döşeğinde tehdit etti," diyerek reklam yapmaya çalıştı. Başarılı ve gözüaçık bir medyamız olsaydı böyle bir tehdidin ne olduğunu sorar, cevabı alamazsa araştırıp bulmaya çalışırdı. Ancak gördük ki bu yazar, Latife Hanım'a uygulanan 'çamur at izi kalsın' tavrının günümüzdeki temsilcisidir. Yazarın kitabında belirttiği gibi İzmir'de geçen bir olayla ilgili olarak Mustafa Kemal açısından tehdit oluşturabilecek bir unsur varsa, bizim bilmediğimiz, bunu açıklasın biz de öğrenelim. Bazıları Atatürk'ü korumak uğruna Latife Hanım'ı ve ailesini kötüleyince, kaş yapayım derken göz çıkartmış oluyorlar.

Neticede Muammer Bey onun kayınpederiydi, o da onun damadı. Boşanırken Paşa, aileye saygıda kusur edilmeyeceğinin, hürmette eksiklik olmayacağının garantisini vermişti fakat ne yazık ki etrafındaki kişilerden dolayı böyle olmadı.

Salih Bey her türlü dokümanı not etmiş. Eğer gerçekten Uşşakizade Muammer Bey ticari ilişkilerinde nüfuz kullanacak olsaydı ve başka mektupları olsaydı, bu mektuplar ortaya çıkardı. Böyle başka bir mektup da yok ortada.

Üç tane mektup var.

Sadece üç tane mektup var. Onlarda da adamcağız diyor ki, "Ben bu borcu ödeyeceğim; Haliç Tersanesi'ndeki hisselerimi ve İzmir'deki evi satarak. Bana biraz zaman tanınsın veyahut faiz biraz indirilsin." Bir işadamı açısından bu da normal bir istek. Bunu ticaret için nüfuz kullanmak olarak yorumlamamak lazım. O dönemin şartlarına göre o mektuplar okunduğunda açık açık faizin fahiş olduğu görülür. Bunu benim söylememe gerek yok, mektuplar dikkatle incelendiğinde fahiş midir, değil midir anlaşılabilir. Basit olan bir şey.

Neticede onun haricinde başka bir şey de yok. Öyle ki, düşünün, İstanbul'a yerleştikten sonra bir emlak işinde ihale kazanmasına rağmen, İstanbul Valisi tarafından o ihale kendisine verilmiyor. Gümüşsuyu'na inerken, şimdiki Alman Başkonsolosluğu karşısındaki alan; AKM'den (opera binasından) Askeri Hastaneye kadar olan alan gâvur mezarlığı olarak bilinirdi. O mezarlık parsellenip, satılıyor. Orayı 55 bin liraya ihaleyle kazanmasına rağmen, ihaleyi ona vermiyorlar. Mezarlık taşınıyor ve bugün bilinen o apartmanlar sonradan yapılıyor, mezarlığın yerine. Boşanmadan sonra yüz çevrilen bir gelinin, evine gönderilen bir kadı-

nın babası, Reisicumhur Mustafa Kemal'in eski eşinin babası olarak Muammer Bey'e hiçbir ticari iş yaptırılmamıştır.

Bu çok önemli...

Bu önemli. Evlilikten hemen sonra belediye başkanı olduğu dönemde de herhangi bir iş yapmamıştır, etik olmadığı için. İş Bankası'nın kuruluşunun haricinde...

Daha sonra da, bildiğim kadarıyla İş Bankası'ndaki hissesini satıyor.

Evet. Muammer Bey İş Bankası'ndaki hissesini satıyor. Fakat Mustafa Kemal, Muammer Bey'in 50 bin liraya aldığı hissesine sadece 25 bin lira ödüyor. Yatırılan miktarı tam olarak ödememiştir. Aralarındaki anlaşma şu şekilde olmuş: Mustafa Kemal Paşa'nın o kadar parası olmadığı için ya devletin parasını kullanacak ya da devlete borçlanacaktı. İkisinin de yakışık almayacağını düşünen Muammer Bey, boşanmadan sonra aralarındaki ticari ilişkiyi de hemen bitirmek istediği için Mustafa Kemal ile anlaşarak hisseleri yarı fiyatına devretti.

1937'den sonra değil daha önce, boşanmadan hemen sonra satıyor. O dönemle ilgili bir konu daha var. Latife teyzeme 55 bin altın lira –bugünkü para ile hesaplamış gazeteler 1,5 trilyon ediyor galiba– boşanma parası verdiğini söylüyorlar. Böyle bir para yoktur. Tam tersine 55 bin lira değil, 25 bin lira ödemiştir ve hisseleri satın almıştır. Bu iddia büyük bir ihtimalle, Romen kriptolarına girmiş bir yazışmadan kaynaklanıyor. 50 bin lira diye geçen bu iddia, Çavuşesku'dan sonra açıklanan Romanya Dış İşleri Bakanlığı belgelerine dayandırılmış. Bu doğru değil, sadece İstanbul dedikodusunun diplomatik hali. Büyük ihtimalle bu 50 bin, 55 bin

liraya almak istediği ihale bedeli veya 25 bin lira olan geri ödemenin karıştırılması sonucu doğuyor.

Her ne kadar İstanbul dedikodusu olsa da bu iddianın aslı farklıdır. Lozan'da anlaşamadıkları Irak sınırıyla ilgili pazarlık sürerken, 1925 yılında Musul'u Türklere kaptırmak istemeyen İngilizlerin çıkmasına ön ayak olduğu Şeyh Sait İsyanı başlıyor. Bu dedikodu, isyan devam ederken, devletin böyle bir meblağı ödediği iddiasını yayarak devletin itibarını zedelemek amacıyla İngiliz ajanlar tarafından çıkarılmıştır. Latife teyzem ne böyle bir para ne de başka türlü bir para aldı. Boşanmayla ilgili üzerinde imza olmayan tartışmalı bir yazıda, Latife Hanım'ın Çankaya'da kasadan yirmi bin lira aldığına ve Mustafa Kemal'in ona ayda beş yüz lira para ödeyeceğine dair bazı bilgiler vardır ama doğru değildir. "Benim ihtiyacım yok," diyerek reddetmişti. Keşke alsaydı. O zaman aile sonradan çekmiş olduğu bir sürü sıkıntıyı çekmezdi. Çünkü ondan sonra sürekli arazi satarak yaşamak zorunda kaldılar. Bu dönemden kalma ailede ilk olarak Muammer Bey'in söylediği ve her zaman her devirde ailenin ağzına pelesenk olmuş bir söz vardır: "Mal, mülk sahibi olmak demek nakit sahibi olmak demek değildir. Biz mal sahibiyiz, para sahibi değiliz. Varsın iş yaptırmasınlar, Allah'a şükür bazıları gibi sonradan görme değiliz."

"Meclise kadın milletvekili bulabilirim, ama kendime ikinci bir Latife bulamam."

Fatih Bayhan: **Yine bir başka nokta da şu; Paşa ile Latife Hanım'ın yaptığı yurt gezilerinde, Paşa özellikle bir şeye dikkat ediyor. O da nereden bakarsanız bakın her ilde bir Türk Ocağı açılışı var. Bir sosyal-kültürel çalışma hedefleniyor. Gençlere birtakım bilgiler aktarılması yani toplumun eğitim sürecinin hızlandırılması noktasında bir adım atılıyor. Bir sivil toplum adımı. Ve bu adımda Latife Hanım'ı da hep Paşa'nın yanında görüyoruz. Hatta birçok Türk Ocağı açılışında da Paşa bizzat onu konuşturuyor ya da kendisi konuşurken yanında özel notlar aldırıyor. Paşa'nın kafasındaki kadın modeli bağlamında Latife Hanım'ı Türk Ocaklarında konuşturması ile ilgili ne düşünüyorsunuz?**

Mehmet Sadık Öke: Gene enteresan bir şeydir. Çünkü Hüsrev Gerede'ye göre Latife Hanım büyüklük kompleksine girip, Paşa'yı geçmek için nutuk çalışmaları yapmıştır. Hâlbuki, biraz önce de söylediğiniz gibi, Paşa'nın istediği bir şeydir bu. Afet İnan'a da aynı şekilde konuşma, hitabet dersleri aldırmıştır. Üstelik onu İsviçre'nin Lozan kentine, anneannemin de gittiği okul olan Pansiyona Hubie'ye göndermiştir. Paşa bunu çok önemsiyor. Zaten Latife teyzem de Kars Türk Ocağı'nın bir üyesi olmuştu. Tabii burada Kars'ın seçilmesinin önemli bir sebebi var. Rusya ile olan ilişkilerden dolayı kendi karısını Kars'taki ocağa üye yapıyor. Zaten Latife teyzem Kars'tan veya Van'dan milletvekili adayı olmak istemişti. Bunlar çok önemli şeyler. Ama Türk kadını açısından, Türk kadı-

nının erkeklerin önünde konuşması, gezilerde konuşması, notlar tutması çok önemlidir. Hiç anlayamıyorum Hüsrev Gerede'nin niçin bunu dediğini. Çünkü Mustafa Kemal'in isteği Latife teyzemin halk önünde bu gibi toplantılarda konuşmasıdır. Hatta ve hatta İstanbul'da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kongresinde bile bir konuşma yapmıştır. Gerçek budur; Mustafa Kemal de bunu çok istemiştir. Bu, aslında kadının siyasi hayata girişinin yolunu açan bir şeydir. Ancak Mustafa Kemal bunu Latife Hanım için istemez.

Seçimlerde Latife Hanım'ın adaylığı söz konusudur, İzmir'de.

Aslında Latife Hamm'ın adaylığını bazı kadınlar, kadın kuruluşları vs. de istemişlerdir. Latife Hanım da bunu çok istemiş. Zaten İzmir'de dört gece boyunca konuştukları konulardan bir tanesi budur. Fakat kanunen adaylığı mümkün değildir zira kadınların seçme ve seçilme hakkı yoktur. Zaten sonradan Mustafa Kemal, Latife teyzeme şöyle der, "Meclise kadın milletvekili bulabilirim ama kendime ikinci bir Latife bulamam. Onun için sen girme."

Latife teyzem seçimlerde aday olmadığı halde birkaç yerden, özellikle de Konya'dan, kendisine oy çıkıyor. Latife teyzem de, "Bu tarihi bir andır," diyen Mustafa Kemal'in isteğiyle Konya seçmenine cevaben teşekkür mesajı yazmış. Mustafa Kemal'in, "Aday olmadan bu kadar oy aldın, bir de aday olsaydın listeleri silip süpürürdün," demesi üzerine, Latife teyzem siyasete girmek için onu tekrar ikna etmek istemiş ama başarılı olamamıştır. Elbette Paşa'nın bu konudaki olumsuz düşüncesi, kadının iş yaşamına ancak aile yaşamını engellemediği müddetçe katılabileceği yönündeki düşünceleri ile paralellik taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında, arkadaşlarının da belirttiği gibi her şeye rağmen hâlâ Osmanlı'dır, hâlâ pederşahi ve harem geleneğinden gelmedir.

Latife teyzem için devlet işlerine karıştı, Hürrem Sultan, Kösem Sultan olmak istedi gibi şeyler yazıldı. Hâlbuki onun Kösem Sultan olmak gibi bir derdi yok. Meclise girip bilfiil fikrini söylemek istiyor. Arkadan, perde arkasından idare etmek değil ki mesele ya da kocasının işlerini elinde tutmak değil ki. Bilfiil meclise girmek istiyor. Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türk Hava Kurumu'nda yaptığı çalışmalar elbette ki çok önemli ama kendisine göre yetersiz işler. Türk Hava Kurumu'ndan, verdiği destek sebebiyle şeref madalyası ile onurlandırılmasına rağmen, o daha fazlasını yapmak için Meclis'e girmek istiyor. Aldığı eğitim sebebiyle de bunun yapılması gereken bir görev olduğuna inanıyor. Aslında her şeye rağmen Paşa, karısının siyasete karışmasından önceleri kendi adına memnun olmuş ve bunu teşvik etmiştir. İki buçuk senelik evlilik hayatları bunun birçok örneğiyle doludur.

Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'i bir dönem daha yanında tutmak için Latife teyzemle onun ziyaretine gitmiştir. Mesela bunu atlarlar. Kaynaklarda da var. Karabekir kendisi anlatıyor, Latife Hanım ile geldiler diye. Neden peki Latife Hanım ile gitme gereği görüyor. Çünkü Latife Hanım sorun çözücü. Muhalif kanatları ikna edici bir özelliği var, bir arabulucu. Onun varlığı sonuç alıcı bir unsur.

Aynı şekilde, mesela cumhuriyetin ilanında, padişahlığın kaldırılmasında ve halifelik meselesi sırasında da ortalık karışırken çok muhalif bir ismi davet ederek arayı bulmaya çalışıyor. Latife Hanım yemek daveti veriyor ama bir şekilde yemek daveti karşı tarafa ulaştırılmıyor. Paşa'nın bu çok yakın silah arkadaşları onunla yollarını ayırıyorlar. Böyle durumlar da var.

İsmet Paşa Lozan'dayken büyük kıyamet kopuyor. Muhalif kanat Lozan'da yapılacak anlaşmayı beğenmiyor, Başvekil Rauf Bey beğenmiyor. Çankaya'dan kendisinin bilgisi dışında Lozan'a

bazı talimatların gittiğini söylüyor ve bunu yetki gaspı olarak değerlendiriyor. Bu anlaşma vatana ihanettir, Sevr'den kötüdür, deniliyor. Mustafa Kemal ise, "Herhangi bir telgraf göndermedim, Rauf Bey'i ezmedim," diyor. Oysa Lozan dönüşü Köşk'te kutlama yemeğinde Fethi Bey ile İsmet Paşa yumruk yumruğa kavga edecek duruma geliyor. Salih Bey ve diğerleri taraf tutmamak için konuyu geçiştirmek istiyorlar ama İsmet Paşa, Fethi Bey'e hitaben, "Ankara'dan sorularına cevap alamadığını, bilerek yanıtsız bırakıldığını ve 'Büyük Şefimden gelen talimatlar olmasa' İsviçre'den cesedinin geleceğini ve Rauf Bey'in de tabuta çivi çakacağını söylüyor. İsmet Paşa ile karşılaşmamak için Rauf Bey o kutlama davetine gelmiyor bile. Sonra istifasını veriyor ve Fethi Bey seçimlere kadar yeni başvekil oluyor.

Buradan da anlıyoruz ki Ankara'dan Lozan'a giden bir telgraf var. Ancak bu resmi kanallardan gitmemiş. Lozan'a, İsmet Paşa'ya giden Latife Hanım imzalı bir telgraftır. Telgraf biraz uzun fakat özetlemeye çalışayım: "Memleketi saadete ulaştırmak için sarf ettiğiniz mücadelenin kıymeti çok büyüktür. Sizi sıkan bazı ufak tefek muamelelere önem vermeyeceğinizi biliyoruz. Biz tahmin edeceğiniz gibi birçok boğucu işin içindeyiz. Fakat Allah neticeyi müspet veriyor. Ancak en büyük zafer ve mutluluğumuz sizin memlekete sağlayacağınız parlak başarı olacaktır. Büyük bir güvenle bunu bekliyoruz. İki günden beridir misafirimiz olan Fevzi Paşa ile birlikte iyiliklerinizi düşünüyoruz. Bu sıkıntılı ayrılık günlerinin uzamayacağını düşünüyoruz ve en kısa zamanda dönüşünüzü bekliyoruz."

Bu telgrafın altında Latife Hanım'ın imzası var. En önemlisi resmi kanalla gitmiyor. Masum bir özlem telgrafı gibi görünüyor fakat Çankaya'nın işe karıştığı çok açık. Çünkü şifreli bir telgraftır; ne pahasına olursa olsun anlaşmayı yapın ve gelin demek isti-

yorlar. Anlaşmanın olmaması Türkiye'ye daha çok zarar verir diyorlar. Burada muhalefetle uğraştıklarını ama durumu idare ettiklerini ve Fevzi Paşa'nın da onları desteklediğini söylüyorlar. Dikkat ederseniz telgrafın dili çoğuldur fakat tek imzalıdır. Buradan da Latife Hanım'ın devlet işlerine kocasının arzusu dışında değil, tam tersine onun bilgisi dâhilinde karıştığı anlaşılıyor. Hatta Paşa'nın kendisi bunu yaptırıyor.

Mustafa Kemal cesurdur ama hayalci değildir, cesaret ve cüret ayrı şeylerdir. Kazandıkları her şeyin hayalci ve aşırı istekler ve gereksiz direnmeler yüzünden kolayca kaybedilebileceğinin ve bu defa tükenmiş, yorulmuş Türkiye'nin asla kazanamayacağı yeni bir savaşa girmek zorunda kalabileceğinin bilincindedir. Bu sebeple Lozan'da alabileceğinin en iyisini alıp, aynen iyi bir poker oyuncusu gibi, masadan kazançla kalkmayı ilke edinmiştir. Lozan belki en iyi antlaşma değildir ama bir hezimet de değildir. Şartlar dâhilinde Türkiye'nin güvenliğini sağlayan bir tapu senedidir. Böyle bir antlaşma, iç kamuoyuna parlak bir zafer olarak kolayca satılabilecek çok değerli bir reklam malzemesidir.

Eğer Latife Hanım meclise girmiş olabilseydi, –1924 yılı olarak düşünsek biz bunu, biliyorsunuz 1934'te girebildiler– 10 sene daha önce kadınlar meclise girmiş olacaktı ve 10 sene önce erkekler ve kadınlar beraber çalışabilmiş olacaktı. Bu da bir örnek teşkil edecekti. 10 sene geç girdiler ve bugün Türk kadınının meclisteki hali de belli. En azından seçilme hakkı verilmiş olsaydı bile bu büyük bir ilerleme olacaktı.

Mustafa Kemal'in de bir erkek olarak, bir koca olarak bazı şeylerini anlamak lazım. O da haklı, zira onun kocası. Karısı Latife Hanım hiçbir iş yapmayan bir kişi değil, hem bir evi hem de resmi konutu idare ediyor. Bu sebeple Paşa yanından ayrılmasını istemiyor. Ancak diğer taraftan, Sorbonne'da hukuk eğitimi al-

mış bir kişinin, –Uluslararası Hukuk eğitimini tamamlayamamış olsa bile– bu şekilde kenarda durmasını istemek de, beklemek de aslında ona karşı yapılmış bir yanlış. Bu açıdan da Latife teyzem haklı. Zira bu durum bir değerin atıl bırakılması anlamına geliyor. Aslında Latife Hanım, Batı dünyasına karşı Çankaya'nın entelektüel yüzü, değeri. Onu günlük işlerde yitirmek bir bakıma Türk kadını için de bir haksızlık olmuyor mu?

"Kurtuluş Savaşı'nda cephane taşıyan, mermi taşıyan analarımızın, bacılarımızın başına vuruyorsunuz."

Fatih Bayhan: **Evet, tabii bu kadar iyi bir eğitim almış, Türkiye'nin yeni yapılanmasında görev almak istiyor.**

Mehmet Sadık Öke: Mustafa Kemal henüz erken olduğunu düşünmüş. Şunu da söyleyeceğim, Latife teyzemin önayak olmasıyla Manisa Saruhan mebusu Vasıf Çınar ve arkadaşları, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi için meclise bir tasarı sunuyorlar. Ancak mebuslar elleriyle sıra kapaklarına ve ayakları ile yerlere vurarak tasarıyı protesto ediyorlar. O zaman Tunalı Hilmi Bey şunu söylüyor, "Kurtuluş Savaşı'nda cephane taşıyan, mermi taşıyan analarımızın, bacılarımızın başına vuruyorsunuz". "Savaşta cephane taşıyacak, askere yiyecek taşıyacak ama siz oy hakkı vermeyeceksiniz." Olabilecek bir şey mi bu? Meclisin yapısını göz önüne alın. Yani Mustafa Kemal'in ne kadar uğraştığını, ne kadar zor şartlar altında bazı şeylerin savaşını verdiğini de anlamak lazım. Muhalefet tarafından nasıl kılık kıyafete karışılıyorsa, yanlış bulunuyorsa, aynı şekilde kadına seçme ve seçilme hakkının verilmesine de karşı çıkılıyor.

Büyük ihtimalle Mustafa Kemal o sırada bunun yapılmasının Meclisi çok karıştıracağını, ülkeyi çok gereceğini düşünüyordu. Fakat ağırlığını koysaydı bu tasarıyı geçirebilirdi. Tabii burada gene ilginç bir durumla karşılaşıyoruz: İpek Çalışlar ile yaptığım bir konuşmada, bana araştırmaları sırasında ilginç bir cümleyle karşılaştığını söylemişti. Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınlar 1919

sonunda oy hakkını kazanınca, Vahdettin, bu konudaki kutlamasında aynen şöyle demiş: "Kızlarımızın da Amerika'daki kız kardeşleri gibi en kısa zamanda bu hakka kavuşacağına inanıyorum." 1919 yılında Vahdettin bu hakkın verilebileceğine ilişkin bir beyanat verirken, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde bunun için on beş yıl beklenmesi ve kadınlarımızın bu hakka 1934 yılında kavuşabilmeleri çok üzücü. İnsan, haliyle neden bu kadar beklendiğini düşünmeden edemiyor. Yine de bir sonraki seçim için bunun çalışmalarına başlanıyor. Çünkü biz biliyoruz ki, Kars Türk Ocağı'na üye yapılmasının en büyük sebebi, bir sonraki seçimde Kars'tan milletvekili adayı olarak gösterilmesinin alt yapısını hazırlamaktır. Eğer boşanma olmasaydı, ya Van ya da Kars'tan milletvekili adayı olacaktı. Kendisinin Doğu illerinden milletvekili olmak istemesinin önemli sebepleri var. Hem Rusya'nın yayılma emellerine karşı, hem de memleketin en ihmal edilmiş yörelerinden aday oluyor. İstanbul'dan, İzmir'den değil dikkatinizi çekerim, Bursa'dan değil. En ihmal edilmiş yörelerinden.

Bu Latife Hanım'ın isteği mi, yoksa Mustafa Kemal'in mi?

İkisinin ortak isteğidir ama özellikle Latife Hanım'ın isteğidir. Eğer boşanma olmasaydı aday olacaktı. 1925'te Şeyh Sait isyanı çıkıyor. O bölgeleri tutabilmek için, Latife Hanım'ın o bölgelerden milletvekili adayı olması çok makul bir fikir. Mustafa Kemal hiçbir şeyi boşuna yapmayan, bir planı, projesi, programı olan biri. Kolay değil bu kentlerden seçilmek. Ortak bir karar alıyorlar ve Kars'taki ocağa üye oluyor. Önce başkanlık teklif ediliyor. Başkanlığı kabul etmiyor ama fahri başkan oluyor ve başkan yardımcısı gibi çalışıyor.

Tabii Latife teyzemin şu düşüncesi de vardır, hiç olmazsa önce seçilme hakkının verilmesini istiyor. Tamam, kadınlara çok cahil

diyorsunuz, eğitmemişsiniz, seçme hakkı vermiyorsunuz. Eğitilmezse tabii cahil olur. Onun için eğitmek lazım. Eğitime yönelik okullar açılırken, bu zaman zarfında en azından seçilme hakkını verelim ki hiç olmazsa eğitim almış kadınlar meclise girebilsin. İstanbul'da, İzmir'de birçok iyi eğitim görmüş kadın var. Hiç olmazsa bunlar meclise girsin, diyor Latife teyzem ama gene onda da başarılı olamıyor.

Mayıs 1925'te Mustafa Kemal'in isteğiyle Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde konuşma yaparken temmuzda ayrılmasını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Zira belirgin kişiler siyasette etkisinin artmasını istemediler. Bu kişiler Paşa ile Latife Hanım ayrıldıktan sonra da tekrar bir araya gelmelerini değil, boşanmalarını teşvik ettiler. Bu tarz adamların günümüzde de uzantıları var, onlardan kurtulmak mümkün değil. Örneğin bir gazeteci köşesine, İpek Çalışlar'ın kitabından alınacak o kadar konu varken, bula bula Latife Hanım'ın Alman elçisini resmi törenle kabul etmek istemesini almış. Huzuru mutat zevatın anlattığı bu hikâyeye göre, Paşa bu olaya kızmış ve elçiyi kabul etmesine engel olmuş. Bu yazar da bunu alıp aklınca Latife teyzemi kötüleyecek. Oysa farkında değil ki, Latife teyzem iki hafta sonra Macar ve Fransız elçilerini aynı şekilde kabul ediyor, hatta Macar elçisinin kabulüne Paşa da sonradan katılıyor. Hani Paşa kızmıştı, engellemişti? Uygulama aynen devam ediyor. Oysa o gün diş ağrısı sebebiyle Latife teyzemin rahatsız olduğu ve elçiyi kabul edemeyeceği söylenmiş. Bu hikâyeyi aktaranlar bunun doğru olmadığını, Paşa'nın kızdığını anlatıyorlar. Oysa gene farkında değiller ki bu olay Fikriye Hanım'ın ölümünden hemen sonra olmuş ve yaşanan trajediden sonra Latife teyzem boşanmak isteyince böyle bir sorun çıkmış. Ama iki hafta sonra her şey normale dönüyor ve Latife teyzem resmi törenle elçileri kabul etmeye devam ediyor. Çünkü o, Türkiye'nin modern,

entellektüel yüzü olarak kabul ediliyor. Bu kişiler açısından, 'Boşanmayla siyasete girme riski de ortadan kaldırılmış oluyor ve on yıl beklenerek etkisinin iyice yok edilmesi amaçlanıyor,' demek bu noktada sanırım çok da yanlış olmaz.

Daha çok yakın zevatı mı kastediyorsunuz?

Evet, maalesef huzuru mutat zevat buna her zaman karşı çıkmıştır. Böyle olduğu zaman çok etkisi olacak, yani onların kurdukları düzen tamamen bozulacak. Latife teyzem de sonra bunu söylemiştir. Süreyya Paşa'nın diğer oğlu Atıf Bey'in kızı Şehvar teyzeme (Çağlayan) anlatırken, "Toydum, etrafta o kadar yiyici vardı ki, nasıl davranacağımı bilemedim. Ama bugün aynı şeyleri yaşayacağımı bilseydim gene de evlenirdim, ama başka türlü davranırdım," demiş.

"Ben senin için canımı feda ederim."

Fatih Bayhan: **O bölüme geleceğiz, ayrıntı bölümüne ama ondan önce iki hadise var. Bu iki hadise de çok tartışılan, üzerinde yorum yapılan hadiseler. Bunlardan bir tanesi İzmir suikastı...**

Mehmet Sadık Öke: İzmir suikastı daha sonra, ondan önce bir suikast daha var.

Topal Osman hadisesi...

Önce bir olay daha var. Ankara'da arka arkaya iki kalp krizi geçirdikten sonra İzmir'e mecburi istirahata gidiyor ve orada bir müddet kalıyorlar. İzmir'de kalmak için Forbes Köşkü hazırlanıyor. Muhtemelen Muammer Bey evde olmadığı için Forbes Köşkü'ne gidiliyor. Orada bir gece kalıyorlar ve sonra evi açtırarak Uşşakizade köşküne geçiyorlar. Bunun sebebi olarak da Forbes Köşkü'nün Mustafa Kemal'in kalması için yeterince iyi hazırlanmamış olması gösteriliyor. Bunun üzerine Paşa, Vali'ye çok kızıyor ve görevden alıyor.

Mustafa Kemal'in bu tür şeylere önem vermediğini biliyoruz. Peki, o zaman bu kadar sert tepkinin sebebi ne? Gösterilen tepkinin arkasında ne var. Ocak 1924 başında gerçekleşen bir suikast var. Bunu Türk basını bilmez. Yabancı basın bunu yazdı. Bir suikast girişimi oluyor İzmir'de. Suikast girişiminin faili Forbes Köşkü'nün bahçıvanı. Rauf Orbay'ın eniştesi tarafından işe alınmış biri ve suikast girişiminden dolayı tutuklanıyor. Sonradan

yapılan açıklamada suikastın yapılmadığı söyleniyor. Aslında suikast oluyor ve Latife teyzem elinden yaralanıyor. Grenat denilen ufak tabancalar vardır. Bununla yapılan bir suikast girişimi. Latife teyzem Mustafa Kemal'in önüne atlayarak elinden yaralanıyor. Bu olay yabancı basında çıkmıştır. Amma velâkin, karısının da yaralandığı bu olay Türk basınında hiçbir zaman yer almamıştır. Bu olaydan sonra, İzmir'den Ankara'ya dönüşün hemen öncesinde Ali Fuat Cebesoy'un aktardığına göre, 22–23 Şubat 1924'te başka bir suikast ihbarı alınıyor ve Paşa önlem olarak zaten elinden yaralanmış Latife Hanım'ı Ankara'ya ayrı göndermek istiyor. Buna karşı Latife Hanım, "Ben senin için canımı feda ederim," diyor ve Paşa bundan çok hoşlanarak Ankara'ya beraber dönüyorlar. Zaten Forbes Köşkü'nde gerçekleşen suikastte Latife Hanım kendini siper ederek elinden yaralanmış bile. Topal Osman olayı ise daha farklı.

Bu da çok tartışılan, yorum yapılan o konulardan bir tanesi.

Evet. Ben aslında bu konuya girmek istemiyorum çünkü bir dava konusu oldu, biliyorsunuz. İpek Çalışlar kitabında, anneannemin anlatımına dayanarak bunu yazdı. Bazı kişilerden ve yazarlardan hem anneanneme hakaret seviyesinde saldırılar geldi, hem de dava konusu oldu. Burada anlatılmak istenen bir kere Mustafa Kemal'in kaçması değil, çarşaf giymesi değil, Latife Hanım'ın cesaretiydi. Bununla ilgili ufak bir yazım *Tempo* dergisinde çıktı. Daha detaylı olanı da, İpek Çalışlar'ın DVD ile verilen konsept kitabının sonunda çıktı. Aynı zamanda mahkemeye de İpek Çalışlar tarafından bu bir delil olarak sunuldu ve beraatla sonuçlandı.

Bir kere bu bir aile anısıdır. Bu bizim haysiyetimizdir, şerefimizdir. Anneannemin yalan anlatması gerekir ki böyle bir şey yapması için bir sebep yok. Zaten yeteri kadar anı var duyacağımız, olmayan bir şeyi anlatması için hiçbir sebep yok. Anne-

annem 17 yaşında Çankaya'dayken bu olay meydana geliyor. Her şeyden önce bilfiil yaşadığı için bunu anlatmıştır. Ben bu olayı ilkokuldayken yazdım. Bana ilkokul 5. sınıfta Topal Osman olayı ödev olarak geldi. Anneanneme sordum ve yazdım. Hocam bana şunu söyledi, "Sen bunu al ve ansiklopedideki bilgilere göre yeniden yaz". İlk şok ile böyle karşılaşıyorsunuz. Anneannemler anlattığı için ben bunu anlatabilirim de. Bunu tabii tarihçilere bırakalım ama bu bizim bir aile anımız. Eğer mahkeme kararı İpek Çalışları mahkûm eden bir şekilde çıkmış olsaydı, o zaman biz de aile olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar giden bir hukuki süreci başlatacaktık. Çünkü bu bize yalancı demektir. Biz her şey olabiliriz ama yalancı değiliz. Her şeyden önce bunun bilinmesi gerekir. Evet, baldızının geveze olduğunu söyleyen, bu kadar yıldan sonra bunu söyleyen bazı gazete yazarları da var. Kendisi benim hocam da oldu İstanbul Üniversitesi'nde. Kendisine de telefon açtım, söyledim. Bu olay böyle olmuştur, siz bunu bu şekilde yazıyorsunuz ama öyle değil diye.

İşin doğrusu şudur; Topal Osman, Ali Şükrü'yü öldürdükten sonra; öldürüp öldürmediğini ben bilemem, bunu kimse bilemez... Zira Topal Osman mahkemeye çıkmadan Çankaya'daki çatışmada İsmail Hakkı Tekçe tarafından öldürülüyor.

Topal Osman Olayı

Fatih Bayhan: **Meclis bile öyle bir şey söylüyor.**

Mehmet Sadık Öke: Topal Osman o zaman gönüllü olarak Mustafa Kemal'in muhafızlığını yapıyor. Fakat bu arada mecliste de İsmail Hakkı Bey kumandanlığında bir muhafız taburu kuruluyor. Burada asıl önemli olan, aslında Topal Osman silahını bile belinden çıkarmayan, meclise bile silahla giren biri olmasıdır. Anneannem de bunu 'Topal Osman Çetesi,' diye anlatırdı. Nasıl Ankaralılar huzuru mutat zevata 'Çankaya Silahşorları' lakabını takmışsa, Topal Osman ve adamlarına da 'çete' demişlerdir. Biraz astığım astık, kestiğim kestik bir durum söz konusu. Oldukça zor bir durum. İsmail Hakkı Bey'in muhafız komutanı yapılmasının sebebi Muhafız Birliği'ni resmi bir hale getirmektir. Çünkü artık İstiklal Savaşı'nın Ankarası ve Türkiyesi değil, artık ağırlıklı olarak bir yöne gitmekte olan yeni bir Türkiye var ortada. Dolayısıyla muhafız taburunun da kontrol altına alınması gerekir.

Böyle bir durumda belki başka bir amaca yönelik kurmaca bir olay da olabilir bu. Ali Şükrü'yü kimin öldürdüğü belli değil. Ali Şükrü, Mustafa Kemal'e aşırı muhalif olduğu için öldürüldü. Ali Şükrü, Rauf Bey ile beraber Lozan'ın bir hezimet olduğunu söyleyenlerin başında geliyordu. Ali Şükrü'nün cesedi Topal Osman'ın evinin olduğu Papazın Bağı denilen yerin biraz uzağında, Mühye köyünde bulundu. Bu sebeple Topal Osman üzerinde duruluyor. Tabii bunu iyi araştırmak lazım, insan öldürdüğü kişinin cesedini

kendi evinin civarına atar mı? Başkası öldürüp oraya mı attı? Bu bir tertip miydi, değil miydi? Bunu biz bilmiyoruz. Zaten bilmemiz de mümkün değil. Hatta bazı kişiler o kadar ileri gittiler ki, Ali Şükrü'nün öldürülmesi emrini Mustafa Kemal'in verdiğini, olayı Topal Osman'ın üzerine yıktığını, daha sonra da Topal Osman'ı da ortadan kaldırttığını söylediler. Yine bu kişilere göre, Mustafa Kemal hem Lozan'ın baş muhalifi Ali Şükrü'den, hem de Muhafız Birliği'nin resmi hale gelmesi için Topal Osman'dan kurtularak bir taşla iki kuş vurmuş oldu. Ali Şükrü'nün öldürülmesinden sonra Rauf Bey diyor ki, "Ben bunun sonuna kadar gideceğim. Bu, meclisin onurudur. Kim ise bunun sorumlusu ortaya çıkacak!" Bu noktada Rauf Bey ve ekibinin Lozan'a ve İsmet Paşa'ya tamamen karşı olduğunu Fethi Bey'in iç işleri bakanı konumunda olduğunu, Rauf Bey'in Lozan yüzünden istifası sonrası başvekilliğe getirildiğini ve en önemlisi Rauf Bey ve ekibinin Sivas Kongresi'nde başkanlığı alabilmek için Mustafa Kemal ve ekibiyle kıyasıya çekiştiğini söylemek lazım. Aslında gerçek kurtuluş savaşı Samsun'a çıkış ile değil Erzurum ve Sivas kongreleri ile başlamıştır. Özellikle Sivas Kongresi'ni kazanacak grubun direnişi örgütleyip savaşı yöneteceği ve gücü elinde tutacağı belli olunca tüm ekipler, özellikle de bu iki ekip kıyasıya çekişmiştir. Mustafa Kemal kazanmış Rauf Bey kaybetmiştir. Rauf Bey'in Lozan'a muhalefeti ve Ali Şükrü'nün öldürülmesi konusundaki bu davranışı bu açıdan da ele alınmalı ve tartışılabilmelidir.

Bunu doğru olarak anlatabilmek için şöyle ifade etmek lazım: Ali Şükrü'nün öldürülmesinden sonra cinayetle suçlanan Topal Osman, Mustafa Kemal'in kendisine destek olacağı sözünü verdiğini söylüyor. Zaten bu sebeple muhalifler, Mustafa Kemal'in Ali Şükrü'yü öldürttüğünü düşünüyorlar. Mustafa Kemal ise kendisine destek vermediğini, mahkeme edilmesi gerektiğini, suçsuzsa

bunun anlaşılacağını söylüyor. Bunun üzerine kendisine ihanet edildiğini düşünen Topal Osman Çankaya'ya saldırıyor. En büyük korku, Çankaya Köşkü'nü koruyan mevcut askerlerin Topal Osman ile birleşmesi. O gece saldırı ihtimaline karşı Fethi Bey'in de Ankara'ya inmesini istiyorlar. Çünkü bağ evlerinin hemen yanındaki tepede Fethi Bey ile Galibe Hanım'ın evleri var. Fethi Bey haber yollayıp diyor ki, "Galibe Hanım hasta, biz Ankara'ya inmeyeceğiz." Tabii böyle açık bir tehlike varken Ankara'ya inmemesi çok manidar bence. Acaba Ankara'ya inerse 'kim vurduya' gideceklerinden mi korkuyorlar, yoksa daha başka bir sebep mi var? Topal Osman'ın kendilerine zarar vermeyeceğini mi düşünüyorlar?

Mustafa Kemal ve Latife Hanım'ın bir gece önce istasyondaki eve –bazılarına göre de Rauf Bey'e– indiği söylenir (araştırmacıların kendi aralarında da tam bir bilgi birliği yoktur bu konuda). Çatışma sırasında Latife Hanım ile inmiyor, bu doğru değil. Bir gece önce de inmiyor. Saldırı esnasında anneannemin çarşafını giyiyor, anneannem ile beraber oradan çıkıyor. Latife Hanım köşkte kalıyor. Bu Latife teyzemin fikridir. İnat ediyor, Latife teyzemin inadı da kolay kolay kırılmaz bir inattır. "Ben burada kalırım ama eğer siz burada kalıp ölürseniz hepimiz ölürüz. Kimse bizi kurtaramaz. Ancak siz yaşarsanız, biz ölsek bile hiç olmazsa değerler devam edecek. Siz yaşarsanız bizi kurtarırsınız," diyor.

Latife teyzem Köşk'te kalacak ama nasıl kalacak. Boyu kısa olduğundan dışarıdan bakanların anlamaması için portakal sandıklarını pencerenin önüne diziyorlar, divanı da pencere kenarına koyuyorlar. Latife teyzem üzerine bir tane kaput alıyor ve başına da kalpak giyerek pencerenin önünde bir ileri bir geri gidip geliyor. Yaverlerle beraber Köşk'te kalıyor.

Mustafa Kemal de anneannem ile beraber çıkıyor ve gidiyor, sanki hanımlar köşkten gitmiş gibi. Nedense bunu tamamen de-

ğiştiriyorlar; sanki Latife Hanım ve Mustafa Kemal önceden Rauf Bey'in evine inmiş gibi anlatıyorlar. Önceden bile inmiş olsa, ki öyle değil, yanındaki kadın anneannem. Paşa'nın yanında gelen kadının kim olduğunu bilmiyorlar. Paşa tehlike bölgesinden çıkıp Rauf Bey'e indiği zaman yanında bir kadının geldiğini görüyorlar. O kadın anneannem, Latife Hanım değil.

Topal Osman'ın adamları köşke saldırıyor, silah atıyorlar ve evin içine de giriyorlar. Topal Osman'ın adamlarının hayatta kalanlarının daha sonra anlattığına göre Latife Hanım'ı darp ediyorlar. Bunu biz de bilmiyorduk, bize de anlatılmamıştı. Dövüyorlar ama ellerinden kurtuluyor ve üst kata kaçıyor Latife Hanım.

Bu anlatımlarla ilgili *Yeni Aktüel* dergisinin Ağustos 2006 sayısında bir haber çıktı. Bu habere göre Topal Osman'ın en yakın adamı anılarını torununa anlatmış ve torunu da bunları kasete kaydetmiş. Adamın adı Haliloğlu Rasim, torununun adı da Rasim Aydın. Bu kişinin ifadesine göre, Topal Osman onlara Mustafa Kemal'e bir komplo düzenlendiğini, Latife Hanım'ın da bunun içinde olduğunu söylemiş. Kapıdaki İsmail Hakkı Bey'e bağlı askerlerin de komplocuların adamları olduğunu söyleyerek saldırı emri vermiş. Köşke girdiklerinde Mustafa Kemal yerine Latife Hanım'ı kalpaklı görünce komplonun gerçek olduğunu düşünerek onu darp ettiklerini anlatıyor. Bu olayla ilgili ilginç bir detayı da anlatmak istiyorum. Topal Osman'ın sağ kalan adamları, 1950'den sonra gazilik maaşı almak için mahkemeye başvurmuşlar ve olayın biraz önce anlatılan şekilde meydana geldiğini söylemişler. Mahkeme de olayın bu şekilde meydana geldiğine karar vererek adamlara maaş bağlamış. Bu, kanıt olmadığını söyleyen kişilere, devlet tarafından da doğrulanan, en güzel kanıttır. Tabii bu durum, Topal Osman ve adamlarının aldatıldıklarını, Mustafa Kemal'e aslında ihanet etmediklerini, bunu bilen Gazi'nin de çatışmadan sağ kurtulanların yargılanmadan dağıtılmalarını sağla-

dığını ortaya koyması açısından ilginçtir. 'Asi' iseler, suçlu olsalar maaş bağlanması imkânsız olurdu. Bir anlamda bu durum Topal Osman'ın adamlarına iade-i itibardır.

Köşk'teki çatışmaya dönersek. Mustafa Kemal Köşk'ten ayrılmadan saldırı gerçekleşse ve içerde ölse ne olacak? Aslında en doğrusu İsmail Hakkı Tekçe'nin, Köşk'e saldırıyı beklemeden Topal Osman ve adamlarına Papazın Bağı'nda saldırmasıdır. Ancak böyle bir şey olmuyor. İsmail Hakkı Tekçe'nin erken harekete geçme emri almamış olması, büyük ihtimalle Mustafa Kemal'in ölmesini isteyenlerin de bu işte bir dahlinin veya bazı kişilerin ihmalinin olduğunu gösterir.

Gerçekte Ali Şükrü nasıl öldürüldü, niye oraya atıldı? Topal Osman'ı kışkırtarak Mustafa Kemal'e saldırtmak için mi? Başkalarının bu işte dahli var mı? Mustafa Kemal'in öldürülmesi mi amaçlanmıştı, yani Mustafa Kemal'e gizli bir suikast girişimimidir bu? Bunların çok iyi incelenmesi gerekir. Oysa sadece çarşafla kaçtığının üstünde dururlar, başka bir şeyin üstünde durmazlar. Hatta bu işgüzarlar Paşa'nın Trablusgarp'a giderken tebdili kıyafete başvurduğunu unutmuş gözükürler.

Sanki onun kahraman kişiliğine bir saldırı, bir yıpratma çalışması gibi kamuoyuna algılatıldı...

Evet. Öyle algılattırılmak istendi. Görünen o ki komplocular bugün hâlâ işbaşında. Bazıları Paşa'nın üzerinden siyasi rant elde edip ortalığı karıştırmak için, "Atatürk şöyle yapmaz, böyle etmez," dediler ve dava açtılar. Erkekliğin onda dokuzu kaçmak, onda biri ortalıkta hiç gözükmemektir diye Mustafa Kemal kendisi söylermiş, şaka yollu. Bu söz Selanik yıllarının anısı olan Yunan asıllı bir darb-ı meseldir. Yani ölsün mü orada. Bu, Latife Hanım'ın Mustafa Kemal'i bir kere daha kurtarışıdır aslında. Yunanlılar Polatlı'ya ilerlerken, Sakarya Nehri'nin gerisine çekilme

emrini de veren Mustafa Kemal'di. Paşa ne zaman saldıracağını ne zaman geri çekilmesi gerektiğini herkesten iyi bilen pratik ve pragmatik biriydi. Bu bilmez-bilirler gibi hiç değildi!

Burada görülüyor ki ailenin niyeti Mustafa Kemal Paşa'nın kahramanlığına gölge düşürmek değil, Mustafa Kemal Paşa'nın korunması noktasında gösterdiği fedakârlık.

Evet, öyle. Düşününüz ki Mustafa Kemal Paşa ölecek olsa hiçbir şekilde hiçbirisi sağ kalmaz. Orada hepsini öldüreceklerdi.

Aslında yapılan bir taktik.

Tabii yapılan tamamen taktik. Zaten Latife teyzem bunu çok güzel şekilde anlatırdı. "Ben kemal-i cesaretle bekledim," derdi. Böylece hem Mustafa Kemal'i korkmadan cesaretle beklediğini söylüyor, hem de 'Kemal-i cesaret', olgunlaşmış cesaret demektir; ruhen ve kalben cesarete ulaşmak demektir- en yüksek mertebeye ulaşmış bir cesaretle bekledim diyor.

Bu bir Fedakârlık değil mi?...

Bir yerde onun fedakarlığı ama kocasının bir strateji ile onları kurtaracağına olan güven ve inanç da var.

Latife teyzemin aynı zamanda 'kemal' kelimesini kullanması Mustafa Kemal ile alakalıdır her zaman. Bir yazının altına eğer imzayı 'kemal-i hürmetle' diye atıyorsa, Kemal'in de hürmeti var demektir. Aynı şekilde, boşanmadan sonra üzüntüden verem oluyor. Herkes onun yurtdışına tedavi olmaya gitmesini öneriyor ama o Paşa'dan onay almadan çıkmak istemiyor. Onay aldıktan sonra da Vasıf Çınar'a mektup yazarak, "Yurtdışma gidip tedavi olmak için karşınıza kemal-i cesaretle çıkıyorum," diyor. Burada Mustafa Kemal'in kendisine hem onay hem de cesaret verdiğini söylüyor.

Âşık bir kadının deliliğe varan gücü

Fatih Bayhan: **Yavaş yavaş ayrılık noktasına da gelelim ama ondan önce bir de Fikriye Hanım meselesi var. Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım ile tanıştıktan hemen bir ay sonra Fikriye Hanım'ı Bursa üzerinden Münich'e, sanatoryuma göndermiştir. Fakat 29 Ocak'ta evlilik haberleri gazetelerde çıkınca Fikriye Hanım apar topar İstanbul'a döner. Ankara'ya gelmek ister ama Paşa, Ankara'ya gelmesine izin vermez. Yaklaşık 1,5 yıl İstanbul ve Gelibolu arasında geçer. Fakat bir gün hizmetçinin kimliği ile Gelibolu'dan kaçar.**

Mehmet Sadık Öke: Fikriye Hanım İstanbul'a geldiği zaman Ankara'ya, Paşa'ya haber veriliyor. Paşa onun izinsiz dönmesine çok sinirlenerek İstanbul'a, Adnan Adıvar'a bir telgraf çekiyor. Telgrafta, "Neden izinsiz gelmiş? Ben ona bol para vermiştim. Ankara'ya gelmesine kesinlikle izin veremem," diyor ve Gelibolu'da zorunlu ikamete mecbur bırakıyor. Bu 1,5 sene zarfında yanında kaldığı uzaktan akrabası olan ailenin genç kızıyla yakın arkadaş oluyor, onunla aynı odayı paylaşıyor. İşte o Handan Hanım'ın Emin Çölaşan'a anlattığına göre, "Fikriye, Mustafa Kemal'e çok âşıktı fakat Mustafa Kemal onu sevmezdi. Annesi Zübeyde Hanım da Fikriye'yi sevmezdi. Zavallı Fikriyecik bu durumdan dolayı çok ağlardı," diyor.

Evet, Paşa onu Gelibolu'da zorunlu olarak tutuyor ama kaldığı eve gelen bir hizmetçinin, Emine isimli bir hizmetçi, kimliğiyle kaçıyor. Çünkü o zaman yıllarca İstanbul işgal altındadır. İngiliz hâkimiyeti var-

dır ve nüfus bilgileri ile biletler verilmektedir. Bir sabah Latife Hanım ve Mustafa Kemal Paşa kahvaltı ederken Fikriye Hanım Köşke gelir.

Evet tabii bu aslında işin en hazin, en trajik tarafı. Burada Fikriye Hanım'ın yaptığını anlamak ve kabul etmek lazım. Çünkü seven bir kadın, resmen açık bir şekilde evli olmasa da Paşa'nın yanında o dönemde First Lady olarak algılanmış bir kadın.

Biliyorsunuz Munich'te karşılanırken yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin First Lady'si olarak karşılanmıştır.

Tabii, aslında Fikriye Hanım, Ekim 1922'de cumhuriyet ilan edilmeden Münih'e gitmiş ve resmen Mustafa Kemal Paşa'nın bir yakını olarak büyük bir itibarla karşılanmıştı. Böyle bir konuma sahip olmuş bir kadının bir anda ikinci plana itilmesi çok acı, hiçbir kadın bunu kabul etmez. Ne o ne de başka bir kadın kabul eder. O da 'Paşası'na âşık bir kadın tabii ki. Bunu hiçbir şekilde kabul edemez ve onun için geri dönüyor. Bu noktada Latife teyzemin söylediklerine bakacak olursak, Fikriye Hanım için çok üzülmüştür. Bunu Fikriye Hanım'ın vefatından sonraki Mustafa Kemal ile kavgalarında da dile getirmiştir. Ama şu tarafı da vardır: Dünyanın gözü önünde resmen evlenmiş eşi olarak Latife Hanım'ın, makul bir misafirlik süresinin haricinde Fikriye Hanım'ı Çankaya'da aynı çatı altında kabul etmesi mümkün değildir. Çünkü zaten harem hayatına son vermeye çalışan, kumalığa son vermeye çalışan bir kadın ve Mustafa Kemal'le bu konuda düşünceleri ortaktır. Ayrıca, Fikriye Hanım'ın Mustafa Kemal'in ilk eşi olduğuna dair, imam nikâhlı eşi olduğuna dair söylentilerin de olduğu düşünülürse, aynı çatı altında tutması tabii ki mümkün değildir.

Peki, bu haksızlık mıdır Fikriye Hanım'a? Evet, haksızlıktır. Tabii ki kadınlar beğendikleri, âşık oldukları erkekler için savaşacaklar, bu çok normal bir şey. Fakat bizim geçmişimizde, gelene-

ğimizde harem olduğu için ve kuma geleneği olduğu için, en modern geçinen yazarlarımız bile Latife Hanım'ın Fikriye Hanım'ı neden göndermek zorunda olduğunu anlamaktan acizler, anlamak istemiyorlar. Belki de anlıyorlar ama anlamazlıktan geliyorlar.

Fikriye Hanım'ı biraz daha mağdur ve haksızlığa uğramış sayıyorlar...

Hep Fikriye Hanım zavallı, Latife Hanım ise onu ölüme gönderen kadın olarak gösteriliyor. Mustafa Kemal ile Latife Hanım evlenmiş. Ne yapabilirdi Latife Hanım, *buyur gel* mi diyecekti. Şimdi hangi kadın isteyerek bir kumayı kabul eder. Evet, toplumun çeşitli kesimlerinde hâlâ var. Günümüzde, Doğu'da bu iş oluyor hâlâ, iki eşli olanlar var, yasak olmasına rağmen. Ama bugün modern yaşamda bunu kabul etmiyoruz. Tek kadınla evleniyoruz.

Bugün niçin ona öyle davrandı diyorlar? Peki, nasıl davranacaktı? Geliyor, misafir olarak 3 gün kalıyor. Burası sadece onların evi değil. Aynı zamanda Reisicumhurun konutudur. O makamın ağırlığı var. Kuzinim Dilek Bebe çok güzel söylemiş; 'O makamın bir ağırlığı var.' Düşünün ki siz medeni kanunu yapacağım diyorsunuz, İzmir'de müstakbel karınız ile bunları konuşuyorsunuz; her türlü fikriniz Türk kadınını, sosyal hayatı geliştirmek, modernleştirmek üzerine.

Zaten Paşa eğer Fikriye Hanım'ı isteseydi o zaman Fikriye Hanım'ı daha önceden İstanbul'dan Ankara'ya getirtir, 5 gün kalır gönderirdi. Yanma bile getirtmiyor. Peki, neden getirtmiyor? Burada aslında kabahatli Latife Hanım değil. Burada hatalı olan Paşa'nın kendisidir. Bir erkek olarak kadın duygu ve düşüncelerini bilmesi beklenemez ama daha hassas olması gerekirdi.

Tabii, Köşktekiler Fikriye Hanımcı olduğu için, bazıları pek de doğru olmayan şeyler yazmışlar. Fikriye Hanım'ı önceden tanı-

dıkları için ve Latife Hanım boşandığı için böyle yazıyorlar. Oysa doğrular bunlardan çok farklıdır. Bunda Fikriye Hanım'ın Köşk'ün idaresine karışmaması, oysa Latife Hanım'ın idareyi ve Köşk bütçesi ile harcamaların kontrolünü ele almış olmasının da büyük payı var. Bunu boşanmadan sonra Fahrettin Altay çok zarif ama şaşırtıcı bir şekilde anlatır. Yemeklerin, hatta kahvaltıdaki beyaz peynirin bile Köşk'e yakışmadığını, ahırlardaki atlara iyi bakılmadığını, sanki mahzun olduklarını yazmış.

Fikriye Hanım ilk geldiğinde Latife Hanım Paşa'ya, "Paşam size çok emeği geçmiştir, bekletmeyelim," deyip hemen aşağıya iniyor. Odasını ve yatağını kendi elleriyle hazırlıyor. Ancak Fikriye Hanım hastalığından dolayı fiziksel olarak zayıf ve Paşa'nın Latife Hanım ile evlenmesinden dolayı ağır bir bunalım geçirdiği için odasından hiç çıkmıyor ve yemek yemiyor. Paşa ilk gece sabaha kadar uyumadan kütüphanede bir ileri bir geri yürüyor. Ertesi gün ilk iş olarak istasyondaki eski eve (Direksiyon binasına) gidiyor ve Fikriye Hanım dönünceye kadar Çankaya'ya dönmüyor. İki kadını karşı karşıya bırakıyor. Bu dört gün boyunca Ankara'da, gerek Meclis'ten gerek yabancı temsilciliklerden gerekse halktan, özellikle de muhalefetten son derece ayıp ve alaycı yorumlar Çankaya'ya ulaşıyor. Paşa'ya yönelik olarak, "Bize tek eşliliği savunuyor, kendisi iki kadınla Çankaya'ya kuruluyor," diye dedikodular dolaşıyor. Bu dedikodular Latife teyzemin tahammül sınırlarını zorluyor ve Fikriye Hanım'ın kapısı önünde, "Bu kadın ne zaman gidecek?" diye yüksek sesle söyleniyor.

Latife Hanım, 'Bu evin hanımıyım,' diye gelen ve gitmeyen birine artık gitmesi gerektiğini, Mustafa Kemal'in resmi eşi olarak başka türlü nasıl anlatabilirdi ki? Bu da çok zor bir durumdur. Onu karşısına alsaydı ve "Sizin buradan gitmeniz lazım," deseydi, Fikriye Hanım da, "Ben burada bu kadar zaman kaldım,

ben Paşa ile evlendim," deseydi çıkacak olan karmaşa belki daha da büyük olacaktı.

Büyük ihtimalle bütün bunları engellemek için Paşa onu İstanbul'dan Ankara'ya getirtmemişti. Fikriye Hanım ile Paşa birbirleriyle konuşmuyorlardı, Paşa kendisi de konuşabilirdi Fikriye Hanım'la. Latife teyzem bu konuda, "Bizimki zaten ona anlatamayacaktı, zaten Fikriye de anlayamayacaktı," der ve "âşık bir kadının deliliğe varan gücü" diye de eklermiş.

Her ne kadar iki hafta kadar sonra köşke ikinci gelişinde Fikriye Hanım'ın kendini vurarak silahla intihar ettiği resmi olarak açıklansa da, gerçek böyle değil. Kılıç Ali'nin anılarında anlatıldığı şekliyle, bizim de bildiğimiz gibi, tuvalette eteğine ve çantasına sakladığı iki tabancayı çıkararak Latife Hanım'ı, Mustafa Kemal'i veya her ikisini birden vurmak istediği söylenir. Bu iki tabancadan birinin İsmet Paşa'nın savaş sırasında Fikriye Hanım'a kendini koruması için verdiği, Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine armağan edilmiş bir silah olduğu söylenir. Diğer tabancanın da, İsmet Paşa'ya bu davranışı sebebi ile Fikriye Hanım tarafından Münih'ten hediye olarak getirildiği aktarılır. Ancak bu silahlardan birinin iç etekliğinde bulunduğunun söylenmesi durumun vehametini ortaya koyar gibi. Elbette bugün ne, nasıl ve neden sorularına cevap verebilmek bir hayli zor.

Fikriye Hanım'ın sırtından mı göğsünden mi vurulduğu tam belli değil. Hatta köşkün bahçesinde mi, yoksa Rusuhi Bey ile faytona bindikten sonra mı öldürüldüğü de belli değildir. Bu polemik konusudur ki, sizin kitabınızda bunlar çok detaylı olarak işleniyor.

Atatürk'ün kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun oğlu Kemal Ulusu'nun babasının anılarından derlediği kitapta; babasının, Köşk'ün hizmetlilerinden Osmanlı sarayından gelme Habeş asıllı Arap Nesip Efendi'den aktardığına göre, Fikriye Hanım ile Rusuhi Bey fay-

tona bindikten hemen sonra, Rusuhi Bey, Fikriye Hanım'ı vuruyor. Büyük bir ihtimalle faytonun içinde çıkan bir arbede sonucunda vuruluyor. Kılıç Ali de olayı bu şekilde aktarıyor. Bazılarının söylediği gibi, *bu işlerin Paşa'nın haberi olmadan yapılması imkânsızdı* dense de, burada Mustafa Kemal'in veya Latife Hanım'ın bir dahli olamayacağı çok açıktır. Zira bir yaverin başta gelen görevi komutanını ve onun eşini korumaktır. Bu kasten adam vurmak demek değildir.

Gözlerden kaçan önemli bir başka detay daha var. Fikriye Hanım, Köşk'ün kapısına dayandığında Paşa ve eşi Latife Hanım'ın Çankaya'da olmadığı kendisine söyleniyor. Ancak Gazi ve Latife Hanım o sırada Köşk'ün üst katında misafirleri Fethi Bey ile Galibe Hanım'ı ağırlıyorlar, birlikte kahvaltı yapıyorlardı. Galibe Hanım'ın anlattığına göre silah sesi geldiği zaman, suikast girişimi olduğu endişesiyle hanımlar masanın altına saklanmışlar. Bu durum, Paşa ve eşinin aslında Fikriye Hanım'ın köşke ikinci gelişinden haberleri olmadığını gösteriyor, onun ispatıdır.

Daha sonra Fikriye Hanım'ın yeğeninin anlattığına göre, babası (Fikriye Hanım'ın kardeşi) hastaneye gittiğinde Fikriye Hanım ölmüştü. Babası, oradaki hastaların, sırtından vurulan bir kadının getirildiğini ve sürekli, "Alçaklar beni vurdular," diye bağırdığını söylediklerini anlatıyor. Yine hastaların anlatımına göre kurşun deliği elbisesinin sırt kısmındaymış. Sonra Fikriye Hanım'ın kardeşine bu olayı fazla kurcalamaması söyleniyor. Gelibolu'da kaldığı yerdeki özel eşyaları, mektupları, günlükleri gizemli bir şekilde ortadan kayboluyor. Tabii şurası da çok acıdır ki, bu olay gazetelerde, "Paşa'nın uzak bir akrabası maalesef intihar etmiştir," diye yazılıyor

Aslında Fikriye Hanım'ın ikinci defa gelişinin sebebi, Mustafa Kemal Paşa'nın ona İstanbul'da bir köşk ve bol para verme teklifini kabul ettiğini söylemek içindir. Emir çavuşu Ali Metin böyle söylüyor.

Bu arada Ali Metin'in anılarında kendini ne kadar abarttığını, önemsediğini de bilemiyoruz. Olayların tam ne şekilde olduğunu da bilemiyoruz. Ancak Mustafa Kemal gibi zarif birinin Fikriye Hanım'a alelade bir eski sevgili, eski bir metres muamelesi yapacağını düşünmek bir hayli zor.

Fikriye Hanım'ın ölümünden birkaç gün sonra, Mustafa Kemal bahçede köpeklerle oynarken yanlışlıkla Latife teyzeme "Fikriye" diye sesleniyor, bunun üzerine kavga ediyorlar. Latife teyzem çok üzülüyor ve o stresle düşüp bayılıyor. Düşünün ki bir kadın ölmüş, "Ben onun asıl eşiyim," diye gelmiş, "bu köşkün hanımefendisiyim," demiş. Bu kadar karmaşanın içinde 24 yaşındaki bir kadından toplum olarak çok fazla şey bekliyoruz herhâlde. Bu kavgadan sonra şöyle bir şey söylüyor Latife teyzem –Salih Bozok'un anılarında var– "Fikriye'yi sen öldürdün ama beni öldüremezsin," diyor. Bu, 'ölümünden dolaylı olarak sen sorumlusun' anlamına geliyor. "Benim kendimi koruyacak silahlarım var." Bu silahlar entelektüel silahlar. Bu tamamen bir kadın dayanışmasıdır. Herkes bunu yanlış anlıyor. Bu tamamen ruhani bir öldürmedir. Erkek hegemonyasının, erkek davranış biçiminin bir kadını zorlamasıdır. Latife Hanım'ın üslubu tamamen Fikriye Hanım'ı savunma güdüsüdür. "Mademki onu o kadar seviyordun, neden onunla evlenmedin?" diyor. "Evlenseydin onunla. Neden onun başını yaktın, neden benim de başımı yaktın?" diyor. Bu, biliyorsunuz kavga konusu oluyor. Bunun üzerine ailesini, anne ve babasını çağırıyor. Mustafa Kemal de, "Ben Fikriye ile evlenmeyerek, seninle evlenerek düşüncemi göstermiş oldum," diyor.

Bakın burada bir kadın duyarlılığı var. Bir kadın erkekten gelen bu kadar basit bir lafı kabul etmez: "Ben seninle evlendim, düşüncemi gösterdim." Bu çok ruhsuz bir davranış çünkü erkek için elinin kiri; "Bitti" deyince eski ilişkisi bitmiş oluyor. Latife Hanım da bunu kabul etmiyor, diyor ki; Fikriye'ye bunu yapmamalı. Bir ilişki erkek için bitse de bir kadının duygu dünyasında devam eder, kolay kolay bitmez. Madem böyle olacaktı, yapmamalıydı.

Fikriye Hanım kalsaydı, Latife Hanım da bunu kabullenseydi ne olurdu? Kalsaydı medeni evlilik hayatının tesis edilmesi mümkün olmayacaktı. Onun için bu çok zor. Bu olaydan sonra, dediğim gibi babasını, annesini çağırıyor. Gizli bir şekilde çağırıyor. Anne baba geliyor ve Latife teyzem boşanmak istediğini söylüyor onlara. Burada çok önemli bir şey vardır. Latife teyzemin dediğine göre annesi, babası Mustafa Kemal'den yana çıkıyorlar. Tabii evlilik kurumunu korumak açısından böyle bir şey oluyor. O da annesine diyor ki, "Siz bana diyorsunuz ki, sen bir kaplan ile evlendin, kaplana gem vuramazsın. Siz, Kemal kaplanını kuvvetlendiriyorsunuz ve Latife tavşanını güçsüzleştiriyorsunuz". Adeviye Hanım'a, "Ben kaplana gem vurmak istemiyorum, ben bu kafeste bu kaplan ile beraber yaşamaktan memnunum, amma velâkin ben kaplanın pençelerinden kendimi korumaya çalışıyorum. Siz bana yardım edeceğiniz yerde, ondan yana çıkıyorsunuz," diyor. Annesi ve babasıyla aralarında böyle bir konuşma geçtiğini Mevlana Çelebisi Velid Efendi'ye de söylemiş. O da, "Her genç kız evlenirken başka şeyler hayal eder ama sonra evliliğin gerçeklerini kabul etmek zorunda kalır," demiş. Fakat Latife teyzem mücadeleci olduğu için bunu kabul etmek istemedi. Bu düşünceyi alaturka ve geri buldu, kendi bildiğince bununla savaştı.

Latife Hanım ailesine böyle cevap vererek ne anlatmak istiyor?

"Beni harem hayatına itiyor. Sosyal hayatın dışına itiyor. Kendi fikirlerinden uzaklaşıyor. Biz böyle konuşmamıştık İzmir'de. Beni dışladı," diyor Latife teyzem. Bu şekildedir konuşması. İsteyen bunu İsmet Bozdağ'ın kitabında, anılarında bulabilir. 'Böyle bir şey olmadı, böyle bir şey yoktur, nereden uyduruyor Mehmet Bey bunu?' diyeceklere şunu söyleyeyim; bu, Salih Bozok'un aktardığı anekdotlarda vardır. Fakat buna rağmen Adeviye Hanım diyor ki, "Sen gene de kocana git. Ona fazla ters çıkma, karşı gelme".

'Babanla kıyaslama,' demek istiyor bir bakıma, değil mi?

Evet, "Babanla kıyaslama," diyor. "Mustafa Kemal bu memleketi kurtarmış birisidir," diye de ekliyor Adeviye Hanım. Muammer Bey de bir erkek olarak diyor ki, "Bizim kız Cumhurbaşkanı eşi olduğunu hiç unutmuyor, ama asıl kocasının Cumhurbaşkanı olduğunu unutuyor". Adeviye Hanım bunu Latife Hanım'a söylüyor. Latife Hanım da annesine, –bunları hep söylerler de geri kalan kısmını pek yazmazlar, pek söylemezler– "Lütfen babama iletin, ben kocamın Reisicumhur olduğunu unutmuyorum. Ama kocam Reisicumhur, karısı Latife Uşşaki'nin Reisicumhur eşi olduğunu unutuyor," diyor. Latife teyzemin burada söylemek istediği; Paşa'nın artık hem kendisine hem çevresine, Batılı anlamda bulunduğu mevkisinin gereklerine uygun davranması gerektiğidir.

Bakın burada çok ciddi bir şey var. Bu, Latife Hanım'ın kocasının mevkisine âşık olduğu anlamını taşımaz. Tam tersine o mevkinin zorluklarına olan yaklaşımıdır. Kendisi, kocası, bir eş olma durumu, Mustafa Kemal'in eşi olma durumu, cumhurbaşkanı eşi olma durumu ile devrimci ve ilerici olma kavramları arasındaki dengeyi oturtma arzusudur. Kimse bunun kolay bir iş olduğunu iddia edemez. Hele hele ilerlemeye o kadar karşı olan muhalif ve

dost görünen düşmanlar varken. Tersine bir davranış, ona göre, hem her şeyden hem de kendinden taviz vermek anlamına gelir. Bu da, Latife'yi Latife yapan ve Mustafa Kemal'in ona âşık olmasına yol açan tüm unsurlardan taviz vermesi demektir. Latife Hanım, Mustafa Kemal için bile kendi karakterinden taviz verecek olan bir insan değil. Latife olmak, Mustafa Kemal'in eşi olmak ve Reisicumhur'un eşi olmak arasındaki dengeyi korumaya çalışıyor: "Ben işlere karışmıyorum, ben bir şey yapmak istiyorum ama olmuyor, yapamıyorum. Beni devamlı dışlıyor, arkadaşlarının yanında. Ben onu ne kadar aile içine çekmeye çalışsam, eve çekmeye çalışsam başaramıyorum. Küçükken benim erkek kardeşlerim nasıl benimle oynamaktan sıkıldıkları zaman bisikletlerine koşarlarsa, o da aynen öyle asker arkadaşlarına koşuyor ve ben devamlı yalnız kalıyorum. Biz böyle konuşmamıştık," diyor.

Bu durumu bir örnekle açıklayayım: Afyon'da Zafer Tepe Töreni'nde ilk özel sektöre ait Uşak Şeker Fabrikası kurulurken, fabrikanın sahibi Paşa'ya hisse almasını teklif ediyor. Paşa parası olmadığını ve Latife Hanım'a başvurması gerektiğini söylüyor. Latife teyzem de kendi parasından 50 Lira kocası Gazi Paşa için, 50 Lira da kendisi için toplam 100 Lira koyup ortak oluyor. Dikkat ederseniz, hem kocası ile beraber hareket ediyor hem de aynı anda kocasından ayrı hareket ediyor, ama kocasından fazla para koymayarak onun önüne geçmiyor. İstese daha fazla para koyabilirdi, buna gücü yeterdi. Ancak o Latife olmakla Bayan Kemal olmak, birey olmakla Reisicumhur karısı olmak arasında dengeli davranıyor. Eşitlikçi bir paylaşım sergiliyor.

Fikriye Hanım'ın ölümünden Latife Hanım'ın oldukça rahatsız olduğunu biliyoruz. Fakat bu hadise aynı zamanda ayrılık sürecinin

de başlangıcı sayılabilecek kadar da önemli. Latife Hanım'ın ailesi Fikriye Hanım hakkında nasıl konuşurdu?

Her zaman Fikriye Hanım'a çok saygı duyularak konuşulur. Bir kere Paşa'yı sevmiş bir kadına sırf Paşa'yı sevdiği için ters bir muamele yapılamaz, ters bir düşünce söylenemez. Biz de böyle bir şey yapmayız. Zaten boşanmadan sonra bu kadar acı çekmiş, küçük düşürülmüş bir aile olduğumuz göz önüne alınırsa bir başkasına aynı muameleyi yapmamız mümkün değil. Elbette ki, dediğim sebeplerle Latife Hanım'ın, Fikriye Hanım'ı kıskanması, başlangıç noktasında kadın kadına olan bir savaş da söz konusu. Neticede Paşa'nın daha önceden yanında olan bir kadın.

Bakın şimdi herkes bazı şeyleri gizliyor, çok şey Türkiye'de tabuydu ama bazı şeyler bulundu, çıkarıldı. Fikriye Hanım, Atatürk'ün üvey babası Ragıp Bey tarafından akrabası. Mesela Abdürrahim Tuncak, Mustafa Kemal'e çok benzer. Abdürrahim Tuncak, Mustafa Kemal kabakulak geçirdiği zaman, annesi tarafından yani Zübeyde Hanım tarafından Halep'e götürülüyor. Bu kadar küçük bir çocuk, bu kadar yaşlı bir kadın, oğlu ölecek diye on yaşlarındaki bu çocuğu yanında götürüyor, bırakmıyor. Daha önce de söyledim bunu, belki tekrar ediyorum ama Zübeyde Hanım'ın niçin bu çocuğu oraya götürdüğü soru işareti. Bize göre bu, Abdürrahim Tuncak'm Mustafa Kemal'in oğlu olduğunun önemli bir işareti. Zaten Mustafa Kemal de özellikle eğitimini tamamlaması için onu Muammer Bey'in yanına vermiştir. Bu durumda Zübeyde Hanım'ın niçin Fikriye Hanım'ı çok fazla istemediği, "Eyvah oğlumun başı yanacak," dediği anlaşılır. Her ne kadar Abdürrahim Bey, annesinin doğumda öldüğüne dair küçüklüğünden kalma bazı söylentiler hatırlasa da –Makbule Hanım'ın Fikriye Hanım'ı hiç sevmediğini de düşünecek olursak– aralarındaki benzerliğe de bakılırsa, onun Fikriye Hanım ile Mustafa Kemal'in oğlu olma ihtimali de var-

dır. Elbette bunlar bir dedikodudan ibaret de olabilir. Zira Fikriye Hanım'ın doğum tarihi ile ilgili belirsizlikler çok fazladır. Paşa ile aynı yaşta olduğu, dört yaş büyük olduğu sekiz yaş büyük olduğu rivayet edildiği gibi, dört hatta sekiz yaş küçük olduğu da rivayet edilir. Her ne kadar Mustafa Kemal 1907'de Yafa'dan, Selanik ordu merkezine tayin olmuşsa da, Fikriye Hanım'ın Mustafa Kemal'den hamile kalması pek mümkün değil gibi gözüküyor. Ancak 1911 de üç yaşında evlat edinildiğini söyleyen Abdürrahim'in bu sözü doğru kabul edilirse, bu yılların (1907 de hamile kalma 1908 de doğum) tutma ihtimali de mevcuttur. Gerçekten Paşa'nın yakinen tanıdığı ve doğumda ölen bir hanımın çocuğu da olabilir. Ama bu durum Abdürrahim Tunçak'ın Paşa'nın gerçek oğlu olma vasfını değiştirmez. Zübeyde Hanım'ın ona 'oğul', Gazi'nin ise 'oğlum' diye hitap ettiğini de söylemek gerekir. Yine de Fikriye Hanım'ın yeğeninin, halasının 1922 Ekiminde, çocuk aldırma' gibi başka maksatlı bir ameliyat için zorunlu olarak Münih'e gönderildiği fikrine katılmakta zorlanıyorum. Gazi Paşa'nın böbrek sorunu ve kabakulak geçirmiş olması sebebiyle bu teze ihtimal vermek bence çok zor. Fikriye Hanım da o günlerde artık şüphe götürmez şekilde ileri derecede veremdi. Hatta doktorlar Paşa ile aynı odada kalmasını bile Paşa açısından tehlikeli bulmuşlardı.

Bütün bunlar o zaman bizim şimdi konuştuğumuzdan çok daha fazla konuşuluyordu. Bunlar şimdiki zamana kadar niçin gelmedi? Biz bunları biliyoruz çünkü aile içinde konuşuyoruz. Türk toplumuna 1925'li, 1926'lı yıllardan sonra, özellikle 1930'lu yıllardan sonra bu gibi konular hiçbir şekilde aktarılmadı. Ne Fikriye Hanım'ın mezarının yeri doğru düzgün bilinir, ne başka şeyler bilinir. Bizim bildiğimize göre, Fikriye Hanım Çankaya'ya çıkan yolun başındaki derenin kenarında bulunan söğüt ağacının dibine gömülmüştür. Hatta Paşa, Latife teyzeme bu isteğini söylediğinde

Latife teyzem, "Yakışır Paşam, hem siz ona hem o size yakın olur," diyerek olur vermiştir. Ama bugün nerede olduğunu kimse bilmiyor. Zira 1930'lu yıllardan sonra işler değişti. Neden? Çünkü tamamen bir tabu çerçevesine soktular Mustafa Kemal'i. Olmayan bir insan haline getirdiler. İnsani özelliklerini tamamen yok ettiler. Hiçbir insani özelliğinin kalmamasının sanki Türkler ve Türkiye için daha doğru olacağını düşündüler. Hâlbuki bu tamamen yanlıştı. O ne kadar insan olursa, insanlar o zaman onunla kendilerini özdeşleştirebilir ve Atatürk gibi daha bir sürü insan çıkıp, ülke daha ileriye gidebilirdi. Ama ne yaptılar? Onu tamamen insanlardan uzaklaştırdılar, izole ettiler ve bunun arkasından kendileri nemalandılar.

Bu noktadan bakılınca, bizim Fikriye Hanım ile ilgili hiçbir şekilde ters bir şey söylememiz, insani ve vicdani bir davranış olmadığından mümkün değildir. İki kadının bir erkek için son derece normal, kadınsal bir mücadelesinin olması çok doğal. Onun için biz her zaman onun cesaretini takdir ederiz. Çünkü bu kadın sanatoryumdan, Münih'ten kalkıp İstanbul'a gelebilmiştir. Paşa'sının yanına Ankara'ya gidebilmek için 1,5 sene Gelibolu'da beklemiştir. Başkasının kimliğini alıp bu yolculuğu yapabilecek cesarette bir kadın. Kolay değil, o da at binen, yabancı dil bilen, enstrüman çalan, savaş yıllarının acısını çekmiş bir kadın. Hatta Latife teyzem onun için, "Neden anlamaya çalışmadı, artık Çankaya'da yeri olmadığını?" diye sorup üsteleyenleri, "Âşıka maşuk sorulmaz!" diye cevaplayarak susturmuş ve Mustafa Kemal Paşa'ya bu adar âşık bir kadının hiçbir mantıklı cevabı veya izahı anlamak istemeyeceğini ima etmiştir.

İkisi de böyle kadınlardı. İkisi de her şeyden öte Paşa'ya âşıktı ve her şeyden önce dürüsttüler, birbirlerine karşı bile. Bu kadınlar o zamanlar kelle koltukta yaşamış olan insanlardır. Onun için

Fikriye Hanım hakkında herhangi bir şekilde ters düşünmemiz hiçbir zaman mümkün değil. Kaldı ki zaten Latife teyzem, Fikriye Hanım için o kadar üzüldü ki, Mustafa Kemal ile olan kavgalarının en büyük sebebi de budur. Çünkü çok uzun müddet Paşa, Fikriye Hanım ile konuşmayı reddediyor ve onu Gelibolu'da ikamete mecbur bırakıyor. Eğer zarif bir davranış sergilenmesi bekleniyorsa, o zaman Paşa'nın kendisinin Fikriye Hanım ile şu veya bu şekilde görüşmesi, kesin tavrını ortaya koyması ve kabul ettirmesi gerekirdi. Yine de bu, çok kolay gözükse de, bir erkek için gerçekte en zor iştir.

Paşa, "Ben onun yerine seni tercih ettim," diyor Latife teyzeme, boşanmak istediği zaman. Bu, o kadar basit mi? O kadının duyguları ne olacak? Burada Latife Hanım her şeyden önce kendini Fikriye Hanım'ın yerine koyarak çok üzülmüştür. Herkes şöyle düşünüyor; bayıldı, ayıldı, mesaj çekti, Paşa'yı çok üzdü. Tabii ki üzecek çünkü bir sonraki sefer kendisi de aynı duruma düşebilir ki neredeyse de düştü sayılır. O zamanın erkekleri çok alaturka, Paşa bile bu alaturkalıktan kurtulamamıştır. Paşa bile içinde doğduğu toplumun bazı olumsuz özelliklerinden kurtulmayı başaramamıştır.

Ailenizin Fikriye Hanım'a bakış açısı çok önemli. Birbirlerinin rakibi olmalarına rağmen...

Sizin bunu neden sorduğunuzu biliyorum. Çünkü boşanmanın hemen ardından yabancı gazetecilere verdiği mülakatlar var. Bu mülakatlarda kendisini Josephine'e benzetiyor (o da Napolyon'dan çocuksuz olarak boşanmak zorunda kalmış). İki olayda da kadının kurban edildiğini söylüyor. Memlekete hayırlı olacaksa bunu kabul edebileceğini söylüyor. Fakat şunu da açıklamaktan kaçınmıyor, "Biz cennet bahçesinde âşık bir çifttik ve sonra o yılan geldi," diyor. Burada söylemek istediği; yeni evli bir çiftin karakterlerin-

deki zor noktaları, sivri köşeleri törpüleyip birbirine uyumlu hale getirmek için gereken zamanın tam ortasında Fikriye Hanım olayı patlak veriyor. Ankara'daki diğer zorlukları da düşünecek olursak, her ne kadar birbirlerinin dişi ve erkek versiyonları oldukları söylense de karakterlerindeki uyumsuzluklar bir türlü uyumlu hale gelemiyor. Biz bütün bunlara rağmen Fikriye Hanım'ı kötüleyemeyiz. O da sevdiği adamı, belki de imam nikâhı ile evlendiği adamı elinde tutmak için gidiyor. Keşke Can Dündar'ın, 'Fikriye' belgeselini çektiği zaman, teklifini kabul edip biz de konuşarak doğruları anlatsaydık. Ancak o zaman durum farklıydı, anneannem polemik konusu ve sansasyon olmaması için konuşmayı reddetti. Fakat sonuç tek taraflı, yanlı ve yanlış oldu. Bu bizim en büyük hatamızdır. Mahremiyete saygı yüzünden sessiz kalarak, Latife Hanım'ın karalanmasına ve yanlış tanınmasına yol açmış olduk.

Her ne kadar Latife teyzemin küçük kardeşi Rukiye Hanım, Yakup Kadri Bey'in karısı Leman Hanım'a, "Ben olsaydım Latif gibi davranmazdım. 'Sev kocacığım, kimi istersen sev. Herkes sana layık,' derdim," demişse de; olayın içine körlemesine dalarak, düşünmeden, yüksek mantık süzgecini kullanmadan olayları, davranışları sosyometrik bir sentezin terazisine vurmadan bağlayıcı yargılara varmak kalıcı yaralar açar. Latife Hanım'ın bir dakikalığına bile yerinde olmak isteyerek Atatürk'e eş olacak hanımlar acaba nasıl davranırlardı, bunu da dikkatli sorgulamak gerekir diye düşünüyorum. Sırf Paşa ile evli kalmak uğruna başkalarıyla ilişkisini sineye çekmek ne kadar onurlu bir davranış olurdu acaba?

Ayrılığı tetikleyen faktörler

Fatih Bayhan: **Bu süreçten sonra artık geriye dönüş başlıyor.**

Mehmet Sadık Öke: Tabii aynı evde kalsalar ve konumu farklı olsaydı Mustafa Kemal de evin sadece bir idarecisi gibi Fikriye Hanım'ı oraya oturtamazdı. Sadece bir akraba, sadece evi idare eden bir kâhya gibi düşünmemek lazım. Bu da çok kaba bir davranış olurdu. Fikriye Hanım'a yapılamayacak bir şey, bunca yıldan sonra. Dolayısıyla, aslında Paşa'nın da iki arada bir derede kaldığını söylemek lazım. Belki de ne söyleyeceğini bilememiştir. Çünkü biliyorsunuz erkekler böyle durumlarda kaçarlar. İşte bu da Paşa'nın ne kadar insani davrandığını gösteriyor. Yani bir kadını bırakmış, başka bir kadını beğenmiş, sevmiş, almış yani bu çok normal. Hepimiz karşılaşıyoruz. Bunu tabu haline getirmenin bir manası yok.

Orada, üçüncü günün sonunda Latife Hanım yüksek sesle, "Bu kadın ne zaman gidecek?" diye sorduğunda, Fikriye Hanım'ın yüz hatlarının değiştiği...

O, Çankaya'nın eski hanımefendisiydi. Yani Paşa'nın belki de imam nikâhlı karısıydı. Dolayısıyla böyle bir muamelenin kendine yapılmasını tabii ki hoş karşılamaz. Üstelik üvey babası tarafından akraba bir hanım. Orada Latife teyzemin de kendi hakkını, eşlik hakkını savunmasını doğru kabul etmek lazım. O da Paşa'yı bırakıp, onu bir kadınla paylaşacak değil. Gerçi Paşa, daha sonra

Nuri Conker'e, "Ben Latife'yi hiç aldatmadım," demiş. Evet, doğrudur, inanırım buna. Niçin doğru olmasın? Ama bakın öyle şeyler oluyor ki... Mesela Şehvar teyzeme anlattığı bir anısı var Latife teyzemin. Paşa ile yurt gezilerinden birinde bir konağa gidiyorlar. Çok yorulmuşlar, akşam Latife teyzem, "Kalkalım Kemal, çok yoruldun," diyor. Paşa, "Tamam Latif, sen çık yukarı, beni bekle. Ben hamamda bir su dökünüp (duş alıp) geliyorum," diyor. Latife teyzem yukarı çıkıyor, bekliyor ama ne gelen var ne giden. Yatağa uzanıyor ve bir müddet sonra uyuyakalıyor. Bunu hiçbir anı kitabında bulamazsınız. Paşa, sabaha karşı saat 04:00'te yukarıya çıkıyor, bitap düşmüş bir halde. Latife teyzem tabii uyanıyor. Sinirle ve şaşkınlıkla dolu bir şekilde diyor ki, "Ne oldu Paşam? Hani hemen geliyordunuz?" Paşa da, "Aman Latif kırk kol çengi getirmişler, sabaha kadar sazlı sözlü eğlendik," diyor. Latife teyzem çok kızıyor, "Bu nasıl bir rezalettir, böyle bir şey olabilir mi?" diyor. Hatta yastığı kocasına fırlattığı rivayet edilir. Bu tarz hikâyeler var. Bunun haricinde; başka bir yerde, aşağıda toplantı uzuyor. Latife teyzem yukarıda yine uyuyakalıyor, ancak yatağa uzanmış tüm yatağı yanlamasına kaplamış. Paşa geliyor, onu uyandırmak istiyor ama kıyamıyor. Kendisi de bu sebeple koltuğun kenarında yere uzanıp yatıyor, yatakla koltuk arasında uyuya kalıyor. Sonra Latife teyzem uyanıyor, bakıyor bu defa Paşa uyumuş. Hareket etse, yataktan kalksa Paşa'yı uyandıracak, onu uyandırmak istemiyor. Sabaha kadar ikisi de öylece yatıyorlar. Şömine söndüğü için sabaha kadar çok üşümüşler.

Bu bir evlilik, tatlı anıları da, acı anıları da var ikisinin. Mesela, bir gün gene bu huzuru mutat zevattan birine Mustafa Kemal çok kızıyor. Bir iş vermiş, yapılmamış. O kadar kızıyor ki, "Ben buna basit bir iş verdim fakat bunu bile yapamadı," diye söyleniyor. Böyle olmaz da, şöyle olmaz da... diye bir 15 dakika söyleniyor.

Bunun üzerine Latife teyzem artık o kadar sıkılıyor ki, "Tamam Kemal artık yeter, söyleme, işte ben sana söyledim buna verme, bu adam bu işi yapamaz dedim," diyerek bu sefer 15 dakikaya yakın Latife teyzem söyleniyor. Bunun üzerine Paşa, "Tamam Latif, yeter. Anladım hata yaptım. Sen haklıydın ama bu memlekete bir diktatör yeter," diyor. Latife teyzem şaşkınlıkla susuyor. Sonra kahkaha ile gülmeye başlıyorlar. O kadar gülüyorlar ki yere oturmak zorunda kalıyorlar. Gülmekten midelerine ağrı giriyor ve akşam yemek yiyemiyorlar. Tabii herkes gene kavga ettiler zannediyor. Kendileri ile alay edebilmeleri, olaylara bakışları son derece insani, son derece normal.

Latife teyzem, "Etrafta o kadar yiyici vardı ki; çok toydum, idare edemedim" diyordu. Bu da normal. 22 yaşında evlenmiş, bütün o yaverlerin, devlet erkânının arasına girmiş. Düşünebiliyor musunuz, alışmış yaverler, bir şey olduğu zaman yatak odasının içine giriyorlar. Latife teyzem yatakta, yani çarşafı mı, yastığı mı üstüne çeksin? Ne yapsın, saçı başı açık? Şimdi bu gibi şeyler çok kolay gözüküyor herkese. Yukarısı normal yatak odası, ev, aşağısı devlet başkanlığı makamı ve hâlâ bir karargâh. Bunlar hakikaten önemli şeyler, öyle bakmak lazım.

Tabii böyle bakmak lazım. Bu tartışmalardan bir tanesi de, biliyorsunuz Latife Hanım'ın ona 'Kemal' diye hitap etmesidir.

Çok da kullandım dikkat ederseniz.

Ayrılığın nedenleri arasında gösteriliyor bu.

Bu hiçbir şekilde bir neden değil. Bunu kesinlikle söyleyebilirim.

Yeri gelmişken bunu da konuşalım.

'Kemal' diye hitap etmesi kesinlikle ayrılık sebeplerinden bir tanesi değil.

Onu uyardığı söyleniyor...

'Paşam' veya 'Paşa Hazretleri' diye hitap edermiş. Rus sefiri de merkeze gönderdiği kriptoda; Latife Hanım'ın kocasına böyle hitap ettiğini ama diğer kadınlar gibi onun ayaklarına kapanmadığını yazmış. Bunu anneannem de her zaman söylüyor. Fakat yakın çevresi varken, aslında biraz da sinirlendiği zaman, Kemal diye hitap ediyor. Dikkat ederseniz bütün yabancı gazeteciler, Latife Hanımla da "Bayan Kemal" diye hitap ederler o zaman. Çünkü Mustafa Kemal öyle söylenmesini istiyor. Dikkat ederseniz biz 'Mustafa Kemal' diyoruz. Mustafa Kemal hiçbir zaman kendine 'Mustafa Kemal' dememiştir. Mustafa Kemal her zaman kendisinden 'Kemal' diye bahsetmiştir. Annesinin verdiği ismi kabul etmemiştir. Bu da maalesef bazı kişiler tarafından kötü niyetle istismar konusu yapılmıştır. Rıza Nur'un, Paşa'nın babası olduğunu iddia ettiği Arnavut Abduş (Abdos) Ağa hakkında ve annesi Zübeyde Hanım ile ilgili olarak kötü manada söylediklerinin hiçbirisi doğru değildir. 'Mustafa' ismini annesine olan kırgınlığı yüzünden kullanmadığı doğru değil. Çünkü Mustafa Kemal'in şöyle bir karakteri vardır; kişi kendi şansını kendi yapar. Bu, aynen Napolyon mantığıdır. Onun için askeri okulda kendisine özelliklerinden dolayı verilen 'Kemal' ismini kullanmıştır. Bu yüzden Latife teyzemin ona Kemal demesi çok normal. Çünkü en başından beri kocası kendine Kemal demiştir, dolayısı ile o da kendi kocasına elbette ki Kemal diyecektir.

Yakın çevresi ve etraftaki bazı insanlar, bilhassa da kötü niyetliler, halen bu eşit karı-koca hitabına alışamadıkları için bunu

sorun etmişlerdir. Çünkü kendi aile hayatlarında problem olacaktır. Bu durumun kendi alıştıkları adetlerle uyuşmadığını ve evde hâkimiyetlerini kaybedeceklerini düşünmüşlerdir. Salih Bozok ve Nuri Conker de bu düşüncedeydi ama Ağaoğlu Ahmet Bey ve Cevat Abbas gibiler öyle düşünmüyorlardı. Bazı yakın çevresi, özellikle de çevresindeki geçinmeci kişiler, Paşa'nın varlığı ile var olanlar, sefahatlarının devam edebilmesi için Paşa'yı kontrol etmek, devamlı onunla beraber olmak, her şeyi idare etmek istiyorlardı. 'Biz yaptık oldu' diyen eyyamcı, kılıfına uyduran bu çevre, bunu bu şekilde istedi. Çünkü kadının ağırlığı arttıkça kendi etkileri azalıyordu.

Sorunuza gelirsek. 'Kemal' dediği zaman problem değil. 'Bak Kemal çocuklar ne kadar güzel, veya 'Kemal bak köpekler ne kadar güzel oynuyor' da diyebilirdi. Onun da ona 'Latif' demesi gibi bir şeydir bu. Birbirlerine böyle diyebilirler çünkü evliler, sorun diğerlerinin rahatsız olması. Sorun, Latife teyzemin 'Efendi' ve 'Bey' gibi hitap şekillerini kullanmaması. Batılı manada eğitim görmüş biri olarak bunu yapmamıştır. Aslında Kasım 1934 sonunda efendi, bey, paşa gibi unvanların kaldırılmasına ilişkin kanunun kabul edilmesi de Mustafa Kemal'in bu meseleye nasıl baktığını gösterir. Latife Hanım, sadece aile samimiyetini de dikkate alarak on sene önce bu işi gerçekleştirmiş ancak Paşa'nın etrafındakilere kabul ettirememiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı konusunda olduğu gibi bu konuda da hepsinden bir on yıl daha ileridedir.

Sizce, arkadaşları Mustafa Kemal kadar modern değiller miydi? Uyum sağlayamadılar mı?

Evet, ne yazık ki Paşa'nın arkadaşlarının uyum sağlayamaması durumu var. Ancak şöyle bir ayrımı iyi anlatmak lazım diye düşünüyorum. Mustafa Kemal'in arkadaşları dendiği zaman İsmet Paşa,

Kazım Karabekir, Fevzi Paşa, Ali Fuat Paşa, Ağaoğlu Ahmet, Fethi, Rauf vb. anlaşılır. Bunlar aynı zamanda entelektüel takımdır. Fakat yakın arkadaşları derseniz, o zaman İstanbul matbuatınca 'huzuru mutad zevat', Ankara halkı tarafından da Çankaya 'Silahşorları' denen o güruh anlaşılır. Özellikle İsmet, Kazım ve Fevzi Paşalar ve diğer entelektüellerin Latife Hanım'ı ne kadar beğendiği, desteklediği ve boşanmaya üzüldüğü açıktır. Sorun bu yakın arkadaşlar gurubudur. Mustafa Kemal de bu noktada gerçekten yenilgiyi kabul etti. İlk yenilgisi, çünkü savaşmadı. Arkadaşıyla mı yoksa karısıyla mı savaşacak? Mustafa Kemal, Selanik'ten arkadaşları ile koruma olarak hayatına girmiş sırdaşlarını feda etmemiş ama karısını etmiştir. En kolay yolu seçti ki Latife teyzem de bunu söylüyor. "Türkiye Cumhuriyeti'nin bekası için kadın kurban edildi," diyor. Boşanmadan sonra verdiği ilk ve tek demeçte söylüyor bunu. Latife teyzem aptal bir insan değildi. Okumuştu ve zekiydi. VIII. Henry'den Napolyon'a kadar dünyadaki birçok büyük insanın eşlerini boşadığını biliyordu. Latife teyzemin onun kendisini boşayamayacağını düşünmesi diye bir şey yok. Boşar, ama bakın ne var biliyor musunuz? Bu çok önemli bir şey; Mustafa Kemal ile Latife teyzem bir bakıma aslında hâlâ evliler. Kimse farkında değil. Bu çok önemli bir şey. Neden biliyor musunuz? Çünkü Enver Paşa'nın çıkmasına ön ayak olduğu 1917 tarihli 'Aile Hukuku Kararnamesi' var. Bu aile kararnamesine göre, o dönemde kadın boşanmayı kabul etmezse ve mücbir (zorunlu) bir sebep yoksa kadı bu boşanmayı onaylayamaz. O sıralar yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmasına rağmen yeni kanun henüz çıkmamıştır. Bununla ilgili bir başka kanun da olmadığına göre ve boşanma da bu kanuna göre yapılmadığı için evli sayılırlar. Bu boşanma şeklen bu kararnameye uygun ama özü itibariyle uygun değildir. Çünkü Latife Hanım boşanmak istememiştir. Oysa Mustafa Kemal, "Biz Latife Hanım ile beraber ayrılmaya karar verdik," diyor. Bunu kararna-

meye uygun olabilmesi için söylüyor. Bazıları diyebilir ki, İstiklal Savaşı sırasında bu kararname askıya alındı veya iptal edildi. Oysa bu kararname sadece İstanbul'da askıya alındı zira Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını ilan etmişti. Bu durumda bahsedilen aile hukuku kararnamesinin İstanbul Hükümeti'nin bir tasarrufu olarak askıya alınmasının da hukuki bir geçerliliği yoktu. Mustafa Kemal'in var olan kararnameden daha geri bir usulle boşanması yakışık alır bir hareket olmayacaktı. Yani bir taraf kabul etmiyorsa, son aile kararnamesi de bu yönde olduğuna göre ondan daha gerideki bir yöntemle, yani üç kez "boş ol" demekle boşanması mümkün değil. Çünkü Mustafa Kemal'in buna tevessül etmesi düşünülemezdi. O zaman Mustafa Kemal'in hiçbir kanun tanımadığı gibi yanlış bir görüntü ortaya çıkardı. Mustafa Kemal Paşa, "Biz Latife Hanım ile boşanmaya karar verdik" diyor, ancak yazının altında tek imza var. İfade çoğul ama imza tekil. Paşa, karısı adına kararı daha doğrusu kendi kararını deklare ediyor. Bakın anneannem şunu söylemiştir, "Alafranga evlendiler, alaturka boşandılar". Sovyetler Birliği'nde Kameneva'yla kadın hakları için yazışarak tartışan, Ankara'da bir davette İtalyan Sefiri, "Bizim memlekette kadınlar evde oturup kocalarına bakar, çocuklarını yetiştirir," deyince, "Yazık, ne kadar da geri bir memleketiniz varmış!" şeklinde cevap verebilen, Medeni Kanun'un çıkması için Adalet Bakanı Mahmud Esat Bozkurt'la beraber çalışıp, İsviçre Medeni Kanunu'nun Fransızca versiyonundan bazı tercümeleri yapan bir kadın için ne kadar acı bir boşanma tarzı olduğunu belirtmek bile herhâlde gereksizdir.

Salih Bozok'a yazılmış mektuplar var, "Ben kocamdan eminim," diyor. "Kocam beni boşamaz, kadirşinastır, ben çocukluk ettim". Latife Hanım'ın boşanmaya gönül rızası yok. Bu ifade tek taraflı bir boşanmayı anlatıyor. İmzasını da Latife Gazi Mustafa

Kemal diye atıyor. Teknik olarak Latife Hanım ile Mustafa Kemal boşanamamışlardır. O talakname aslında geçersizdir. Latife Hanım eğer isteseydi bunu dava konusu yapabilirdi. Her iki durumda da gider başvururdu. Yabancı basında boşanmaya itiraz edeceğine dair çok yazı çıktı. Fakat kocasına olan sevgisi ve saygısı o kadar büyüktü ki böyle bir şeyi yapmadı. Yapmayı da düşünmedi.

Bu konu aile içinde konuşuldu mu?

Tabii, bu konu konuşulur. Daha güleriz hâlâ. Güleriz çünkü öyle olmasaydı zaten Latife teyzem çıkıp derdi, "Ben hâlâ onun eşiyim," diye. Fakat sonra Paşa, talaknameyi Talia Hanım'ın eşi olan Kastamonu mebusu Ali Rıza Bey ile gönderiyor. Artık boşanmanın karşı konulamaz ve geri dönülmez bir şekilde olacağını gördükten sonra Paşa'nın, "Biz boşanmaya birlikte karar verdik," ifadesini kabul ediyor. İpek Çalışlar'ın ortaya çıkardığı, o zamanın Başbakanlık özel kalemi Necmettin Sahir Sılan'ın arşivinden çıkan mektuplarda, Paşa'ya halel gelmemesi için Latife Hanım'ın boşanmanın şekline itiraz etmediği söylenir.

İsterseniz o tartışmalardan sonra, ayrılık sürecinin bir nevi son noktasının konulduğu geceyi de anlatalım. Çünkü bir gece...

O gece çok kötü bir gece. Latife teyzem sonunda eşyalarını topluyor ve terk ediyor. Mustafa Kemal de özel bazı eşyalarını topluyor, önce İsmet Paşa'ya, sonra da Direksiyon Binası'na gidiyor. Herkesin söylediği gibi değil hikâye.

Neler oldu, neler geçti aralarında o gece?

Aslında o gece ne olduğu çok belli değil. "Kemal, Kemal yeter artık! Mahalle arkadaşlarınla ettiğin yarenlik yeter. Şimdi de as-

kerlerle mi başladın," diye bağırdığını ileri sürerler. Bu, aslında İsmet Bozdağ'ın kitabında geçen bir ifade. Ama ne yazık ki tek gerçek gibi algılanır oldu. Kılıç Ali sadece yakışıksız bir ifade olarak olayı anlatır. Net bir cümle vermez. İsmet Bozdağ ise kaynağın kim olduğunu söylemez. Bu durumda gerçek tamamen farklı olabilir ve aslında öyledir de. Bu şöyle bir şey, gecenin 03:00'ü, 04:00'ü. Daha öncesinde de biraz gergin bir ortam olmuş. Ortada görünen bir karı-koca kavgasıdır ama aslında derininde başka meseleler var. Size o geceden önce içinde bulundukları siyasi ortamı anlatmam gerekir ki, neden birbirlerine karşı o kadar gergin ve tahammülsüz olduklarını rahatça görebilin.

1925 yılı başlarında Doğu bölgelerinde Şeyh Sait İsyanı çıkıyor. Lozan'da İngilizlerle Irak sınırı belirlenemediği için müzakereler Lozan sonrasında sıkıntılı bir şekilde devam ediyor. Fakat gerek petrol bölgeleri meselesi, gerek Amerikan Başkanı Wilson'un 'Halklar Bildirgesi' nedeniyle ortam gergin. Gazi her ne kadar savaşmak istemese de iç kamuoyundaki muhalefetten dolayı sıkıntılı. Bunun nedeni, Musul'un Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olmasına rağmen Lozan'da alınamayarak Türkiye sınırları dışında kalması. Bu yüzden oluşan iç muhalefet sebebiyle İngilizlere 'Gerekirse savaşırım' mesajı göndermek zorunda kaldığı için huzursuz. Lozan'da çözümlenemeyerek sonraya bırakılan Musul görüşmeleri sürerken, bu sonraya bırakma karşılığında başlangıçta 'hâlihazırdaki mevcut sınırların içindeki' Kürtlere karışmamaları teminatı alınıyor. Aynı şekilde petrol imtiyazları da Amerikalılara bırakılarak aynı garanti onlardan da almıyor. Amerikan Başkanı Wilson'un seçimi kaybetmesi ve yerine gelen Başkan'ın da Halide Hanım'ın yakın arkadaş grubunun içinde olması buna çok büyük katkı sağlıyor. İngilizler savaşmak istemeseler bile Musul'u kaybetmek istemiyorlar ve Mustafa Kemal'in blöf yapıp yapmadığını anlamaya çalışı-

yorlar. Bu sırada Kürtler, Erzurum ve Sivas Kongresi'nde ve 1921 Anayasası ile kendilerine verilen sözlerin tutulmadığını ileri sürüyor ve 1924 Anayasasının getirdiği değişikliklerden dolayı rahatsızlık duyuyorlar. İngilizlerin de bu karmaşaya el altından destek vermeleriyle ortaya büyük bir memnuniyetsizlik çıkıyor. Aslında etnik kökenli olan bir ayaklanma, sonradan durumu kurtarmak için resmi tarihte yıllarca 'gerici ayaklanma' diye anlatıldı. Ancak bu durum Musul'un sonuçta tamamen kaybedilmesine yol açıyor.

Latife Hanım'ın da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İstanbul Kongresi'nde yaptığı konuşma birlik, beraberlik ve kardeşlik üzerinedir. Bu konuşmayla Takrir-i Sukun Yasası'na ve Şeyh Sait İsyanı'nın sert bir şekilde kanla bastırılmasına taraf olanlarla açıkça çatışıyor. Bu konuda ciddi bir muhalefet geliştiriyor. Bu sebeple Paşa'nın çevresinde sertlik yanlısı olanlar açısından tehlikeli biri olarak görülüyor. Kars Türk Ocağı üyeliği, Van'dan milletvekili olma isteği ve Takrir-i Sükun Yasasını despotik bularak eleştirmesi şahinlerin tepkisini çekiyor. İsis yayınlarından çıkan Rıfat Bali'nin hazırladığı 'New Documents on Atatürk' adlı çok ilginç ve birbirinden değerli belgeleri içeren yayında, 1925 sonunda (boşandıktan sonra) Amerika'da, Latife Hanım'ın yazdığı iddia edilen bir mektuba atfen *Boston Globe* ve *Boston Advertiser* da ve daha birçok başka gazetede yayınlanan ve Ankara'ya da ulaştırılan bir makale var. Bu makaleye göre; Latife Hanım'ın boşanma darbesini üç aydır beklediği, dişi bir Musolini'nin kocasının kulağına devamlı fısıldadığı ve Mustafa Kemal'in, etrafındaki boş kafalı şahinlerin etkisi altında kaldığı anlatılıyor. İstanbul'da konuşma yaptığı Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinin tarihi ile kavga sonrası ayrılma tarihine baktığımızda gerçekten üç ay süre geçmiş olduğunu görmek çok ilginç. Dönemi iyi bilen büyükler ve dönem araştırmacıları ile tarihçiler, bu dişi Mussolini'nin İç İşleri Bakanlığı da yap-

mış ve Paşa' nın çok yakınında olan birinin eşi olduğu yönünde fikir birliği içindedirler. Ancak bu konuda, kim olduğunu bilmeme rağmen, bir isim vermek benim için hukuken elbette zordur.

İşte o gece yaşanan kavganın öncesi durum bu şekildeydi. Amstrong ve Kinross'un kitaplarının haricinde devrin önemli diplomatlarının da belirttiği gibi, "Latife Hanım, kocasının seçtiği yolun Türkiye için tek ve en iyi çözüm olmadığını görmüştü ve kendi fikirlerini ortaya koyarak, sadece bir cumhurbaşkanı eşi olmanın çok ötesine geçmeye başlamıştı."

Burada çok önemli bir konuyu da açıklığa kavuşturmak lazım. Mustafa Kemal, Topal Osman meselesi ve Cumhuriyet'in ilanı sırasında çıkan sorunlardan dolayı 9–10 Kasım'da iki kalp krizi geçiriyor. Önce o sırada Latife Hanım'ın zatürre olarak açıklanan rahatsızlığının tedavisi için Çankaya'da bulunan Dr. Refik Saydam'ın müdahelesi ile kurtuluyor. Sonra İstanbul'dan gelen ünlü doktor Neşet Ömer (İrdealp) Bey kontrol ediyor. Latife teyzemin kendisi de hasta olmasına rağmen uyguladığı hastabakıcılığını mükemmel buluyor.

Doktorun kesin emri ile nekahet dönemi için İzmir'e gidiyorlar. İstirahat sırasında yanma kimse alınmadığı için arkadaşları bundan çok rahatsızlık duyuyor ve Latife Hanım'a karşı iyice bileniyorlar. Tam bu sırada yabancı basında, belki gazeteci işgüzarlığı, Latife Hanım'ın ikinci cumhurbaşkanı olabileceğine yönelik haberler çıkıyor. Bu olasılık Paşa'nın erkek egemen arkadaş çevresinde iyice karışıklığa yol açıyor. Bu yazılarda Latife Hanım'ın önündeki en büyük engelin halifelik sorunu olduğu yazılıyor. O zamanlar özellikle İngiltere ve Amerika'da Mustafa Kemal'in halifeliği kendi üzerine alacağı yorumları yapılıyordu. Bu teze göre; eğer Paşa ölürse, Latife Hanım Reisicumhur olsa bile halifeliği bir kadın olarak alamaz, bu da sorun yaratır deniliyor. İşte tam bu sı-

rada Yusuf Kemal Bey İzmir'e kriptolu bir mesaj getiriyor. Padişahlığın lağvedilmesinden sonra Meclis tarafından halife olarak atanan eski veliaht Abdülmecid Efendi'nin cuma selamlığında halkı selamlarken, Eyüp Sultan'da Fatih'in kaftanını giyip kılıcını kuşandığı ve beyaz bir atla İstanbul'u dolaştığı anlatılıyor mesajda. Mustafa Kemal bu duruma çok kızıyor. Latife teyzem ona eski rejime ait insanların yeni Türkiye Cumhuriyeti ve prensipleri için tehlikeli olduğunu söylüyor ve halifeliğin kaldırılması gerektiğini ekliyor. Bunun üzerine Paşa, "İyi düşündün Latif, al eline bir kâğıt, kalem, gel hemen Meclise bir mektup yazalım," diyor ve son derece sert bir mektup yazdırıyor teyzeme. Sonra da tüm hanedan sınır dışı ediliyor, halifelik kalkıyor. Paşa zaten buna muhakkak karar vermiştir fakat Latife teyzemin sözü üzerine bunu hızlandırıyor. Yabancı basındaki haberlerde Latife Hanım'ın cumhurbaşkanlığına yönelik dile getirilen bir engel ortadan kalkmış oluyor. Görünürde cumhurbaşkanlığına giden yol açılmış gibi oluyor. Bu durum bazıları tarafından Latife teyzemin siyasetteki bir hamlesi, başarısı olarak addediliyor ve onları korkutuyor. Ne pahasına olursa olsun durdurulması gereken biri olarak kabul edilip aleyhine kampanya başlatılıyor.

Geri dönülmez sürecin başladığı akşam

Fatih Bayhan: **O gecenin öncesindeki Türkiye'nin içinde bulunduğu genel durumu çok güzel özetlediniz. Şimdi asıl o gece neler yaşandı?**

Mehmet Sadık Öke: O akşam Köşk'te bir resmi davet var. Mareşal Fevzi Çakmak, İsmet Paşa, Amerikan ve Avusturya maslahatgüzarları, Latife teyzemin kardeşi Paris sefareti üçüncü kâtibi İsmail Bey ve eşi Melahat Hanım da davetlilerden birkaçı. Kalabalık bir davet ve bunaltıcı derecede sıcak bir akşam. Paşa, her zaman olduğu gibi Latife Hanım'a, "Piyano çal," demiş. Biliyorsunuz önce şiir okutur, ondan sonra piyano çaldırırdı. Latife Hanım da şöyle söylemiş, "Şimdi çalamam, buradakilerin hiçbiri dinlemiyor, yorgunum." Bunun üzerine Mustafa Kemal çok kızar. Aslında ilk kıvılcımın kopmasına sebep olan bu kadar basit bir şey ama bir noktada gerginlik arttıkça biliyorsunuz her şey artık batmaya başlıyor. Bunun üzerine Vedat piyano çalar. Buradan da ikinci bir gerginlik doğmaya başlar. Vedat eseri bitirince Paşa gidip alnından öperek ona teşekkür eder. O andan itibaren ikisi birbirine biraz sert davranmaya başlıyorlar. "Sen benim yerime Vedat'a çaldırıyorsun, niye çaldırıyorsun, çaldırma. Zaten buradakilerin hiçbiri dinlemiyor. Hatalı çaldı, iyi çalmadı, bak kimse anlamadı," diyor. Vedat iyi piyanisttir ama demek ki orada bir şey olmuş, eseri kötü çalmış. Bunun üzerine Mustafa Kemal, "Hanımefendi buradakilerin hepsi anlıyor ama siz anlamıyorsunuz," deyince Latife Hanım

yelpazeyi hızla avucunun içine vuruyor ve elini kesiyor. Buna çok sinirlenen Mustafa Kemal tokat atmak üzere elini kaldırmış. Latife teyzem de gayri ihtiyari elini yüzüne siper etmek için kaldırınca eli Paşa'nın yanağına çarpıyor ve elindeki kan onun yanağına bulaşıyor. Yanağı da biraz çiziliyor ama Latife Hanım'ın elindeki kan bulaştığı için, Mustafa Kemal'in yüzünde büyük bir yara var gibi gözüküyor. Bu olay komutanların ve diplomatik erkânın önünde meydana gelmiş. Bunun üzerine Avusturya ve Amerikan maslahatgüzarları "Komutanların önünde karısından tokat yedi. Türkiye Cumhuriyeti liderinin karizması çizildi. Her an bir darbe beklenebilir," diye ülkelerine kripto yazmışlar. Bu olay karı-kocanın ilişkilerinin hangi noktaya geldiğini gösteriyor.

Aslında tek bir olaydan kaynaklanan bir şey yok. Üst üste binen gerilimler var ve bunlar her gün katlanarak devam ediyor ve ilişkilerini onaracak yapışkan bulunamıyor. Vazo bir kere kırıldıktan sonra zaten mümkün değil. Etraftaki mutat zevat devamlı olarak Latife Hanım'ı kötülüyor ve zorluyorlar.

Bu tokat hadisesinin aslı demek ki böyle?

Latife teyzemin herkesin ortasında kocasına, erkeğine tokat vurabilecek, el kaldırabilecek karakterde bir yapısı yok. Latife teyzem, kocası elini kaldırınca kendini korumak amacıyla elini yüzüne siper etmek için kaldırıyor ve onun eline çarpıyor. Fakat o sırada Latife teyzemin tırnağı yüzüne geliyor, yüzünü kesiyor. "Bana bunu da mı yapacaktın Kemal," diyor, "elini de mi kaldıracaktın bir kadına". Zira babası en sert kavgalarda bile annesine bağırmayan bir insan. Ailesinde kadına el kaldırıldığını, tokat atıldığını görmemiş. Bu, son noktayı koyan olaydır. Fakat Türkiye'de çok kişi bunu başka türlü algıladı. O gecenin sabahında durumu düzeltmek için Latife Hanım'ın yanına gelmiyor Mustafa Kemal.

Sabaha kadar hâlâ daha dışarıda askerlerle konuşuyor. Belki onun da kafasını sakinleştirmeye ihtiyacı var, sonuçta o da 44 yaşında bir erkek. Hiçbir zaman bir kadın hâkimiyetine girmemiş. "Evlilik benim tabiatımda yoktu, ama bir örnek teşkil etmek için yaptım," diye söylemiş. Fakat bu örnek bir türlü olmuyor çünkü Latife Hanım kocasının hegemonyasını –karşısındaki kişi Mustafa Kemal dahi olsa– kabul edecek biri değil. Dediği gibi, kaplana gem vurmak değil, kaplanın pençelerinden kendini korumak istiyor. Latife Hanım için beraber yaşamayı sağlayabilecek, aynı evi paylaşabilecekleri eşit bir düzen ancak söz konusu olabilir. Mesela, Lord Kinross bunu, "Mustafa Kemal geride kalan bir kadını istemediği kadar, önünde olacak bir kadını da istemiyor," diye belirtir. Süreyya Paşa da anılarında, "Mustafa Kemal hiçbir zaman ikinci bir kişinin sevilmesini, sivrilmesini istemez, bu, karısı bile olsa," diye anlatır.

Bizim ailede her zaman söylenen şey şudur, "Boşanmalarının sebebi o veya bu şey değil, o kavga veya bu kavga değil, aslında boşanmalarının sebebi 'güç'tür". Latife Hanım'ın çok büyük bir güç elde etmesi değil, Latife Hanım'ın içinde bulunan Mustafa Kemal'in âşık olduğu güçtür. Bu gücün bir müddet sonra erkeğin hegemonyasını tehdit ediyor olmasıdır. Mustafa Kemal'in Latife Hanım'da âşık olduğu güç bir müddet sonra onu rahatsız eden bir duruma dönüşüyor. Hayallerindeki batılı kadınla karşılaşmak başka, onunla evlenip bir ömür boyu aynı yastığa baş koymak, hayatı paylaşmak tamamen başkadır. Hayaller gerçekleşirse, fantazi olmaktan çıkar, çıplak gerçeğe dönüşür. Bu, hepimizin hayatında olan bir şeydir. Boşanmaların en büyük sebebi budur. Âşık olduğumuz özellikler sizi rahatsız ediyor, sınırlandırıyor, boğucu oluyor. Bunu Vamık Volkan ve Norman İtzkovitz *Ölümsüz Atatürk* kitaplarında çok güzel ifade etmişler. Annesinden farklı bir karakter istedi ama daha sonra Latife'nin boğucu yanları ile tanıştı.

Aslında o boğucu yanlar kendi boğucu yanlarıydı çünkü Mustafa Kemal'in aynadaki aksi, dişil versiyonuydu diyorlar Latife Hanım için. O kadar ki, Mustafa Kemal bir yerde kendi ile evlendi. Kendi ile evlendiği zaman bir problem yok ama hatalarınızı yüzünüze bir ayna gibi gösterdiği zaman onunla yaşayamazsınız. Kendi hatalarınızla yaşayabilirsiniz, hatta hatalarınızı yok sayabilirsiniz ama hayatınız boyunca bu hatalarla bir aynada yüzleşemezsiniz. Belki de bu durum, kendinde olan gücün karşısındakinde bulunmasına yönelik bir tahammülsüzlük olarak da algılanabilir. Dolayısıyla bu çatışma, bu güç bir müddet sonra Paşa'yı rahatsız etti ve boşanmaya sebep oldu. Tabii bu tahammülsüzlüğün her ikisi için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Belki idare edebilirdi arkadaşlarını, uğraşabilirdi onlarla fakat bunun için savaşmak istememesinin sebeplerinden bir tanesi de bu durumun kendisinde oluşturduğu hoşnutsuzluktur. Latife teyzemin fikrinin olması, fikrini ifade etmesi ve savunması, bağımsız olabilmesi Mustafa Kemal'i cezbetmiş ancak arkadaşlarını korkutmuştur. Bu sebeple Mustafa Kemal'in rahatsızlık hissini körüklemişlerdir.

Bunu şöyle bir örnekle vereyim; anılara 'mangal olayı' diye geçen bir hikâye var. Köşk'ün bahçe düzenlemesiyle ilgili ziraat uzmanı Mevlüt Bey, daha önce savunduğu ve Latife Hanım'a da söylediği mesleki bir düşüncesini, Paşa'nın farklı düşündüğünü öğrendikten sonra savunmuyor. Bunun üzerine Latife teyzem Mevlüt Bey'e dönüp, "Niçin fikrinizi savunmuyorsunuz? Ziraat uzmanı sizsiniz, Paşa değil," diyor. Bu, Latife için çok normal bir şeydir. Ama o zamanın toplumunda bırakın bir kadının Paşa'ya veyahut o dönemin önde gelen bir zatına fikrini söylemesi, bir erkeğin söylemesi zaten mümkün değil. Bu bir problem teşkil ediyor aslında.

Münci Bey de, "Ablam mükemmel bir kadındır ama Gazi'ye de herhangi bir erkeğe davranacağı gibi davrandı," diyordu. Ne-

den aynı davranmasın ki? Âşık olunan bir erkek olarak diğer âşık olunabilecek erkeklerden farkı neydi? O, sevdiği erkeğe nasıl davranması gerekiyorsa öyle davrandı. Daha doğrusu Latife teyzem doğallığını korudu, yapmacıklığa kaçmadı, hep kendisi oldu. Sıradan bir erkek olsaydı Latife Hanım ona âşık olabilir miydi ki? Elbette hayır! Zira Latife sıradan bir kadın değildi. Paşa da aslında Latife sıradan olsa onu almazdı ki. Sorun Latife Hanım'ın davranışı değil, Gazi'nin Latife Hanım'a, karısına, herhangi bir kadına davrandığı gibi davranıp davranmadığıdır, daha doğrusu nasıl davranması gerektiği konusundaki sıkıntılardır.

Mangal olayının en sonunda, Latife Hanım'm istediği şekilde Mevlüt Bey'in önceden savunduğu haliyle hem de Mustafa Kemal'in ağzından "Böyle ziraat uzmanlığı olmaz!" lafı çıkarak, Mevlüt Bey'i çok zor bir durunda bırakarak sonuçlandığını da anlatmak lazım. Yani Mevlüt Bey'in aksine, Latife Hanım fikrini savunmuş ve Paşa'yı ikna ederek dediğini yaptırtmıştır.

O gece, "Komutan arkadaşların gitti, şimdi de askerlerle mi yarenlik yapıyorsun," dediği söyleniyor ama o zaman bu söz aslında doğru değil? Peki sonra ne oldu o zaman?

Latife Hanım'm aslında bu lafı söylediğine dair gerçekten tam bir kanıt yok. Kocasının yanına gelmesini ve bu işi karşılıklı konuşarak düzeltmeyi bekliyor ama o bunu yapmak yerine Çankaya'yı terk ediyor ve istasyondaki özel kalem binasına gidiyor. Neticede bir şekilde kopuş oluyor. Ondan sonra da Latife teyzem eşyalarını topluyor ve İzmir'e gidiyor. Tabii Latife teyzemin öfkesi geçicidir. Halid Ziya çok iyi anlatmıştır. "Latife'nin öfkesi yaz fırtınası gibidir; aniden başlar ama çabuk söner". Aslında bütün ailede bu özellik biraz vardır ama Mustafa Kemal'in de öfke patlamalarının aynı şekilde gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Artık o nok-

tada o kadar dolmuşlar ki, bir tek lafla bile birbirlerini taşırabilecek noktadalar. Zaten Fikriye meselesinden sonra ayrılmayı Latife teyzem istemiştir.

Latife teyzem Köşk'ten ayrılacağı zaman Vedat'a şöyle söylüyor; "Sen benim ailemden biri olarak geldin, benimle beraber dönmelisin". Kaldı ki zaten Vedat'ın orada çalışmasını istemiyor Latife teyzem. Vedat'ı ne devlet görevi için ne de başka şeyler için uygun buluyor. "Çok romantik, çok hayalperest bir çocuk," diyor. Kendisi de İstanbul'da Halid Ziya Bey'in yanında bir müddet yaşadığı için Vedat'ın karakterini çok iyi müşahade etmiş. Ayrıca Vedat, Paris'te ağır bir bunalım geçirip psikolojik tedavi görürken de ailesi ile beraber her an yanında olan birisi Latife Hanım. Bu sebeple Latife teyzem Vedat'ın Ankara'da mutlu olamayacağını düşünüyor.

Vedat bir piyano konserinde çalmak için Ankara'ya geliyor. Konserden sonra Köşk'te beraber yemek yiyorlar ve misafir ediyorlar. Mustafa Kemal, Vedat'ın tahsilini ve efendiliğini çok beğeniyor, daha sonra Ankara'ya gelen ve Köşk'te misafir edilen Halid Ziya Bey'e de çok büyük hürmet gösteriyor ve iltifat ediyor. Halid Ziya Bey anılarında normalin çok üstünde hürmet ve iltifat gördüğünü söylüyor. Mustafa Kemal, Vedat'ın Ankara'da Dış İşleri Bakanlığı'nda çalışmasını istiyor. Ancak Latife teyzem Evliyazadeler ile olan akrabalık ve dostlukları sebebiyle 'enişte' diye hitap ettiği Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a gözleriyle 'hayır' işareti yapıyor. Bunu görüp kırılan Halid Ziya Bey'e de, "Bu kadar içtiği gecelerin sabahında söylediklerini hatırlamaz, kızar. Onun için görev yazısını şimdi yazdırmıyorum," diyor. Ancak Halid Ziya bunu zorluyor ve Vedat Köşk'te kâtip olarak çalışmaya başlıyor. Bütün bunları kısmen Halid Ziya Bey'in Vedat'ı anlattığı kitabından da (Bir Acı Hikâye) biliyoruz. Ancak Kılıç Ali'nin kendi anılarında,

Halid Ziya Bey'in anılarıyla alakalı olarak 'gerçeklerin o şekilde olmadığına dair' bir mektup yazdığını belirten bir bilgi de vardır.

Vedat Ankara'dan dönmek istemiyor ve babasına, "Ne yapayım?" diye soruyor. Babası da cevabi mektubunda, "Sen Latife ile gelmiş olabilirsin ama seni orada tutan kişi Mustafa Kemal'dir. O yüzden, sen onun izni olmadan hiçbir şey yapma," diyor ve Latife'nin daha önce de Vedat'ı istememesinden dolayı başka sert ifadeler kullanıyor. Vedat bu mektubu okurken kendisini Paşa görüyor ve mektubu alıp katlayarak cebine koyuyor. Halid Ziya Bey daha sonra anılarında bu mektup hakkında, "Kim bilir hangi ağızlarda değişe değişe Latife'nin kulağına gitti ve Latife benimle konuşmadı," diyor. Boşanmadan sonra Paşa, Vedat'ı Hariciye kadrosuna geçirtiyor ve yurt dışına yolluyor. Vedat'ın 29 Ekim 1937'de merkeze çağrıldığı için Tiran'daki intiharına kadar hakikaten konuşmuyorlar. İntihar aralık ayında Türkiye'ye duyuruluyor. İntihardan sonra Halid Ziya, "Keşke Latife'yi dinleseydim de Vedat Ankara'da çalışmasaydı ve hâlâ yaşıyor olsaydı," diyor. Vedat'ın ölümünden sonra Latife teyzem ile Halid Ziya barıştılar ve görüşüyorlardı. Bu olay iki ailenin ayrı soyadı almalarına neden oldu.

Halid Ziya Bey kendi anılarında kuzeni Muammer Bey ile beraber yurt dışında seyahat ettikleri zaman, onun ne kadar iyi ve eğlenceli olduğunu, ne kadar güzel zaman geçirdiklerini anlatmıştır. Mektubunun sert ifadeler içermesinin sebebi ilginçtir. Halid Ziya Bey'in babası Hacı Halil Emin Efendi maalesef ailenin İstanbul'daki ticaret işlerinde başarılı olamamış ve mecburen İzmir'e geri dönmüş, Basmane'deki konakta yaşamaya mecbur kalmışlardır. Sonradan Halid Ziya Bey edebiyat ile çok büyük bir noktaya geliyor ve sonra Mehmet Reşat'a hem veliaht şehzadeyken hem de padişah olduğunda Mabeyin Başkâtipliği yapıyor. Çok başarılı ve zengin oluyor. Çocukluğunun bu sıkıntılı dönemlerinin ezikliğini hep içinde

taşımıştır. *Mai ve Siyah* romanı bir yerde ana karakter olan genç bir yazarın ağzından bu hislerini de aktarır. Mektubunda Vedat'ın parlak kariyer ihtimalinin yok olacağını düşünerek çok sert karşı çıkar. Hâlbuki öyle bir şey yok. Hakikaten Latife Hanım diyor ki, "Benimle beraber geldin. Benim ailemden birisin sende". Belki Latife Hanım da bu konuda biraz fazla ileri gitmiştir. Belki karışmaması gerekirdi ama tamamen bundan kaynaklanan bir şey. Neticede sevdiği yakın bir akrabası, bu sebeple karışması tamamen doğal ve Vedat'ı koruma içgüdüsü olarak algılanmalıdır aslında.

Vedat'ın Ankara'da kalması değişik spekülasyonlara yol açıyor. Özellikle Rıza Nur farklı bir manaya çeker ve kitabında da bunu yazar. Kitabı uzun süre yasaklanmıştır, biliyorsunuz. Ailenin bu konudaki düşünceleri nedir, neler söyleyebilirsiniz?

Latife Hanım, Vedat'a, "Benimle geri dönmelisin," diyor ama kardeşleri Ankara'da devlette çalışmaya devam ediyor. Bunu bir çelişki olarak görenlere, Vedat'ın da dış işlerinde devam ettiğini hatırlatmak lazım. Zira dediğim gibi, devlette yetkin insan sıkıntısı özellikle temsil mesleklerinde had safhadaydı. Bu sözlerden yanlış ya da imalı anlamlar çıkarmak sadece kötü niyeti açığa çıkarmak olabilir. Rıza Nur aynı zamanda Serasker Rıza Paşa'nın yani büyük büyük dedemin öbür oğlu Şükrü Paşa'nm damadıydı. Reşit Saffet Bey'le kayınbirader oluyorlardı. İffet Hanım'ın kocasıydı ve hakikaten normal olmayan bir adamdı. Bazı konularda çok başarılıdır; Türk tarihi konusunda, kurduğu kütüphane konusunda. Enteresan bir adamdır, hatta dahidir, aynı zamanda da neredeyse delidir. Kişisel hırslarını fazlasıyla ortaya koyan, onları dengeleyemeyen çok zor bir karakteri vardır ve İffet Hanım'ın da mahvına sebep olmuştur. Zaten aile kendisi ile hiçbir zaman görüşmemeyi tercih etmiştir. Bu ülkeye iki defa bakan olmuştur, Lozan'a ikinci

baş delege olarak gitmiş ve müzakerelerin çoğunu o yapmış fakat sonuçla ilgili olarak Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ile ters düşmüştür. Bu ters düşmenin sonucunda Mustafa Kemal'in teveccühünü kaybetmeyi göze alamadığı için açıkça muhalefete başlamıştır. Fakat o kadar bencil, o kadar herkesi kötüleyen, o kadar kinci bir yapısı vardır ki Mustafa Kemal ile ilgili söylediklerini çok fazla dikkate almamak gerekir. Zira asıl muhalefeti 29 Ekim 1925'den sonra başlar. Cumhuriyet töreninde kutlamalarda Mustafa Kemal'in ona çok güleryüz göstermesi ve fazlasıyla ilgilenmesi sonucu, uzun zamandır beklediği Milli Eğitim Bakanlığı makamına çoktandır ağır hasta olan Hamdullah Suphi Bey'in (Tanrıöver) yerine atanacağına, şizofren eğilimlerini de dikkate alırsak, neredeyse tam bir kesinlikle inandığını söyleyebiliriz. Ama Paşa Mustafa Necati Bey'i Maarif Vekaleti'ne atıyor. Bundan dolayı büyük hayal kırıklığına uğrayan Rıza Nur, Mustafa Kemal'i hiç affetmiyor. Bu tarihten sonra Latife teyzemin kapısını aşındırıp ağzından laf almaya çalışıyor. Karısını gönderip malumat öğrenmek istiyor. Türkiye'deki büyük gazeteciler de, bütün entelektüeller de bilir Rıza Nur'un yazdıklarını, ancak yazdıklarının temeli doğru değildir.

"Yazan bir kalemle başladı,
yazmayan bir kalemle bitti."

Fatih Bayhan: **Peki bu kadar güvenilmez bir insansa neden söyledikleri ve yazdıklarından korkuluyor?**

Mehmet Sadık Öke: Bu korku aslında Rıza Nur'un yazmış olduğu şeylerden kaynaklanmıyor. Rıza Nur, sadece Mustafa Kemal'e karşı olan kini mantığının önüne geçmiş biridir. Bu sebeple güvenilmezdir. Yoksa biraz önce bahsettiğim gibi takdir edilecek şeyler de yapmıştır. Buradaki mesele şudur; Latife teyzemin anı ve günlüklerinin Rıza Nur'un yazdıklarını ne kadar desteklediği merak edilir ve bundan korkulur. Bu anılara 1980 yılında 25 senelik yayın yasağı konulmasını, Rıza Nur'un yazdıklarını destekleyici nitelikte bir içerik taşıyabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Korkuları bundan kaynaklanıyor. Oysa düşünmüyorlar ki 25 sene önce cumhuriyetin temellerine dinamit koyacak kadar tehlikeli olan bilgiler, 25 sene sonra nasıl tehlike olmaktan çıkar, hele bu Mustafa Kemal'e yönelik bir tehditse.

Aile 1978'de, Latife teyzemin kasasından çıkan belgeleri Türk Tarih Kurumu'na vermişti. Bu belgeler iki sene boyunca tasnif edildi. 1980'de aile bir araya gelerek bu belgelerin içeriği sebebiyle mahkemeye başvurarak 30 sene boyunca yayınlanmamasını talep etti. Belgelerde Mustafa Kemal'e yönelik kötü herhangi bir şey yoktu. Ancak gerçekler ve Mustafa Kemal'den geçinmeciler takımı hakkında önemli bilgiler vardı. Ord. Prof. Reşat Kaynar (belgeleri tasnif eden kişi), bu belgeleri cumhuriyet tarihi için *birinci elden*

kaynak olarak nitelemiştir. Dolayısıyla Paşa ile ilgili olumsuz bir şey yoktur, etrafındakilerle ilgili çok şey vardır. Anneannem de bu kişilerin varisleri ile uğraşmak istemediği için bu belgelere 30 sene yayın yasağı istedi, "Ben kimse ile uğraşmak istemiyorum," dedi. Ancak mahkeme 25 sene yasak koydu.

Bakın Mustafa Kemal Latife teyzeme, "Latife bana asker sözü vereceksin ve bu ayrılıktan, bu boşanmadan, özel hayatımızdan bahsetmeyeceksin," demişti. O da "Paşam siz de söz vereceksiniz, siz de bahsetmeyeceksiniz," diye cevap vermişti. Boşandığı bir kadına bir erkek, "Konuşmayacaksın," diyor. Kadın da bu kadar acı olaylar yaşadığı halde söz veriyor. Bu, ikisi arasındaki saygıyı, sevgiyi ve güveni gösteriyor. Hangi kadın konuşmaz. Gider Avrupa'da, Amerika'da konuşurdu. Kim tutabilirdi onu. Yurtdışına çıktıktan sonra babasının servetiyle sayfalar dolusu, ciltler dolusu kitaplar yazabilirdi. Rıza Nur gibi, bazılarının yazdığı gibi saçma sapan, yalan yanlış şeyler yazılmazdı o zaman. Amma velâkin böyle bir şey yapmadı.

Boşuyorsunuz ve sadece bir asker sözü istiyorsunuz. "Yaver" diyordu ya ona, bir yerde askeriydi çünkü. Asker sözü istiyor ve o da bunu tutuyor. Aralarındaki güvenin ne olduğunu anlamak açısından bu önemli. Dolayısıyla bizim ve Latife teyzemin konuşmamasının sebebi, onun Paşa'ya verdiği sözü bizim de onurlandırmamızın haricinde, Latife teyzemin anılarını talih ve tarih karşısında kendisiyle hesaplaşması olarak görmesidir.

Latife Hanım'a hakaret edenler aslında, Mustafa Kemal'e hakaret ediyorlar. Çünkü seçtiği kadının tıynetini o çok iyi biliyordu ama diğerleri bilmedi, onlar yaptılar bu işi. Özellikle bir kişi yaptı. Ona da değineceğim; kimin yaptığına, kara yılanın kim olduğunu anlatacağım, onun yüzünden oldu. Belki de bu evlilik devam edebilirdi her şeye rağmen, yani bütün bunlara rağmen.

Ertesi gün bohçasını topladı Latife Hanım ve Salih Bozok ile beraber İzmir'e döndü. Burada merek edilen hadiselerden bir tanesi şudur, daha sonra 'Latife Mustafa Kemal' imzası ile gönderdiği mektuptan da anlıyoruz ki aslında Latife Hanım tekrar barışmak istiyor...

"Çocukluk ettim, çocuklar böyle bir cezadan muaftır," diyor. Basit bir karı-koca tartışmasının ülkenin tarihi politik gerilimi yüzünden büyümesinden başka bir şey değildir.

Anlıyoruz ki köşkteki bütün eşyaları da götürmüyor.

Hayır eşyalar köşkte kalıyor. Yalnız çok özel bazı eşyalarını, mücevherlerini alıyor. Paşa'nın hediye ettiği Zübeyde Hanım'ın yüzüğünü alıyor ama alyansları değiş-tokuş ediyorlar. Düğün hediyelerinden bir tanesi, biliyorsunuz küçük bir altın Kuran'dı. Bir de bir broş hediye etmişti. Onları da alıyor. Broşun bir tarafında akik üzerine 'Bismillahirahmanirrahim', diğer tarafına 'Latife Gazi Mustafa Kemal ve Gazi Mustafa Kemal' yazısı vardır. Çok zarif, güzel bir hediyedir. Maddi değeri çok fazla değil ama manevi değeri çok yüksektir tabi.

Broş nerede şu an?

Bizde, ailede. Sonra özel bazı eşyalarını alıyor. Mustafa Kemal ondan kitaplarını bırakmasını istiyor. O da çok sevdiği bazı kitaplarını alıyor, diğerlerini Çankaya Köşkü'nde bırakıyor. Bu kitaplar da Mustafa Kemal'in kütüphanesinin temelini oluşturdu. Latife Hanım İzmir'deki Beyaz Köşk'e geri dönüyor. Çok üzülüyor, günlerce ağladığını biliyoruz. Annesi ve babası yurtdışında, babaannesiyle beraber kalıyor o zaman. Sonra anlıyor ki artık yazdığı mektuplarla bu iş olmayacak, Mustafa Kemal kararını vermiş.

Peki, o mektuplar Mustafa Kemal'e ulaştırılıyor mu? Çünkü Mustafa Kemal'in, *mektuplarını bana ulaştırmayın* şeklinde bir talimatı olduğu söyleniyor.

Yaverlerine böyle bir talimat verdiği söyleniyor. Ama bu bilginin doğru olup olmadığı belli değildir. Belki de onun yanında pek kimse Latife Hanım'dan bahsetmeye cesaret edememiştir. Eğer böyle bir talimat verdiyse gerçekten, Paşa'nın, Latife Hanım'ın kendisinin yanından ayrılmasından dolayı büyük bir acı ve üzüntü duyduğunun ifadesi olabilir bu durum. Ancak Vasıf Çınar kendisine yazılan bazı mektupları sonradan Mustafa Kemal'e iletmiş. Paşa, boşandıktan sonra bile hiçbir zaman tamamen ilgisiz kalmadı Latife Hanım'a. Fahrettin Altay da 'On Yıl: Savaş ve Sonrası' adlı kitabında bunları da anlatıyor. Latife Hanım'dan bahsedildiği zaman hep dinlermiş ama hiçbir cevap vermezmiş. Mesela çalışmak istiyor denildiği zaman, "Öyle mi?" dermiş ama yorum yapmazmış. Aslında çok enteresan, çalışmasını da istemedi. Bir yerde kocalığını sürdürdü, enteresan bir şey bu. Nasıl milletvekili olmasını istemediyse, çalıştırmadı da, izin vermedi. Latife Hanım başlangıçta, "Bana izin versin Avrupa'ya gideyim," demiş, Paşa bunu kabul etmemiş. Latife Hanım bir şey yapmak için her zaman ondan onay beklemiştir. O da sessiz bir şekilde ama uzaktan bu işleri idare etmiştir. Yani bağlantılarını kaybetmemişler.

Talakname uzun süre sonra geliyor.

Tabi. Uzun süre sonra geliyor, ağustosta. Çünkü o dönem zarfında bir grup insan tekrar bir araya gelmeleri için uğraşıyor. Anneannem de söylüyordu, etrafındakiler ikiye bölünüyor. İsmet Paşa yeniden bir araya gelmelerini çok istiyor. Salih Bey başlangıçta yeniden olmasını istiyor ama sonra vazgeçiyor.

Orada Paşa'nın daha önce söylediği, Kılıc Ali'nin hatıratında geçen, "Seni boşarım, her şey Anadolu Ajansı'na bir açıklama yapacak kadar kolay," dediği şey gerçekleşiyor.

Gerçekleşiyor, ama o kadar kolay olmuyor. İkisi için de zor bir dönem. Latife teyzemin, Paşa'nın tüm dünyanın gözü önünde kendisini bu şekilde boşayabileceğine inanmadığı Kılıç Ali tarafından anlatılır ama aslında bu doğru değildir. Latife Hanım, Paşa bir şeyi yapmak istiyorsa sonuna kadar gideceğini gayet iyi bilir. Neticede iki satır bir şey yazılıyor ve gazetelere, ajanslara yollanıyor sonra. Ancak ilginç bir nokta var. Paşa talaknameyi imzalarken elleri titremiş ve kâğıdın üzerine mürekkep dökülmüş. Yeniden yazılmasını istemiş, bu sefer de ilginçtir kalem yazmamış. Herhâlde bir işaretti bu ama Paşa tabii böyle görmemiş, acı acı gülmüş ve aşklarını başlatan kaleme atfen evliliğini kastederek demiş ki, "Yazan bir kalemle başladı, yazmayan bir kalemle bitti".

Elbette boşanmadan ve talaknameden bahsederken, talaknameyle beraber gelen özel bir mektuptan bahsetmemek olmaz. Paşa'nm bizzat kaleme aldığı bu mektup, neden boşanmak zorunda olduklarını Latife teyzeme anlatmak için yazılmış. Son derece özel bir mektup ve şimdi Latife teyzemin Türk Tarih Kurumu'nda bulunan arşivinin içinde yer alıyor. Latife teyzemin boşanmaya ikna olması için Paşa'nın dil döktüğü bu mektubun kendi dili de bir hayli ilginç. Tabii benim mektubun tamamını burada anlatmam aile tarafından alınan karar gereği imkânsız. Ancak Türk Tarih Kurumu Eski Başkanı Sayın Halaçoğlu, bu mektubu okuduğunu bir gazete röportajında söylediği için ben de bir miktar anlatabilirim. Halaçoğlu'nun da anlattığı gibi, mektup 'o kadar içli ve sevgi dolu' ki 'okuyanları ağlatmaması mümkün değil'. Zaten birbirlerini bu kadar çok sevdikleri için Paşa'dan da başka türlü bir ayrılık mektubu beklemek imkânsız, hatta abesle iştigal olurdu. Bu ko-

nuda anneannemin anlattığı bir şey var. Paşa bu mektupta demiş ki: "Üç kez ayrılmak isteyen, ikisinde kocasını terk eden bir hanım son seferinde mücevherlerini ve özel eşyalarını alıp gidiyorsa ve alyansını bırakıyorsa, o, kocasına üç defa *boş ol* demiş sayılır. Hanımefendi, siz benden üç kez ayrılma talebinde bulundunuz zaten. Ben bu talebinizi yerine getiriyorum." Bu durumda Fikriye Hanım olayından sonra Latife Hanım'ın anne ve babasını çağırmasını ve Sarıkamış olayında Ankara'ya hareketini bu anlamda değerlendirmiştir Paşa. Demek ki Sarıkamış'tan sonra da, Çankaya Köşkü'ndeki o meşhun geceden sonra da ayrılmak isteyen Latife Hanım'dır. Ancak her zamanki gibi öfkesi geçince fikrini değiştirmiştir. Paşa muhtemelen sadece bir ya da iki yaş büyük olduğu Adeviye Hanım'ı annesinin aksine ve yerine ideal anne figürü olarak gördüğü için ona büyük bir sevgi ve hurmet besliyordu. Boşanma sebebi için ona ayrı bir izah mektubu göndermiştir. Çoğu zaman Mustafa Kemal Paşa Adeviye Hanım karakterindeki ezilmeden ve diretmeden eşit olmayı başarabilen bir hanımla evlenseydi daha mutlu olabilirdi, diye düşünmüşümdür. Ancak bu örnek Fikriye Hanım değildir.

Bakanlar Kurulu kararı deniliyor ama...

Evet, öyle deniliyor ama bu Paşa'nın isteği. Bakanlar Kurulu nasıl hayır diyecek. İsmet Paşa çok direniyor, hatta o kadar ki –kızı Özden Toker'in anlattığına göre– üç gün kara gözlükle dolaşmış üzüntüsünden, ağlamaktan. Aslında tabii ilginç ve acı olan boşanma ('şer-i' mahkemede kadı tarafından bile olsa) bir yargı yani mahkeme işlemidir. Bakanlar kurulu bir yürütme merciidir. Bu durumda zaten Aile Hukuku Kararnamesi'ne aykırı olan bu boşanma şeklinin bir de Bakanlar Kurulu'nun yetki alanına girmemesi sebebi ile tamamen hukuksuz ve geçersiz olma durumu

vardır. Ancak daha önce de ifade ettiğim gibi, Latife Hanım'ın Paşa'ya olan büyük aşkı, sevgisi ve saygısı bu duruma hukuki yollarla itirazını engellemiştir. Yoksa özellikle Rıza Nur'un ve bazı kötü niyetli muhaliflerin belirttiği herhangi bir tehdit ya da korkutma söz konusu değildir. Fethi Bey ve Galibe Hanım, Cevat Abbas ve Memduha Hanım, Rauf Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey ve karısı Sitare Hanım, Yakup Kadri Bey ve karısı Leman Hanım, hepsi tekrar bir araya gelsin istiyorlar. Kazım Karabekir mesela birleşmelerini istiyor. Fevzi Paşa da birleşmelerini istiyor ve çok güzel bir lafı vardır; "Latife Hanım'dan eşi olarak beklenen en önemli görev, kocasının içkisini, kumandanının içkisini, haremine nakletmesiydi". Bütün bunlar tekrar bir araya gelmelerini istiyorlar ama olmadı. Hepsi de o senenin en acı olayının Mustafa Kemal'in Latife Hanım'dan boşanması olduğunda hemfikir. Bu dönem çok önemli bir dönemdir. Mustafa Kemal'in bütün eski arkadaşlarından koptuğu dönem bundan sonradır. Dediğim gibi 1925'te Kürt Sait İsyanı'ndan sonra, 1926'da İzmir Suikastı teşebbüsü oluyor ve ondan sonra herkes ayrılıyor.

Önce arkadaşlarıyla padişahlığın kaldırılması ve hilafetin önce ayrılıp sonra da kaldırılmasından dolayı sorunlar çıkıyor, ondan sonra Takrir-i Sükun Yasası'ndan dolayı problemler yaşanıyor. İlginçtir, Mustafa Kemal'e en güzel cevabı sonuna kadar yanında kalan Ağaoğlu Ahmet Bey'in eşi veriyor. Keçiören'de yapılan çok sayıda tutuklamadan sonra, Kazım Özalp Paşa'nın evinde karşılaştıklarında Paşa'nın, "Ne haberler var?" diye sorması üzerine, gece çıkan fırtınayı da kelime oyununa alet ederek, "Bir sağlam hamam kalmıştı, o da dün geceki fırtınada yıkıldı," diyor. Mustafa Kemal'e bunu söyleme cesaretini göstermiştir. Böylece Mustafa Kemal, Fethi Bey, Rauf Bey, Halide Edib Hanım, Adnan Adıvar, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa gibi dava arkadaşlarından

kopmaya başlıyor. Bunlara sebep olanlar da huzuru mutat zevattır. Özellikle bunlardan bazıları, hepsi için söylemek mümkün değil, onlar zehirleye zehirleye Gazi'yi yalnız bırakmışlardır.

Huzuru mutat zevat dediğiniz grubun içinde kimler var?

Onları herkes bilir. Her yerde çıkarlar.

İsmet Paşa da var mı?

Hayır, İsmet Paşa yoktur. İsmet Paşa'nın yeri Mustafa Kemal için çok önemli ve huzuru mutad zevattan çok farklıdır. Paşa'nın, Fevzi Paşa ile beraber en güvendiği iki isimden biridir. İsmet Paşa her zaman için devleti kendi bildiği şekilde idare etmeye çalışmıştır. İsmet Paşa'nın doğruları çoktur. Herkes gibi yanlışları da olabilir ama İsmet Paşa da Mustafa Kemal'e şunu söyleyebilmiş tek erkektir, "Devlet meseleleri rakı masasında konuşulmaz". O huzuru mutat zevat Çankaya'da hazır ve nazır, onlar belirgin isimlerdir. Bir kısım zevattır. Devamlı Paşa ile beraber her yere gider ve iş hallederler. Servetleri ayyuka çıkmıştır. Ona buna fabrika kurdurmazlar, kendi adamlarına kurdurup el altından hissedar olurlar. Alırlar paraları, kâra ortaktırlar zarara da değil, böyle bir güruhtur. O kadar ki, Kılıç Ali'nin kendi anılarında Kılıç Ali'nin eniştesinin hızla edindiği servet yüzünden Paşa'nm ona serzenişte bulunduğu anlatılır. Oysa Karabekir Paşa İzmir Suikastı teşebbüsü ile suçlandıktan sonra emekli olunca para sıkıntısı çekmesine rağmen siyasete geri dönmemiş, ticarete girmemiştir. Bu sebeple de para sıkıntısı çekmişlerdir. Eşi hanımefendi çok zengin bir tüccarın kızı olmasına rağmen babasından asla para istememiş, mücevherlerini satmıştır. Neden bu şekilde davrandığı sorulduğunda, "Ben babama bile koskoca Karabekir Paşa karısına bakamıyor dedirtmem," demiştir.

Oysa huzuru mutat zevattan biri ismi bende saklı, Mısır Hidivi'nden buradaki işleriyle ilgilenmek için vekâletname alıp mallarının üzerine oturmuş. Bu durum Hidiv'in Paşa'ya şikâyet etmesiyle ortaya çıkmış ve skandal olmuş. Bununla birlikte Hasan Rıza Soyak, Hidiv'in Türk vatandaşlığına geçebilmek için Cumhuriyet Halk Partisi'ne 900 bin lira teberruda (bağış) bulunduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Bir başka hikayede ise, Hasan Rıza Soyak'ın aldığı bir ev, *Hasan Rıza Bey ev aldı* diye Paşa'nm kulağına gidince Paşa, İsmet Paşa'nın kardeşi Hasan Rıza Temelli'nin ev aldığını düşünüp İsmet Paşa'ya soruyor. Sonradan gerçek ortaya çıkmasına rağmen İsmet Paşa kardeşinin yıllardır içinde oturduğu evi sattırıp başka bir laf gelmesini engellemiştir. Dürüstlük budur.

Bir başkası ile ilgili hikâyede de, Paşa bir akşam İzmir'de Latife Hanım'ı ve etrafındakileri alarak atlı tramvayla gezintiye çıkmış. Burada sürücüye atları kamçısız idare edip edemeyeceğini sormuş. Sürücünün, "Olur mu Paşam hiç öyle," demesiyle Paşa, "Olur, olur," deyip atları idare etmiş. Paşa'nın Latife Hanım'a önceden tembihlediği üzere Latife Hanım da, "Paşam, ben de biletçi olayım, paraları toplayayım," deyince, "Al, al ama sakın cebine atma," demiş. Latife Hanım daha sonra Paşa'ya neden böyle bir şey yaptığını sorunca, "Maiyetimden çok yakın biri meselelerin çözümünde hem gereksiz sertlik uyguluyor hem de para işlerini doğru aktarmıyordu. Çok kızdığım halde henüz yüzleşmek istemedim, hatasını anlaması ümidiyle isim vermeden uyardım," demiş. Bu kişi de herkesi hayrete düşürecek kadar Paşa'ya yakın bir isimdir.

Bunlar böyle bir güruhtur. Bunlar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına iyi kötü bir hizmetleri geçmiş kabul edilen insanlar. En azından Mustafa Kemal'in yanında gözüken insanlar. Dolayısıyla her birinin bir ağırlığı var.

Biz boşanmadan sonra o kadar çok acı çektik ki... Aile olarak bazen bir kenara itildik, dirsek gördük; bazen de yüzümüze gülündü ama arkamızdan konuşuldu. Dolayısıyla biz hiçbir kimseye, bu kadar kötülük yapmış olmalarına rağmen bir şey yapamayız, onları hedef gösteremeyiz. Onun için kim olduklarını söylemeyiz, o anıların açıklanmasına da izin vermeyiz. Asla yapmayız, çünkü en azından bugünkü nesillerin o kişilerden dolayı acı çekmesini istemeyiz. Çünkü onların çocukları ve torunları bu kişilerle gurur duyuyorlar. Biz bu acıyı çektik, biliyoruz. Bize yapılmasına rağmen biz onlara bunu yapmayız, yapamayız. Tarihi galipler yazsa da ve Latife Hanım bu savaşta yenilmiş gözükse de, gerçeklerin eninde sonunda ortaya çıkmak gibi kötü (!) bir huyu vardır. Ancak bu noktada şunu da söylemeden olmaz; bu gürühun içinde olmayanlardan biri de Celal Bayar'dır. Celal Bey'in zarafeti ve dostluğu her zaman anlatılırdı aile içinde. Özellikle anneannem ve dedem onu çok severlerdi.

"Benim karım bir hanımefendidir ve her zaman bir hanımefendi olarak kalacak."

Fatih Bayhan: **En çok merak edilen hususlardan bir tanesi de ailenin bu ayrılığı kabullenişi. Çünkü baba Muammer Bey demişti ki, "Kızım eğer bir gün ayrılırsan bana ondan ve evliliğinden asla bahsetmeyeceksin".**

Mehmet Sadık Öke: Boşanma resmi olarak gerçekleştikten sonra İstanbul'a gidiyorlar, Muammer Bey'in Ekselsiyor apartmanında bir dairesi var, oraya geçiyorlar. Kızı için Ayaspaşa'daki konağı satın alıyor. Kızına almıyor aslında ama bir yerde bunu bir boşanma hediyesi olarak kabul etmek lazım. Jost'un Konağı'dır bu, çok güzel bir konaktı. Mösyö Jost, Düyun-u Umumiye zamanında Osmanlı borçlarının ödenmesi için tütün rejisinin müdürlüğüne getirilmiş. Saray arkası sokakta Kabataş'tan tepeye kadar, Alman Konsolosluğu'nun yakınına kadar çıkan arazileri olan çok güzel bir konaktı. Eski sadrazamlardan Nedim Paşa tarafından yapılmış, sonra bölünmüş. Eski konak çok daha büyükmüş, iki-üç parçaya ayrılmış. Onun ana parçasını –sahilden yukarıya kadar– alıyor ve aile 1926'da oraya geçiyor. Artık İzmir'de de oturmak istemiyorlar. Latife teyzem baba evine gönderilmiş ama İzmir'de de sıkıntı yaşanıyor.

Ne oluyor İzmir'de?

İzmir'de büyük bir problem oluyor. Bir şok yaşanıyor. O dönemde, baba evine gönderilmiş bir kadına, –biliyorsunuz boşan-

malar olduktan sonra biraz dışlanmalar olur– herkes kötü gözle bakar. Hele hele Mustafa Kemal tarafından boşanmış bir kadın kötü karşılanıyor. O yüzden İzmir'de oturmak istemiyorlar, yeni bir başlangıç yapmak için İstanbul'a geliyorlar. Ailenin serveti de buna yeterli. İstanbul'a geçiyorlar ve bir miktar Ekselsiyor'da kaldıktan sonra hemen kendileri için düzenlenen bu Jost Konağı'na geçiyorlar. Ondan sonra burada Latife Hanım'ı hayata bağlama çalışmalarına başlanıyor. Latife teyzem o kadar küsüyor ki hayata, kendi ifadesiyle tam 4 yıl boyunca ağlamış. Bunu da Galibe Hanım'dan öğreniyoruz, Fethi Okyar'ın karısından. Fethi Okyar bu evliliğe karşı çıkan kişi olmasına rağmen Latife Hanım'ın en yakın arkadaşı oluyor, eşi Galibe Hanım'la birlikte. Evliyken de, evlilikten sonra da. Kaldı ki İsmet Paşa da Mustafa Kemal'e diyor ki, "Latife Hanım Ankara'dan ayrılırken bana emanet etmiştiniz. Ben onunla arkadaşlığımı devam ettirmek istiyorum". Tabii nezaket gereği Mustafa Kemal de bu izni veriyor. Paşa'nın onayını alarak diye anlatırlar bunu ama tabii ki İsmet Paşa da diretmiştir. Paşa buna hayır diyecek biri değil, çünkü Samet Ağaoğlu'nun babası Ahmet Ağaoğlu'ndan aktardığına göre, Nuri Conker Latife Hanım'dan 'o karı' diye bahsedince Mustafa Kemal çok sinirlenerek onu susturuyor ve "Benim karım bir hanımefendidir ve her zaman bir hanımefendi olarak kalacak," diyor. Fahrettin Altay'ın anlattığına göre günlerce odasından çıkmamış Paşa. 'Kanadı kırık bülbüle döndüm, bağrı yanık bülbüle döndüm' şarkısını üç gün boyunca ağlayarak gramofondan dinlemiş. Hatta Paşa'nm kendisine bir zarar vereceğinden korkmuşlar.

Latife Hanım'ı kötüleyenler onun için, "Büyüklük kompleksi vardı, azametinden geçilmiyordu," derler. Oysa Paşa hiçbir zaman böyle düşünmemiş. Sonradan yanma aldığı manevi kızlarının mürebbiyesi Madam Bawer'in gönderilmesini isterken, "Benim karım

hiç olmazsa toz alırdı, bu kadın ise sadece azamet satıyor," diyerek Latife Hanım'ı nasıl gördüğünü ifade etmiştir. Bu durum, çapsızların Latife Hanım'ın kültür üstünlüğünü ve güçlü karakterini yanlış ve yanlı olarak algıladıklarını gösterir.

Latife Hanım sosyal hayatın gelişmesi için öğretmenlik rolünü oynamak istemiş ama kadir bilmezler tarafından kabul görmemiştir. Aralarındaki ilişki o kadar ilginç ki... Bir davette Rus sefiresi boşanmadan sonra Latife teyzemin Köşkte bıraktığı çeyizine ait bardak takımını çok beğenip, "Ne kadar güzel ve zarif bir takım," deyince Paşa, "Evet çok güzel ve zarifler ama çabuk kırılıyorlar, tıpkı sahibeleri gibi," demiş. Sonra da kadehe şampanya konulmasını isteyerek, 'Burada olmayanların şerefine' manasına gelen Fransızca "Aux absents," demiş. Aslında Latife Hanım'ı kastederek onun şerefine kadehini kaldırmış, sonra da uzun süre konuşmadan dalgın dalgın oturmuş. Bu hikâye Paşa'nın Latife Hanım'ı kırdığına yönelik tek ifadesi olması açısından ilginçtir. Latife teyzem de kırılmayla ilgili olarak yıllar sonra, 'Kara Efem' diye hitap ettiği çok sevgili dostu Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Necmettin Sahir Sılan'ın kızı Şen Teyze evlenmek üzereyken el öpmeye geldiğinde şöyle bir ifade kullanmış: Latife teyzem "Ona âşık mısın?" diye sorunca Şen Teyze de, "Çok seviyorum ama o daha çok seviyor," diye cevap vermiş. O zaman Latife teyzem "Daha iyi, bırak o daha çok sevsin; böylelikle kırılmazsın..." demiş. Bu cümle Latife teyzemin Paşa'nın şahsını ne kadar çok sevdiğini ve boşanmadan dolayı ne kadar çok kırıldığını ifade ediş şekli açısından bence hem çok güzel hem de çok acı ve hüzünlüdür. Şen teyze, Latife teyzemin, evlilik hediyesi olarak Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré'nin hediyesini kendisine vermesini, "Böyle bir hatıradan bu kadar kolay vazgeçmesine hep şaşırmışımdır. O, o kadar kolay vazgeçti ben

hâlâ vazgeçemedim" diye anlatmıştı. "Vazgeçebilmek en yüksek derecede irade ister ve gerçekten sahip olmakla alakalıdır," demişti.

Aslında onlarınki son derece normal bir evlilik ama yürümemiş. Sonuçta Latife Hanım çok üzgün ve verem oluyor. Bu arada çok önemli bir şey var. İzmir'deyken yabancı bir gazeteye beyanat veriyor ve diyor ki, "O yılan geldi. Ondan sonra cennet bahçesinde her şey bozuldu". Ayrıca Salih Bey'e gönderdiği bir mektupta, "O yılan ruhlu herifin yerine sen olsaydın bu iş düzelirdi," diyerek özellikle bir kişinin yeniden bir araya gelmelerini önlediğini belirtiyor. Tabii aslında Salih Bey, son kertede Gazi'ye o 'yılan ruhlu' kişiden daha yakın. Neden etkisiz kaldığının daha iyi incelenmesi gerekir. Bir sürü başka sebebin yanında Latife Hanım'ın sadece bir vitrin güzeli, süs bebeği olmadığını, olamayacağını anlaması belki desteklemesinin önünü kesmiş olabilir. Her modern Batılı kadın gibi eşitlik talebinde bulunmayacak, suya sabuna dokunmayacak naif bir güzelin daha kolay idare edilebilir olduğunu düşünmüştür.

Herhâlde bu 'yılan ruhlu herif' tanımlamasını Altemur Kılıç babasının üstüne almış ki yıllar sonra, Galatasaray Lisesi'nde okurken, Ayaspaşa'daki konağa gidiyor. Latife Hanım onu kabul ediyor. Latife Hanım'a diyor ki, "Babam ve amcamdan yana bir şikâyetiniz oldu mu?" Latife Hanım 14-15 yaşlarındaki genç bir çocuğa ne desin, "Tabii ki hayır, bana çok iyi davrandılar. Hiçbir zaman böyle bir şey olmadı. Hayır, hiçbir şekilde şikâyetçi değilim," demiş. Ne diyecekti? Kılıç Ali ve Muzaffer Kılıç yeğendi; Kılıç Ali koruma ve sonra milletvekili oldu, Muzaffer Kılıç da yaverdi. Altemur Bey her şeyin doğrusunu aslında iyi bilir. Çünkü kendisine ismi koyan kişi Latife Hanım'dır. Her zaman da ismi koyan bu kişiye karşı saygısı çok büyük olmuştur. Bazı şeylerin aslı astarı var

mı diye babasına, amcasına sorduğu zaman, "Bunlar devlet sırrıdır, konuşulmaz," demişler ve anlatmamışlar. Eğer bazı şeyler aslında doğru olmasaydı, bunlar devlet sırrıdır konuşulmaz demezler, doğru olmadığını açıkça ve büyük bir kesinlikle söylerlerdi. Bu tarz laflar aslında zımnen kabul beyanı içerirler. Belki de kabul etmişlerdir de Altemur Bey durumu kurtarmak için o şekilde aktarmaktadır. Tabii doğruyu sadece o bilir ama ben Altemur Kılıç'ın gerçeklerin ne olduğunu çok iyi bildiğini biliyorum. Belki annesi ve halasından öğrenmiştir ama bir yerden mutlaka öğrenmiştir. Çünkü bu evliliği babasının bozduğuna inanmasa veya en azından şüphe ve huzursuzluk duymasa o soruyu hiçbir zaman sormazdı Latife Hanım'a. Onun için bu konuya daha fazla devam etmek istemiyorum. Kara ruhlu kişi, karayılan kim ise... Yukarıda Allah var, öyle diyelim.

Bu işi aşağıya, yukarıya havale edersek... Bu konuda daha fazla konuşmak istemiyor musunuz?

Evet ama artık söyledim söyleyeceğimi. Daha fazla ne söyleyeyim ki.

Peki, burada başka bir şey çıkıyor. Paşa başkumandanlık yapmış, meclisi kurmuş, yeni bir cumhuriyetin kurulmasına öncülük etmiş bir zat. Yaveri, yanındaki askeri, komuta arkadaşı tarafından nasıl yönlendiriliyor? Bu da ayrı bir eleştiri konusu olarak karşımıza çıkıyor.

Şimdi bakın, 44 yaşma gelmiş yorgun bir insan, sağlığı çok iyi değil. İki defa kalp krizi, İzmir'de bir kalp spazmı geçirmiş. Bu kadar şeyden sonra artık bu çatışmanın içerisinde olmak istemiyor. Bir yanda karısı, bir yanda dava arkadaşları; ona bir şey söylese öbürü alınıyor, öbürüne bir şey söylese bir gerginlik çıkıyor

ve Mustafa Kemal ile Latife Hanım devamlı kendilerini bir tartışma içinde buluyorlar.

Süreyya Paşa'nın anılarını anlattım. Orada geçen bir anıya göre, Süreyya Paşa Fransızlar ile ortak, sermayesi de hazır bir fabrika kuracakken, biri fabrikanın yeri sebebiyle onay vermiyor ve bu yatırım yapılamıyor. Daha sonra aynı kişi, aynı yere kendisinin de ortak olduğu bir fabrika kuruyor. İşte bunlar problem yaratan olaylar.

Mustafa Kemal'in sonunda artık boğazına kadar gelmiş, "Ben kiminle devam edeceğim," diyor. Bütün arkadaşlarını bir tarafa bıraksa, bakın bunu çok iyi anlamak lazım, artık adam kalmayacak. O da bir seçim yapıyor, arkadaşlarını karısına tercih ediyor. "Tamam, artık bu Latife işi bitsin," diyor. Paşa bu durumu ifade etmek için, "Latife kafamın içinde bir çiviydi. Onu söküp atmam lazımdı. Çıkartıp attım," demiş. Ancak bu çivi beyninde öyle bir iz, öyle bir boşluk yarattı ki bir daha hiç dolmadı. Ne Latife ile ne de Latife'siz yapabildi. Bu, Latife teyzem için de geçerlidir. İkisinin de kaybı büyük olmuştur. Dolayısıyla anneannemin, "Latife'nin kaybı, kendi kafasına denk bir erkeği önce bulup sonra kaybetmesi ile iki kat fazla olmuştur," demesi, Paşa için de geçerlidir. O da hayatının kadınını bulmuş ve onu elinde tutmayarak uzaklaşmasına izin verdiği için acısı iki kat artmıştır. Bu yüzden hayatı bir daha düzene girmemiştir. Bu sebeple tercihi yanlıştır. Ancak o dönemde yetkin insan kıtlığı sebebi ile bu tercihin belki de çok yanlış olmadığını da düşünmek gerekebilir. İdealleri ve Türkiye'nin geleceği için kendini ve karısını feda etmekten çekinmemiş olabilir. Ama acaba sonuç, Paşa'nın sağlığı ve ömrü ile kurulacak paralellikler düşünülürse, gerçekten başarılı ve değmiş midir, bu da tartışma götürür.

Sonradan 1930'lu yıllarda, özellikle Galibe Hanım ve Fethi Bey'in önayak olmasıyla tekrar bir araya gelmeleri için bir şans doğuyor. Latife teyzem Galibe Hanım'a diyor ki, "Ben 4 sene boyunca çok ağladım. Ama artık kararımı verdim, sayfayı kapattım, unuttum. Bir aile mefkuresi, bir çocuk olmayacaksa ben böyle bir evliliği düşünmüyorum. Onun için artık ısrar etmeyin," diyor. 1930 yılında dahi bir şey olabilirdi.

Mustafa Kemal her İstanbul'a gelişinde
Latife Hanım'a beyaz güller göndermiş.

Fatih Bayhan: **4 yıllık ayrılıktan sonra bile mi?**

Mehmet Sadık Öke: Evet aynen öyle fakat çeşitli sebeplerle bu olmuyor, gerçekleşmiyor. Neticede Latife Hanım verem oluyor ve kesinlikle tedavi altına alınması gerekiyor. Yurtdışına gitmesi için görüşmeler yapılıyor. Vasıf Çınar'a yazdığı mektuplar vardır. Ne kadar büyük bir üzüntü içinde olduğunu ve hayattan ne kadar acı dersler aldığını anlatır. Bu mektupları daha Türkiye'deyken bile Fatma Sadık olarak imzalamış, Latife ismini kullanmamıştır. 'Fatma'yı Fatimat ûl Zehra'dan, büyükbabasından da 'Sadık' ismini alıyor. O isimle yurtdışına çıkmasına izin veriliyor. Vasıf Çınar bütün bunları Paşa'ya aktarmış ve mektubu ona vermek istemiş. Paşa bunu kabul etmemiş, pencereden dışarı bakarak, "Mektubu sana yazmış, bana yazmamış," diyerek biraz da sitem etmiş. Hakikaten Latife teyzemin kâğıtları arasında doğrudan Paşa'ya yazdığını ama göndermekten vazgeçtiğini söylediği iki mektup vardır.

Vasıf Çınar'ın yurtdışına gitmesi konusundaki ısrarı üzerine, "Bugün beni yaşatmaya çalışanların karşısında kemali cesaretle çıktım," diyor. Bu demektir ki Mustafa Kemal ona yurtdışına gitmesini söylemiş. Orada bile ilişkinin kopmadığını görüyoruz. Tek şart konuşmaması, zaten o da bunu yapacak biri değil.

İsmet Paşa'nın tavsiyesi ile Çekoslovakya'daki Tatra kasabasına gidiyor. Dağların arasında, yalçın yamaçlar ve vadilerin olduğu çamlarla kaplı bir yer. İsmet Paşa'nın annesi de orada tedavi

görmüştü. Zaten Mustafa Kemal 1925 Haziran'ında Vasıf Çınar'ı Prag'a büyükelçi olarak atıyor. Latife Teyzem en sevdiği arkadaşının da orada olmasından dolayı büyük yardım göreceğinden emin olarak oraya gidiyor. Mustafa Kemal özel olarak Vasıf Bey'den Latife Hanım'a yardımcı olmasını istemiş. Tatra'dan Avusturya'ya ve İtalya'ya geçiyor. Sağlığı gittikçe iyiye gidiyor. Bu, ayrılsalar da Paşa'nm sorumluluklarının devam ettiğini, bu sorumluluklarının gereklerini yerine getirdiğinin göstergesidir.

Bu dönemde büyük acılara neden olan boşanmaya rağmen aralarının iyi olduğunu görüyoruz. İzmir Suikastı fırtınası bile Latife Hanım'a dokunmuyor. Hatta Mustafa Kemal'e suikastı haber verenin Latife Hanım olduğuna dair bir iddia var. Buna ne diyorsunuz?

Bazı araştırmacılar böyle bir suikast girişiminin olmadığını ve Paşa'nm kendisine muhalif olanları ortadan kaldırmak için böyle bir tuzak tertiplediğini ileri sürerler. Hatta Paşa'nm bizzat bu planı oluşturduğu ve buna katılanları suikastçı ve muhalif diyerek tutuklattığını iddia ederler. Paşa bir gazeteye verdiği beyanatta, suikast ihbarını, kendisine çok yakın olan ve bir zamanlar siyasi danışmanı olan bir hanımın çektiği vicdan azabıyla kendisine haber verdiğini söyler. Önceleri bunun Halide Edib olduğu düşünülür. Ancak Halide Edib anılarında o dönemde yurtdışında olduğunu söyleyerek reddeder ve bu meseleden hayrete düştüğünü ifade eder. Bu durumda bazıları, haber veren kişinin, İzmirli de olması hasebiyle Latife Hanım olduğunu düşünürler. Ancak bu hanımın dişi Mussolini olarak nitelenen kadın olması daha doğrudur. Zira o kulağa fısıldamalar pek de uzun sürmemiş, önce Afet Hanım sonra da dansöz Refet Süreyya Hanım 1925 Ekimi'nden sonra Çankaya sofralarındaki yerlerini almışlardır. Zaten bu olaydan sonra 'Üç Aliler Divanı' denilen ve bir yüz karası olan İstiklal Mahkemele-

rinde Kazım Karabekir de yargılanır. İsmet Paşa onu korumaya çalışınca, "Gerekirse İsmet Paşa'yı da yargılarız," diyorlar. Bu durum Çankaya Silahşorları'nın ne kadar pervasız olduğunu göstermesi açısından çok ilginçtir. İsmet Paşa bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyet ediyor. Karabekir yandaşı askerler silah kuşanıp mahkemeye gidince Mustafa Kemal devreye giriyor ve Karabekir aleyhine olan suçlamalar geri çekiliyor. Biliyorsunuz Karabekir Paşa, ondan sonra bir daha siyasete girmiyor. Paşa ancak Ocak 1937'de, Nuri Conker'in ölümünden sonra Kazım Karabekir ile barışma girişiminde bulunmuş ancak sağlam bir barışma sağlanamamıştır. Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz, bu durumu, Paşa'nın özellikle Nuri Conker'in bozduğu dengeleri yeniden tesis etmek için geç, yetersiz ve sağlığı sebebiyle artık gereksiz bir girişim olarak yorumlayıp değerlendirirler.

Vasıf Bey, Çankaya ile Ayaspaşa ve Dolmabahçe arasında çok mekik dokumuş. Mustafa Kemal'in İstanbul'a ilk gelişinde Latife Hanım buna dayanamamış, çünkü biri Dolmabahçe'de olacak biri Ayaspaşa'da. Buna dayanamamış ve terk etmiş. Mustafa Kemal her İstanbul'a gelişinde, nasıl derler, buketten büyük sepetle beyaz güller gönderirmiş Latife Hanım'a. Biliyorsunuz bu beyaz gül çok önemli; hem Mustafa Kemal evlenme teklif ederken yatağın üzerinde bıraktığı resminin üzerinde beyaz gül var, hem de evlendikleri gün imzayı atarken Latife Hanım'ın elinde beyaz gül var. Bu beyaz gül aralarında bir bağ gibidir. Mustafa Kemal öldükten ve Anıtkabir'e defnedildikten sonra, İstanbul Birinci Ordu Kumandanı'mn kızı olan Jale Tulga ile beyaz bir gül göndermiştir Latife teyzem. Jale Tulga, "Bir emriniz var mı, Ankara'ya gidiyorum," diye ziyaretine geliyor. O da diyor ki, "Bir isteğim yok ama sen ona bir beyaz gül götür, mezarına koy. Senin bir şey söylemene gerek yok, o zaten bilir ama gene de, 'Bu gül Latife'den' de,"

diyor. Jale Tulga Ankara'ya gittiğinde Anıtkabir'e gidip mozoleye beyaz bir gül koyuyor, Latife Hanım adına. Devlet erkânı da geldiği için her taraf çelenk ve çiçeklerle doluymuş. Jale Tulga, ertesi gün bir şey onu dürtüyor ve tekrar gidiyor Anıtkabir'e. Mezara gelen çelenklerin hepsi alınmasına rağmen, bir tek beyaz gül orada duruyor. Jale Tulga'nın Nezihe Araz'a anlattığı anılarında var bu. Her ne kadar orada kırmızı bir gül diye anlatılsa da, Latife teyzemin bizlere anlattığı beyaz bir güldür. Gül bağlılığın simgesi oluyor aralarında. Aslında ikisinin de hâlâ aynı duygu ile zarifçe birbirlerine bağlılığını gösteriyor.

Çok romantik, çok güzel bir hikâye. Bunların hepsi oluyor fakat ayrıldıktan sonra Mustafa Kemal'in onu takip ettirdiğine dair anlatılar var. Bunlar doğru mu? Eğer doğruysa Latife Hanım'ın tepkisi ne oluyor?

Evet, doğrudur. Latife Hanım takip edilmiştir. Hatta buna Latife teyzem o kadar alışmış ki, yağmurlu bir günde takip eden kişiyi bahçıvan kulübesine davet edip çay ikram ettirmiş, "Gel evladım ısın, burada bir çay iç," demiş. Sonra da Dolmabahçe'ye telefon açmış. Nasıl olduysa engelleri aşıp Paşa'nın kendisiyle görüşmüş. Mustafa Kemal'e aynen şunu söylemiş; "Paşa hazretleri benden şüpheleniyorlar mı ki beni takip ettiriyorlar?" Bunun üzerine Paşa İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya'ya çok bağırmış, "Siz deli misiniz, ne yapıyorsunuz?" demiş. Şükrü Kaya, "Efendim korunması için," diye kendini savunmuş. "O kendini korur, siz merak etmeyin," demiş Paşa.

Boşanmadan Sonra Latife Hanım'ın Günlük Yaşamı

Fatih Bayhan: **Boşanmadan sonraki ilk dönemde Latife Hanım'ın yakın çevresinde kimler var? Nasıl bir aile ortamına geri dönüyor?**

Mehmet Sadık Öke: Erdem, Gönül doğuyor, annem daha sonra doğuyor. 1931'lidir annem; Erdem dayım 1926'lı, teyzem Gönül 1927'li. 1925'te ilk Meral teyzem doğuyor; Ömer Bey ve Kapanizadelerin kızı Atıfet Hanım'dan. Meral teyzemin anne-babası erken ayrıldığı için Ayaspaşa'da konakta büyümüştür. Erdem dayım ilk doğduğu zaman, açık tenli, renkli gözlü ve sarışınmış. Latife Hanım hem Mustafa Kemal'i hatırlattığı için hem de çocuk özlemi olduğu için çok bağlanıyor ona ve çok acı çekiyor. Hatta anneannem ve dedem Latife teyzemi Erdem'den ayıramayınca bir müddet Ayaspaşa'daki konakta yaşamak zorunda kalıyorlar. Mevhibe Hanım'a da bu konuda çok güzel mektupları vardır. Sonunda mecbur Adeviye Hanım diyor ki, "Erdem'i almanız lazım yoksa hiç ayrılamayacak". Meral teyzem orada yaşamaya başlayınca bir yerde çocuk özlemini gidermiş oluyor.

Çok da severdi yeğenlerini. Yeğenleri ve kardeşleri ile beraber kendine yeni bir hayat kuruyor. Zaten İsmail Bey ile Melahat Hanım'ın, oğluna Paşa'dan boşanmasına rağmen Kemal ismini vermişti ve onu ayrı severdi. Aslında bu bile Gazi'nin hangi ismi tercih ettiğini başlı başına gösteren bir örnektir.

Bu arada 1932 yılında Münci Bey'in ve sonra Ömer Bey'in ölümü var, maalesef. Münci Bey'in ölümü Latife teyzem için bü-

yük bir yıkım oluyor. Çünkü aralarındaki 13 yıllık yaş farkından dolayı kendi oğlu gibi görmüş. Bunlar aileyi çok yıpratıyor.

Peki tüm bu olaylar olurken Makbule Hanım nerede duruyordu? Anne vefat etmiş ama Makbule Hanım ile Latife Hanım'ın iyi bir diyalogu var.

Makbule Hanım her zaman Latife Hanım'ı çok sevmiş. Latife Hanım da Makbule Hanım'ı çok severdi çünkü büyükannesinin adı Makbule idi. O yüzden ona karşı çok fazla sevgisi vardı. Makbule Hanım İstanbul'da olduğu zamanlar hep görüşmüşler. Mesela Necmettin Molla'nın Sarıyer Büyükdere'de meşhur konağı vardır, orada çok karşılaşmışlar. Latife teyzem bir yere gittiğinde, eğer daha önce Makbule Hanım oraya gitmişse insanlar, "Makbule Hanım geçen gün sendeymiş, dün de buradaydı. Senden bahsetti, seni çok sever," dediklerinde, Latife teyzem, "Bu tesadüfler tabiidir. Ben boşandım, cemiyet hayatından çekilmedim. Eğer böyle bir şey hissetmiş olsaydım o zaman memleketi terk ederdim," diyormuş.

Makbule Hanım ile Latife Hanım birbirlerine kız kardeş manasına gelen "Hemşire" diye hitap ederlermiş. Bir gün Makbule Hanım ona diyor ki, "Hemşire, a canım. Sen çok yazık ettin. Biz üç baştık, sen de tahammül etseydin." Latife teyzem de ona, "Benim kocam beni boşayarak, beni tahammül zorunluluğundan kurtarmıştır. Kendisine şükran borçluyum," demiş.

Bir gün de Latife Hanım, anneannem ve Galibe Hanım Büyükdere mesiresinde dolaşırlarken Makbule Hanım ile karşılaşıyorlar ve gezintilerine devam ediyorlar. İtalyan maslahatgüzarı yanlarına geliyor. O sırada Mussolini'nin Türkiye üzerine emelleri var ve ortam gergin. Maslahatgüzar diyor ki, "Çok bıktım bu Türkiye'den, çok iptidai." Bunun üzerine dört hanım ona, "Sen kim oluyorsun da böyle konuşuyorsun," deyip, kendi tabirleriyle 'benzetiyorlar'.

1930'lu yıllarda geçen bir konuşmada Makbule Hanım, "Yüksek vergilerden biz de şikâyetçiyiz, ağabeyim de şikâyetçi," diyerek dert yanıyor. Bu dönem tam da Serbest Fırka'nın kurulma dönemleri. Biliyorsunuz Makbule Hanım da Paşa'nın emriyle bu partiye giriyor. Propaganda gezilerinde, "Vergileri indireceğiz hatta toptan kaldıracağız," deyince Paşa, Makbule Hanım'a çok kızıyor, "Vergisiz devlet olur mu? Sen nasıl böyle bir şey söylersin?" diyor ve Makbule Hanım'ı İstanbul'a yolluyor.

Peki, Makbule Hanım'ın Paşa ve Latife Hanım'ı tekrar bir araya getirme gayreti oluyor mu?

Bu konuda çok büyük bir detay bilmiyorum ama bu konuşmalardan anlaşılan ağabeyinin davranışını onaylamıyor. Çünkü Galibe Hanım, Makbule Hanım'ın açıkça, "Ben Ankara'da olsaydım bu duruma engel olurdum," dediğini anlatıyor. Latife teyzem onu çok severdi ve "Ruhuma yakındır, vesselam," dermiş.

Latife Hanım'ın her ne kadar bugün konuşulan bir arşivi olsa da onun bir öncesi var. Latife Hanım'ın yazıyla olan ilişkisi nasıldı? Hayat öyküsünü okuduğunuzda öne çıkan hadiselerden bir tanesi bu. Yazmayı, günlük tutmayı çok seviyor ve yazarken de kelime oyunları yapıyor. Birkaç dil bilmenin getirdiği avantajla kelimelere hâkimiyetini orada gösteriyor, adeta dans ediyor. Latife Hanım'ın bu özelliğini biraz anlatır mısınız? Nereden kaynaklanıyor bu özellik, o yazdığı mektuplar, mektuplardaki tanımlar, ifadeler, tasvirler... Zannediyorum vefatına kadar günlük tutmaya devam ediyor.

Tabii onun eğitiminin bir parçası yazı, günlük tutma. Bugün nasıl internette blog varsa, o gün de ciddi manada bir günlük tutma alışkanlığı var. O dönemde Avrupai konaklarda hanımların yatak odalarının yanında çalışma odası gibi bir odaları vardır. Burada

yazı yazabilecekleri, gizli çekmeceleri de olan özel masaları vardır. Yazı yazma eğilimi bir yerde Latife Hanım'ın edebi açıdan Halid Ziya Bey'in yeğeni olmasından da kaynaklanıyor. Aile içinden gelen bir edebiyat kolu var. Uşaklı tarafında da başka şairler, başka yazarlar var. Onun için bu çok normal kabul edilebilir, böyle bir gelenekten geliyor. Neticede günlük tutmuş, çünkü eğer bu kadar önemli bir konuma geliyorsanız, şunu düşünmeniz lazım; her devrim önce kendi çocuklarını yer. Onun için kelle koltukta insanlar. Her an bir şey olabilir. Mustafa Kemal sağlığından dolayı veya bir suikasttan dolayı ölebilir, öldürülebilir ve siz sabık konuma gelebilirsiniz, suçlanabilirsiniz. Tabii aslında Paşa Dolmabahçe'de öldükten sonra, Çankaya'da ne varsa işlerine yarayabilecek her şeyi toparlamışlar. Bugünlerde biliyorsunuz bazı belgeler müzayede evlerinde satışa bile çıktı, nasıl olduysa artık...

Salih Bozok da bütün her şeyi tutmuş, kaldı ki Salih Bozok hemen intihar girişiminde bulunmuştur; *Mustafa Kemal'in ölümünden sonra yaşayamam ben,* diye. Çok enteresan bir intihardır, ölmemiştir, öldürmeyen Allah öldürmez. Bir şanstır ölmemiş olmak ama askeri okuldan mezun ve yaver konumunda olan birinin intihar etmek isteyip ölmemesi ilginçtir. Üstelik bir doktora, bir insanın nereden vurulursa daha kesin öleceğini sormasına rağmen. Ama çok ağırlıklı bir şey, çok etkili bir şey, etkileyici bir şey Paşa için kendini öldürmek, intihar etmek. Bu durumda sizin bazı şeyleri tutmanız lazım elinizde; suçlanmamanız için ya da suçlanırsanız, gerçekleri ortaya koymak için. Savaş esnasında bir tepeyi geç aldığı için Paşa'nın emrini yerine getiremediğini düşünüp intihar eden Reşat Çiğiltepe'nin bu yaptığına Paşa'nın, *intihar kötü bir örnektir,* diye intihara kötü bakmasına rağmen Salih Bey'in intihar girişiminde bulunması da ilginçtir.

Salih Bozok için bu geçerli olabilir ama Latife Hanım'da üniversiteden başlayan bir gelenek var, tabiri caizse.

Elbette Latife teyzemin yaptığı 'hafızai beşer nisyan ile maluldür' ile alakalı. Hafıza unutabilir ama tarihe not düşerseniz, ne siz ne de başkaları unutur ve yanlış hatırlamaz. Eskiden başlayarak böyle bir gelenek vardı. Bir kere yazmayı seven, düşünen bir insan, düşündüğünü ifade eden, söyleyen bir insan, geri adım atmayan bir insan. Bunları bugünkü modern anlamda ifade edersek tümevarım, tümdengelim, sentez, tez, antitez biçiminde bir şekilde ortaya koyan bir insan. Evlenmeyip eğitimini bitirebilmiş olsaydı onu çok farklı yerlerde görebilirdik; diplomasi, hukuk veya felsefe alanında.

Bununla ilgili Samet Ağaoğlu'nun aktardığı bir anekdot var: Latife Hanım, "Eğitimimi Türkiye'ye dönünce tamamlayamadım, eğitimim yarım kaldı," diyor. Paşa da buna alınıyor, biraz alınganlaşabiliyor böyle durumlarda, hoşuna gitmiyor. "Öyle mi?!" diyor ve boşanmayı kastederek, "Serbestsiniz o halde, eğitiminize devam edin hanımefendi," diye ekliyor. Bunun üzerine Latife teyzem, "Ama bu sayede sizinle tanışarak en büyük hayat üniversitesine girdim," diyor.

Çok iyi piyano çaldığını hepimiz biliyoruz. Hocası, konser piyanisti olabilirdi diyordu onun için. Yani yaptığı işi iyi yapan biridir. Günlük tutuyor, tuttuğu günlüklerin hepsi bugün Türk Tarih Kurumu'nda ama tabii açıklanmayacak. Bu anlattığım sebeplerden dolayı biz yayınlanmasına karşıyız.

Netice itibariyle eskiden beri yazmış, göndermiş. Bir mektup Yunanlıların eline geçiyor...

Diğer taraftan mektuplarla hep başına iş açmış.

Biraz öyle olmuş. Bazen işe yaramış, bazen yaramamış. İngiltere Kraliyet ailesinde de, birbirlerini göremedikleri için hep birbirlerine yazdıkları notlarla haberleşirler, diye bir belgeselde görmüştüm. Demek ki o zamanın âdeti bu. Kalemini çok iyi kullanabiliyor.

Çankaya'da bir dansöz

Fatih Bayhan: **Kamuoyunun mutlaka en çok merak ettiği hadiselerden bir tanesi de, ayrıldıktan sonra Latife Hanım kendi kendini teskin etmiştir. Vereme yakalanıyor, tedaviye gidiyor ama 1975 yılında vefat ediyor. Mustafa Kemal Paşa 1938'de vefat ediyor. Aralarında 20 yaş fark var ama bazı yakın zevat, "Eğer bu evlilik devam etseydi Mustafa Kemal Paşa'nın da ömrü uzardı, çünkü düzenli hayatı bozulmazdı," diyor.**

Mehmet Sadık Öke: O huzuru mutat zevattaki bazı kişiler olmamış olsa evlilik uzardı. "Efendim Mustafa Kemal, Latife Hanım yüzünden daha çok içti. Çünkü onun o hırçınlığından ve kıskançlığından dolayı Mustafa Kemal kendini daha çok içkiye verdi. Latife Hanım'dan ayrılınca düzeni bozuldu, daha çok içti," diye kendini savunurlar. Hâlbuki onlar bu ilişkiye çomak sokmasalardı, o zaman Latife Hanım ile Mustafa Kemal'in ilişkisi devam ederdi ve daha sağlıklı olurdu. Bir kere Latife Hanım, Paşa'nın içkisini kesecekti. Kestiği zaman da en büyük problem ortadan kalkacaktı. Fahrettin Altay kitabında, Paşa'nın kendi durumunu anlatırken, "Afet bazı hallerime çok üzülür, ama bir şey söylemez," dediğini aktarır. Paşa'nm içkisinin sebebi Latife Hanım olsaydı, o zaman manevi kızı Afet İnan'ın teskin edici varlığıyla içki sorununun ortadan kalkması gerekirdi. Fakat kalkmadı, aksine artarak devam etti. Hatta bu, Paşa'nın kendi ifadeleri ile bazı durumlarda hanımları üzdüğünün itirafıdır. Bu gibi durumlarda Afet Hanım'ın su-

sup bir şey söylememesi, ama Latife Hanım'ın bu duruma sessiz kalmayıp tavrını ortaya koyması bireysel güce, iradeye ve cesarete sahip olduğunun da açık kanıtıdır. Modern aile hayatını savunan bir kişinin, bu durumda karısının bu yakınmasını, ilerisi için düşündüğü reformlar sebebiyle ve kişisel olarak da sağlığını düşünerek olumlu karşılaması ve karısını dikkate alması daha doğruydu. Ancak Mustafa Kemal hiçbir şart altında bir başkasına, özellikle de bir kadına –ki bu Latife Hanım bile olsa– tabii olacak bir erkek değildi. Rauf Bey, Fethi Bey ve Galibe Hanım, Fevzi Paşa, Ağaoğlu ailesi, hatta Makbule Hanım bile, "Latife Hanım, Paşa'nın yanında kalsaydı sağlığı düzelir ve uzun bir ömür yaşardı," diye düşünmüşler. Zira anneannem daha 1923 yılında Paşa'nın karnının ara ara şiştiğini, tırnaklarının ve gözlerinin sarardığını anlatırdı.

Mustafa Kemal içtiği zaman ertesi gün neler olduğunu, ne imzaladığını hatırlayamayabiliyordu. "Ben dozumu bilirim, beni etkilemez," diyerek kendini savunuyordu. Kahve ve portakal suyu içerek tekrar ayıldığını söylüyordu. Oysa İstanbul Araştırmaları Kütüphanesi'nde Çankaya'da 1931–1938 yıllarını kapsayan günlük olayların kaydedildiği nöbet çizelgesinde Paşa'nın çok ender durumlar dışında genellikle saat 15:00-16:00'da, bazı günlerde de 17:00'den sonra kalktığı görülüyor. Bunun ne Paşa'ya ne devlete hayırlı bir durum olduğu açıktır. Ama yaveran takımı suçu Latife Hanım'a atarak kendilerini temize çıkarmaya çalışıyorlar. Madem artık Latife Hanım yoktu, onlar neden engel olmadılar. Bazı şeyler böyle bir noktadan alınıyor ve buradan yararlananlar, nemalananlar var. Onların işine hiç gelmediği için Latife teyzemi işin içine sokuyorlar. Kendilerini temize çıkarmaya çalışıyorlar. Özürleri kabahatlerinden büyük.

Böyle bir problem var. Bu problemi Latife teyzem engellemeye çalıştıkça, ötekiler ona kinleniyor, hırslanıyorlar çünkü arkasından

at koşturamayacaklardı. Böyle çok olay olmuştur. Yoksa 1932 yılında İsmet Paşa der miydi, "Devlet meseleleri içki sofrasında, rakı sofrasında konuşulmaz," diye. Bu kavganın sebebi İngilizlerin vereceği dizbağı nişanı sebebiyledir. Mustafa Kemal, "İngiliz halkı beni sever, başvekil Lloyd George'u bile düşürdüler benim için," deyince, İsmet Paşa haklı olarak, "Sizi sevdikleri için değil, savaşla ilgili politikalarını beğenmedikleri için onu düşürdüler," demek zorunda kalmış. Çankaya sofralarında yazılan kâğıtlarla bakanlıklarda iş takibi yapan bazı kişilerden yakınmıştır. Bu laftan beş yıl sonra da, biliyorsunuz meşhur hikâyedir bu, 'İsmet Paşa üç ay istirahat edecek, yerine Celal Bayar vekâlet edecek,' deniyor. Ufak bir parti tüzüğü değişikliği yapılıyor, ondan sonra da Celal Bayar partinin başına geçiyor. Mutat zevat, Paşa'yı, İsmet Paşa'ya karşı bileyerek, Atatürk'ün yatırım yaptığı Atatürk Orman Çiftliği'ndeki bira fabrikası ile İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikası yüzünden kavga etmelerine yol açmışlardır. Bomonti bira fabrikasının ürünlerinin fiyatlarını indirmesini serbest piyasa ekonomisi içindeki normal bir hareket olarak algılamak yerine Paşa'ya karşı bir hareket olarak aktarıp, İsmet Paşa'nın eniştesinin Bomonti'nin yönetim kurulunda olmasını ona karşı kullanmışlar. İki sıkı dostu birbirine düşürmeye muvaffak olmuşlardır.

Burada ilginç bir hikâyeyi de nakletmeden geçemeyeceğim. Aile içinde, boşanmadan sonra Çankaya'da bir dansözün kaldığına dair bazı anlatılar vardı. Fahrettin Altay boşanmadan sonraki Ankara gecelerini anlatırken kendisi, Afet Hanım, diğer manevi kızların mürebbiyesi Madam Bawer ve Paşa hep beraber Fresco Lokantası'na (bazılarına göre gazinosu) gittiklerini aktarır. İlginçtir bu Fresco Lokantası'nın bir ortağı da yaver Salih Bey'dir. Cumhurbaşkanının yaverinin ve makamının ağırlığının nasıl ayaklar altına alındığına dair etkili bir örnek bu. Hatta İsmail Hakkı

Tekçe'nin aktardığına göre, Paşa sonradan bu durumu öğrenince çok kızmış ve hisselerini satmasını emrederek, zorla sattırmıştır. Fahrettin Altay, gecenin ilerleyen saatlerinde Refet Süreyya adlı bir dansçı hanımın soyunarak dans ettiğini ve bunun Ankara için bir yenilik olduğunu söyler. Yine Fahrettin Altay kitabında bu hanımın Çankaya'da kaldığını, sofralara katıldığını ve bu sofralarda dans sanatını (!) icra eylediğini ekler. Fahrettin Altay Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın çok yakın arkadaşı olduğu da unutulmamalıdır. Yani Paşa'ya kötülük olsun diye bu hikâyeleri uyduracak biri değil. Olan biteni anlatmıştır. Zaten 1991 yılına ait *Aktüel* dergisinde ve 27 Eylül 2007 tarihli *Takvim* gazetesinde bu dansçı hanımın kendi ağzından hayatı anlatılmaktadır. Bu anılarda Paşa ile 1926'dan 1927'ye kadar sevgili olduğunu ve Çankaya'da kaldığını söylemiş. Kendisinin talebe olduğunu, tanıştıktan sonra gece araba göndererek kendisini aldırdığını anlatmış. Afet Hanım'ın kendisini çok kıskandığını belirten bu hanım, İzmir Suikastı teşebbüsü ile ilgili olarak da davayı anlatmış ve "Paşa'yı terk ederek Avrupa'ya geri kaçtığını," söylemiş. Latife Hanım için ise, "Zavallı kadına çok çektirmişler. Beni de çok kıskandılar, üzdüler," demiş. Bu elbette kendi tecrübelerinden Paşa'nın etrafındaki avene için vardığı karardır. Paşa'nın arkadaşlarının (Latife Hanım döneminin aksine...) sofrada devamlı kavga ettiklerini ve içki, sigara içtiklerini de belirtmiş.

Bu dönemde Afet Hanım'ın Lozan'a gönderilmesi, Madam Bawer'in kovulması gibi olaylar, Paşa'nın Çankaya'da bu striptizciyle aşk yaşadığına dair iddiasını destekler niteliktedir. Ancak Paşa'nın etrafındakilerin, Latife Hanım'dan sonra Paşa'nın özel hayatına ve Cumhurbaşkanlığı makamının ağırlığına ne şekilde katkıda (!) bulunduklarının da çok acı bir kanıtıdır. Bu negatif etkilere bir örnek de yine Fahrettin Altay Paşa'nın, "Yakışıklı bir de-

likanlı olan garson Saib kadın elbiseleri giyerek ortaya çıkarak çeşitli numaralar yaptığını, eski orta oyunlarında erkeklerin yaptığı zenne rolünün güya modernleştirilmiş hali gibiydi," diyerek anlattığı Çankaya eğlenceleridir. 'Köşkte zenne' doğrusu ne kadar yakışık alır, herhâlde çok tartşma götürür bir konudur.

Mustafa Kemal pişmanlığını dile getiriyor

Fatih Bayhan: **Ayrılma hadisesi gerçekleştikten, yıllar sonra bir tekne seyahatinde karşılaşıyorlar. Bu hatıratı bir de sizden dinleyelim.**

Mehmet Sadık Öke: Evet, Göksu'da karşılaşıyorlar, bir sandal sefası sırasında. Bugünkü Küçüksu'da, Küçüksu Kasrı'nın olduğu yer, o zaman da bir mesire yeriymiş.

Yıl tam olarak kaç?

Tahmin ediyorum, 1930-1934 arası olsa gerek.

Ayrıldıktan 5 yıl sonra.

5 ya da yedi yıl sonra, belki 1932 falan öyle, o civarlar olabilir. Bu da şunu gösteriyor ki Latife Hanım kendini kapatmadı. En zor 4 yıl geçmiş, zaten kendisi de söylüyor. Anneannemler sandal sefasındalar, Mustafa Kemal bir çatana ile geliyor. En azından daha büyük bir motor ile geliyor. Mustafa Kemal'in başında panama şapka varmış, ayağa kalkıp şapkasını çıkartarak selam veriyor, "Hanımefendi Hazretleri," diyor ve eğiliyor. Latife Hanım da hafif yerinden kalkıyor, "Paşa Hazretleri," diyor ve eğiliyor. Sonra hiçbir şey olmamış gibi devam ediyorlar ayrı yönlere. İkisi de ayrılmıyor, terk etmiyorlar orayı. Akşam Latife teyzem çok ağlamış, sabaha kadar. Anneannem çok zor teselli etmiş onu.

Birbirlerinden rahatsız olmamışlar...

Hayır, belki oldular. Amma velâkin o rahatsızlıklarını belli etmemişler. Tabii ayrı yerlerde kalmışlar ama hemen terk etmemişler orayı. Terk etseler problem olacak; bak o terk etti, duramadı diye dedikodular başlayacak. Onun için bir müddet kalıyorlar, hemen terk etmiyorlar. Doğal olarak birbirlerine selam veriyorlar. Onun dışında resmen hiçbir zaman karşılaşmıyorlar.

Mustafa Kemal, Dolmabahçe'de bir davet verdiğinde her zaman anneannemi de davet edermiş. Yine böyle bir davete loğusa yatağından kalkarak gitmiş. O geceki baloda Kılıç Ali ile karşılaşıyorlar ve anneannem elini vermiyor. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa gülüyor, diyor ki, "Bak Kılıç Ali, ablasının kız kardeşi. Sen yanımda gördüğün için ona iade-i itibar ediyorsun, elini uzatıyorsun. Ama o sana hak ettiğin dersi veriyor." Daha sonra çıkıyorlar, arka tarafa bir yere geçiyorlar. "Bak Vecih, şu halime bak," diyor Paşa. O da, "Ne var Paşam," diyor. "Şu halime bak, bana kimse bakmıyor, bana bakan hiç kimse yok." Anneannem de, "Paşam bu ayrılığı siz arzu ettiniz. Kimsenin suçu yok," diyor. Paşa da cevaben, "Haklısın, eşeklik ettim," diyor. Anneannem hiçbir zaman unutamadı bu lafı.

Peki bu ifadesi Latife Hanım'a ulaştırıldığında tepkisi ne oluyor?

Paşa'nın kendisi hakkındaki düşüncesinin haklı olduğunu söylüyor. Öyle etti diyor. Yapabilecekleri de bir şey yok. Latife teyzem her zaman şunu söylerdi, "Ben iki kere öldüm. Biri 1925'de, biri 1938'de". 1938 yılı Latife teyzem için çifte yıkım yılı zira kardeşi Ömer Bey de aynı yıl ölüyor.

Mustafa Kemal vefat ettiği zaman kendisi yurt dışındaydı. Aile içinde anlatıldığına göre, Paşa ölmeden önce Dolmabahçe'ye geldiğinde aralarında gizlice bir görüşme olmuş. Şükrü Kaya'nın

Paşa'nın isteği üzerine bu görüşmeyi ayarladığına yönelik bir bilgi var. Akabinde Latife teyzem İstanbul'da kalmaya dayanamayarak İsviçre'ye gitmiş. Bern'e gitmiş zannediyorum. Hatta İsmet Paşa'ya Gazi'nin ölümünden dolayı derin üzüntülerini ve kendisinin cumhurbaşkanı seçilmesinden dolayı tebriklerini içeren bir telgraf çekmiş. Tabii bilirsiniz; Paşa'nın ölüm gününün aslında 9 Kasım olduğu, son bir hafta boyunca süren pazarlıkların son gün yoğunlaşarak anlaşmaya varılması üzerine 10 Kasım'da vefatın ilan edildiği, cumhurbaşkanı olmak isteyen Celal Bey'e Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'nın, "Kim reisicumhur olacak?" diye sorduğu, Celal Bayar'ın "Meclis kimi tensip ederse..." cevabı üzerine, "Siz sıranızı bekleyin!" diye cevap vererek İsmet Paşa'yı istediği de rivayet edilir. Ancak doğru olduğu konusunda hiçbir kanıt yok. Buna inanmak çok güç bence. Yine de Paşa'nın, İsmet Paşa'nın öldürülmesini istediği fakat Fevzi Paşa'nın bunun karşısında durduğu ve öldürülmesine engel olduğu hep bu tarz dedikodulardandır. Hatta ölüm döşeğinde Paşa'ya, İsmet Paşa'nın idam edildiğine dair sahte bir gazete gösterildiği bile rivayet edilir. Bu söylentileri, her ne kadar bazı yakın kişiler tarafından aktarılmış olsa bile, gerçekte aynen İsmet Paşa'nın Gazi'nin ölümünden sonra kendilerini Çankaya'da tutmayacağını anlayanlar tarafından uydurulmuş hikayeler olarak düşündük biz. Tıpkı Latife Hanım'a yaptıkları gibi. Tabii demokrat parti hükümetlerinin de bu dedikodulara katkısının büyük olduğunu söylemek gerek.

İnönü Ailesi ile ilişkileriniz devam ediyor galiba.

Her zaman öyleydi. Benim dayım, İsmet Paşa'nın erkek kardeşinin kızıyla evlendi. Aile olarak çok sevdiğimiz, saydığımız, hürmet ettiğimiz bir aile; halen de görüşürüz. Ancak bu konudaki sözlerim dostluktan değil bildiğim gerçeklerden kaynaklanmaktadır.

10 Kasım 1938'e dönecek olursak, Latife teyzem Paşa öldüğü zaman çok üzülmüş. O anda çok ağlamış ve hep şöyle derdi, "Ben iki defa öldüm". Biliyorsunuz 1975'de kanserden vefat etti. 1965-67 yıllarında İsviçre seyahatleri var, orada gizlice doktorlara gitti. Daha önceden başlamış rahatsızlığı ve kimseye söylememiş. Aslında 1925 Ağustos'unda boşanmanın getirdiği travmayı tam atlatmış ve yeniden umutla hayata sarılmışken, 1930'lu yıllar Latife teyzem için tümden yıkım yılları oldu. Oğlu gibi sevdiği Münci'nin öldürülmesi, Ömer Bey'in vefatı, çok kırılsa bile yine de her şeye rağmen çok sevdiği Vedat'ın intiharı ve tabii hayatının aşkı Kemal'in ölümü. Tüm bunlardan sonra yaşama devam edebilme gücünü bulabilmesi bile bir mucize gibi neredeyse. Ama yakın dostlarının, annesi ve babasının, yeğenlerinin ve özellikle Reşit Saffet Bey'in büyük çabaları ile tekrar hayata bağlanabilmiş.

Babam bir dermatolog, cildiye uzmanı olduğu için –Prof. Dr. Nevzat Öke– kanser tanısını ilk koyan kişilerden biriydi, çok iyi bir doktordu. Babam kanser olduğunu tesadüfen öğrendi çünkü kimseye söylemiyordu. Benim amcam, Latife teyzemin Ayaspaşa'dan sonra geçtiği apartmanın bir alt katında otururdu. Annemin orada bir doğum gününe gitmesi gerekiyor ama rahatsız olduğu için gidemiyor, onun yerine babam yalnız gidiyor. Kuzinimin doğum günü. 1975 yılı. Oraya gelmişken *Teyze hanımefendiye de uğrayayım* diyor. Yukarı üst kata çıkıyor ve Kalyopi açıyor kapıyı, Rum yardımcısı. Şaşırıyor, çünkü o dönemde mutat ziyaret günleri vardı. Mesela babam her perşembe ziyaret ederdi Latife teyzemi. Onun haricinde bir gün olunca şaşırıyorlardı. Kalyopi, "Latife Hanım hasta, kimseyi kabul edemez, yatıyor," diyor. Babam da, "İyi ya ben doktorum, iyi olacak hastanın doktor ayağına gelirmiş," demiş. "Hayır, giremezsiniz," diye ısrar ediyor Kalyopi. O an babam anlıyor durumun ciddi olduğunu ve Kalyopi'yi itiyor, "Çekil oradan, ne oluyor

burada," diyor. Hemen Latife teyzemin odasına giriyor. Bir de bakıyor ki Latife teyzem kolunu açmış, fakat bütün kolu yara, cerahat içinde. Kanser artık her tarafa yayılmış, çünkü göğüs kanseriydi. Oradan bütün vücuduna yayılmıştı. Zaten son zamanlarda hep uzun kollu giyer, yaraları sarar ve saklarmış. Orada anlıyor tabi, o kadar geç kalınmış ki artık yapacak hiçbir şey yok. Babam çok kızıyor, nasıl bize söylemezsin, diye. İşte o zaman babama söylemiş, "Ben iki defa öldüm zaten Nevzat," demiş. Yani bir yerde o da intihar etti, öyle düşünecek olursak.

Boşu boşuna yaşanmış bir 50 yıl. Babam hemen hastaneye kaldırmak istiyor. Ancak Latife teyzem bunu kabul etmiyor ve üç gün izin istiyor. "Benim halletmem gereken bazı işlerim var," diyor. Babam kabul ediyor fakat akşam anneme, "Teyzeni çok seversin, durumu bil, ona göre davran,' diyor. Annem çok üzülüyor fakat kimseye söylememek hatta annesine bile anlatmamak için üç gün odasına kapanıp *hastayım* diyor. Hatırlarım; o üç gün annem kimseyle konuşmadı. Odasından çıkmadı.

Ertesi gün kuzenim Muammer Erboy aldığı okul karnesini götürüp, elini öpmeye gidiyor. Onun anlattığına göre evde kesif bir kâğıt yanığı kokusu varmış. Bu da bazı özel evraklarını yaktığını ortaya koyuyor.

Ayrıca şunu söylemek lazım: 1967 yılında Rıza Nur'un kitabı yayınlanıyor. Bazı yazarlar ve araştırmacılar Latife teyzemin bu kitapta yayınlanan, Paşa hakkındaki olumsuz iddiaları tekzip etmemesini zımmen kabul etmesi olarak algıladılar. Çünkü kendisiyle ilgili her konuda çıkan yanlış şeyleri tekzip etmişti. Oysa İsviçre'deki tedaviden sonra hep canıyla uğraştığını biliyoruz, muhtemelen böyle bir kitaptan haberi bile olmadı.

O zamanlar Güzelbahçe Hastanesi'nde –şimdi Amerikan Hastanesi'ne eklendi– ameliyat edildi ama hiçbir işe yaramadı. Biz hepimiz; çocuklar, torunlar ziyaret ettik orada, ölmeden önce.

Siz kaç yaşındaydınız?

Ben 1967 doğumluyum. Demek ki 1975'de 8 yaşındaydım. Onu çok iyi hatırlıyorum, hastane olduğu için unutmak mümkün değil. Latife teyzem çok kuvvetliydi, yatağında bile öyleydi ama tabii beyaz saçlı, çok bitmişti, o şekilde hatırlıyorum.

Babam, teyzemin hastalığını bize söylemediği için Kalyopi'ye çok kızmış. Hakikaten doğrudur bu, onu tuttuğu gibi yakasından duvara vurmuş ve demiş ki, "Nasıl söylemezsiniz bunu bize daha önceden". Kalyopi Ortodoks-Rum'du, onun için demiş ki, "Hristos aşkı için, İsa adına yemin ettirdi bana söylemeyeceksin diye." Babam da, "Şimdi de cehennemde yanacaksın çünkü bir insanın ölümüne yol açtın. Yeminini bozmakla yanmazdın ama sen ölümüne yol açtın," demiş.

1932'de Münci Bey'in ölümü çok büyük darbe oldu. 1937'de Vedat'ın Tiran'da intiharı, 1938'de Ömer Bey'in zatürreden vefatı onu çok yıpratıyor. Vedat'ın ölümünden sonra Halid Ziya Bey'i arayıp görüşüyorlar. Halid Ziya Bey'in o zaman Yeşilköy tarafında çok güzel bir evi varmış. Fakat evde değil dışarıda bir yerde buluşuyorlar. Ondan sonra yavaş yavaş aile görüşmeye başlıyor. Yine de Muammer Bey aynı soyadı almadı. Uşaklı soyadını aldı. Halid Ziya Bey Uşaklıgil soyadını aldı. Bu da büyük bir mesele oldu. Çünkü İstanbul'daki hiçbir merci ailenin evraklarına onay vermiyor. Ne de olsa Atatürk'ün sabık eşi ve onun ailesi. Eski kayınbabası ve ailesi. Dolayısıyla hep bir üst makama çıka çıka İç İşleri Bakanlığı'na kadar çıkıyorlar. Şükrü Kaya'nın anlatımlarından ve İsmet Paşa'dan da biliyoruz biz bu hikâyeyi. Soyadı Kanunu çık-

tıktan sonra Latife teyzem 'Türk' veya babasının almak istediği 'Uşşaklı' soyadını istiyor. Kimse onaylamayınca evraklar Paşa'nın önüne geliyor. Paşa, "Ne soyadı alıyorlar?" diyor. "Muammer Bey Uşşaklı soyadını alıyor," diyorlar. Bu sefer "Latife Hanım ne soyadını alıyor?" diye soruyor. "Efendim o da ya 'Türk' ya da babasının soyadını almak istiyor, onay veriyor musunuz?" diyorlar. Paşa gülüyor ve diyor ki, "Tamam, Muammer Bey ve ailesi 'Uşşaklı' soyadını alabilir ama getirin Latife Hanım'ın kâğıtlarını". Getiriyorlar, 'Uşşaklı'nın üzerini çiziyor, kendi el yazısı ile 'Uşşaki' yazıyor. "Ona ancak 'Uşşaki' soyadı yakışır," demiş ve eklemiş, "Bilir misiniz çocuklar 'Uşşaki' ne demek?" diye sormuş. Diğerlerinin cevabını beklemeden, biraz da dalgın ve içli bir şekilde, "Âşıklardan gelen, demektir," demiş. O yüzden Latife teyzem hep o soyadını kullandı, hiçbir zaman vazgeçmedi ondan. Latife teyzemin soyadı Uşşaki'dir, aileden farklı olarak.

Soyadı Kanunu 1934'te çıkıyor ama o hâlâ 'âşıklardan gelen' şeklinde söylüyor. Aile büyükleri Latife teyzemi kızdırmak için ona takılırlarmış; Paşa'nın bu soyadını o kızdığı zaman "Ben Latife Uşşaki'yim, bunu böyle yapamazsın, öyle şey söyleyemezsin," dediği için verdiğini söyleyip gülerlermiş. O da biraz kızarmış, bozulurmuş, "Hadi canım, öyle değil, öyle değildi," dermiş. Düşünülecek olursa, "Benim kocam, benim Latife Uşşaki olduğumu unutuyor," diyordu; bu aslında Mustafa Kemal'in esprisini, zekâsını da gösteriyor bir yerde. Ayrıca hâlâ ona büyük sevgi duyduğunu ve bireysel varlığına saygısını da gösteriyor.

"Tüm bu olanları,
bu acıları bir daha yaşayacağımı
bilsem gene de evlenirdim."

Fatih Bayhan: **Boşandıktan sonraki hayatına dönecek olursak, ailenin evdeki yaşayışı nasıldı?**

Mehmet Sadık Öke: Muammer Bey'in sofrasında, yanında hiçbir zaman Mustafa Kemal'in adını ağzına almamış. Meral teyzem bunu özellikle söylerdi. Bazen öyle şeyler olurdu ki... Mesela irmik tatlısı, irmik helvası Mustafa Kemal'in en sevdiği, bizim ailenin de çok güzel yaptığı bir tatlıdır. Hem un helvası, hem irmik helvası vb. bir şey yapıldığı zaman insan duygulanmaz mı, aklına gelmez mi, boğazı düğümlenmez mi? Meral teyzem derdi ki, "Böyle durumlarda zor yutkunduğunu görürdüm ama hiçbir zaman babasının yanında adını ağzına almadı. 'Kemal de şunu severdi' diye gayri ihtiyari bile bunu söylemedi," derdi. Hatta Meral teyzem bir gün Latife teyzeme, "Hiç mi izzeti nefsin, gururun yok. Bu kadar olaydan sonra onu hâlâ bu kadar seviyorsun, ona hâlâ âşıksın," demiş. Latife teyzem de, "Tüm bu olanları, bu acıları bir daha yaşayacağımı bilsem gene de evlenirdim," diyerek cevap vermiş. Yani bu kadar büyük bir aşk, sevgi ve saygı var. Mutlu yengemin anlattığına göre, babasının ölümünden sonra her 10 Kasım'da tüm aileyi toplar ve sadece Paşa'nın sevdiği yemekleri yaptırırmış. Bu yemeklerde zeytinyağlılar hep az yağlı çok tatlı yapılırmış. Hatta, "Bu yine bakla reçeli olmuş," diye takılanlara güler, "Eee, bilirsiniz emir büyük yerden, ona uymak lazım," dermiş.

Bizde bir tek Latife teyzemin sofraya geç katılma hakkı vardı. Öyle bir sofraymış ki, mesela öğle yemeklerinde 12:55'te herkes sandalyesinin başında Muammer Bey ve Adeviye Hanım'ın sofraya oturmasını beklermiş. Sofraya geç gelen hakikaten yandı. Bazen onlar sofraya oturduktan sonra Latife Hanım gelirmiş. Çünkü o her şeyden önce Reisicumhur eşi idi.

O evin en üst katında kendisine ait özel bir bölümde otururdu. Bu bölümde çalışma odası ve kütüphanesi bulunurdu. Enteresandır, Paşa ile birlikte çekilmiş hiçbir fotoğraflarını koymazmış. Annem hep anlatırdı, "Atatürk'ün resmi vardı ama hep ayrı fotoğrafları vardı," derdi. Yan yana çekilmiş hiçbir fotoğrafını boşanmadan sonra evinde tutmadı; duvara asmadı, masanın üstüne koymadı. Ancak her zaman Mustafa Kemal'in çok güzel bazı fotoğrafları masasının üzerinde dururmuş. Kuzenim Muammer onu çarşamba günleri ziyaret ederdi. Avusturya Lisesi'nde okurdu ve çarşambaları yarım gün dersi vardı. Çarşamba günleri gelirmiş Latife teyzeme ve onu ufak bir pufun üzerinde yarım kalça oturup Askeri Müze'nin bahçesindeki Mustafa Kemal'in büstüne bakarken görürmüş. "Onun yüzüne benzeyen tek büst," dediği bir büstmüş. Hatta Muammer'e demiş ki, "Başka türlü bu evi almazdım". Aslında mecburdu o evi almaya çünkü konağı ısıtamıyorlardı. Kömür vermiyorlar konağa ve o kadar ki, "Ben Latife Uşşaki'yim, Mustafa Kemal'in eski eşiyim," diye özellikle rica etmiş. Onlar da, "Ne olmuş eşi ise, herkes gibi sırasını beklesin," demişler. O da demiş ki, "Doğru, haklılar. O zaman ben bu konakta oturamam". Konağı kapatıyor ve çıkıyor. Hem biraz gocunmuş, kızmış hem de haklı olduklarını söylemiş çünkü iyi kömür yok memlekette. O zamanlar çok kötü zamanlar. 1970'de geçti Harbiye'deki apartmana...

Ayaspaşa'daki konak, "Villa Uşaki" sadece kapatıldı. Satılmadı değil mi?

O zaman satılmadı. Ama zaten Muammer Bey ve Adeviye Hanım daha önce vefat etmişlerdi. Yıllar sonra, 1980'li yılların sonunda satıldı. Birisi aldı, tekrar yapmak için yıkmış ama kalmış öyle. Keşke şimdi devlet alıp yeniden yapsa konağı ve Latife Hanım adına müze veya kültür merkezi olarak kullansa. Çok güzel olur.

Muammer Bey'in vefatı Latife Hanım'ı nasıl etkiledi?

Muammer Bey öldüğü zaman aile çok üzüldü. Ama Muammer Bey bu aileye para temin etmek için uzun yıllar boyunca çok zorlandığı için kalp krizinden vefat ediyor. Dedem çok üzülmüş, "Avuçlarımızın içinden kaydı," diye. Önce düzeliyor, eve gönderiyorlar iyileşti diye. Ondan sonra aniden vefat ediyor.

Muammer Bey son zamanlarında bazı arazilerini satmak zorunda kalıyor. Hatta Ayaspaşa'daki konağın Kabataş'a kadar inen arazisini de satıyor. Konağın çok güzel bir manzarası vardı. Manzarayı kesmeyecek şekilde binalar yapılması şartıyla satmış. Yine de yapılan yeni apartmanlar birinci katın taşlık kısmının manzarasını biraz kapatmıştı. Ona bile mecbur kalmıştı çünkü hiçbir iş yapmadı. Ona çok kötü niyetli davrandılar.

Babasına çok bağlı ve çok sevdiğinden bu ölüm onun için bir yıkım oldu. Tabii, ondan sonra birçok torun ve yeğen oldu. Aslında Latife teyzemin aradığı aile sıcaklığını, yuva sıcaklığını bu çocuklar, bu yeğenler ona vermeye çalışıyor. Buruk bir mutluluk tabi, ne de olsa bunu kocası ile paylaşmak, kendi çocuğunu kucağına almak isterdi. Bunlar mümkün olamadığı için, sonrasında o da yeniden evlenmeyi istemedi ve böyle bir şekilde aileye yakın, ailenin içinde yaşadı.

Şu var ki, Muammer Bey çok zorlandığı için erken vefat ediyor. Sonra da Adeviye Hanım'da Alzheimer hastalığı ortaya çıkıyor. O da erken vefat ediyor.

Latife Hanım'ın ev hali

Mehmet Sadık Öke: Eşe, dosta, kardeşlere gidip gelirlerdi. Ben hatırlıyorum, mesela bize geleceği zaman evin içinde büyük bir telaş olurdu. O zamanlar Bebek'te Ayşe Sultan Korusu'ndaydı anneannem ve dedemin evi. Büyük bir telaş olurdu, ben çocukken hatırlıyorum, aklıma kazınmış, Latife Hanım geliyor, diye. Çünkü o kadar kuvvetli bir karakter, o kadar etkileyici bir havası vardı ki... İnanılmaz da keyifliydi. Mesela bütün kuzenler ilk briç derslerini, ilk satranç derslerini ondan almışlardır. Çok da eğlenceli biri aslında. İngilizcelerine, Fransızcalarına yardım edermiş, düzeltirmiş, devamlı olarak onlara ne okumaları gerektiğini söylermiş. Örneğin kuzenim Muammer belirgin bir yaşa gelince, "Artık sana hediye seçilmez," diyerek para vermiş ve "Sen artık kendi hediyeni seçecek yaşa geldin," demiş ama ardından da şunu söylemiş, "Şu kitap çıkmış, çok güzelmiş. Eğer okursan bana da haber ver..." Bir yerde de uzaktan yönlendiriyor yani *parayı boşa harcama* diyor.

Çocuk ile çocuk olabilen bir insan, onları çok sevdiği için. Evinde çok güzel bir yazı masası vardı. Yazı masasının tepesine çıkardım. Bir yazı takımı, onun üzerinde hokkaları vs. bu kalemi orada dururdu. Çok güzel, bana göre oyuncak tabi, üzerinde çok kıymetli çeşitli bibloların olduğu bir vitrin vardı. Annem korkardı kırılacak diye. O da derdi ki, "Kırılsın, ne olacak? Çocuktan kıymetli mi? Çocuğun kalbini kırmaya değmez." Böyle bir yaklaşımı vardı çocuklara karşı.

Ayaspaşa'daki ev de çok eğlenceliymiş. Herkesin birbirine takıldığı, gülünen, eğlenilen bir ev ortamı varmış. Ayaspaşa'daki konakta sofralar Mustafa Kemal'in sofralarından çok daha farklı. Nazım Hikmet'ten Tevfik Sadullah'a kadar devrin önemli entelektüelleri, masonları, doktorları bu sofralara katılırmış.

Bizim aile biraz yemeğe düşkündür. Herkes çok güzel yemek yapar. Adeviye Hanım'ın yemekleri çok meşhurdur. Anneannem ve Latife teyzem çok güzel yemek yapar. İftarları çok meşhurdur. Reçeline varıncaya kadar salamuralarını, turşularını, kendileri mutfağa girerek yaparlardı. Kalyopi ile beraber çok güzel, çok çok özel olarak hazırlardı davetleri, yemekleri. Orada da hep eğlenceli bir hava varmış; küçüklere söz hakkının verildiği, *sen, sus konuşma* denilmeyen, çocukların da konuşmasına izin verilen aile sofrasıymış. Hep öyle anlatılır. Şakaların da yapıldığı ama ciddi meselelerin de konuşulduğu sofralar. Meral teyzemin üvey erkek kardeşi Güneş Karabuda çocukluk anılarında bu sofraları çok güzel anlatır. Ayrıca Süreyya Paşa'nın torunu (Atıf Bey'in oğlu) Vedii İlmen de bu dönemleri çok güzel anlatır.

Dostları çok gelirdi, âlimler gelirdi. Mesela İbn ül Emin Tahir Bey. O zamanın büyük âlimleri her zaman bulunurlarmış sofrada. Bu tarz sofralar kurulurmuş. Bir keresinde Latife teyzem bu yemeklerin birinde büyük bir gaf yapmış, ondan hiç beklenmeyecek bir şey. Yemekte bacağı sakat bir bey de varmış, hükümetin icraatlarından konuşuluyormuş. Herhâlde bir dönem bazı kararlardan milletin canı çok yandı ki, "Aman kör, topal idare ediyorlar," deyince, bir an sessiz kalınmış. Toparlamaya çalışmış Latife teyzem, demiş ki, "Efendim ben öyle demek istemedim". Muammer Bey'de, "Latife istersen daha fazla konuşma, konuştukça batıyorsun," demiş. Herkes gülmeye başlamış. Sofralar bu şekildeydi

her zaman, her şeye rağmen. Onlar da insandı yani robot değildiler, heykel değildiler.

Yemek servisi iki taraftan başlarmış; uzun ve büyük sofra, kalabalık olduğu için yemekler soğumasın diye servis çalışanlar tarafından çift taraftan başlayarak yapılırmış. Aynı anda dört kişi hizmet edermiş masada. Yemekler bizde, önden et ya da balık ile başlar, yanında muhakkak salata ile beraber mideyi tutacak ya sote sebzeler, ya pilav ya da patates verilir. Sonra asıl ana yemek olarak börek ya da duruma göre pilav ya da erişte, mantı servisi yapılır. Zeytinyağlılar sonra servis edilir. Ardından muhakkak tatlı, meyve ve peynir servisi olur. İçecek olarak genelde şarap, bazen de yemeğine göre rakı servis edilir. Önden viski, bazen şampanya ikram edilirken, yemek kahve ve konyak ikramı ile biterdi. Zaten Latife Hanım Çankaya protokolünü de, her zaman babasının evini örnek aldığı için, öyle oluşturmaya çalışmış. İstanbul'daki evde de aynı şey devam etmiş. Mesela sonraki zamanlarda da çantasız, şapkasız ve eldivensiz sokağa çıkmamış. Annem de öyleydi.

O devrin zarafeti belki bugün yok. Osmanlı toplumundan gelen bir şey. 'Osmanlı çifte imbikten süzülmüş gibi,' derdi eskiler. O kadar rafine bir sosyal yaşantıya ulaşmıştı ki. Bu hem sarayda hem de İstanbul'da, İzmir'de yüksek kesimde görülen bir şeydi. Yaşamın her alanına bunu yansıtıyorlar. Dinin yorumu da öyle, yani bunun için söylenecek şey çifte imbikten geçmiş, çok ince süzülmüş, çok rafine, saray tarafından yönlendirilen bir anlayış söz konusu. Bugün o yok. Belki dışarının etkisi bugün çok fazla yani bugünkü sorun da belki o. Osmanlıda büyük şehirlerde böyle yaşandı ama Anadolu tarafı farklı yaşadı. Daha toprağa bağlı, daha ananelerine bağlıydı. Büyük şehirlerde onun için bazı reformların, bazı devrimlerin yapılması belki daha kolay olmuştur. Çünkü onlar buna zaten geçmişlerdi bile. Amma velâkin öbür taraf farklı

yapıdaydı. Bütün mesele de bunun dışlanması. Biz o tarafı dışladığımız için o kendi içinde gelişti ama bu taraftan da koptuğu ve Osmanlı'nın bu rafine anlayışı da ortadan kalktığı için nereye bakacaklarını belki şaşırdılar. O sebepten dolayı bugünkü karmaşa çıkıyor ortaya, anlayış karmaşası çıkıyor.

Ben Latife Hanım'm, "Evrimle olur bu iş, devrimle olmaz," lafının üzerinde çok durulmasından yanayım. Evrimde bir içselleştirme varken devrimde doku uyuşması zorluğu öne çıkar. Eğitimin ne kadar önemli olduğunu, özellikle kızların her ne şart altında olursa olsun eğitilmesini ne kadar çok istediğini belirtmiştir. Latife Hanım'ı anlatırken bunu söylemek lazım, yabancı gazetecilere verdiği demeçlerde bunun üzerinde çok durmuştur; dinin ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini her zaman söylemiştir. Bu söylenmezse ona haksızlık edilmiş olur. Eğitimin dinden ayrılması ve devlet işlerinin dinden ayrılması çok önemli. Devletin laik olması esastır. Bireyler gerçekten ne derece laik olabilirler o bir tartışma konusudur. Ama bu hiçbir zaman empoze edilemez. Ancak tüm bu değişimin yaşanabilmesi ve başarılı bir sonuç alınabilmesi için asıl erkeklerin eğitilmesi gerekir. Latife teyzemin üzerinde en çok durduğu konu erkeklerin bağnazlıklarının eğitilerek giderilmesidir. Baha Tatiş Türk Koleji'ni İzmir'de Göztepe'deki evde kurmak istediği zaman ilk olur veren ve kiradan payını almayan oydu. Tek şartı mini mini Mustafa Kemaller yetiştirilmesi idi. Sonra da Baha Bey'e ilk o hissesini sattı.

Latife Hanım, Paşa'ya asker sözü veriyor; konuşmuyor, evliliklerine dair hiçbir hadiseyi anlatmıyor. Vefatına kadar da bu sözünü tuttuğunu görüyoruz.

Boşanırlarken, birbirlerine karşılıklı olarak özel hayatları hakkında konuşmayacaklarına dair asker sözü veriyorlar. Ancak La-

tife Hanım'ın verdiği bu sözü tam olarak tutmadığı iddia ediliyor. Biliyorsunuz boşanmadan, ayrılıktan sonra birkaç demeç veriyor. Ondan sonra rica ediyorlar. Talia Hanım'ın kocası Ali Rıza Bey, bu demeçlerden sonra Latife teyzeme Paşa'nın dışarıya demeç verilmemesi konusundaki ricasını iletiyor. Latife Hanım da bu ricayı geri çevirmiyor, kabul ediyor. Hatta Amerika'da konferanslar vermesi için kendisine 100 bin dolar teklif edilmesine rağmen bunu reddediyor. Konferansların konusu da 'Modern Türkiye ve Modern Türk Kadını'. Latife Hanım bu asker sözünü tutuyor ama Mustafa Kemal ilk önce bu sözü bozuyor. Armstrong meselesinde, 'Paşa'nın Armstrong'a Cevabı' yazı dizisinde Latife teyzemin canını acıtacak ifadeler yer alıyor.

Yine etrafın etkisi var mı?

Vardır muhakkak. Bakın şöyle izah edeyim: Latife Hanım 1923'te yabancı gazetecilere diyor ki, "Ben kocamın biyografisini hazırlıyorum". Herkes merak ediyor, nerede bu Atatürk'ün biyografisi, diye. Kâğıtlarının arasından çıktı mı, çıkmadı mı diye? Günümüzde bile bu merak ediliyor. Fakat Niyazi Ahmet Banoğlu'na, "Araştırdım ve sonra karar verdim; o kadar büyük ki onun biyografisi yazılamaz," demiş. Kâğıtlarının arasında da böyle bir şey çıkmadı neticede. Fakat 1932'de Armstrong, Türk efsanelerinde adı geçen kurda atfen 'Gri Kurt' kitabını çıkartıyor. Bugün 'Bozkurt' diye Türkçeye tercüme edilen kitap. Bu huzuru mutat zevatın içindeki bazı kişiler, bu kitaptaki bazı bölümlerin Latife teyzem tarafından yazıldığını ileri sürüyor. O da biyografi yazacaktı ya, diyorlar ki buradaki ifadeler Latife Hanım'a ait. Mustafa Kemal, bu kitapla ilgili olarak, "Böyle bir kitap varmış, getirin," diyor. Kitap getiriliyor ve tercümesi hemen sofrada yapılıyor. Paşa içkisi ile ilgili, "Az bile söylemiş. Bu kitabi ithal edin, millet görsün sefamızı.

Eksiği varsa biz tamamlayalım. Padişahlar gizli gizli yapardı, biz açık açık yapıyoruz," diyor. Paşa'nın bu kitaptan haberdar olmasının sebebi, zaten Latife teyzemin bu kitabın çevirisini yapıp özel olarak Paşa'ya göndermiş olmasıdır. Kitabı götüren de Süreyya Paşa'nın kardeşi Şükrü Paşa'nın damadı, yani Rıza Nur'un kayınbiraderi, Turing'in ilk kurucusu olan Reşit Saffet Atabinen'dir. Turing o zaman çok önemli bir grup. Bugünkü Turizm ve Tanıtma Fonu gibi çalışan bir kurum. Tabii Reşit Saffet Bey, Osmanlı zamanında önde gelen diplomatlardan ve Ankara hükümetlerinde birkaç kez de bakanlık yapıyor. Fakat Mustafa Kemal Paşa ile çok eskilerden, 1910'lardan beri tanışıyorlar ve çok iyi dostlar. Aynı zamanda Lozan heyetine de dâhil olmuş biri. Hatta Atatürk'ün doğum gününün sembolik olarak 19 Mayıs'ta kutlanmasının kabul edilmesini öneren kişidir.

Latife teyzem 1930 yılında Londra'dan, Armstrong'un yayıncısından bir mektup alıyor. Dolayısıyla o tarihte böyle bir kitap yazılacağını biliyor. Latife Hanım Londra'ya gidiyor, yayıncıyla görüşüyor ama herhangi bir bilgi vermiyor. Londra'da hem Halide Hanım hem Rauf Bey ile buluşuyor ve Armstrong'un kitabının çevirisini yapıyor. Oysa diğerleri Paşa'ya diyor ki, "Tercümeyi yapmış, size göndermiş, size hakaret ediyor. Üstelik de bu kitabı kendisi yazmıştır. Tercüme değildir, Armstrong'a bütün bilgileri o vermiştir," diyorlar. Paşa'da bunun üzerine çok üzülüyor.

Daha sonra Akşam Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Armstong'a Cevabı, olarak tefrika halinde bir cevabi tekzip metni yayınlanıyor. Necmettin Sadak'ın ifadesiyle Paşa'nın kendisine birebir dikte ettiği bir cevaptır bu. Aslında genelde dörtte üçünün Paşa tarafından dikte ettirildiği üzerinde bir görüş birliği vardır. Burada Armstrong'un doğru yazmadığı, Latife Hanım ile Mustafa Kemal arasında hiç aşk olmadığı, sadece Paşa'nın İzmir yangını

sonrası şefkat hissiyle evlenme teklif ettiği ve Latife Hanım'ın o çok övündüğü eğitimiyle ilgili hiçbir diploma gösteremediği ileri sürülüyor. Oysa 'Türk'ün Ateşle İmtihanı'nda" Halide Edib'in anlattığı gibi, hiç kimse sadece şefkat beslediği için bir başkasıyla evlenmez. Uşşakizadeler de bu mülklerin yanması ile tamamen mahvolmuş, yıkıma uğramış değil. Hâlâ ülkenin en zengini ve üç kızına milyon liralık çeyiz verebilecek güce sahip bir aile. Beyaz Köşk karargâh olunca askerlere korumalara, maiyete, gelen temsilci ve gazetecilere ziyaretçilere, kazan kazan yemek çıkartabilmişler. Yani şefkat hissi ancak sevgi ve saygının aşkla birleşmesi sonucu oluşabilecek yoğun bir beğenme ve sahip olma duygusunun yan sonucu olan doğal bir his olabilir ancak. Ayrıca Samet Ağaoğlu'nun anılarında da belirttiği gibi, Latife Hanım üniversite diplomasının olmadığını saklayan biri değil.

Bütün bunlar Latife teyzemin canını çok acıtıyor, ama asıl vahim olan kendisini savunamayacak Fikriye Hanım için söylenenlerdir. Bu cevabi yazıda Fikriye Hanım'ın Milli Mücadele sırasında Ankara'ya kendisinin gelmediği, Paşa'nın onu aldırttığı, zaten hastalıklı olduğu söyleniyor. Ankara'dan gönderilme sebebinin 'Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın anasına hakaret etmek' olduğu, buna rağmen Paşa'nın ona bol para verdiği ve Avrupalara gönderdiği anlatılıyor. Fikriye Hanım'dan yardıma muhtaç, önemsiz ve uzak bir akraba olarak bahsediliyor. Eğer bu doğruysa, Fikriye Hanım, 'Atatürk Fikriye ile evlenseydi daha iyi olurdu' tezindeki karaktere hiç uymuyor. Ama eğer Fikriye Hanım ile ilgili bu söylenenler yanlışsa o zaman Atatürk'ün dikte ettiği iddia edilen bu metin ne kadar doğru. Zira Latife teyzem kendisiyle ilgili ifadelere o kadar kızıyor ki, bu metni tekzip etmek için Akşam Gazetesi'ne mektup gönderiyor ancak yayınlanmıyor. Yayınlanmayınca, Başvekil İsmet Paşa'ya mektup gönderiyor. Tekzip mektubu, İsmet

Paşa'ya gönderdiği mektup ve İsmet Paşa'nın Latife Hanım'a cevabi mektubu Türk Tarih Kurumu'na verilen evraklar arasındadır.

Latife Hanım bu mektubu Paşa'ya mı yazıyor?

Hayır Paşa'ya değil. Yayınlanmak üzere *Akşam* gazetesine gönderiyor.

Mustafa Kemal Paşa'nın Armstrong'a yönelik cevabi tekzip yazısında Latife Hanım'ın tekzip içeren karşı cevabı yani.

Evet bu yazı dizisine... Fakat yayınlanmıyor, yayınlattırılmıyor. Bunun üzerine kızıp İsmet Paşa'ya mektup gönderiyor. İsmet Paşa'dan da cevabi bir mektup geliyor. "Boşver Latife," diyor. O da bunun üzerine ısrar etmiyor. Zaten bugün söylediğimiz şeyler de bunlara cevap. Tekzip göndermiş, yayınlanmamış gazetede. Niye cesaret edemediler? Demek ki yazdıkları doğru değildi. Tekzibi bile yayınlamamışlar.

Peki, Latife Hanım hangi duygu ve düşüncelerle bu kitabın tercümesini yapıyor?

Her zaman Paşa'nın doğruları bilmesi gerektiğini söylerdi. Çünkü etrafındaki huzuru mutat zevat böyle bir kitap olduğunu Paşa'ya söylemiyorlar, söylemezler de.

Kaç yılında acaba bu hadise?

1932 yılı Ekim ayında.

Yani ayrıldıktan 7 sene sonra.

Evet, tarih olarak o civarlar. Bilmesi gerektiğini düşünüyor. Ötekiler bunun farkında değil. Bizim memlekette enteresan bir

anlayış var. Mesela bir ara internette rastladım: Lord Kinross diye birinin olmadığını, Lord Kinross'un kitabının bile olmadığını, Halide Edip ve Latife Uşşaki tarafından bu kitabın kaleme alındığını iddia eden bazı komplo teorileri var. Mümkün değil. Evet, bu konuyla ilgili Halide Edib'e mektupları, yazışmaları olmuştur. Her zaman görüşmüşlerdir. Hatta Rauf Orbay ile de görüşmüştür, yani bunlar gizli değil. Rauf Orbay da her zaman Latife teyzeme büyük saygı göstermiş ve evliliğin bozulmasını Paşa'nın etrafındaki kötü niyetli kişilere bağlamıştır. Burada çok enteresan bir şey var. Bir kısım insanlar Paşa'yı gerçek dostlarından uzaklaştırmışlardır. Sorun oradan kaynaklanıyor. Kendilerine dokunan herkesi, kendi emellerine karşı çıkan herkesi Paşa'nm nezdinde kötülemişler, onları dışlatmışlar ve Paşa'yı yalnız bırakmışlar. Sorunuz şuydu: Nasıl bu kadar yalnız kalabilir? Kalır. Çünkü siz bazı yanlış kişilere güvenmek istediğiniz zaman, o kadar savaşlardan, o kadar mücadeleden sonra yalnız kalırsınız. Armstrong olayının da doğru olmadığı hemen anlaşılmıştır ve araları düzelmiştir. Çünkü araya gene insanlar girmiş ve durum düzeltilmiştir. Öyle olmasaydı Paşa gül göndermeyi keserdi, göndermezdi yani.

"Bir kere Ankara'yı ve siyaset kulislerinin tozunu aldıktan sonra, bu iptiladan vazgeçmek çok zordur."

Fatih Bayhan: **Peki, Latife Hanım'ın siyaset ilişkisine de biraz değinelim. Yani evliliği sürecinde mi Kars'tan milletvekilliği talebi oluyor? İzmir'den, Konya'dan oy çıkıyor ona. Onlara teşekkür ediyor. Bir de ayrıldıktan sonra siyaset ile yakın ilişkileri olduğunu görüyoruz; bazı notlarında da siyaseti yakından takip ettiği, yeni çıkan kitapları çok yakından takip ettiği izlenimi var.**

Mehmet Sadık Öke: Zaten kendisinin söylediği şey şu olmuş anneanneme, "Bir kere Ankara'yı ve siyaset kulislerinin tozunu aldıktan sonra bu iptiladan vazgeçmek çok zordur," diyor. Bu normal bir şey. 1930'lu yıllarda memleketin içinde bulunduğu duruma da çok dikkat etmiş. Zaten o dönemde özellikle Fethi Bey'in, Makbule Hanım'ın onu ziyaret etmesi, büyük bir ihtimalle onun Serbest Fırka'ya girmesini talep etmek için olsa gerek. Fakat tabii orada Nuri Conker olduğu için asla girmez. Mümkün değil girmesi. Bir de tabii Latife teyzem bunun sonunun gelmeyeceğine inanan bir kişiydi. Süreyya Paşa'nın anılarından onun da ağırlıklı olarak bu işin sonunun gelmeyeceğini düşündüğünü anlıyoruz. Fethi Bey'in bu işe kalkışmasının bile yanlış olduğunu düşündü. Aynı Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi hüsranla sonuçlanacağı, idare edilemeyeceğini düşündü. İkinci bir partiye sonuçta izin verilmeyeceğini düşünürdü ama onun desteklenmesi gerektiğini de söylemiştir. Zaten Paşa'nın en yakın arkadaşı olan Nuri Conker'in olduğu bir partide nasıl muhalefet yapılabileceği de ayrı bir tar-

tışma konusu. Sadece İsmet Paşa'ya gözdağı vermek için başlatılan bir hareket olduğunu söylemek mümkündür. Nuri Conker ne muhalefet yapabilir ki Paşa'ya karşı? "Zaten sebebi varlığı ve ikbali Mustafa Kemal Paşa olan bir insan. Eşyanın tabiatına aykırı bir durum bu," derdi anneannem.

Serbest Fırka devam etseydi ne olurdu? Yani Fethi Bey partiyi kapatmasaydı ne olurdu? Ciddi bir muhalefet olurdu. İsmet Paşa tek başına kalmazdı. İsmet Paşa bu durumdan çok rahatsız olmuştur o zaman.

İzmir'de Serbest Fırka mitingi çok görkemli geçiyor ve Cumhuriyet Halk Fırkası ve İsmet Paşa aleyhine taşkınlıklar meydana geliyor. Bu miting için Latife teyzemin, "Bravo hemşerilerime," dediğini biliyoruz. "Aman, ne diyorsun?" dedikleri zaman, "Olacak, muhalefet yapacaklar," demiş. Meydana gelen taşkınlık için de, "Onlar buna yönlendirilmişlerdir. Zorunlu bırakılmışlardır," demiş. İzmir olayı çok büyük bir şok oluyor. Makbule Hanım, "Nasıl olur böyle bir şey, nasıl yaparlar. Bunu yapanlar arabacı takımı, ayak takımı," diyor. Kendisi Serbest Fırka'da olduğu halde bunu söylüyor. Latife Hanım da diyor ki, "Arabacı takımı, ayak takımı dediğiniz kişiler halkın kendisini oluşturuyor". Niye bunu yaptıklarına dikkat etmek lazım. Bu dönemde oldukça fazla görüş alışverişi olmuş ikisi arasında. 1929'daki ekonomik buhranın ardından gelen sıkıntılı yıllarda, Serbest Fırka'nın büyük bir umut olduğu, halkın memleketin ehil kişilerce yönetilmediğini düşündüğünü ve "Bu badire atlatılacaksa İsmet Paşa'nın işleri erbabına teslim etmesi ve şüpheyi artık bırakması gerektiğini," konuşmuşlar.

Anneannem çok karşıydı Latife Hanım'ın politikaya girmesine. Tatra'dan döndükten sonra havası çok güzel olduğu için Süreyya Paşa'nın Maltepe'deki çiftliğinde uzun zaman kalmış. Siyaset ve demokrasi üzerine, muhalefet üzerine çok tartışmışlar. Çok iyi

dost olmuşlar Süreyya Paşa ile. Süreyya Paşa da Serbest Fırkaya giriyor. Daha önce Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Kadıköy bölgesi başkanıdır ama Paşa'dan emir geliyor, Serbest Fırka'ya geçmesi için. Mustafa Kemal bunu istiyor, daha birçok kişinin yeni partiye katılmasını istiyor. Serbest Fırka'ya katılan kişilere de Reisicumhur olarak bitaraf kalacağını söylüyor. Oysa Fethi Bey gerçek demokrasi için Paşa'nm Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılması gerektiğini söylüyor. Zaten Süreyya Paşa'ya göre de bitaraf kalamamıştır. Çünkü kalırsa Cumhuriyet Halk Fırkası yok olacaktı.

Latife teyzem bunu görmüştü. "Bunun sonu gelmez. Gene tek partiye döneriz," diyordu. Bunu demesinin sebebi, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Paşa'nın tek adam ve tek parti olduğunu iddia edenlere karşı göstermelik olarak Serbest Fırka'nın kurulduğunu düşünmesidir. Diğer taraftan, Halk Fırkası içinde vazgeçilmez olduğunu düşünenlere de halkın teveccühünün ne kadar kolay değişebileceğini göstermek ve sözünden dışarı çıkmalarını engellemek için Paşa'nın yaptığı bir siyasi manevra olarak düşünür. Bu da İsmet Paşa'nın neden Mustafa Kemal hakkında, "Siyasi dehası askeri dehasından bile yüksektir," dediğini bize açıklar.

Peki, şöyle de bir iddia var; Latife Hanım'ın...

Vasıf Çınar'dan edindiğimiz bir bilgi var. Vasıf Çınar'la Yalova Çiftliği'ne beraber gidiyorlar. Paşa ona diyor ki, "Sen de geçeceksin Serbest Fırka'ya." "Paşam ben geçmem," diyor Vasıf Bey. Geçer mi, geçmez mi çok ciddi bir kavga çıkıyor aralarında. Ondan sonra Vasıf Çınar diyor ki, "Ben geçmem çünkü ben bu kadar yıl emek vermişim Cumhuriyet Halk Fırkası'na. Eğer bir yanlış varsa, Halk Fırkası'nda kalıp onun içinde bu yanlışları düzeltmek isterim," diyor. Onun üzerine, "Peki çocuk, aferin, iyi düşündün," diyor. Ertesi gün de "Kararın kesin mi?" diye soruyor tekrar. O da,

"Evet," diyor. Paşa da, "Aferin, senden de bunu beklerdim," diyor. Bunun üzerine Vasıf Çınar, "Paşam, peki o zaman bana neden bu kadar eziyet ettiniz? Niçin, zekâmızla bu kadar oynuyorsunuz?" diyor. Paşa şöyle bir cevap veriyor, "Zekâ geliştirilmek için oynanır."

Buradan da anlaşılıyor ki, Paşa her ne kadar talimat vererek bazı kişilerin Serbest Fırka'ya geçmelerini istemişse de aslında geçmemelerini tercih ederdi. Vasıf Çınar hakikaten geçmemiştir, 'Ben Cumhuriyet Halk Fırkası içinde kalarak devam edeceğim bu mücadeleye,' demiştir. Ancak Süreyya Paşa geçmiş çünkü bir muhalefet olmasını istemiştir. Sonra kapatıldığı zaman da kızmıştır Fethi Bey'e, "Siz bunu kapatamazsınız, biz varız, muhalefetiz, Paşa'nın emri ile nasıl kapatıyorsunuz. Buna kurucular kurulunun karar vermesi gerekir," demiş. Latife teyzem bunların olacağını görmüş, çok yakından takip etmiştir. Devamlı olarak, gerek Vasıf Çınar'dan gerek Süreyya Paşa'dan bu gibi olaylarla ilgili bilgi almıştır. Onun da partiye girmesini istedikleri halde, o girmemiştir. Latife teyzem bu karmaşa esnasında Paşa için şöyle bir şey söylüyor; "Onun beyni böyle anlar için çalışan bir makinedir".

Belki Paşa ile yeniden evlenebilecekti ama olmuyor. Genç bir kadındı. Ayrıldıklarında 25-26 yaşlarındaydı. Aile bir başkası ile evlenmesini talep etti mi?

Hayır, hiçbir zaman. Jacquline Kennedy Onassis için söylediği bir laf var, "Çok mu adama ihtiyacı vardı da, attan inip eşeğe binmiş." Niyazi Ahmet Banoğlu'na verdiği tek röportajda, "Hiçbir Osmanlı padişahının eşi, kocası bir şekilde vefat ettikten sonra başkası ile evlenmemiştir. Bu bizim ananelerimizde var," der. Tabii, Fethi Bey ile Galibe Hanım, onun Paşa ile yeniden evlenmesini istemişler. Bunun bir sebebi de Paşa'nm tekrar evlenip önce Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlığı'ndan, sonra da Reisicumhurluk-

tan ayrılma düşüncesidir. Böylelikle söz verdiği gibi belli bir zaman sonra geri çekilerek, kurduğu sistemin kendinden sonra da yürümesini izleyecek, huzur içinde emekli olup karısı ile beraber o çok istediği çiftlik hayatını onuruyla yaşayacaktı. Bence bu düşüncelerinde de samimidir. Ancak kader böyle bir duruma müsaade etmemiş. Paşa görev başında ölmüş ama hiçbir zaman Türk halkının sevgisini ve saygısını kaybetmeden, onuru ile yaşamayı bilmiştir. Aynı tarz düşüncenin Rauf Bey'de de olduğunu hatırlatmak lazım. O da Mustafa Kemal Paşa'nm daha ikinci Meclis zamanında çekilerek söz verdiği gibi çiftliğine gitmesini istemiştir. Hatta Yusuf Kemal bey ile bir konuşmada Paşa, "Beni bırakın Karabekir ya da Fevzi Paşa reisicumhur olsun, Rauf da başvekil..." demesine rağmen diğerleri, "Hayalatla iş olmaz Paşam!" diyerek ayrılmasına engel olmuşlardır. Latife teyzemin ise Paşa'nm ayrılarak sağlığına dikkat etmesini istediğini söylediği çok anı vardır. Bunu bile 'Paşa'yı devlet reisliğinden ayırıp onun gücüyle siyasette egemen olmak istiyor' diye aktaran münafıklar ne yazık ki çoktur.

Aileden birinin Latife Hanım'ın başka biriyle tekrar evlenmesini talep etmesi gibi bir isteği olmadığı gibi, kimsenin buna cesaret edeceğini de zannetmiyorum. Ayrıca Mustafa Kemal'den sonra onunla evlenecek kişinin de çok kuvvetli bir karaktere, cesarete ve özgüvene sahip olması gerekirdi.

İngilizce tabirle 'admirer' derler. Fransızcada da vardır bu tabir, 'hayran' anlamına gelir. Avrupa'da dul düşesler ve prenseslerin etrafında bu tarz çok erkek olur. Dosttan ileri, sevgiliden geri bir konumdadırlar ama her zaman bağlıdırlar. Latife teyzemin de etrafında bu tarz fikir ilim insanlarından çok kişi olmuştur. Yani kendini hiçbir zaman dışa kapatmamıştır. Mesela Emil Ludwig çok yakın arkadaşıydı, Avrupa'ya her çıkışında görüşürlerdi. Latife teyzemin hatıratını yazmamıştır, bilerek yazmamıştır. "Yazma-

yacağım," demiş, "senin gözyaşlarınla ıslanmış anılarına saygım sonsuz, yazmayacağım". Aile içinde anlatıldığına göre Emil Ludwig ona evlenme teklif etmiş, evli olmasına ve karısını çok sevmesine rağmen. Aslında söylediği şudur, "Karım olmasaydı evlenebileceğim tek kadın sendin," demiş. Tatra'da başlayan arkadaşlık Nice'te yan yana villalarda devam etmiş. Tatra'da kaldığı son gece gerçekte kim olduğunu Ludwig'e söylemiş. "Ben de seninle evlenmek isterdim ama ben buyum. Ben asla evlenmem," demiş.

Kimsenin Latife Hanım'a evlenme teklifinde bulunmaya cesaret edebildiğini zannetmiyorum. Ona çok âşık bazı kişilerin olduğunu biliyorum ama bunların ismini veremem. Yalnız İngiltere'deki okul günlerinden çok yakın arkadaşı olan Jack adlı İngiliz dükü, yazdığı bir mektupta şaka yollu da olsa kendisiyle evlenmesini teklif etmiş ve bu evlilik gerçekleşirse ona iki milyon pound vereceğini yazmış. Ancak Latife teyzem bunu şaka olarak almış ve teklifi nazikçe reddetmiş.

"Allah taş koymuş,
bir de sen koyma."

Fatih Bayhan: **Bir hatıra anlatılır, bir gün Taksim'de giderken bir gazete bayisinde...**

Mehmet Sadık Öke: Bunu Dilek Bebe anlatır. Çok da güzel anlatır. Dilek'e Latife teyzem anlatmış. Çok rüzgârlı bir 10 Kasım gününde Taksim'de gene tebdili kıyafet (kılık değiştirmiş olarak) dolaşırken bir gazete bayisinin önünden geçmiş. Dükkânın önünde gazeteler uçmasın diye gazetelerin üstüne taş koymuşlar. Gazetelerden birinde Mustafa Kemal ile Latife Hanım'ın resimleri varmış ama konulan taş Latife teyzemin yüzünü kapatmış. Bunu görünce dükkân sahibine diyor ki, "Evladım, zaten bu kadının bağrında taş var. Allah taş koymuş, bir de sen taş koyma". Böyle deyince arkasından bir sesin, "Hanımefendi Hazretleri üzülmeyin. Zira siz her zaman bizim kalbimizdesiniz," dediğini duymuş. Arkasını döndüğünde genç bir teğmen görmüş. Bunu Dilek'e aynen ifade ettiği cümleyle söylemek istiyorum: "Dilekçiğim, bir de arkamı döndüm ki gencecik bir teğmen. Kemal gibi sarı saçlı, mavi gözlü; yakışıklı mı, yakışıklı. Nasıl sevindim anlatamam."

Şimdi aklıma geldi, anlatmak istiyorum. Bir ara Mehmet Yılmaz, Atatürk'ün köpeği ile ilgili bir yazı yazdı köşesinde. Yunan işgali sırasında Atatürk'ün köpeğine 'Trikopis' adını vermişler, Mustafa Kemal nasıl köpeğine 'Trikopis' adını verir diye soruyor. Onun görüşüne göre Mustafa Kemal, Yunan komutan Trikopis'e duyduğu saygıdan dolayı böyle bir adı köpeğine vermiş. Çünkü köpek kıy-

metli bir hayvandır, diyor. Bu yazı büyük yankı uyandırdı ve Mehmet Yılmaz'a Atatürk düşmanı bile dediler. Bunun üzerine ben de Mehmet Yılmaz'a bir faks gönderdim ve gerçeği anlatmaya çalıştım: Bu köpek Yunanlılarla Dumlupınar'da yapılan Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde, bazılarına göre de Sakarya Savaşı'nda cephede bulunmuş yavru bir köpek. Alıyorlar ve Ankara'ya götürüp besliyorlar ve 'Trikopis' adı onun için veriliyor. Aynı zamanda orada bir sürü köpek var, yani sokak köpeği. Nasıl İzmir'de Yunanlılar 'Kemalis' adını verip çağırıyorlarsa, Anadolu'da da 'Trikopis' veya 'Konstantin' diye çağırıyorlarmış sokak köpeklerini. Mustafa Kemal belki kendisi vermedi bu ismi, etrafındakiler köpeği öyle çağırıyor da olabilir. Meselenin aslı da budur gerçekte. Latife Hanım Ankara'ya ilk geldiğinde kendisine bunu söylüyorlar. O da ağzını eliyle kapatarak kıs kıs gülüyor.

Bu bir halk tepkisi.

Evet, daha çok öyle. Diyorlar ki; Yunan bayrağını yerden kaldırtan ve Trikopis'e kılıcını iade eden Atatürk köpeğe nasıl 'Trikopis' adını verebilir. Bunu yapmaz, bu Atatürk'e hakarettir. Bir profesör de Mehmet Yılmaz'a konuyla ilgili bir yazı göndermiş, o da köşesinde yayınladı. Güya köpeğin adı Fox imiş. Oysa Fox, Mustafa Kemal'in sonraki dönemlerde sahip olduğu köpeğin adıdır. Orman Çiftliği sırasında sahip olduğu ve elini ısırdığı için uyuttuğu köpeğiydi. Ayrıca Fox'a gelene kadar da Latife teyzemin hediye ettiği üç yavru köpek ve bir de Latife Hanım'ın Çankaya'da bıraktığı 'Coli' adında kendi köpeği vardı.

İşte Kemalizm veya Atatürkçülük kraldan fazla kralcı olmaya başlayınca, bir köpek ismiyle ilgili meselede bile böyle saçma bahanelerle durumu düzeltmeye çalışıyor.

Latife Hanım'ın sosyal hayata katılımı kolay oluyor muydu? Bununla ilgili yaşadığı sıkıntılar var mıydı? Konserlere, tiyatroya, sinemaya, kalabalık yerlere gittiğinde nasıl karşılanıyordu. Kitapları nasıl takip ederdi? Basını takip eder miydi?

Yurtdışında cemiyet hayatı içinde herhangi bir sıkıntı yaşamıyordu. Yurtiçinde konserlere ve tiyatroya çok sık giderdi. Dormen Tiyatrosu'na büyük katkıları oldu, Kenterler'e her zaman giderdi. Devlet Senfoni Orkestrası Filarmoni Derneği'nin kurucuları arasındaydı, anneannemle birlikte. Türkiye'de çıkan her gazeteye aboneymiş, yabancı mecmuaların çoğu da kendisine gelirmiş. Yabancı kitap kulüplerine üyeydi, onlardan listeler gelir, o da o listelerden kitaplar sipariş ederdi.

Briç ve bezik oynarlarmış. Bezik o zamanın çok moda olan bir oyunuydu. Oldukça heyecanlı karşılaşmalar olurmuş. Çocuklarla, yeğen ve kardeşlerle bunu oynarlardı. Çok fal açardı. 'Napolyon falı' denilen veya üçlü fal denilen zekâya dayalı fallar açardı.

Latife Hanım mı fal açardı?

Evet, küçük kartları vardı. Aslında bunlara pek fal da denemez. Zira Fransızca bu kart oyunlarına 'sabır' manasına gelen *patiance* denir. Küçük, yeşil çuhanın üzerinde o kartlar dizilir ve belli bir sırayla açılırdı. Kartların belirli bir şekilde dizilmesi gerekiyor. Göz ve beyin kombinasyonu ile açılan, kartların nereden alınıp nereye konacağı belirli bir sistemi var. Bunlar faldan ziyade kartlarla oynanan tek kişilik zekâ oyunlarıydı. Ama sabır kelimesi, herhâlde onun durumunu en iyi açıklayan kelimedir.

Çok okurdu. En önemli şeylerden biri, bu kadar lisan bilmesine rağmen Rusçayı boşandıktan sonra öğrenmiş. Özellikle de Çehov'u çok severmiş, onu aslından okumayı dert edinmiş. Rus edebiyatına çok meraklıydı. Dostoyevski'yi, Tolstoy'u okurdu. Tolstoy'u da çok

severdi ama insan karakterinin gizli yönlerini açıkladığı için daha ziyade Dostoyevski'yi çok severdi. Özellikle Karamazov Kardeşler'i, Suç ve Ceza'yı çok sevdiğini hep duyardım.

Klasik müziğe karşı çok merakı vardı, klasik Batı müziğine, tabii piyano da çaldığı için. Donizetti'nin *Elixir D'Amore* (Aşk İksiri) en sevdiği operalardan biriymiş. Bu operadaki *Una Furtiva Lacrima* aryası da en sevdiği arya imiş. Wagner'i, Beethoven'i çok severdi. Biliyorsunuz 1938'de Paşa'nın ölümünden sonra piyanoya bir daha elini sürmemiş. Lakin; Emil Ludwig, Tatra'da ve Nice'de çaldığını söyler. Belki orada onun yanında kendini daha huzurlu ve mutlu hissettiği için çalmıştır. Ama 1938'den sonra İstanbul'da hiç çalmadığını biliyoruz. Bir tek kuzenim Muammer çok ısrar ettiği için bir kere Beethoven'in *Ay Işığı* sonatının giriş bölümünü çalmış. Sonra çok üzülmüş, devam edememiş. Muammer der ki, "Çok güzel çaldı ama gençliğimden dolayı mı öyle hissettim, bilemiyorum. Bugün dinlesem aynı hazzı alır mıyım, bilemiyorum ama parçadaki hüznü ve teyzemdeki hüznü hissettim." Muammerin çok iyi bir kulağı ve çok iyi bir klasik müzik bilgisi vardır. Herhâlde Mustafa Kemal'le piyano başında yaptıkları kavganın anısı olsa gerek, bir daha hiçbir şekilde elini piyanoya sürmemiştir. Enteresandır, anneannem de çok iyi piyano çalmasına rağmen, o da sonra bir daha çalmadı. Herhâlde soğudular. Devam etseydi kendisine bir meşguliyet yaratabilirdi.

Biz bütün bayramlarda onun elini öpmeye giderdik. Bütün aile ilk onun evinde toplanırdı ve öğle yemeğine muhakkak kalınırdı. Çok önemliydi bayramın ilk günü onda toplanmak. Ondan sonra o anneanneme gelirdi ve ertesi günü o şekilde ziyaretler küçüğe doğru inerek devam ederdi. İkinci günü muhakkak o kalkar gelirdi. Arife günü muhakkak Edirnekapı Şehitliği'ne gidi-

lirdi yani babası ile annesinin kabrine gidilirdi. Kendi mezarı da biliyorsunuz orada.

Dediğim gibi iftarlar çok önemliydi. Onun iftar davetleri ailede ve cemiyette çok meşhurdu. Sofra düzeninden yenilecek her şeye kadar kendisinin hazırladığı iftarlardı. Aileye ve çevresindeki birkaç yakın dostuna verdiği davetlerdi bunlar, şimdiki gibi lüks otellerde verilen davetlerdeki israf yoktu o zaman.

Laik bir insandı. Ramazanda oruç tutardı ama diğer zamanlarda içki de içerdi. Özellikle şarap, şampanya, viski ve konyak severdi. Rakıyı pek sevmezdi. Şahane limonata yapardı. Limon ve şeker el ile saatlerce yoğrularak birbirine yedirilirdi, sonra tülbentten süzdürülürdü. Yapması zordu ama o hiç gocunmazdı.

Ankara'da Cumhurbaşkanlığı'nm protokolünü yaratan insan olarak, Ayaspaşa'da ve Harbiye'deki apartmana geçtikten sonra da bunu uygulamış, prensip ve standartlarından asla vazgeçmemiş. Taşındığında komşular çat kapı hayırlı olsuna geldiğinde onların şaşkın bakışları altında, "Randevunuz var mıydı?" diye sorarmış.

Aslında etrafında onu seven ve bağrına basan bir ailesi olsa da, kolaylıkla aşırı yalnızlıkla karıştırılabilecek bir kendine yeterliliği vardı. Öyle ki, tamamıyla kendi kendine yeten ender insanlardan biriydi herhâlde.

"İşte gerçek Atatürkçü bu kadındır."

Fatih Bayhan: **Bir de şunu soralım. Mustafa Kemal Paşa'nın 1938 yılında vefatından sonra tabii daha farklı bir Türkiye fotoğrafı ortaya çıkıyor. İsmet Paşa Cumhurbaşkanlığına geçiyor. Belki Paşa'nın yaşadığı, hayatta olduğu dönem Latife Hanım için aynı zamanda bir güven dönemi. Ayrılmışlar ama uzaktan birbirini seven âşıklar gibi duruyorlar. Bir yandan da, siz söylediniz, aile toplumda dışlanıyor.**

Mehmet Sadık Öke: Aslında dışlanmadan dışlanmaya fark var, tabii zaman geçtikçe biraz bu yavaş yavaş ortadan kalkıyor. Onun için İstanbul'a taşınıyorlar. İstanbul, Paşa'nm yargısını pek desteklemiyor bu konuda. Devrin İstanbul yüksek sosyetesi –bürokratların haricinde– aileyi bağrına basıyor. Tabii aslında bu dışlanmanın bir anlamda kırılması sıkı dostların sayesinde oluyor. İsmet Paşa, Hamdi Ülkümen, Necmettin Sahir Sılan, Necmettin Molla, Vasıf Çınar, Reşit Saffet, Yakup Kadri, Tevfik Rüştü, Yusuf Kemal, Ağaoğlulları ve daha pek çoğu Paşa'dan izin isteyerek, bazen de istemeye gerek bile duymadan dostluklarını sürdürüyorlar. Mesela Hamdi Bey, Paşa'dan izin dahi almadan İzmir'de Latife teyzemi eşiyle beraber ilk ziyaret eden kişidir. Ankara'dan özellikle üzüntülerini bildirmek için gelmiştir. Ancak tabii bu ziyaret bazıları tarafından Paşa'ya art niyetli olarak bildiriliyor. Paşa, Hamdi Bey'i çağırıp konuşuyor ve sonunda, "Haklısın, doğrusunu yapmışsın. Elbette ne zaman isterseniz görüşebilirsiniz," diyor.

Etkisini yitiriyor.

Bir miktar etkisini yitiriyor. Fakat gene de Muammer Bey en girişken zamanında iş yapamadığı için zor durumda kalıyor.

İstanbul'da daha çok rahat ediyorlar. "Ben cemiyet hayatının dışında kalsaydım o zaman memleketi terk ederdim," diyor.

Peki, 1938'den sonra oluşan yeni fotoğraf.

İsmet Paşa, onun çok sevdiği bir dostu olduğu için, sevgi ve saygıları karşılıklı olduğu için herhangi bir problem olmuyor. Mesela İsmet Paşa'nın sonradan açıklanan bazı günlükleri arasında Latife Hanım'a pasaport verileceğine dair aldığı özel notları var. İsmet Paşa, Mustafa Kemal'i en iyi tanıyan insanlardan birisi ve birçok eski arkadaşı, eski silah arkadaşı ayrılırken o, Paşa'nın yanından ayrılmamayı başarabilmiş en önemli isimdir. İsmet Paşa'nın çok büyük hizmetleri var. Tabii muhakkak yanlışları, hataları da olabilir ama büyük bir oranda memlekete çok faydalı olduğu noktalar var. Mesela Süreyya Paşa hatıratında, "Vergileri artıracağını ama memleketi baştanbaşa yeniden imar edeceğini söyleyince hepimiz onu ayakta alkışladık," diyor. Günümüzde Atatürk hakkında epik tarihi film yaptıklarını iddia edenler, hayret verici bir şekilde İsmet Paşa'sız film yapmayı başarabiliyorlar.

İsmet Paşa reisicumhur olduktan sonra Latife teyzem çok gitmiş Dolmabahçe Sarayı'na. Hatta İsmet Paşa İstanbul'a geldiği zaman Latife teyzemin hafta sonlarında sarayda kaldığı da anlatılır. Bu davetlerden bir tanesinde Latife Hanım'ı dedem götürüyor. O zaman tabii sarayın ana girişleri güvenlikten dolayı kapalı. Kabataş İskelesi'nden misafirler motorla alınıp sarayın rıhtım kapılarından içeri alınıyor. Dedem de Latife teyzemle birlikte sarayın rıhtımına kadar gitmiş. İsmet Paşa'nın erkek kardeşi Hasan Rıza Bey ve eşi Adalet Hanım onları karşılamış. Dedem geri döndükten sonra anneanneme, "Vecihçiğim, sen de güzelsin ama ben hayatımda bu kadar güzel bir hanım görmedim," diyor Adalet Hanım için. Ne kadar enteresan ki, dayım yıllar sonra onların kızı Mutlu ile sözlenince Latife teyzeme el öpmeye gidiyorlar. Latife teyzem bu hikâyeyi Mutlu yengeme anlatıyor; müstakbel kayın-

pederinin onun annesine nasıl hayran olduğunu. İsmet Paşa hakikaten çok severdi. Hatta yengemin anlattığı çok güzel bir hikâye vardır. "Ben ve Özden çok küçüktük. Bir baktım bir hanım parmak uçlarında yükselmiş, amcamı alnından öpüyor. Aaa kim bu deyince, Özden 'O Latife Hanım, Atatürk'ün eşi' dedi." Hakikaten alnından öpecek kadar birbirlerini sever ve sayarlarmış. Mevhibe Hanımefendi'ye yazdığı mektuplardan belli birbirlerini ne kadar sevdikleri. Ayrıca rahmetli Ömer İnönü'nün Amerika'dan Latife teyzeme yazdığı mektuplar, açtığı telefonlar var.

Yakın dostluk ilişkileri var.

Yakın, evet. Tabii kimin ne olduğunu bilen insanlar. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra İsmet Paşa'yı vefasızlıkla suçlarlar ama bu vefasızlık değil, Paşa'ya zarar verenleri uzaklaştırmaya yönelik bir davranıştır. Zaten bu zevatın çoğunu bir dönemin dışında milletvekili yapmamıştır. Belki II. Dünya Savaşı kapıda olmazsa hiç yapmayacaktı.

Bir başka hadise de, Latife Hanım ayrıldıktan sonra bir gazetede çalışma, Doğu'da öğretmenlik veya Dış İşleri'nde memuriyet gibi bir işte çalışma talebinde bulunuyor.

Fahrettin Altay, anlatıyor bunu. 'On Yıl; Savaş ve Sonrası' kitabında diyor ki, "Bu talebinin olduğu bir mektup okunuyor Paşa'nın huzurunda fakat Paşa cevap vermiyor." Daha sonra el altından haber gönderiyor, çalışmasını istemiyorum diye ve Latife Hanım da çalışmıyor. Neticede eski kocasının sözüne sadık kalıyor. Aslında bu o kadar büyük bir bilgi birikiminin ve zekânın boşu boşuna heba olmasıdır.

Bakın burada çok önemli bir şey var. O dönem konferanslar ve üniversitelerde ders vermesi için Amerika'dan çok büyük teklifler geliyor. O dönemin parası ile de çok ciddi paralar teklif ediliyor,

yaklaşık olarak bir tur için 100 bin dolar. Bu tekliflerin hiçbirini kabul etmiyor. Aslında bence kabul etmesi gerekirdi fakat Paşa'ya verdiği sözden dolayı kabul etmiyor. O konferanslarda Türk kadınını, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni anlatacaktı. Fakat demek ki verdiği söze çok sadık ki bunu yapmamış. Paraya ihtiyacı olduğundan değil. Amma velâkin yapsaydı çok önemliydi. Bana göre bir fırsat kaçmıştır. Nasıl meclise giremediği zaman bir fırsat kaçtıysa burada da bir fırsat kaçmıştır. Ama demek ki saygısı ve sevgisi çok büyüktü ve kabul etmedi. Karşı taraf Latife Hanım'ın gelen ilk teklifleri reddetmesini parayı az bulmasına bağlıyorlar ve daha yüksek meblağlı bir teklifte bulunuyorlar. Ancak onu da kabul etmiyor.

Peki, vefatı...

Hastanede vefat etti. Biliyorsunuz biz vefat ilanında 'Atatürk'ün ilk ve tek eşi' veya 'biricik eşi' ya da 'sabık eşi' diye bir ifade kullanmadık. İlanı kendisi öyle istemiş. Herhangi bir şekilde Mustafa Kemal'in adının geçmesini istememiş.

Vefat ilanına müdahale edecek kadar titiz.

Evet, herhâlde bunun gereksiz spekülasyon olacağını düşünmüş. Gereksiz gösteriş olacağını düşünmüş, istememiş. Ayrıca ölüm ilanının Hürriyet'te yayınlanmamasını istemişti. Onlara çok kızmıştı çünkü 'Atatürk ve Latife Hanım'ın Özel Hayatı' diye yazı dizisi yayınlamışlardı. Kızmasının nedeni de Paşa ile kendisinin birbirlerine karşılıklı verdikleri sözden dolayıydı. Yazı dizisini engellemek için dönemin Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek'e başvurmuştu ama engelleyemedi. Bir de Hürriyet Gazetesi fotoğrafını çekmek için arkasına bir foto muhabiri takmıştı. Bir kare çekebildiler, o da yüzünde flaşın patladığı çok kötü bir fotoğraftı. Asıl sebeplerden bir tanesi de buydu. Kendisi son dönemlerinde fotoğrafının çekilmesini istememiştir. Birçok gazeteci fotoğrafını çek-

mek ve röportaj yapmak için uğraşmıştır. Bunlardan biri de Mete Akyol'du. Mete Akyol gizlice Harbiye'de kaldığı dairesine gelmiş ve zili çalmış. O gün Kalyopi evde olmadığı için Latife teyzem kapıyı açıyor. Mete Akyol çok şaşırmış ve kapıyı kapatmaması için ayağını kapı arasına koymuş. Latife teyzem de, "Benimle röportaj yapacağına sen git Taksim meydanında namaz kılanları yaz," demiş. Bunun üzerine Mete Akyol kendini hazır ol vaziyetinde buluyor, ardından kapı yüzüne kapanıyor.

Gericilik yapanları, dini siyasete alet edenleri hiç sevmezdi. Sırf bu yüzden oğlu gibi çok sevdiği Adnan Menderes'e çok kızmış. "Memlekete çok yararı oldu, çok faydalı işler yaptı fakat çok gericilik yaptı," dediği anlatılırdı. Ancak idamını asla onaylamamıştır. Bunun üzerine İsmet Paşa'ya telefon etmiş ve "Paşam bu memlekete demokrasiyi siz getirdiniz, Kızılay meydanına çıkın. Siz 'Hayır!' derseniz dururlar," demiş fakat İsmet Paşa, "Latife, bunlar beni dinlemiyorlar, beni bile idam ederler," diye cevap vermiş. Sonra İsmet Paşa, Cemal Gürsel'i ikna etmiş ama albaylara söz geçirememiş. Sadece Celal Bayar'ı kurtarabilmiş, Amerikalıların da bastırması ile. Şunu açıklıkla belirtmem lazım ki; İsmet Paşa'nm idamları durdurmak için hiçbir şey yapmadığı iddiası hiçbir şekilde doğru değil.

Hürriyet Gazetesi'ndeki fotoğrafta sanki yüzü yaralı gibi görünüyor.

O sırada aslında cilt kanseri değildi. Yüzünde keratozik denilen bazı benler vardı, kanserden dolayı oluşan yaralar değildi. Cildin yaşlanmasından kaynaklanan bir şeydi. Gazetelere bu tepkisi sansasyon istemediği içindi.

Ölüm ilanı onun istediği şekilde çıktı. Sonra cenaze töreni yapıldı. Kendisi resmi olarak bir şey istememişti ama aileden bazı kişiler İstanbul Valisi'ne rica ediyorlar, bir Türk bayrağına sarılmasını talep ediyorlar. İstanbul Valisi ailenin yakın dostu Namık

Kemal Şentürk; Kara, Deniz ve Hava kuvvetleri Şeref Kıtası'nı görevlendiriyor. Böylece daha resmi bir hale geliyor tören. Cumhurbaşkanının çelengi geliyor ama zannediyorum bir temsilci gelmiyor. Devlet erkanının ve Başbakan Süleyman Demirel'in de çelenkleri geliyor.

Kabineden, hükümet erkanından hiç kimse yok mu?

Ama olması da gerekli mi? Zaten boşanmış bir eş ya da boşanmış olarak kabul edilen bir eş. Aslında bana göre olması gerekirdi. Bizim aileye yakışan bir cenaze töreni oldu. Onun istediğinin haricinde bir şey olmadı. Cenaze namazını kıldıran Hoca'nın, "İşte gerçek Atatürkçü bu kadındır," demesi bizim için en önemli taziyedir.

Burada bir noktaya daha geliyoruz. Bazı yanlış anlamalar var. Biliyorsunuz 2005 yılı tartışmalarında, Latife Hanım'ın evraklarının açılıp açılmadığı tartışmalarında bu kâğıtlara devlet tarafından el konulduğu söyleniyordu. Böyle bir şey olmadı. Çünkü biliyorsunuz her vefattan sonra varisler bir veraset davası açarlar, tereke davası. Bunun için de eşyaların kayıt altına alınması gerekir. El koyma diye onların düşündüğü budur. Varisler iki kardeş de olsa birinin diğerine dava açması gerekir. Böyle bir dava açtığınız zaman da bilirkişi ile beraber geliyorsunuz ve ne var ne yoksa bunlar tespit edilmek zorunda. Sonra kasa açılıyor, biliyorsunuz meşhur Ord. Prof. Reşat Kaynar refakatinde açılıyor. İçinden o belgeler çıkıyor. O belgeler okunuyor.

Daha sonra Türk Tarih Kurumu'nun başkanı "Aile bu belgeleri bize vermeyi düşünür mü?" diye soruyor. Aileden birinin tanıdığı olduğu için onun vasıtası ile ilk önce gayri resmi olarak haber gönderiyor. Biz de vermeyi kabul ettik. Bunun üzerine resmi prosedür gereği mahkemeye başvuruyorlar ve aile vermeyi düşünürse almak istediklerini beyan ediyorlar. Mahkeme başkanı da bunun üzerine bir yazı yazıyor. İki hafta içinde cevap verilmesi, cevap vermediğimiz takdirde teklifin ret olduğuna hükmedilece-

ğini belirten bir yazı gönderiyorlar bize. Yani biz iki hafta içinde cevap vermeseydik Tarih Kurumu'nun teklifi kabul edilmemiş sayılacaktı. Biz zaten sözlü olarak da kabul ettiğimiz için yazılı beyan olarak da kabul ettik. Şimdi 1975'de bunlar oldu. Zannediyorum mahkeme üç sene falan sürdü. Çünkü aile içi mal paylaşımı gibi şeyler de vardı. O yüzden üç sene sürdü. Aileden kimisi yurt dışında, kimisi burada olduğu için bu kadar uzun sürdü. 1978'de tam kesinleşiyor.

Bunları Reşat Kaynar okuduktan sonra 1980 yılında bir mütalaada bulunuyor ama bu mütalaanın o mahkeme ile alakası yok. Reşat Kaynar bu kâğıtlar için, "Kimi yerde Latife Hanım'ın hissiyatına tercüman olsa da, Cumhuriyet tarihi için birinci elden kaynak olma vasfına haiz belgelerdir," diyor. Ancak belgelerde bazı kişilerle ilgili özel bilgiler olduğu için, anneannem 30 sene yayın yasağı istiyor fakat mahkeme 25 sene veriyor. Olayın aslı budur. Hiçbir şekilde el koymadılar.

25 yıl sonra yine basında bir sürü haberler çıkmıştı, bu konuda.

Paşa'nın bazı nutuklarının asılları var. Hatta bazılarını tashih etmiş, düzeltmiş, bazılarını Paşa için yeniden yazmış. Beraber yazdıkları bazı yazılar var. Bunların tamamını saklamış Latife Hanım. Hepsini saklamış. Dediğim gibi iyi bir arşiv oluşturmuş. Unutmayın ki Türk Tarih Kurumu'nun temelinde kendisinin de içinde olduğu Türk Ocakları var. O yüzden kendisi de bu belgelerin Türk Tarih Kurumu'na verilmesini isterdi.

Kendisi hayattayken böyle bir talep oldu mu?

Arşivinin aile içinde dağılmasını istemiyordu, bir bütün olarak kalmasını istiyordu. Biz de bunu bir vasiyet olarak kabul ettik ve Türk Tarih Kurumu'na verdik. Bakın o zaman Türkiye'de öyle bir olay oldu ki, sanki Latife Hanım'ın yazdıkları bazıları tarafından

mıştı hem de İstanbul'da dertleşme fırsatı bulmuştu. Rukiye Hanım bir diplomat karısı olduğu için daha çok Ankara'da ve yurt dışında bulunuyordu. Neticede bütün bunlar aileden aktarılarak tüm yeğenlerinin dağarcığında toplanmıştır. Ve bizim için en önemli olan nokta yanlış bir bilginin aktarılmamasıdır. Ne olmuşsa öyle anlatılmalı; herhangi bir şekilde abartmadan veya eksik anlatımdan kaçınılmalıdır. Çünkü her yeni kuşağa bunu aktarmak, doğru bir şekilde aktarmak bir borç ve görevdir.

Biz Latife Hanım ile övünüyoruz. Ailemizin bir ferdi olmasından dolayı, daha doğrusu biz onun ailesine mensup olmaktan dolayı övünüyoruz, feyiz alıyoruz, şeref duyuyoruz ve ona layık olmaya çalışıyoruz. Dolayısıyla da bir sonraki jenerasyona olanları doğru aktarmamız lazım, bizim açımızdan önemlidir bu. Bu sebeple eğer Topal Osman olayıyla ilgili anı mahkûm edilseydi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne kadar gideriz dedik. Çünkü sadece İpek Çalışlar mahkûm edilmeyecekti. O anı ve bunu aktaran anneannem mahkûm edilecekti. Dolayısıyla bu anılara çok kıymet veriyoruz. Başkalarına göre yalnızca bir anı, hikâye ama bizim aile tarihçemizin bir parçasıdır.

Peki madem bu kadar korkulacak bilgiler içermiyor, madem bazı çevrelerin korktuğu kadar Mustafa Kemal Paşa'nın karizması ile ilgili bir sıkıntı oluşturacak durum yok, neden korkuluyor bu evraklardan?

Biz korkmuyoruz, açıklayabiliriz. Ancak biz yazılanları Latife Hanım'ın mahremiyeti olarak görüyoruz.

Aileye mi güvenilmiyor?

Hayır, aileye güvenilmiyor değil. Yıllarca Mustafa Kemal Paşa'yı bir put, bir idol haline getirip arkasından nemalandıkları için bu sistemin çökeceğinden korkarlar. En ufak bir şey varsa günlüklerin içinde yani Latife Hanım 'Kemal de bana bunu dedi. Bu da

söylenir mi?' gibi herhangi bir şey yazmışsa ciddi bir sarsıntı olabileceğinden korkuluyor. Çünkü onlar Mustafa Kemal Paşa'yı bir insan olarak göremiyorlar. Aslında, birçok insandan daha insan Mustafa Kemal. Zeki, esprili, neşeli, adil ama her insanın hataları kadar hataları var. Hatasız kul olmaz. Dolayısıyla hatalarıyla, doğrularıyla, sevaplarıyla, günahlarıyla etten kemikten bir insandır. Fakat Mustafa Kemal'den geçinmeciler bunu öyle bir hale getirmişler ki, sistem Türkiye'de tamamen onun üzerine kurulu ve bu sistem çökerse kendilerinin kişisel çıkarları da ortadan kalkar diye düşünüyorlar. Ona karşı olanlar da ondan yana görünenler de ondan yararlanmaya çalışıyor. Dincinin yobazı kadar laikin yobazı da bu sistemden nemalanıyor ve kendi kampının çıkarını korumaya çalışıyor. Öyle ki, Atatürk'ün ailesini ve özel hayatının mahremiyetini de bu çıkar çatışmasına çekmekten utanmıyorlar.

Tabii ki Latife Hanım bazı şeyleri yazmıştır. Kızdığı zaman kocasına kim bir şey söylemiyor ki. Bugün Türkiye'de alkol alan insanların çoğunun eşi en azından bir kere kocalarına 'Yeter artık. Çok içtin, bu ne rezalet,' demiştir. Dememesi mümkün müdür? Veyahut 'Senin şu arkadaşın da amma işe yaramaz adam, karısına ne biçim davranıyor,' demiştir. Yani dememiş midir? 'Hiç tasvip etmiyorum şu arkadaşını, şu okul arkadaşını da hiç sevmiyorum,' dememiş midir? Demiştir. Peki, bunlar ortaya çıktığında yani karısına kötü davranan adam diyelim ortaya çıktığı zaman, Türkiye'de bunu öğrenen herkes şaşırmayacak mı, o adamı ayıplamayacak mı? Biz bu sebeple açıklanmasını istemiyoruz. 'Asker Atatürk', 'Siyaset Adamı Atatürk', 'Devrimci Atatürk', 'Devlet Adamı Atatürk' algısından 'İnsan Atatürk' algısına ulaştığımız zaman bu belgeler de açıklanabilir.

İnsani ilişkiler içerisinde bunlar normal değil mi?

İşte o kâğıtlarda yazılanlarda bunlar var. Ama onlar bu belgelerdeki bilgilerin açıklanmasıyla Türkiye'deki sistemin dinamik-

lerinin sarsılacağını düşünüyorlar. Kendi yarattıkları canavardan korkuyorlar. Oysa bu sistem artık bu toplumu taşımıyor ve daha çok zarar veriyor. Onun için ben bugün bu konuşmayı yapıyorum. Tabii siz de bana, 'Bu belgeler açıklanmadan İnsan Atatürk algısına ulaşmak mümkün olabilir mi?' diye de haklı olarak sorabilirsiniz. Bu sorunun şekillendiğini kafanızda görüyorum ama benim buna verebilecek bir cevabım yok. Neticede bu ailenin kararıdır ve ona uymak mecburiyetindeyiz hepimiz.

İngiltere üzerinden ele geçen istihbarat raporlarını da açıklamak herhâlde kaldı. 50 yılı demek ki geçerli bir tarih olarak görüyorlar.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu konuyla ilgili aldığı bir kararı var; özel hayatı ve kişi haklarını korumakla alakalı. Tabii istihbarat bilgileri önemlidir, gizli bilgilerdir ama ileri demokrasilerde kişilik hakları, özel haklar daha önemlidir. Birey özgürlükleri açısından bakıldığında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları da böyledir. O yüzden bu tarz bilgilerin saklanma süresi 99 yıl olarak belirlenmiş. Tarafları korumak açısından üç jenerasyon geçtikten sonra açıklanabiliyor. Bu mektuplar Türk Tarih Kurumu'na verilmiş olabilir. Ancak içindeki bilgiler kişiye özeldir. İçindeki bilgilerin mahiyeti Latife Hanım ve varislerine aittir. Hukukta böyle bir ayrım var. Mektuplar sadece onların himayesindedir. İçindeki bilgiler Latife Hanım'ın şahsına yazılmış veya Latife Hanım tarafından yazılmış bilgiler olduğu için kişiye özeldir. Bu kâğıtların içine yazılan herhangi bir şey Latife Hanım'a ve dolayısıyla onun kanuni mirasçılarına aittir. İçindeki muhteviyatın üçüncü kişiler tarafından açıklanması suç teşkil eder.

Aile koyduğu bu şerhi kaldırmayı düşünüyor mu?

Biliyorsunuz, 2005 yılında bu kâğıtlar yüzünden çok büyük bir karmaşa yaşandı. Biz de aile olarak toplanıp, toplumun bura-

daki bilgileri öğrenmeye henüz hazır olmadığına "oy çokluğuyla" karar verdik ve açıklanmaması yönünde görüş bildirdik. Biz varisler açıklanması yönünde bir karar almadığımız sürece AİHM kararları geçerli olacak. Bu durumda bizim şerh koyduğumuz tarih değil, Latife teyzemin vefat tarihi esas alınacak ve ancak 2074'de bu belgeler açıklanabilecektir.

Yani 99 yıl sonra mı?

Evet, onun ölüm tarihinden itibaren 99 yıl sonra açıklanabilir. Daha önce açıklanamaz. Eğer açıklamaya kalkarlarsa AİHM'e gideriz. Çünkü içindeki bilgiler mahremdir ve biz o mahrem bilgilerin varisi durumundayız. Devletin bütün yetkili organlarını buna dikkat etmeye davet ediyoruz. O açıdan bu önemli bir ayrım. Hukuki bir tartışma başlatmak niyetinde değilim ama bu böyledir. Tabii bu, sadece Türk Tarih Kurumu'ndaki belgeler için geçerlidir. Eğer aile bireylerinde bu tarz bilgi ve belgeler varsa, isterlerse açıklayabilirler.

Bu belgelerden çok fazla farklı bir şey çıkmayacak ama huzuru mutat zevatın Mustafa Kemal ve Latife Hanım'a, evliliklerine ve dolayısıyla Türkiye'ye bilerek veya bilmeyerek ne kadar kötülükler yaptığını ve bu kötülüklerin neticesinde ne gibi sorunlar, komplikasyonlar çıktığı dışında çok fazla büyük bir şey yok. Tabii ki Latife teyzemin hissi bazı çığlıkları da olabilir, bu normal. Fakat bunlar, Mustafa Kemal Paşa'yı doğrudan suçlayan ya da onu evlilik yanlışlarının merkezine alan bir noktada hiçbir zaman olmadı. Zaten bu kadar çok seven birinin olanları kötü bir şekilde yazacağını düşünmek abesle iştigaldir.

Yavaş yavaş sona doğru geliyoruz. Benim merak ettiğim konulardan bir tanesi de şu; bugün halen Latife Hanım ile ilgili en küçük detay gazetelerde birinci sayfada yer alacak kadar önemli görülü-

yor. Siz bir aile ferdi olarak elinize aldığınız gazetelerde Latife Hanım ile ilgili çıkan bir detayı okuyunca ne hissediyorsunuz?

Birkaç his birbirine karışıyor. Latife Hanım'ın çıkmasından dolayı onur ve gurur duyuyoruz çünkü hâlâ önem atfediliyor. Fakat çoğumuz "Yine mi?" diyoruz. Hakikaten bu doğrudur. Bu laf doğru "Yine mi bir şey çıkmış, yine mi bir şey yazmışlar?" diye. Bu, yılların ve olayların getirdiği bir korkunun ve bıkkınlığın ifadesidir. Ondan sonra ilk gelen sorular şudur; "Ne yazmışlar?", "İyi mi yazmışlar, kötü mü yazmışlar?" Hakkında yazılan o kadar çok kötü yazılardan ve kitaplardan sonra, içinde en ufak bir iyilik kıvılcımı, olumlu veyahut tarafsız yaklaşan bir haber, bir yazı bulduğumuzda bizim için çok büyük bir mutluluk kaynağı oluyor. Ancak genelde öyle olmuyordu. Son zamanlarda daha fazla olumlu ve tarafsız yazı çıkmaya başladı. Öyle olduğu zaman seviniyoruz, mutlu oluyoruz.

Bakın şimdi bu önemli bir şey. Latife Hanım ile ilgili ne söylerseniz söyleyin, ucu Mustafa Kemal'e gidiyor. Kimse Latife teyzemi Mustafa Kemal'den bağımsız düşünemiyor. Hâlbuki Latife teyzem ruhuyla, beyniyle, kalbiyle, etten ve kemikten ayrı bir insan. Bambaşka bir eğitim almış, bambaşka bir şekilde yetiştirilmiş, kendi düşünceleri, fikirleri olan bambaşka bir insan. Ayrıca boşandıktan sonra elli yıl daha yaşamaya devam etmiş. Hayatlarının bir döneminde yolları kesişmiş ve maalesef üzücü bir şekilde, acı bir şekilde ayrılmışlar. Fakat doğruları söylediğimiz zaman Mustafa Kemal'i kötülemek istediğimizi düşünüyorlar. Boşanmadan dolayı Mustafa Kemal onu evine gönderdiği için bunu yaptığımızı sanıyorlar.

Tarafsız gözle yaklaşan, 'Latife Hanım'da böyleymiş' diyen bir kitle yeni yeni oluşmaya başladı; İpek Çalışlar'ın kitabıyla, sizin kitabınızla, bir de Oğuz Akay'ın kitabıyla. Nezihe Araz'ın kitabı bile nispeten olumlu ve tarafsız olmasına rağmen öyle bir etki yaratamamıştı. Mustafa Kemal'in, Latife Hanım karakterindeki bi-

riyle boşansa da, onunla evlenmesinin, onu eş olarak seçmesinin Gazi'yi küçültmeyeceğini, tam aksine büyüteceğini anlayan yeni bir nesil var. Türk kadınının onun gibi olması gerektiğini; bağımsız, eğitimli, kültürlü, modern ve iradeli olması gerektiğini anlayan bir nesil. Ancak bu her iki tarafın da günümüzde hoşuna gitmiyor. Çünkü o zaman körü körüne itaat ve tahakküm ortadan kalkacak. Şimdi devir değişti. Artık bilgiye ulaşma kaynakları arttı. Herkes kendi bilgisini bulabiliyor. Kendi kafasının yattığı şeyi bulabiliyor. Şimdi o kadar çok bilgi var ki bu çoğu zaman dezenformasyona yol açıyor.

Birbirlerine verdikleri söz gereğince; Latife Hanım bir söz verince, onun varisi olan herkes şöyle düşündü: Mademki teyzemiz veya halamız böyle bir söz verdi, bu aynı zamanda onun vasiyetidir, biz de bu söze uymak mecburiyetindeyiz diye düşündük. Dolayısıyla mecburi haller dışında konuşmaktan kaçındık. Fakat ailenin genç kuşakları o kadar rahatsız oldu ki; her şeyde Mustafa Kemal'i korumak adına Latife teyzemizi, halamızı kötüleyince açıklamalar yapma gereği duydular. Bakın bu çok önemli bir şeydir, ailenin büyükleri; eğer Latife, Mustafa Kemal'i korumak adına yıllarca susmuşsa, bundan mutlu olduysa bunları konuşmak size düşmez diyorlardı. Fakat sonra zaman içinde tabii durum değişti. Atatürk'ü insanlıktan çıkardılar, insanlıkla hiçbir bağı yokmuş gibi gösterdiler. Düşüncemize ters gelse de devreye girilmesi gerektiğini düşünenler oldu aile içinde. Bu yolu da, yakın zaman açısından konuşursak, Dilek Bebe açmıştır ve çok doğru yapmıştır. İnsanlara insan Atatürk'ü anlattı. Bir evlilik hem de başarısız bir evlilikten daha iyi ne anlatabilir ki insan Atatürk'ü. Yani arzularıyla, kırılmalarıyla, kıskançlıklarıyla, nefretleriyle, sevgileriyle, saygılarıyla, sözleriyle her şekliyle bu evlilik insan Atatürk'ü anlatıyor. İnsan Latife'yi de anlatıyor. Ama aynı zamanda bu başarısızlık bir başarıya dönüşüyor ve Türkiye'ye modern ve başarılı, her şeye rağmen

saygı ve güvene dayalı bir 'boşanma kurumunu' da tanıtıyor. Bu açıdan bakıldığında çok önemli bir kazanç; acı ama önemli bence.

Bunlar aydan gelmiş insanlar değillerdi. Dolayısıyla bizim her zaman için bu karmaşık düşünceler içinde olmamız normal. Tüm bu zaman boyunca aile birbirine kenetlenerek ayakta kalmaya çalıştı ve aile büyüklerinin kararlarının dışına çıkmamaya çalıştı. Onun için herhangi bir röportaj ya da televizyon programına çıkacağımız zaman bir büyüğümüzden izin alırız. Onların onayı olmadan bu gibi şeylere girmeyiz ve onların onayı olduğu kadar olanını anlatmaya çalışırız. Çünkü hakikaten bazı şeylere Türk ulusu hazır olmayabilir. Aslında Türk ulusu dememek lazım, Türk ulusunu yönlendirmeye çalışan bazı güruhlar ve bazı güç odakları hakikaten bazı şeylere alışık değil. Bunları kabul edemiyorlar. O yüzden bazı şeyler bir noktaya kadar söylenebiliyor.

Eğer anneannem bunu ilk olarak yapmasaydı, 1984'te ilk röportajı vermeseydi, ben bunu yapma cesaretine sahip olamazdım. Ben gücümü oradan alıyorum. Aynı zamanda Latife teyzeme karşı bir gönül borcum olduğu için yapıyorum. Mustafa Kemal ve Latife Hanım hakkında ve etraflarındaki insanlar hakkında doğruların bilinmesi gerektiğini düşünüyorum. Annem de aynı şekilde düşündüğü için doğruları aktarmamı vasiyet etmişti. Bu aynı zamanda ona olan gönül borcumun da ödenmesidir. Artık yanlış tanınmaya son vermek lazım. Çünkü onlar resmi tarihin bize anlattıklarından çok daha yüce insanlardı. Onlar yüceleştirdiklerini zannediyorlar ama aslında küçültüyorlar. Belirgin kalıplara, sınırlamalara sokuyorlar. Hâlbuki onların insan yönü çok daha yücedir. Bize aktarılan bu.

Bu çalışmamız sistematik olarak tamamlanmış oldu. Çok teşekkür ederim.

Benim için de hakikaten bir gurur anı oldu. Bunu yapabildiğim için çok mutluyum. Dediğim gibi gönül borcu olarak düşünüyorum.

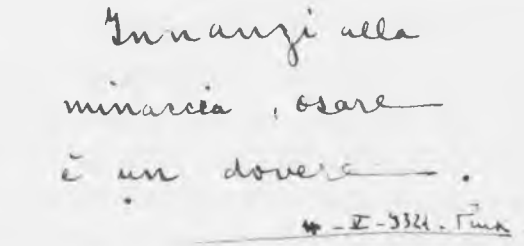
Sizin sayenizde bu oldu. Böyle geniş kapsamlı bir röportaj oldu. Umarım herkesin kafasındaki soruları bir miktar giderebilmişizdir. Genelde böyle şeyler hep yeni sorulara yol açar ama biliyorsunuz kitapların çıkması, röportajların yapılması için onca sene beklendi. Yeni sorulara da belki önümüzdeki senelerde cevap verebiliriz.

Üzerinden 99 yılın geçmesini mi bekleyeceğiz?

Biliyorsunuz gelecek kuşakların ne söyleyeceği de, ne yapacağı da belli değil. Bir jenerasyon sonra bakarsınız açıklanması kararı da alabilir aile. O anki jenerasyona bağlı. Şunu söylemek lazım; eğer araştırmacı olduğunu iddia eden bazı yazarlar çıkarsa ve Latife teyzem hakkında çok olumsuz şeyler yazmaya devam ederlerse, biz de diğer bilgileri açıklamayı düşünebiliriz. Onlar ne yazacaklarına dikkat etsinler çünkü Latife Hanım sahipsiz değil. Bir ailesi var. Hepimiz onun torunlarıyız. Onun belki çocukları, torunları olmadı ama biz yeğenleri hepimiz onun torunlarıyız ve dolayısıyla eğer onu koruyacak olan kişilerin olmadığını düşünüyorlarsa yanılıyorlar.

Bunu da elbet zaman gösterecek.

Evet onu da zaman gösterecek. Onun için, onlar da yazdıklarına ve çektikleri filmlere lütfen dikkat etsinler. Zira 'galatı meşhur' olarak anılan doğru bilinen yanlışlar ne kadar çok olursa, bu hatalar açıklandığında toplumda oluşabilecek şoklar da o kadar fazla ve yıkıcı olur.

Dünyanın tüm kötülükleri ile yüzleştiğinde
cesaret (erdem değil) artık görevindir.
Latife Türk - 1932

Son Söz

Geç ellili yılların heybetli Chrysler'i, Arnavut taşı kaplı dik yokuşu homurtularla indi ve demirden gösterişli bir kapı önünde durdu. Bahçeden seğirten iki kişi kanatları gıcırtılarla açtılar ve araba, çakıllı yoldan içeri süzüldü. Annesinin, belki de anneannesinin elinden tutan ufacık çocuk, sakız gibi beyaz mermer birkaç basamağı biraz oflaya puflaya tırmandı; *aman şu büyükler de her şeyi ne yüksek inşa ediyorlardı öyle.* Avurtları çökük çökük, ufacık gri mavi gözlü, güleç yüzlü, siyah elbisesinin üzerinde bembeyaz dantel yakalığı ve bembeyaz kolalı, dantelalı önlüklü, ufacıklığına ters orantılı kocaman gülümsemeli zahif ve nahif kadının açtığı kapıdan içeri girdi. Basamaklar gibi sakız beyazı mermer antreyi sınırlayan camlı kapılardan geçtiler. *Of, ne yüksek tavanlar,* diye düşündü çocuk. Karşıda kapalı duran çift kanatlı bir kapı, sağda bir kapı ve yine bir kapı daha. Solda gri tahta, geniş çifte merdiven. Saraylardaki gibi sanki sonsuza gidiyor..."

'Buyrun, salona geçin', dedi, hafif Rum şivesi karışmış tatlı Türkçesi ile Madam Kalyopi. 'Hanımefendi şimdi inerler'. Fransız ipekleri kaplı altın varak divan, koltuk, sandalye ve masa ordusu-

nun yine de genişliğine engel olamadığı, yüksek pencerelerinden Kız Kulesi'nden yansıyarak giren sabah ışıklarının pervasızca dantel perdelerden süzülüp kristallerde yedi renk oynaştığı bir salona girdiler. Biraz sonra Hanımefendi geldi. Ufacık, tefecik, siyah elbiseli, açıklı koyulu gri dalgaları şakaklarına düşmüş, uzunca gri topuzu büyük bağa bir tarakla arkadan özenle tutturulmuş, kıvılcım kıvılcım çakan kahve gözlerinden o anda yalnızca sevinç ve şefkat okunan bir kadın. Onun da beyaz dantel bir yakası var. Çocuk, 'ne güzel bir kolyesi var' diye düşünüyor.

Çocuk az büyümüş, 11 yaşında, orta birde. Basık mı basık tavanlı bir Harbiye apartmanının en üst katında kurulmuş sofra. Masa başında ufacık tefecik bir kadın oturuyor. Beyazlı grili saçlarının gür dalgaları özenle şakaklarında şekillenmiş, gri hareli uzun topuzu bağa, büyük bir tarakla arkadan tutturulmuş. Dudaklarında belli belirsiz bir ruj var. Gözler boyasız ama nasıl da koyu kahve, nasıl parıldıyorlar. Ufacık tefecik kadının solunda, yüzü ona çok benzeyen, kestane rengi saçlarını aynı stilde toplamış ama daha uzun boylu, daha dolgun bir hanım var. Sağda o günün şeref misafiri oturuyor. O orta birdeki, hani 11 yaşındaki çocuk!

Lise bitene kadar nerede ise hiç aksamadan her çarşamba tekrarlanacak, gelenekselleşecek öğle yemeklerinin ilki yeniyor. Menüde küçük beyin en sevdiği yiyecekler var. Köfte ve incecik, ama kağıt gibi incecik dilimlenip sapsarı, altın sarısı kızartılmış cipsler. 'Sana yapıldı bu cipsler' diyor, beyazlı grili gür dalgaları şakaklarına yayılmış, ufacık tefecik kadın. Ne güzel gülüyor! Tatlıdan sonra meyve geliyor sofraya. Çocuk oldum olası mandalina sever. Bir tanesine uzanıyor, soyuyor, yemeğe başlıyor. Ama ah o boğazı. Yine takıldı işte mandalinanın o kör olası iplikleri. 'Pırasa da yiyemez ki bu zaten', diyor kahverengi saçlı hanım, öksürmekten boğulma raddesine gelen çocuğu göstererek. Masa başındaki

grili beyazlı dalgaları şakaklarına düşmüş hanım, tabaktan bir mandalina alıyor, kabuğunu soyup dilimlere ayırıyor ve her dilimin zarını tek tek çıkarıyor. Mandalina filetolarını özenle önündeki minik ekmek tabağına dizip çocuğa uzatıyor. 'Al, afiyetle ye!' 'Çok şımartıyorsun bunu, Latifciğim,' diyor kahverengi saçlı hanım. 'Hiç de değil Vecih! Şimdi şımarmazlar, şımartılmazlarsa ne zaman fırsatları olacak ki', diyor Latif'.

Çocuk, tatillerde İzmir'e annesi ve babasının yanma gider. Aklı İstanbul'da kalır hep. Evde yalnız olduğunda sevdiği iki uğraşı vardır. Kütüphanedeki kitapları karıştırmak, anne ve babasının nişan ve düğün fotoğraflarına bakmak. Ne güzeldir o resimlerdeki siyah beyaz insanlar. İstanbul İstanbul olalı böyle güzellik gördü mü acaba, diye düşünür çocuk. İki kişi çok dikkatini çeker hep. Biri anneannesidir. Muhteşem bir tuvaletle bir kraliçe zarafetinde Vecihe! Diğeri sırtında vizon etolü, V-yaka, dekoltesi bayağı cüretli siyah tuvaleti ile gri gür dalgaları şakaklarına itina ile düşürülmüş, uzun topuzu arkada büyük bağa bir tarakla tutturulmuş, ışıl ışıl gözlü ufacık tefecik bir kadın. Nasıl da gülmektedir sevgiyle latif latif...

Bebek, Ayşe Sultan korusu. Çocuk çok sevdiği evinde. O gün çok heyecanlı. 13. yaşı kutlanacak. Hazırlıklar yapılmış. Pastalar ısmarlanmış. Çocuk, kabına sığamıyor, çünkü o gün çok sevdikleri gelecek. Ve tabii her zaman koca koca paketlerle, ailedeki her çocuğun koruyucu meleği Latife teyze de gelecek. O gün nedense biraz gecikmiş. Çocuk en çok onu bekliyor hâlbuki. Ali Bey'in taksisinin o bildik motor gürültüsü yokuştan yankılanıyor işte. Çocuk koşup coşkuyla açıyor kapıyı. Heyhat hiçbir paket yok görünürde. Acaba unuttu mu? Yok canım, hiç olur mu? Acaba aldığı hediye arabaya mı sığmadı? Çaylar içiliyor, pasta töreni, mumlar... Tamam bitti bu fasıl da. Herkes salonda. Çocuk zaten büyüklerle büyüyor. Bir

iki yaşdaş kuzen var, gerisi hep büyükler. Zaman geçiyor. Derken Latife teyzesi onu yanma çağırıyor. Öyle kurnaz bir gülümseme var ki yüzünde. 'Gel bakalım', diyor. Hediye saati! Çantasını açıyor. *Allah'ım ne aldı?* İçinden ufacık tefecik bir zarf çıkarıyor, bir kartvizit boyunda. *Sonra yalnız kalınca bakarsın*, diyor, çocuğu alnından öpüyor ve vedalaşıyor. Çocuk onu bahçe kapısına kadar geçiriyor, sonra doğru orta kata, odasına koşuyor. Zarfı açıyor, kısa bir mektup ve bir servet, 100 lira! *Sevgili oğlum, Muammer'im, artık 13 yaşındasın, yani bir çocuk değil bir beyefendisin. Bir beyefendiye giyabında hediye seçilip icbar edilmez, beyefendi hediyesini kendi beğenir. Bununla ne istiyorsan al, yalnız aldığın kitapları bana da getir göster!* Bu, çocuğun aldığı ilk hayat ve çocuk yetiştirme sanatına ilk giriş dersidir.

Harbiye... basık mı basık tavanlı o apartman katı. Yine bir çarşamba. Genç lise talebesi, kitapları, ödevi, karalama yazıları koltuğunun altında, yeni yetme yaşının tüm sakarlığıyla paldır küldür giriyor kapıdan. 'Teyze, başım dertte. Goethe ve Schiller'i karşılaştırmalı incelemem lazım. Özellikle de *Erlkönig* ve *Die Räuber* değinmem gereken eserler'. 'Tamam sakin ol, bakarız.' Yemekten sonra bir beyin fırtınası başlıyor. Anlattıkça anlatıyor gri telli, bembeyaz gür dalgaları şakaklarına itina ile düşürülmüş, uzun topuzu iri bağa tarakla tutturulmuş kadın. Schiller ile Shakespeare arasındaki bağa değiniyor, İngilizce ve Almanca soneler havada uçuşuyor. Schiller'in Shakespeare'den aldığı ilhamı, trajedilerindeki konu benzerliklerini anlatırken, *Erlkönig*'in Schubert'in ölümsüz şarkısına nasıl güfte olduğunu, o sözlerdeki dehşeti, karın, rüzgârın buz kesen soğuğunu, at üstünde dolu dizgin koşturan babanın korkusunu, kucağındaki masum yavrunun ruhunun –heyhat önlenemez gerçek– *Erlkönig*'e teslim oluşunu, Liszt'in insanın kanını donduran akorlarla, arpejlerle, trillerle nasıl bir pi-

yano cambazlığına dönüştürdüğünü anlatıyor da anlatıyor. Edebiyattan müziğe atlamış... Parmakları masanın tablasında tıkırdıyor. Nota sahifeleri açılıyor gözünün önüne, diye düşünüyor, çocuk. Biliyor ki, teyzesi harika piyano çalarmış!

73 Haziranı'nın sonu. Liseli genç, her yaz olduğu gibi Viyana'da. Latife teyzesinden bir mektup alıyor: Gogo Ninen mektubunun bazı kısımlarını bana da okudu. Zevkle dinledim. Kendi gençliğimi hatırladım... Bu güzel diyarda iken ben de senin yaşında idim. Viyana'yı ve Viyanalıları çok severim. Hele neşelerini görebildiğin kadar gör. İhtiyarlıkta insan yoruluyor... Hele bizim memlekette. En güzel hatıraları bile çamura sokarlar. Bir an parlayıveren bir neşe kıvılcımı nasıl da kendini hemen yeise bırakıyor, diye üzülüyor çocuk. Teyzesinin kaplan gözü gibi hareli koyu kahve gözlerini görür gibi oluyor. Anneannesi Vecihe ve teyzesi Latife onu bir güzel tembihlemişler; Eve Egon Schiele ve Oskar Kokoschka üzerine 'dissertation mektuplar' gidiyor.

74 kışı, şubat sonu olmalı. Liseli genç, teyzesine giderken Taksim'deki seyyar çiçekçilerden bir demet pembe mor lale alıyor. Utangaç, minik tomurcuklar. Mevsimin ilk laleleri olmalı. Mutad öğle yemeğine gidiyor. Kapıda teyzesi karşılıyor onu. Genç biraz da çekinerek uzatıyor buketi. Sever mi acaba Latife teyzesi bu minicik başlı laleleri? 'Ah, lale getirmişsin, lale yani tulipes, en sevdiğim çiçekler!' diyor ve iki yanağından öpüyor genci. O gün yemekte bir kadeh de rakı var. Teyzesi gencin babasına özel saklıyor o kristal karaftaki rakıyı. Madam Kalyopi mutfakta İrfan Hanım'ın özenle kızarttığı beyaz peynirli maydanozlu muska böreklerini getiriyor. Uşşakizade usulü böreklerin üzerine pudra şekeri serpiliyor sofrada.

75 kışı. Genç o sene yarabbi şükür yatılılık illetinden kurtulmuş, mutad çarşambalar haricinde bazen olur olmaz, habersiz de

gidiyor teyzesine. Dikkatini çekiyor, böyle zamanlarda o gri telli, bembeyaz dalgaları şakaklarına akmış, büyük bağa tokayla tutturulmuş gri, uzun topuzlu, siyah elbiseli, beyaz dantel yakalı, ufacık tefecik kadını, o basık mı basık tavanlı, son kat olmasına rağmen ilk katmışçasına karanlık apartman dairesinin küçücük penceresi önünde, kırılgan ayaklı ama halis Çin ipeği kaplı miniminnacık bir puf üzerine iğreti oturmuş aşağıyı seyreder buluyor hep. Ufacık tefecik kadın, kaplangözü gibi kahve hareli gözlerinde tarifsiz bir keder, bir yandan da parmağındaki artık biraz da bol gelen ve hep yana devrilen elmas taşlı yüzüğü çevirmektedir biteviye. Bir gün soruyor genç: 'Sıkılmıyor musun, Teyze, hep burada aşağıya bakmaktan? Neden burada oturuyorsun ki?'. 'Gel, sen de bak aşağıya' diyor, sabırla, 'Ne görüyorsun?' 'Harbiye binasını', diyorum. 'Başka', diyor, 'başka ne görüyorsun?' Nizamiyede büyük bir Atatürk heykeli var, tüm haşmeti ile ayakta. Belki de tüm zamanların tek ayakta Atatürk heykeli bu. Altın pırıltılar saçıyor heykel. 'Bak,' diyor, 'buraya taşınmadan tüm İstanbul'u gezdim. Bu heykelden daha fazla yüzü Kemal'ime benzeyeni yok. Ondan kütüphanemi ikiye kestirttim, bu alçak tavanı yere sığsın, diye. Zor bela ancak birkaç eşyam ile yerleştim buraya. Onu görebilmek için, bütün bunlar, heykel de olsa yine de onun yüzü' , diyor. Allah'ım, bu nasıl bir aşksa bir türlü bitmiyor.

75 yılının 20 Nisan'ı. Genç bu defa teyzesine doğum günü hediyesini almaya gidiyor. Çay ve Madam Kalyopi'nin meşhur limonatası hazır. Latife Hanım'ın elinde bir zincir ve ucunda bir köstek var. 'Al, bu senindir. Bugün 18. yaş günün. Adını taşıdığın babamın saat zinciri ve kösteği bu. Eve gidince Vecih'e söyle, babamın saati onda. Onu da sana versin, ucuna tak. 'Sabah verdi,' diyorum. Cebimden deri mahfazasında, ağır, altın cep saatini çıkarıyorum.

İkimizin de gözleri doluyor. O eminim bir sefer daha, kızkardeşinin, Vecih'inin ne kadar da kendi ruh ikizi olduğunu düşünüyor.

75 Mayıs ayının 30 ya da 31'i. Genç, lise diplomasını almış ve ilk teyzesine gitmiştir. Kapı nedense biraz geç açılıyor. Kapıdan girerken havayı kokluyor genç, gayri ihtiyari. Kağıt yanığı kokuyor ortalık. Teyzesi sabahları kahvaltı ettiği arka odada. Burada ender de olsa yalnızken oturur, ya İzmir'deki köşkten hatıra, üzeri mermer kaplı oval masada, mini mini, yüzyıl başından kalma Fransız iskambil kağıtları ile patience açar ya da İzmir'deki baba evinden gelme, üzeri şahane bir Uşak halısı ile kaplanmış taht misali yüksek arkalıklı ceviz oymalı kanepede uzanır. Yine uzanırken buluyor onu genç. Ve hayret, teyzesi giyinmemiş, çok şık da olsa sabahlığıyla hâlâ. Masada seramik mi, cam mı bir kasede hâlâ dumanı, isi tüten yanık yanık kağıtlar. Soru gelmeden, 'Evrakımı yaktım', diyor. ' Zaten ölümümden sonra beni kim hatırlayacak ki? Sevenim var mıdır, onu bile bilmem!' Gencin gözleri doluyor, 'En azından ben', diyor, 'ben seni çok seviyorum'.

Ve Temmuz 75. Güzelbahçe Hastahanesi. Latife Hanım gecikmiş kanser teşhisi ile, daha doğrusu öğrenip de tedavisine yanaşmadığı kanser hastalığının ağırlaşması üzerine hastahanede müşahede altına alınmış ve son zamanlarını biraz daha rahat, biraz daha ilgi ile, biraz daha herkese cömertçe dağıttığı sevgi tohumlarının yeşerdiğini görebilsin diye özenle, ihtimamla bakılıyor. Ama o menhus hastalığın çaresi de yok ki. Zaten Latife de tende tutsak kalmayı istemiyor artık. İstiyor ki uçsun ve Kemal'ine kavuşsun.

Bir gün Mustafa Kemal sofrasındakilere 'Hayat nedir?' diye soruyor. Kimi şuraya dayandırıyor lafını, kimi namlı feylesoflardan birine, bolca tumturaklı laflar ediliyor. Paşa rakısına meze ettiği kebap kestanelerden birine uzanıyor. Düşünceli düşünceli

ayıklarken, 'Efendiler', diyor ve fısıldıyor, 'hayat bir kuru kestaneden ibarettir'.

Anne yarım Gülümser oğlu Mehmet'in, ağzından iki sıra dışı insanın ekseninde bir devrin ve bir ailenin, bizim ailemizin melodramını, o bildik hikayeleri, tarihçi titizliği ile süzülmüş kelimelerde yeniden hatırlarken şunu idrak ediyorum: İkisinin de yaptıkları, daha yapabileceklerinin yanında buzdağının su yüzündeki tepesi gibi kalmış.

Yaradan ikisini de sonsuzluk diyarında nurlara gark etsin, sonsuza dek birbirlerinin etrafında dönüp dursunlar.

M. Muammer Erboy (Latife Hanım'ın yeğeni)

Çeşme, 17 Mart 2011

Fotoğraflarla Latife Hanım

Muammer Bey ve Adeviye Hanım, normal hayatlarında bile tam kapalı değil.

Soldan sağa üst sıra: Kalyopi (hizmetçisi), Ayşe Gülümser Öke (annem), Erdem İlmen, Mutlu İlmen (İsmet İnönü'nün yeğeni), Hayri İlmen, Gülçin Öke, Altan Öke, Nevzat Öke (babam). Soldan sağa alt sıra: Canan İlmen, Supsun Güralp, Latife Uşşaki, Mehmet Sadık Öke, Birgül İlmen, Vecihe İlmen (anneannem). 1970 Kurban Bayramı, Safir apartmanı, Harbiye

Süreyya Paşa ve Muammer Bey'in aileleri. Vecihe Hanım'ın evliliği öncesi.

Latife Hanım'ın babası Muammer Uşşaki.

1925 - Anneannem Vecihe İlmen ve Dedem Hayri İlmen'in nişan töreni.

Nikah... (Eteğin kısa olmasına dikkat etmek lazım.)

Ömer Bey

İsmail Bey

Latife Hanımın erkek kardeşleri

Turizm bakanlığı gibi çalışan Turing'in toplantısı.

Hatay'ın Türkiye'ye kazandırılmasından sonra.

Halide Hanım İzmir'de Uşşakizade köşkünde yıllar sonra (1950)

Harp Oyunları sırasında İzmir'de.
(Mustafa Kemal kalp krizinden sonra dinlenirken.)

Latife Hanım, Mustafa Kemal'i yurt gezilerinde yalnız bırakmadı.

Zifaf gecesi çarşafları. İnönü Vakfı'nda sergilenmişti.

Latife Hanım'ın nikah kıyafeti.

Fikriye Hanım öldükten sonra boşanma isteği üzerine Latife'nin ailesi Çankaya'da.

Gazi Mustafa Kemal'in baldızı Vecihe Hanım Çankaya'da.

HAND GRENADE AIMED AT KEMAL, TURKISH PRESIDENT, INJURES WIFE

MUSTAPHA KEMAL PASHA AND HIS WIFE, LATITE KEMAL.

ATHENS, Jan. 7.—The Mitylene correspondent of the Greek newspaper Elethieron Vomas telegraphs that an unsuccessful attempt was made to assassinate Mustapha Kemal Pasha, president of the republic of Turkey, at Turkey. The hand grenade intended for Kemal injured his wife.

Mustapha Kemal Pasha, who on Oct. 28 last became the first president of the new republic of Turkey, became prominent in the World War in the Young Turk movement.

It was because of his skill that the British were obliged to abandon the Gallipoli campaign. After the war he organized the now famous Nationalist army, whose activities led to the proclamation of "a holy war" against him and the dispatch of the Greek army into Turkey.

After the defeat of the Greeks Kemal established the government at Angora and was made president of the National Assembly which in November, 1922, decreed the abolition of the sultanate. He has recently been reported as suffering from heart disease. His wife, whom he married a year

Forbes Köşkü'ndeki suikast girişiminde Latife Hanım, Paşa'yı korumak için elinden yaralanıyor. Bu olay yabancı basında yer bulmasına rağmen Türk basınına duyurulmuyor.

O zamanki Çankaya... 1923

Sekiz Köşeli Havuz, 1923

29 Ekim 1923 günü akşamı Ankara'da toplar atılmaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirildiğini bütün memlekete ilan ediyordu.

Latife Hanım'ın Çankaya'ya taşıdığı kütüphanesi. Boşanmadan sonra çoğunu Çankaya'da bıraktı ve bunlar Atatürk'ün kitaplığının temeli oldu.

JVS SVFFRAGII

THE INTERNATIONAL WOMAN SVFFRAGE NEWS

E MONTHLY ORGAN OF THE INTERNATIONAL WOMAN SVFFRAGE ALLIANCE

PRICE 6D.

CONTENTS

1923 Ekimi'nde Süfrajetlerin gazetesinde Latife Hanım ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili çıkan haber.

Kazım Karabekir Paşa'nın Latife Hanım'a verdiği imzalı fotoğrafı (1922)

Fransa'nın Türkiye özel temsilcisi Claude Farrere, anneannem Vecihe'ye imzalamıştır.

Süreyya Paşa'nın kızı ve İsmail Bey'in eşi Melahat Hanım.
Ayrılma günü Çankaya'da idiler.

Ayaspaşa'da Villa Uşşaki terkedildikten sonra 1970'lerde

Yurt gezilerinden bir dinlenme hatırası.

LATİFE HANIM'IN AİLESİ 86 YIL SONRA SAKLI GERÇEKLERİ AÇIKLIYOR!

"Paşa kendisini öpmek için eğildiğinde tavana üç el ateş eden Latife Hanım, Mustafa Kemal'e 'Son kurşunu kendime sakladım. Siz memlekete lazımsınız,' demiş... Efsane değil gerçeklerle yüz yüzeyiz. Uşşakizade ailesinden Mehmet Sadık Öke, 90 yıldır aile içinde saklı tutulan değerli anlatıları okurlarla paylaşıyor. Mustafa Kemal-Latife Uşşaki izdivacının bilinmeyen yanlarına ayna tutan bir nehir söyleşi."

İpek Çalışlar, yazar

"Mehmet Sadık Öke, 'Teyzem Latife' ile, mutluluğu ve acıyı da yaşamış Latife Hanım'ı, hak ettiği değerde ve samimi bir dille anlatan, zevkle ve beğenerek okuyacağımız bir eser ortaya koyuyor. 'Teyzem Latife' ile, Latife Hanım'ı daha iyi tanıyacağız ve onu daha iyi anlayacağız."

Oğuz Akay, yazar

"Anne yarım Gülümser oğlu Mehmet'in ağzından iki sıradışı insanın ekseninde bir devrin ve bir ailenin, bizim ailemizin melodramını, o bildik hikâyeleri, tarihçi titizliği ile süzülmüş kelimelerde yeniden hatırlıyorum."

M. Muammer Erboy, Latife Hanım'ın Yeğeni

www.pegasusyayinlari.com

9 786054 456253